

Let. 231

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

70
IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1955. 2.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1955. LIX. évf. 2. szám.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG :

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS TIBOR, SZAUDER JÓZSEF,
TOLNAI GÁBOR, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ :

TOLNAI GÁBOR

*Az Irodalomtörténeti Közlemények 1955. LIX. évfolyama 2. számának munkatársai :
Mészáros István kulturális attasé (Párizs), a filozófiai tudományok kandidátusa, Gáldi László
a MTA Nyelvtudományi Intézetének osztályvezetője, a nyelvészeti tudományok doktora,
Horváth István Károly aspiráns, Vágó Márta író, Tettamanti Béla egyetemi tanár (Szeged),
a neveléstudomány kandidátusa, Benedek Marcell egyetemi tanár, Kosztolányi Dezsőné író,
Péter László egyetemi könyvtáros (Szeged), Radó György író, Patyi Sándor tanár, Sinka
Erzsébet tanár, Bisztray Gyula ny. egyetemi tanár, Reguli Ernő egyetemi könyvtáros (Szeged).*

SZERKESZTŐSÉG : BUDAPEST, V., PESTI BARNABÁS U. 1.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ :

KOMLOVSZKI TIBOR

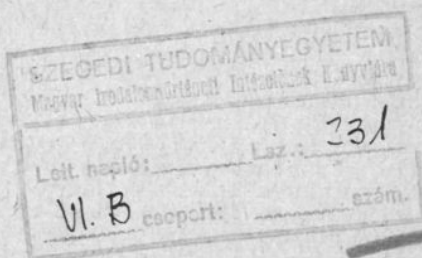
Az Irodalomtörténeti Közlemények

évenként négy füzetben, kb. 30 nyomtatott íven jelenik meg. Előfizetési ára egy évre 40 forint.

Megrendelhető a Posta Központi Hirlapirodánál : Budapest, V., József nádor tér 1.

Bankszámla : 61,295. Előfizetés esetén az összeg rendeltetése pontosan feltüntetendő.

Összevont számozású füzetek megjelenése miatt ajánlatos az évi előfizetési díjat egy összegben befizetni.

Lukács György 70. születésnapját ünnepeljük. Ez a 70 év szakadatlan munkában és harcban telt el és több mint félévszázados irodalmi tevékenységet foglal magában. Már a »Thália-színpad« megalapítása előtt megkezdődött írói pályája színházi kritikusként, s rövid 10 év leforgása alatt nem csak hazai, hanem európai hírnévre tett szert. »A lélek és a formák« c. 1910-ben írt tanulmánykötete mindenütt nagy feltűnést keltett, »A regény elmélete« pedig a korabeli polgári teoretikusok legelső sorába emelte. Ezzel a munkájával — amelyet Dvorak a szellemtörténet legkiválóbb alkotásának nevezett —, nemcsak »beérkezett«, hanem a vezető polgári intelligencia elismert nagy tekintélyévé is vált. Lukács György tehát mielőtt megkezdte volna tulajdonképpeni pályáját, eljutott a korabeli polgári elmélet csúcsára. A marxistává formálódott Lukácsnak már nem egy fiatalember homályos, megalapozatlan és kialakulatlan elképzeléseivel kellett szembefordulnia, hanem a korabeli kultúra mély átéléséből fakadó, következetes és jól kiépített filozófiával. S azzal az európai hírnévvel is szembe kellett fordulnia, amely páratlanul rövid idő alatt kiemelkedő helyet biztosított neki az akkori polgári elméletben. Ez azt jelentette, hogy rendkívül mélyen kellett átélnie azt a válságot, amelyet valamilyen formában mindenki átél, aki polgárból marxistává lesz. De természetesen azt is jelentette, hogy a marxizmussal való egyesüléséért vívott küzdelme igazi eredményekhez: a marxista filozófia gazdagításához, a marxista esztétika mind teljesebb kiépítéséhez vezetett; mert az eredményeket mindig az átélés mélysége és intenzitása határozza meg. A küzdelem eredményes megvívásában nagy jelentősége volt a magyar forradalmi mozgalomnak, az 1919-es Tanácsköztársaságnak és a kommunista pártnak. Mint közoktatásügyi népbiztos és mint az ötödik hadosztály politikai biztosa már a Tanácsköztársaság idejében a forradalmi harc első vonalába került és a bukás után végzett állandó — egy ideig illegális — pártmunka olyan kapcsolatot jelentett az élettel, a forradalmi gyakorlattal, amely a 20-as évek végére a marxizmussal való teljes egygyéváláshoz juttatta el őt. És ezen az alapszületett meg az a hihetetlenül gazdag életmű, amely a filozófia és esztétika területén korunkban egészen egyedülálló. Most, amikor Lukács Györgyöt 70. születésnapján köszöntjük, velünk ünneplik őt azok a német, francia, orosz, angol, csehszlovák, lengyel, szerb, horvát, olasz, svéd, japán, koreai és kínai olvasói is, akikhez művei eljutottak. Lukács György munkássága a kultúra széles területét fogja át és éppen a legelevenebb, legtöbbeket érintő oldaláról: ez a titka nagy nemzetközi hatásának. Nem ünnepelhetjük méltóbban a 70 éves Lukács Györgyöt, mint azzal, hogy megpróbáljuk magunkévá tenni eddigi pályájának általános érdekű, gazdag tanulságait.

I.

Ha Lukács György életét közelebbről megvizsgáljuk, nem kerülheti el figyelmünket egy sajátos párhuzamosság Thomas Mann-nal, századunk legnagyobb polgári művészeivel. Sajátos, mert ellentmondásos párhuzamosság, amely az első pillanatban éppen hogy éles ellentétnek látszik; hiszen a polgárság reprezentáns művészeről és a marxizmus reprezentáns esztétikusáról van szó. Ez az ellentmondás azonban mindjárt veszít élességéből, ha figyelembe vesszük, milyen nagy megértéssel fogadta magába, szinte kezdettől fogva, nemcsak Lukács György Thomas Mann műveit, hanem e nagy író is Lukács írásait. »A lélek és a formák« mély benyomást gyakorol Mannra s kifejezést is ad ennek »Die Betrachtungen eines Unpolitischen« című könyvében. És nem is valami részletfinomság váltja ki Thomas Mann lelkesen elismerő szavait, hanem az alapvető kérdésfeltevés — polgárság és művészet viszonya — és e döntő kérdésre adott válasz. Ezt nevezi »a legkiválóbbnak, amelyet erről a paradox tárgyról valaha is mondtak«.

És ez a párhuzamosság nem szűnik meg Lukács marxistává formálódásával, amely kettőjük ellentétét természetesen kiélezi. Annál kevésbé, mert e ténylegesen meglévő ellentétek — a polgár és a marxista ellentétei — kiéleződése ellenére, s Thomas Mann minden bizalmatlansága ellenére, változatlanul megmarad az a nagybecsülés, amelyet a polgári kultúra reprezentánsa most már nem a polgár, hanem a marxista kritikus iránt érez. Ennek bizonyítására elég lesz Thomas Mannak egyetlen mondatát idézni, Lukács »Faustus« tanulmányának olvasása után 1949-ben Bodo Uhse-hoz intézett leveléből: »Büszke vagyok arra, hogy művem a kor legjelentősebb irodalomkritikusait e mélyenszántó tanulmány megírására indította.« — írja Thomas Mann, s aki tudja milyen nagy súlya van nála a szavaknak, az mindjárt látja, hogy e sorokat nem valamiféle kötelező udvariasság, hanem a mély meggyőződés sugallta.

Hol van hát az az alap, amely Lukácsot és Thomas Mannt összeköti, kettőjük életpályájának minden különbözősége ellenére? Fiatalkori munkásságára utalva, Lukács érinti ezt a kérdést, Thomas Mann tanulmányainak bevezetőjében. Mint írja »Itt nem a közvetlen összefüggés a döntő, nem Mann egyes írásaira való utalások, még egy tanulmány »A királyi felsége-ről sem, hanem a kérdésfeltevések és megoldások egész atmoszférája.« Mindketten a művészet létkérdéseit kutatják pályájuk kezdetén, egy olyan korban, amikor e művészetnek nem egyik vagy másik oldala, hanem egész léte vált kérdéssé. E kor művészetének helyzetét már nemcsak az jellemzi, hogy »a nyomdagép zajában« eltűnnek »az epikus költészet szükséges feltételei«, hanem annak az ellentmondásnak mind brutálisabb érvényesülése, hogy »a tőkés termelés... bizonyos szellemi termelési ágak, így a művészet és költészet irányában ellenséges.« (Marx) Ha nem deríthetik is fel, osztálymeghatározottságaiknál fogva a jelenség társadalmi alapjait, de szenvedélyesen keresik a kivezető utat. S Lukácsra éppen azért Thomas Mann gyakorolja a legdöntőbb hatást, mert nála a legtudatosabb ez a keresés a kor művészei közül. De nemcsak a kérdésfeltevés, hanem a válasz is összeköti őket. A modernizmus »izmosos« világában konzervatívnak tűnhet ez a válasz, mert a klasszikus művészetet példaképnek és nem visszavonhatatlanul túlhaladottnak tekinti.

A klasszikus művészetnek természetesen megvan a kultusza az időtájt az arisztokratikus akadémizmus körében is, s ettől joggal fordul el Bernard Shaw gúnyolódva a »Fanny első színdarabja«-ban. Itt a klasszicizmust védelmező gróf a következő gondolatmenetet fejtegeti: »Szerintem Anglia csúnya és nyárspolgári. Mit csinálók tehát? Nem élek Angliában. A modern házak is csúnyák, tehát nem lakom modern házban — van egy palotám a Canale Grandén. A modern ruhákat prózáinak találok: nem viselek modern ruhát, kivéve természetesen az utcán. Fületem sérti a londoni argot hangszínya: kerülöm tehát és csak olaszul beszélek és csak olasz beszédet hallgatok. Nekem Beethoven muzikája durva és ideges, a Wagneré pedig értelmetlen és utálatos: hát nem hallgatok ilyen zenét — én Cimarosát, Pergolesit, Gluckot és Mozartot hallgatok. Mi sem egyszerűbb ennél uram.« ...én a mosolygó kék ég alatt vagyok otthon, egy varázslatos vidéken, melynek a titkát csak nagy művészek ismerték — Byron, Shelley, Browningék, Turner és Ruskin — az ő szent nyomdokukban vagyok otthon. Nem irigyel Savoyard úr?« S jogosult és szellemes választ ad a kérdezőt erre a fellengzős eszmefuttatásra: »Tudja gróf úr, azért vagyunk egy páran, akiknek mégis itthon kell élnünk, különben, hogy úgy mondjam, ki maradna a boltban?« A klasszikus művészetnek ez a kultusza valóban egy hajtfőfát sem ér, mert idegen az élettől, mert tehetetlen az ember-telen tendenciákkal szemben, s mert öncélú és értelmetlen.

Merőben másfajta klasszikusságról van itt szó. A régi művészetre való hivatkozás harcát jelent az ellentmondások anarchiája közepette a művészet igazi hivatásáért: azért a lehetőségért, hogy felülemelkedve a szubjektívizmus önkényén, normákat képviselhesen, erkölcsi értékeket hordozhasson, melyek általános érvényűek, — és ezáltal hatni tudjon az emberi életre. Nagyon világosan megmutatkozik ez Lukácsnak 1911-ben írt soraiban: »Ez a művészet a régi művészet, a rend és az értékek művészete, a megépítettség művészete.« »A rendnek ez a művészete el kell hogy pusztítson minden sensatio- és hangulatanarchiát. Hadüzenet ennek a művészetnek pusztja megjelenése és létezése. Hadüzenet minden impreszionizmusnak, minden sensationnak és hangulatnak, minden rendetlenségnek és értékek tagadásának, minden világnézetnek és művészetnek, amely első szavának és utolsóának az »én« szót írja le.« A modernizmus tagadása a régi művészet szellemében tehát a kor feladatait hivatott megvalósítani és éppen a modern irodalom legjobb, legértékesebb tendenciáit támogatja, azokat igyekszik tudatosítani. Látja, hogy az »esztétikai nevelés« az adott körülmények között teljesen elképzelhetetlen és a klasszikának ez a mélyen humanus programja hideg és embertelen esztéticizmusban öltött testet: »Az életnek és a művészetnek az az egysége, amelyet az esztétikai kultúra meg akart teremteni, ahelyett, hogy felvitte volna az életet a legmagasabb művészet emberfeletti fenségéig, formát adván véletlenjének és szükségszerűségét trivialitásainak, belevitte a művészetbe dilettáns hedonizmusát és lehúzta azt magához örökös ingadozásainak kicsinyes és gyenge birodalmába.« — írja Lukács és élesen tiltakozik azon szakmai szűkkörűség ellen, amely ezt a művészetet jellemzi. Ekkori fejtegetéseinek

legértékesebb pontja határozott szembefordulása a l'art pour l'art elvével: »A« forma' tisztelői megölték a formát; a »l'art pour l'art« papjai megbénították a művészetet. Olyan megállapítás ez, amely termékeny megoldások lehetőségét rejtje magában. Természetesen ez idő tájt az idealista filozófiai alapok miatt nagyon ködös, sőt misztikus még a megoldás: a régi művészetre való hivatkozás még nem tud konkrét segítséget nyújtani a kor legjobb irodalmi törekvései számára. De a kulturális válság mélyreható elemzése, a válság művészi tényezőinek felderítése és a régi művészet tiszteletében a megoldás homályos megsejtése maradandó és értékes része az ifjú Lukács tevékenységének.

Bármennyire elvontak, sőt misztikusak is Lukács akkori fejtegetései, »racionális magvuk« nem vitatható el, s ez végigköveti őt egész életpályáján. És ez kapcsolja egybe Thomas Mannal, ez teszi érthetővé, hogy a párhuzamosság nem szűnik meg Lukács marxistává válásával. Mert Thomas Mannál kezdettől fogva igen határozottan jelenik meg a megoldás, amely egészen különleges helyet jelöl ki neki századunk kultúrájában. Thomas Mann művészetének sajátossága a klasszikushoz való erősen hangsúlyozott viszonya. Rendkívül ellentmondásos jelenség ez a polgárság reprezentatív írójánál, olyan korban, amelyben ez a polgárság nem igényli ezt a klasszikusságot, vagy – vékony rétegében – tartalmatlan esztéticizmussá degradálja. Ezért tekinthetjük teljesen jogosultnak Bernard Shaw megoldását. Mann azonban nem ezt az utat járja, hanem a klasszika sajátos felelevenítését adja műveiben. És ez nem valamiféle »modus vivendi«-t jelent, hanem olyan életmű megalkotását teszi lehetővé, amelynek alapján méltán nevezhetjük Thomas Mannt korunk reprezentáns polgári művészenek. A klasszika eszményeinek sajátos, mélyen a jelenben gyökerező megvalósításával Thomas Mann *polgári alapon* képes alkotni e mélyen művészetellenes korban olyan egyetemes művészetet, amelyben *maradéktalanul* érvényrejut hatalmas tehetsége. Egyik legutóbbi művében, »A megcsalatott«-ban, erkölcsi síkon ismét fölmerül az a motívum – a modernista művészet mélyenszántó kritikáján keresztül –, hogy ez a modernizmus milyen végtelenül távol áll a jelen *lényegétől*, s ezért mennyire anakronizmus, s hogy az anya látszólagos konzervativizmusa mennyivel humánusabb, mert az élet szükségzerű rendjében gyökeredzik. Thomas Mann ilyen megoldásával korunk polgári kultúrájában magányos, egyedül álló jelenség. Mert korunk legtöbb jelentős művésze úgy oldotta meg a maga számára a művészet általános válságából, fakadó dilemmát, hogy elhatározó lépést tett a szocializmus felé: Anatole France és Eluard csakúgy, mint Heinrich Mann és Arnold Zweig, vagy Johannes R. Becher és Berthold Brecht. Thomas Mannál azonban nem következett, mert nem következhetett be ez az átlendülés, megoldásának sajátzerűsége miatt, amely lehetővé teszi neki a realizmus polgári alapon való gazdagítását és továbbfejlesztését.

Természetesen mások is kísérletet tettek a klasszicitás felújítására a polgárság írói közül; elég itt Babits Mihály nevét megemlíteni. Az ő megoldásuk azonban nem hozhatott maradéktalan eredményt, mert van bennük valami menekülésszerű, Shaw grófiához hasonlatos: ezek a kísérletek sokszor arisztokratikusak és anakronisztikusak ízüek, mert vagy olyan társadalmi igényre appellálnak, amely nem létezik, vagy – felismerve ezt a nemlétezést – szembefordulnak egyáltalán a társadalmi igény szükségességével s a klasszikus művészet segítségével csak egy szilárdabb alapokon álló elefantcsonttornyot építenek maguknak.

Miért járhatott sikerrel Thomas Mann megoldása? Hiszen a polgári társadalmi igény nemlétezése órá is vonatkozik, őt is érinti. Mann azonban nem marad fogva ennél, hanem talál kivezető utat. Világosan látja, hogy nagy irodalom csak a klasszikus teljesség írói magatartása alapján jöhet létre; de azt is látja egyúttal, hogy ez a magatartás változatlan formában teljesen elképzelhetetlen. Ezért jut olyan döntő szerep művészetében az *íróniának*. Mert írónia nélkül a korban lehetetlen megvalósítani elevenen a klasszikus eszményeket: az írónia nélküli kísérlet annyit jelentene, mint így vagy úgy tudomást nem venni a polgári társadalmi igény nemlétezéséről. Azok, akik »komolyan veszik« a klasszicitás közvetlen megjelenítését, szükségképpen »szakmai« jellegűvé, anakronisztikussá válnak. Thomas Mann azonban a közvetlen megjelenítés és folytonosság-teremtés helyett sokkal dialektikusabban a klasszikus eszmény és korabeli valóság ellentmondásos viszonyát ragadja meg. S ebből a helyzetből nő ki ábrázolásának ironikus formája, még »A megcsalatott« esetében is. Mert a nem-ironikusan szemlélt folytonosság csak ott teremthető újja, ahol megvan ennek széles társadalmi alapja: a szocialista irodalomban.

Paradox helyzet a Thomas Manné: a polgárság reprezentáns írója, de olyan alapon – a klasszikus eszmény alapján –, amely a szocialista kultúrában, bármiféle ironizálás szükségzerűsége nélkül, rendkívül hangsúlyozott jelentőséget nyer. Ezért érezzük annyira a magunkénak Thomas Mann művészetét. És ez magyarázza azt is, miért nem szakad meg a művészi közösség Mann és Lukács között, amikor útjaik politikailag elválnak. Mert Lukács számára a marxizmussal való azonosulás azt jelenti, hogy ifjúkori kérdésfeltevése minőségileg magasabb fokon nyer megoldást. Már az ifjú Lukács számbaveszi a szocializmust a kulturális megújulás lehetséges tényezői közt, amikor azt írja, hogy »A proletárságban, a szocializmus-

han lehetne az egyetlen remény» — azonban elfordul ettől a lehetőségtől, mert még a túlfinomodottság esztéticizmusának lerombolására is erőtlennek tartja, nemhogy pozitív irányú cselekvésre. Ennek okát — akkori misztikus filozófiai alapjának megfelelően — abban látja, hogy »A szocializmusnak, úgy látszik, nincsen meg az az egész lelket betöltő vallásos ereje, amely megvolt a primitív kereszténységben.« Ezért kell homályban tapogatóznia, ezért marad meg szükségképpen az általánosság elvontságában a régi művészetre való hivatkozás: hiszen értetlenül áll szemben az igazi esztétikai megoldás *egyedül lehetséges* társadalmi alapjával. Mert gondolkodó számára teljesen elképzelhetetlen egy olyan megoldás, amelyet a művész az ironia segítségével adni tud. Itt a gondolkodó részéről osztályának ironikus szemlélete szükségképpen eredményez radikális szembefordulást, sőt szakítást, hisz az elméletben az ironikus negativitás csak kiindulópont lehet a pozitív eredményekhez vezető úton. Ezért szükségszerű az, hogy Lukács számára a korabeli művészet lényegébe való behatolás folyamata egyet jelent marxistává fejlődésével. Marxistává formálódásának objektívitásában is magávalragadón patetikus dokumentumát adja Lukács György 1933-ban, a Marx-elforduló alkalmával írt visszaemlékezésében, amelyet annál is inkább teljes terjedelmében idézek, mert csak egy hozzáférhetetlen német folyóiratban jelent meg s mind máig nem került a szélesebb nyilvánosság elé.

»Az igazi próbakő minden értelmiségi számára Marxhoz való viszonya; mindegyiknek, aki saját világnézetének tisztázását, a társadalmi fejlődést s különösképpen a jelen helyzetet, a saját helyét abban és állásfoglalását a társadalmi fejlődéshez komolyan veszi. E kérdések irányában tanúsított komolyság, alaposság és elmélyülés adja meg annak mértékét, vajon és mennyiben akarja — tudatosan, vagy öntudatlanul — kikerülni a jelen világtörténelmi harcaihoz való világos állásfoglalást. A marxizmussal folytatott szellemi küzdelem, Marxhoz való viszony életrajzi felvázolásából éppen ezért mindig olyan kép adódik, amely mint az imperializmus korabeli értelmiség szociális történetéhez tartozó adalék, bizonyos mértékben általános érdekű, még akkor is, ha — mint az én esetemben — maga az életrajz a nyilvánosság érdeklődésére semmiféle igényt nem tarthat.

Marx-szal először gimnáziumi tanulóéveim végén ismerkedtem meg. (»Kommunista kiáltvány«) A benyomás rendkívül nagy volt és mint egyetemi hallgató azután Marx és Engels több írását elolvastam (így például »Brumaire 18«, »A család eredete«) és különösen a »Tőke« első kötetét tanulmányoztam át. Ez a tanulmányozás azonnal meggyőzött a marxizmus néhány alapkérdésének helyességéről. Elsősorban az értéktöbblet-elmélet, a történelemnek osztályharcok történeteként való felfogása és a társadalom osztálytagozódásáról szóló tanítás gyakorolt rám nagy hatást. Azonban, ahogy ez egy polgári intellektuelnél nagyon kézenfekvő, ez a befolyás csak az ökonomiára, s mindenekelőtt »szociológiára« korlátozódott. A materialista filozófiát, amelynél akkoriban nem tettem különbséget dialektikus és nem-dialektikus materializmus között, ismeretelméletileg teljesen meghaladottnak, túlhaladottnak tartottam. »A tudat immanenciáját« hirdető újkantianus tanítás kitűnően összeillett akkori osztályhelyzetemmel és világnézetemmel. Semmiféle kritikai vizsgálatnak nem vettem alá azt és ellenvetés nélkül elfogadtam minden ismeretelméleti kérdésfeltevés kiindulópontjának. Voltak ugyan meggondolásaim a szélsőséges szubjektív idealizmus — mind az újkantianizmus marburgi iskolája, mind a machizmus — ellen, mivel nem voltam képes belátni, hogy lehet a valóság kérdését egyszerűen a tudat immanens kategóriájaként kezelni. Ez azonban mégsem vezetett materialista következtetésekhez, hanem éppen ellenkezőleg, ama filozófiai iskolákhoz való közeledéshez, amelyek ezt a kérdést irracionalista-relativista módon, néha a misztikusba átcsapva akarták megoldani (Windelband — Rickert, Simmel, Dilthey). Simmel befolyása, akinek személyes tanítványa voltam, lehetővé tette számomra, hogy amit Marxtól elsajátítottam, »beépítsem« egy ilyen világnézetbe. Simmel műve: »A pénz filozófiája« és Max Weber protestantizmusról szóló írásai voltak példaképeim egy »irodalom-szociológiához«, amelyben a marxi elemek megvoltak ugyan még, de alig felismerhetően, szükségképpen felhígulva és megfakulva. Simmel példája alapján a »szociológiát« egyrészt a nagyon elvontan felfogott gazdasági alaptól a lehető legnagyobb mértékben elválasztottam, másrészt a »szociológiai« analízist mint az esztétikának, a tulajdonképpeni tudományos vizsgálatnak előkészítő szakaszát fogtam fel. (»A modern dráma« 1909, »Az irodalomtörténet módszertana« 1910.) 1907 és 1911 közt megjelent esszéim e módszer és a misztikus szubjektívizmus között lebegtek.

Az ilyen világnézeti fejlődésnél természetesen az ifjúkori marxi határ; mindinkább megfakult és mind jelentéktlenebb szerepet kellett hogy játsszon tudományos tevékenységemben. Mint ennekelőtte, ezután is Marxtot tartottam a legilletékesebb ökonomusnak és »szociológusnak«; de ökonomia és »szociológia« átmenetileg csekélyebb szerepet játszott az én akkori tevékenységemben. Ama fejlődési folyamat egyes problémái és fázisai az olvasó számára érdektelenek, amelyben ez a szubjektív idealizmus filozófiai válságba vitt engem. Ezt a krízist azonban — persze előttem nem tudatosulva — az imperialista ellentétek felerősödött előtörése határozta meg objektíve és a világháború kitörése csak még jobban meggyorsította.

Ez a krízis először persze csak a szubjektív idealizmustól az objektív idealizmushoz való átmenetben mutatkozott meg. (»A regény elmélete«, 1914—1915-ben írva) És ezzel természetesen Hegelnek — különösképpen »A szellem fenomenológiájá«-nak — állandóan fokozódó jelentősége lett számomra. Akkor kezdődik második intenzív foglalkozásom Marx-szal, amikor a háború imperialista jellege mind világosabbá válik előttem; ez a korszak egyben a Hegel-tanulmányok elmélyülését is jelenti az antropológizmus oldaláról szemlélte Feuerbach olvasásával egyetemben. E második korszakban Marx ifjúkori filozófiai írásai álltak érdeklődésem homlokterében, bár »A politikai gazdaságtan bírálatahoz« nagy bevezetését is buzgón tanulmányoztam. Ezúttal Marxot már nem a simmeli, hanem a hegeli szemüvegen keresztül néztem. Már nem úgy láttam Marxot, mint »kiváló szaktudóst«, mint »ökonómust és szociológust! Már »körvonalozódott« előttem az átfogó gondolkodó, a nagy dialektikus. Persze még ezúttal sem láttam a materializmus jelentőségét a dialektika problémáinak konkretizálása, egységesítése és következtetése tétele számára. Csak a tartalom formával szembeni — hegeli értelemben vett — elsőlegességéig jutottam el és ahhoz, hogy megkísérleljem, lényegében hegeli alapon, Hegelt és Marxot egy »történelemlélelmében« egyesíteni. E kísérlet azáltal nyert különös árnyalatot, hogy Magyarországon a legbefolyásosabb »baloldali-szocialista« ideológia Szabó Ervin szindikalizmusa volt. Szabó Ervin szindikalista írásai adtak az én »történelemlélelmem« kísérleteimnek» (néhány érték, így például »A gothai program kritikája«-nak közvetítése mellett, amelyet rajta keresztül ismertem meg) erősen absztrakt-szubjektivistát és ezért etizáló jellegűt. Mint az illegális munkásmozgalomtól távolálló intellektuál a háború alatt sem a spartakista írásokat, sem Lenin műveit nem kaptam kézhez. Olvastam Rosa Luxemburg háború-előtti írásait, amelyek erősen és tartósan hatottak is rám. Lenin »Állam és forradalom« című munkáját azonban csak az 1918—1919-es forradalom időszakában ismertem meg.

Ilyen ideológiai erjedésben talált az 1917—1918-as forradalmi korszak. Rövid ingadozás után, 1918 decemberében beléptem a K. M. P.-be és ez időtől fogva megmaradtam a forradalmi munkásmozgalom soraiban. A gyakorlati munka azután hamarosan a marx-i ökonómia, a történelem, a gazdaságtörténet, a munkásmozgalom története stb. intenzív tanulmányozására szorított rá engem és a filozófiai alapok szakadatlan felülvizsgálására. Ez a küzdelem a marx-i dialektika valódi és teljes elsajátításáért mégis nagyon sokáig tartott. A magyar forradalom tapasztalatai ugyan nagyon élesen megmutatták nekem mindenféle szindikalista teória tarthatatlanságát (a párt szerepe a forradalomban), azonban még nagyon sokáig eleven maradt bennem egy bizonyos ultralinksz szubjektívizmus. (Állásfoglalásom 1920-ban a parlamentarizmus-vitával és 1921-ben a márciusi akcióval kapcsolatban.) Ez mindenekelőtt abban akadályozott meg, hogy a dialektika materialista oldalát valóban és helyesen, a maga átfogó filozófiai jelentőségében megértsem. »Geschichte und Klassenbewusstsein« című könyvem (1923) nagyon világosan mutatja ezt az átmenetet. Arra irányuló tudatos kísérleteim ellenére, hogy Hegelt Marx által túlhaladjam és »megszüntette-megőriztem« (aufzuheben), a dialektika döntő kérdéseit még idealisztikusan oldottam meg itt. (Természeti-dialektika, visszatükrözési elmélet stb.) A még mindig szilárdan vallott Luxemburg-féle felhalmozási elmélet szervetlenül keveredett egy ultralinksz-szubjektivistát aktívizmussal.

Csak a sokéves gyakorlati munka által életrehozott összenövés a forradalmi munkásmozgalommal, csak Lenin művei tanulmányozásának lehetőségére és a művek korszakos jelentőségének lassankénti megértése tette lehetővé Marx-szal való foglalkozásom harmadik korszakát. Csak most, majdnem egy évtizedes gyakorlati munka után, és több, mint egy évtizedes elméleti küzdelem után lett konkrétan világos előttem a materialista dialektika átfogó és egységes jellege. De éppen ez a világosság hozza magával a felismerést, hogy a marxizmus igazi tanulmányozása csak most kezdődik és soha nem lehet benne nyugvópontonra jutni. Mert, mint Lenin oly találóan mondja: »A jelenség gazdagabb, mint a törvény, ... és ezért a törvény, minden egyes törvény szűk, nem teljes, megközelítő.« Azaz mindenki, aki azt képzei, hogy a dialektikus materializmus megöly szűles és mély ismerete alapján a természet és a társadalom jelenségeit egyszer és mindenkorra megértette, szükségszerűen visszazuhan az eleven dialektikából a mechanikus merevségbe, az átfogóan mindenoldaltól materializmusból az idealizmus egyoldalúságába. A dialektikus materializmust, Marx tanítását naponta, óránként, szakadatlanul a gyakorlat fényénél ellenőrizve kell elsajátítani. Másrészt Marx tanítása, éppen a maga megbonthatatlan egységében és teljességében a gyakorlat vitelének, a jelenségek és törvényeik uralásának fejeje. Ha ennek a teljességnek csak egyetlen részét is kitöröljük, vagy elhanyagoljuk, ismét merevség és egyoldalúság keletkezik; már az egyes mozzanatok arányának eltévesztése is azt eredményezi, hogy a materialista dialektika szilárd talaja kicsúszik a lábunk alól. »Mert minden igazság« — írja Lenin — »ha túlhatják, ha átlépik érvényességének határát, abszurditássá válhat, sőt ilyen körülmények között elkerülhetetlenül abszurditássá kell válnia.«

...Több mint harminc év múlt el azóta, amikor ifjúként a »Kommunista kiáltvány«-t először olvastam. A fokozódó — ha nem is ellentmondásmentes, ha nem is egyenesvonalú —

elmélyülés Marx írásában nemcsak szellemi fejlődésnek, hanem ezen messze túlmenően egész életének története lett, — már amennyiben annak a társadalom számára egyáltalán jelentősége van. Úgy tűnik nekem, hogy Marx fellépése utáni korszakban mindenegyes gondolkodónak, aki komolyan veszi magát, központi problémája kell hogy legyen Marxhoz való viszonyának tisztázása; rangját az emberiség fejlődésében az határozza meg, hogyan és milyen fokon sikerült elsajátítania Marx módszerét és eredményeit. A gondolkodói fejlődésnek osztálymeghatározottságai vannak, de ezek sem merevek, hanem dialektikusak: a marxizmus elsajátítását messzemenően az osztályok harcához való állásfoglalásunk határozza meg, másrésztől viszont ezen elsajátítás elmélyülése serkentőleg hat a proletariátus életével és gyakorlatával való egyesülésünkre és ezáltal serkentőleg visszahat Marx tanaihoz való viszonyunk elmélyülésére.» (Lukács György kiemelései.)

Ez a dokumentum szépen és világosan mutatja, milyen belső szükségszerűség eredménye Lukácsnak a marxizmussal való azonosulása és éppen a belső szükségszerűség folyamánként milyen magas fokon, milyen intenzitással következett ez be. Mit jelentett a marxistává válás esztétikai elmélete számára? Vajon a fiatalkori gondolatmenetekben már — ha nem is jelentőségéhez méltó súllyal — meglévő régi művészet eszményének radikális megtagadását? Éppen ellenkezőleg: az ifjúkori kérdésfeltevés »racionális magvának« megőrzését és összehasonlíthatatlanul magasabb szintre emelését, s ezáltal az általános művészeti válságból kivezető út elméleti tudatosítását. A klasszikus kultúra, az irodalmi hagyomány csak ebben az összefüggésben kerülhet méltó helyére, a művészeti folytonosságnak a társadalmi folytonossággal való megalapozása által. A klasszikus művészet bensőséges tanulmányozásának jelentőségét Lukács teljes joggal hangsúlyozta a mi korunkban, amikor a kapitalizmus művészetellenes törvényszerűségei könyörtelenül érvényesülnek. Ilyen korban a klasszikus művészet megoldásainak szakadatlan tudatosítása nélkülözhetetlen feltétel ahhoz, hogy a művészet megtalálja azokat a formaelveket, amelyek segítségével úrrá lehet a kedvezőtlen életanyagon. Ezért nem olyan központi szerepe Lukács tevékenységében a klasszikus művészetnek, a művészeti hagyományok ápolásának.

Azok a burzsoá kritikusok, akik tudomásul venni kényszerülnek Lukács György műveinek igen széles körre kiterjedő hatását, szeretik úgy feltüntetni a helyzetet, hogy Lukács az *utolsó* marxista, aki foglalkozik a klasszikus örökséggel, — ezzel egyúttal azt is kiemelve, hogy valójában a polgári elmélet ápolja azt. Ez az értékelés azonban nem több szemfényvesztési kísérletnél. Nem igaz, hogy Lukács az *utolsó* marxista, aki a klasszikus örökség rendkívüli jelentőségét hangsúlyozza. Ő valójában az *első* marxista esztétikus, aki a marxizmus-leninizmus útmutatásaira támaszkodva, az örökségtől a jelenhez vezető folytonosság konkrét kidolgozását adja. S e folytonosság ápolása és továbbbépítése *mindenegyes* marxista esztétikusnak egyik központi feladata. És nem igaz az sem, hogy korunk polgári elmélete gondolja ezt az örökséget jelentőségének megfelelően. A klasszikus művészettel foglalkozó polgári írások megmaradnak az irodalomtörténeti akadémiizmus életteleniségében, a jellel egybekapcsolt kritika pedig egyszerűen nem vesz, mert nem vehet tudomást erről az örökségről, a polgári társadalmi igény hiánya s ebből fakadó »radikális« modernizmusa miatt. Hol van ma *egyetlen* burzsoá teoretikus, aki a klasszikus művészeti örökséget a jellel elevenen egybe tudná kapcsolni? Az elmélet területén erre a feladatra napjainkban már csakis a marxizmus képes. Lukács írásában a klasszikus hagyomány természetesen nem valamiféle elvont »magában-valóságban« jelenik meg — ezt a luxust csak az ételtől elidegenedett burzsoázia engedheti meg magának —, hanem mindig abban a vonatkozásban, hogy mit nyújthat a jelennek, hogyan segítheti elő a kor feladatainak megoldását. És ezt az eleven folytonosságot jelenti a klasszikus művészet Thomas Mann számára is. Ezért nem szakadhat meg a kapcsolat, ezért nem szűnhet meg a párhuzamosság, bármekkora legyenek is a politikai különbségek. Mert ez a párhuzamosság nem egyszerűen két jelentős ember pályájának bizonyos sorsközössége s éppen ellentmondásos jellegében van valami jelképszerű, kettőjük személyén jóval túlmutató. Az fejeződik ki benne, hogy a nagy polgári humanizmus a marxizmussal nemcsak hogy nem ellentétes, hanem korunkban *egyedüli* szövetségesét éppen a marxizmusban találhatja meg. S talán maga Thomas Mann is érzi ezt, amikor arról beszél, hogy életművét igazában a marxista kritikus, Lukács György értette meg.

II.

A marxista esztétika kiépítése rendkívüli jelentőségű feladat. Mert nemcsak azt jelenti, hogy segítségével a művészeti alkotások mélyére tudunk hatolni, hanem azt is, hogy éppen a lényeg megragadása, az elemzések eredményessége által ezen a területen igazolást nyer a marxizmus általános érvényűsége. Kétségtelen, hogy a marxista esztétika sajátos törvényszerűségeinek kidolgozása nemcsak egy szakterület felkutatását teszi lehetővé, hanem a

filozófia egészét gazdagítja, hiszen például a művészi visszatükrözés sajátosságainak megértése nélkül egyoldalú a képünk a marxi-lenini visszatükrözési elméletről s természetesen a valóságról is. Lukács Györgynek a marxista esztétika kiépítése terén, úttörő érdemei vannak. Eddigi munkássága nem kisebb eredményeket mondhat magáénak, mint a művészi visszatükrözés valamennyi alapkérdésének megoldását és a műfajelmélet számos problémájának új alapokra fektetését. (Tevékenysége nem korlátozódik az esztétikára, a filozófiatörténet számunkra legjelentősebb korszakát is felöleli — erről azonban később lesz szó.)

Hogyan jött létre Lukács marxista esztétikája? Úgy, ahogy Lessingé és az orosz forradalmi demokratáké. Nem az akadémizmus »védett területén«, hanem a legélesebb napi harcok porondján. Kiindulópontul a dialektikus materializmus általános törvényszerűségei és a marxizmus klasszikusainak művészetre vonatkozó megjegyzései szolgáltak. Ez utóbbiak természetesen nem foghatták át extenzíve a művészet egészét, azonban módszertani jelentőségük általános, a művészet minden területére kiterjedő. Ha Marx például a görög eposz soha el nem múló varázsát azzal magyarázza, hogy az emberiség »normális gyermekkorát«, a görögség reprezentálja, akkor ez nemcsak az ókori kultúra egyik vagy másik jelenségét világítja meg, hanem egyúttal általános módszertani elvül is szolgál a művészet egészének konkrét történelmi szemléletéhez, kulcsot ad a művészeti fejlődés igen bonyolult törvényszerűségeinek feltáráshoz. Az esztétikus feladata tehát abban áll, hogy e zseniális útmutatások és megjegyzések alapján a művészet minél szélesebb területét elemezze, mert csak ezen az úton lehet eljutni az esztétika sajátos törvényeinek konkrét kidolgozásához. Lukács Györgynek ezen az alapon sikerült a marxista esztétika számos alapkérdését szinte a legkisebb részletekbe menően is tisztázni. Sajnos nincs itt lehetőség e kérdések részletes ismertetésére, ezért csak egy álljon itt példának az említett összefüggés bemutatására.

Engels megállapításai a realizmusról (»realizmus diadala« a realizmus meghatározása) éppen a művészet legdöntőbb kérdését helyezik új alapokra. »A realizmus az én nézetem szerint magában foglalja a részletek hűségén kívül a tipikus jellemek tipikus körülmények közötti hű ábrázolását« — írja Engels s e meghatározás nélkül minden esztétika sötétben tapogatózásra van ítélve. De természetesen ezzel a nagyjelentőségű megállapítással nem intéződött el a realizmus összes problémája örök időkre, amint ezt a dogmatikus álmarxizmus képzele, bebizonyítva ezzel, hogy semmit sem értett meg az engelsi meghatározás szelleméből. Hiszen minden a konkretizáláson múlik, azon, hogyan értelmezzük a meghatározás egyes részleteit. A dogmatikus álmarxizmus élettelenül idézi Engels fenti szavait és ezt nagyon jól össze tudja egyeztetni a realizmus modern polgári értelmezése iránti behódolással. Különösen a naturalizmus megjelenése óta egyre inkább elterjedt a realizmus *stílusként* való felfogása s ezen az alapon persze, ha nem is mindig nyíltan, a realizmus lealacsonyítása, felületes stílári hasonlatosságok alapján a naturalizmussal egy szintre helyezése. S ez a nézet a sematizmus védelmezőinél is szilárdan tartja magát, mert a sematizmust — éppen a naturalizmussal való belső rokonsága miatt — csakis azon az alapon lehet realizmusnak kikiáltani, hogy a részletek bizonyos hűségének követelését kizárólagossá téve, a realizmus stílussá és stíluskövetelménnyé alakul át. S ebben az esetben természetesen minden nagyobb elméleti nehézség nélkül lehet a tipikust vagy teljesen mellőzni, vagy a részlethűség alárendelt mozzanatává tenni. Mert ha a realizmus stílus, akkor világos, hogy a meghatározásnak az a mozzanata kerül előtérbe, amelyből a stílári sajátosságok következnek.

Lukács György elmélete a realizmusról radikális szakítást jelent, mind a modern polgári, mind pedig az effajta álmarxista felfogásokkal — és éppen az engelsi meghatározás szellemében. Lukács éppen azáltal konkretizálja azt, hogy felveti a kérdést: hogyan kell értelmezni a meghatározás egyes részeit. S a válasz nem lehet más, mint hogy e más területeken is szerepet játszó fogalmakat *sajátosan művészeti* értelemben kell venni. Hiszen mind a »tipikus«, mind a »hűség« a tudományos visszatükrözésnek is kategóriája; ilyen értelemben véve azonban a művészeti jelenségek vizsgálatánál szükségképpen zsákutcába kell jutnunk. S vonatkozik ez a művészeti gyakorlatra is. A naturalizmus például nem utolsósorban azért került kátyuba, mert a »részlethűség« abszolutizálásával, a tudományos pontosságú leírás követelményeivel maga-magát helyezte kívül a művészi visszatükrözés területén. Így jött létre azután a feloldhatatlan ellentmondás, hogy a naturalizmus művészetnek tudomány volt, tudománynak pedig szükségképpen tökéletlen. (A sematizmusban a tervjelentések vagy különböző elvont elméleti tételek megrímélésekor tulajdonképpen ugyanez a folyamat játszódik le.) Ez a példa is mutatja, hogy a sajátosan művészeti értelmezés és konkretizálás nélkül a legzseniálisabb idézetek is holt szavak maradnak, s legfeljebb csak az lehet a funkciójuk, hogy elleplezzék a sematikus dogmatizmus antimarxizmusát, a citatológia segítségével marxista mázt adva annak. A »hűség« sajátosan művészeti — történelmileg és egy adott korban is a különböző művészetekre, sőt műfajokra konkretizált — értelmezése nélkül nyitva marad annak a lehetősége, hogy a realizmusból stílust csináljanak, s ezáltal jelentőségét a sematikus naturalizmus színvonalára csökkentsék le.

Ugyanez a helyzet a »tipikus«-nál is. Itt is meg kell találni a sajátosan művészi, különben ez a kategória is megmarad a halott szavak elvontságában. Lukács György tevékenysége folyamán szakadatlanul visszatér ehhez az alapproblémához és a műalkotások beható elemzése segítségével sikerül megoldást találnia. »A realista irodalomfelfogás központi kategóriája és kritériuma: a típus, mind a jellemeket mind a helyzeteket illetően az általánost és az egyénit szervesen összefoglaló sajátos szintézis. A típust típusná nem átlagossága, de nem is pusztán, bármennyire elmélyített egyéni volta teszi, hanem az, hogy benne összefutnak, összefonódnak valamely történelmi szakasz összes, emberileg és társadalmilag lényeges meghatározó mozzanata, hogy a típusteremtés ezeket a mozzanatok legmagasabb fejlettségi fokokon, a bennük rejlő lehetőségek végső kibontakozásában adja, végtelen végtelen ábrázolásában, mely az ember és a kor teljességének csúcsait és határait egyaránt konkretizálja» — írja Lukács és abban jelöli meg a realizmus feladatát, hogy »a teljes embert, a teljes társadalmat ábrázolja«. Ebben az összefüggésben már a tipikus sajátosan művészeti értelemben szerepel, mint a teljes emberi gazdagság és a társadalmi teljesség megjelenítése. Csak az ilyen konkretizálás alapján lehet felvetni azután a kérdést: mi hát akkor a realizmus ha nem stílus? És Lukácsnak sikerül feleletet találnia erre a kérdésre: a realizmus nem más, mint a valóság teljesértékű művészi visszatükrözése, amely maradéktalanul képes visszaadni a teljes emberi gazdagságot, a társadalmi teljességet. Csakis a kérdés ilyen megoldása után lehet felvetni a stílusproblémákat. Mert a társadalmi teljesség, a teljes emberi gazdagság maradéktalan művészi megjelenítése, a különböző korok adott körülményei között, más- és más formákban képzelhető el, és ez a különbség, a konkrét történelmi és társadalmi feltételek sajátossága nyomja rá kitörölhetetlen bélyegét a realista alkotások stílusára. Ezért van az, hogy Homeros realizmusa merőben más stílussal párosul, mint Balzacé vagy Tolsztojé. De a különbség a realizmuson belül érvényesül s Beethoven csakúgy realista zeneszerző, mint a »klasszikus« J. S. Bach; a »klasszikus« Goethe és Schiller csakúgy realista író, mint Gorkij, vagy Thomas Mann. A realizmus ily módon konkretizált elmélete lehetővé teszi Lukácsnak a legszerteágazóbb jelenségek egységes szemléletét, a művészet történelmi fejlődésében való megragadását és a legbensőbb törvényszerűségek megértését is. De ennek előfeltétele volt, a dogmatikus álmárkizmusmal éles ellentétben, a marxizmus klasszikusai zseniális megjegyzéseinek módszertani általánosítása és rendkívül széles történelmi alapon való konkretizálása.

Az így felmerülő esztétikai problémák sohasem »önmagukért valóak«, mint voltak a polgári esztétizmus írásaiban. S ez természetes is, hiszen az a társadalmi igény hívta létre megoldásukat, amely nem mondhat le a művészet által nyújtott világnézeti nevelésről. Innen van az, hogy Lukács esztétikai kérdésfelvetése mélyen demokratikus, nemcsak a polgári esztétizálással, hanem a látszat-demokratikus tematizmussal szemben is. Lukács György a saját esztétikai programját nagyon világosan fogalmazta meg egyik előszavában: »... a szocialista olvasó kultúrája nem állhat meg a tematikus, a pusztán tartalmi elemeknél. A dolgozó tömegek az olvasást kétségkívül tárgyi, tartalmi érdeklődésből kezdik meg. S tegyük hozzá, az igazi irodalmi kultúra elfajulása jönne létre, ha ez a tárgyi érdeklődés legyengülne, vagy éppen megszűnne (ez éppen a dekadenciára jellemző). A tárgy a téma érdekessége, társadalmi súlya, emberi jelentősége azonban az irodalomban — egészen kivételes esetektől eltekintve — csak akkor jut teljesen érvényre, csak akkor válik az olvasó maradandó gazdagodásává, ha a tartalommal adekvát formában nyilvánul meg. A dolgozó tömegek irodalmi kultúrájának tehát úgy kell fejlődnie, hogy a művészi alkotást, mint művészi alkotást is tudják felvenni, átélni, értékelni.« Látjuk, hogy e program sarkpontja a sajátosan művészi elemzés s érthető, hogy ez nem nagyon tetszik a »stildemokratizmus« apostolainak, akiknek zászlaján ezzel élesen ellentétes jelszó díszel: »Nincsen benne semmi, ámde az legalább érthető.« Mert a tematizmus üres tartalmi ismertetései valóban egyszerűek, csak éppen semmi értelmük és a művészi-formai elemzés szellemi erőfeszítést követel, nemcsak az olvasótól, hanem természetesen a kritikustól is. És éppen itt lepleződik le a tematikus kritika látszatdemokratizmusa. Mert e mögött a tematizmus mögött nemcsak a tematizmus védelmezése, hanem az olvasók lebecsülése is megbújik. Az az igazi demokratizmus, amely egy ismeret elsajátításának lehetőségét a legszélesebb körre kiterjeszti — még ha nehézségekbe ütközik is ezen ismeretek megszerzése. A tematizmus azonban, »stildemokratizmusát« hangoztatva, és teljesen jogtalanul az olvasóközönségre hivatkozva, meghátrál az elméleti nehézségeket támasztó művészi-formai elemzés feladata elől s ráadásul ezt a megfutamodást a legnagyobb diadalnak tünteti fel, a legmagasabbrendű kritikai magatartásnak állítja be. S az eredmény, amely ezen az alapon születik: lapos frázisszerűség, a műalkotás érzéki gazdagságának elsikkasztása, azáltal, hogy a mű nem mint művészet, hanem mint ideológia szerepel az ilyen tartalmi ismertetésekben. Ezekkel a frázisszerű közhelyekkel azután az olvasók semmit sem tudnak kezdeni.

Lukács György elemzései a legnehezebb formai problémákat is elérhető közelségbe hozzák s ezáltal a művek tartalma, mint sajátos művészi tartalom, a maga teljes gazdagságában jut el az olvasóhoz, s nem mint tökéletlen filozófia. Ezek az elemzések arra hivatottak,

hogyan tudatosítsák az adott tartalom művészi megformálásának sajátosságait s azokat a törvényszerűségeket, amelyek a formálás milyenségét meghatározzák. Így a műalkotás teljes gazdagságában válik megragadhatóvá, nemcsak a művészi élmény spontaneitásában, hanem az elméleti belátás tudatosságának fokán is: s ez a belátás természetesen a művészi élmény erejét, intenzitását is felfokozza, mélyebbé, kitörölhetetlenebbé teszi a művészi hatást s ezáltal valóban gazdagítja az embert. Ez a titka annak, miért oly páratlanul népszerűek Lukács írásai az egész világon.

Csak egyetlen példát lehet itt felhozni annak bemutatására, hogyan oldódnak meg Lukács Györgynél a formai problémák. A »leírás« művészeti kategóriáját a polgári esztétizmus nem tudományos módon, hanem sajátgyártmányú költői képek segítségével igyekezett megragadni, amely nem jelentett egyebet, mint a leírás leírását, vagyis esztétikai tautológiát. A filológizáló módszer sem ment ennél sokkal messzebbre, mert csak — gyakran vitatható — párhuzamokat hozott arra vonatkozólag, hogy a leírás egyes elemei hol találhatók meg más írónál, hasonló formában. Ez azonban még távolról sem esztétikai kérdésfeltevés, hiszen a párhuzamok is csak az okok felkutatásán keresztül nyerhetnek értelmet, — különben megmaradnak elvont és gyakran öncélú leírásnak. A tematizmus »radikálisan« megoldja ezt a nehézséget: egyszerűen nem vesz tudomást a problémáról. Ezzel azonban hihetetlenül elszegényíti a műalkotást, mert csak az elvont embert szemléli, a tárgyi világ jelentőségét, a különböző művekben megnyilvánuló sajátos szerepét teljesen figyelmen kívül hagyja.

Lukács György a kérdést jelentőségének megfelelően elemzi és általános módszertani tanulságokat adó módon oldja meg az »Elvesztett illúziók«-ról írt tanulmányában: »Azok a széles és körülményes leírások, melyek Balzac-nál néha egész értekezéssé dagadnak egy városról vagy lakásberendezésről vagy vendéglőről, sohasem pusztán leírások. Leírásaiban Balzac azt a színpadot adja meg, amelyen utóbb a katasztrófa lejátsszódik. Ez a katasztrófa többnyire »hirtelen«, de ez a hirtelenség csak látszat. Mert a katasztrófa közepett roppant élesen domborodnak ki egyes vonások, melyeket már előbb volt alkalmunk megfigyelni, amikor még kevésbé intenzívek voltak. Éppen ezért nem adnak a balzaci leírások soha »miliőt«, a későbbi pozitívista szociológia értelmében, éppen ezért a nagyon részletes lakásleírások Balzac-nál sohasem eredményeznek rekvizitumokat.

Gondoljunk csak arra, milyen szerepet játszik az első párizsi katasztrófában Lucien négy rend ruhája. Kettőt Angoulême-ből hozott magával, s a jobbikról is kiderül már az első párizsi séta alkalmával, hogy lehetetlen. Első párizsi ruhája hiányos és átluggatott páncél ebben az első csatában, amelyet Marquise d'Espard páholyában kellett a párizsi társasággal megvívnia. A második párizsi ruha már túl későn készül el a cselekmény eme szakasza számára, s az aszkéta költői periódus idején a szekrénybe vándorol, hogy aztán, az újságírói fordulat alkalmával, rövid időre újra előkerüljön. S ugyanilyen cselekvően dramatikus, lényeges belső-összefüggéseket tartalmazó szerepet játszanak mindama többi tárgyak is, amiket Balzac »leír«.

Ez az elemzés a leírás naturalista felfogása ellen irányul, de a polémia közben egyúttal felfedi azt is, mit jelent ez az esztétikai jelenség az igazi realista irodalomban. Lukács fejtegetése lehetővé teszi, hogy az irodalmi művek tartalmát a maga szélességében, emberi és tárgyi gazdagságában fogadhassuk be a tudatos belátás által magasabb fokra emelt művészi élmény közben.

A fenti példa csak egy a számtalan lehetséges közül, de ennél is élesebben szembetűnő az egzaktitás, amely Lukács elemzéseire általánosan jellemző. Itt nem légből kapott, megalapozatlan hipotézisek misztikus játékaival van dolgunk, hanem az esztétikai jelenségek mélyreható tudományos szemléletével. Hogyan sikerült Lukács Györgynek elérnie ezt? Mi a titka elemzéseinek spekuláció-ellenes tudományos egzaktitásának? Nem más, mint az, hogy szemléletének sarkpontjává a tartalom — forma valóban marxista, dialektikus felfogását tette meg. Elemzéseiben mindig a tartalom felől közelíti meg a legelvontabb formai kérdéseket is, és ennek az elvnek következetes végigvitele biztosítja a tudományos egzaktitást.

Itt látszólag közös a kiindulópont a tematizmussal, valójában azonban egy gyökeres ellentétességgel állunk szemben. Mert Lukácsnál a tartalom — forma összefüggés mindig konkrét dialektikusságában jelenik meg. Ez világosan kitűnik az alábbi idézetből is: »Minden igazi forma egy konkrét tartalom formája. Kitejesülését és ennek a kitejesülésnek kritériumait azonban sohasem mint önmagában való forma éri el, hanem kizárólag azáltal, hogy mennyit hoz ki a tartalom döntő meghatározottságaiból és hogyan viszi végbe, hogy ezeket a meghatározottságokat különleges életjelentőséget kifejező és ábrázoló formába öntse.« Nem létezik tehát forma általában, mint ahogy tartalom sem létezik »in abstracto«, hanem mindig konkrétan. Ezért misem természetesebb annál, hogy kudarcra van ítélve az olyan elemzés, amely nem képes megtalálni a tartalom konkrét meghatározottságait. Szükségszerű, hogy az ilyen elemzés a konkrét tartalmi sajátosságok által életrehívott belső formát meg sem tudja közelíteni. Ezért oly terméketlen a tematizmus kritikai szemlélete. Hiszen a tartalom — forma

összefüggés konkrét dialektikus megragadása ott kezdődik, hogy mélyen a tudatunkba vessük: itt sajátos, *művészi* tartalomról van szó, tehát olyan mozzanatok is beletartoznak a tartalom körébe, amelyek más nézőpontból fölöslegesnek bizonyulnának. Éppen a »leírással« kapcsolatosan láttuk milyen elválaszthatatlanul hozzátartozik a tartalomhoz a tárgyi világ sajátos művészi szemlélete, amely csak nagyon közvetve része az ideológiai tartalomnak és csakis azáltal, hogy itt egy művészeti jelenséggel állunk szemben. És ugyanígy van ez a művészet számos egyéb jelenségével kapcsolatban is. Gondoljunk csak arra, milyen teljes csődhöz vezet a tematizmus például a festészetben, a cseridőlet, vagy a tájkép esetében. Ez a csőd, ha nem is ennyire mindenki előtt nyilvánvaló az irodalomban, de a leghangzatosabb frázisok segítségével sem tűntethető el. S nem is lehet ez másképp, a tematizmusra jellemző rendkívüli elvontság miatt. Mert elemzéseiben a tartalom sohasem *konkrét*, történelmileg és társadalmilag pontosan körülhatárolt, hanem *elvontan általános* s rendszerint a *tartalom* a *témával* lesz behelyettesítve. Így tehát nemcsak a formai kérdések felvetése és megoldása hiányzik, hanem a tartalom konkrét elemzése is. Lukács György írásainak példája mutatja, hogy csakis a tartalmi kérdések legmesszebbmenő konkretizálása eredményezhet termékeny formai kérdésfelvetéseket. Ilyen úton azonban megoldhatók nemcsak a különböző műfaji kérdések, hanem a legbonyolultabb általános visszatükrözési problémák is.

A tartalom messzemenő konkretizálása természetesen sajátos módszert követel meg: olyat, amely lehetővé teszi a művészeti jelenségek bonyolult gazdagságukban való szemléletét. Ennek megfelelően válik Lukács György írásainak módszertani alapjává a történeti-irodalomtörténeti, filozófiai-esztétikai kérdésfelvetések dialektikus egysége. E módszerrel szemben néha ellenvetések hangzanak el, azon az alapon, hogy sem tiszta irodalomtörténet, sem tiszta filozófia vagy esztétika. Ilyen »tisztá« irodalomtörténet azonban nem más, mint polgári filológizálás, mint ahogy a »tisztá esztétika« sem egyéb, mint terméketlen esztétizmus. Ez az antidialektikus ellenvetés tudatosan vagy öntudatlanul, szakadékokat igyekszik vágni a valóságban nagyonis együtvértartozó területek közé. Egy példán szemléltetve világosabbá válik, miért szükségszerű adott esetben a filozófiai-etikai elemzés egy irodalomtörténeti jelenség megértéséhez, egy irodalmi alkotás sajátosságainak feltáráshoz. Csernisevskij »Mit tegyünk« című regényéről van szó, amely az »értelmes egoizmus« eszményét állítja középpontba. Már maga a fogalom is filozófiai magyarázatot igényel: — hogyan tölthet be forradalmi, tehát társadalmi szerepet az egyéni érdekeken alapuló »értelmes egoizmus?« — még inkább az eszmény megvalósulása Csernisevskij regényében. »Mert az ember individualista felfogása az érdek fogalmát leszakíthatatlanul az egyéni önzéshez kapcsolja; csak ha elméletileg világossá válik, hogy az ember elsődlegesen társadalmi lény, akit a társadalom szervezte bonyolult szálakkal kapcsol különböző közösségekbe, csak ha ezen az alapon világossá válik az osztályérdek jelentősége, mint olyan érdeké, amely egyszerre és elválaszthatatlanul, persze dialektikusan, egyéni és társadalmi jellegű, csak ha ennek felismerésével megvilágosodik, hogy az egyén, s vele az egyéni érdekek teljesebbé, egyedül az osztály felszabadulása révén lehetséges —, csak akkor oldható meg elméletileg ez a probléma.

Ez a megoldás csak a szocialista világnézet számára lehetséges, ahol a munkásosztály felszabadulásának érdekei egybeesnek az emberiség felszabadulásának érdekeivel.

Ez a kérdés elméletileg Csernisevskij számára megoldhatatlan, éppenúgy, ahogy Holbach, Helvetius és Feuerbach számára is megoldhatatlan volt, mert a történelem számukra még nem produkált olyan tárgyat, olyan társadalmi szerkezetet, amelyből ez a világ-szemlélet kinőhetett volna. Itt válik Csernisevskij részére termékké a viszonyok kényszerítette szépirodalmi kifejezés: az elméletileg megoldhatatlant ábrázolni lehetett irodalmilag. Ez jelenik meg itt Rahmetov alakjában; ... Rahmetov egyszerre az orosz forradalmárok kezdeti fejlődési fokának heroikusan tipikus alakja, ugyanakkor példakép, melynek erkölcsi kihatásai máig elevenek maradtak.

Vajon hogyan lehetne Csernisevskij regényének eme sajátosságát elemezni a »tisztá irodalomtörténet« módszerével, a filozófiai-etikai problémák beható tárgyalása nélkül? Nyilvánvalóan sehogy; nemcsak a probléma megoldásához, de mégcsak megértéséhez sem lehetne eljutni a filozófiai-etikai problematika ismerete nélkül. Természetesen egyszerűbb és kényelmesebb út »nyílegyenesen kikerülni«, egyáltalán nem írni róla. Ezen az úton azonban teljesen elsikkad Csernisevskij irodalmi megoldásának sajátossága, nagyszerűsége és óriási jelentősége, máig eleven folytonossága. S ugyanígy van ez szinte mindenegyes esetben: a műalkotás konkrét sajátosságainak megragadása csakis a történeti és filozófiai-esztétikai elv következetes érvényesítésével válik lehetővé. Nem egy kritikai tehetség egyéni hajlamairól van itt szó — amelynek érvényessége nem lehetne módszertanilag általános —, hanem a marxista dialektikus esztétikai elemzés igazi módszeréről.

Kétségtelen, hogy e módszer következetes alkalmazása, már csak az előfeltételét és alapját képező ismeretek szerteágazó volta miatt is, nem könnyű feladat: csakis az állandóan felmerülő elméleti nehézségek szakadatlan leküzdésének útján valósítható meg. De éppen

Lukács kérdésfeltevéseinek termékenysége figyelmeztet arra, mily nagy jelentősége van e módszer elsajátításának az igazi esztétikai elemzés számára.

III.

Találón írja Lukács György Thomas Mannról, hogy »Faust-regénye a József-regények ciklusával teljessé teszi az író nagyszerű öregkori művét. Monumentális rekapitulációja, rendszerezése ez valamennyi ifjúkori témájának. Csak éppen az etüdökből, capricciókból és szonátákból itt szimfóniák lettek. Ez a döntő formai változás azonban igazán jelentős művészeknél sohasem pusztán formai kérdés. Ellenkezőleg: a formai kérdések a szimfonikus komplikációk és szintézisek az eredeti motívumok költői tartalmának kiszélesedéséből, általánosításából és elmélyüléséből adódnak.« Ez a leírás ráillik Lukács tevékenységére is. Nála is létrejön az összefoglalás, a korábbi művek problematikájának egységesítése és rendszerezése, szélesebb alapon, az általánosításnak magasabb fokán — amelyet az életmű folyamán felhalmozott »etüdok és capricciók« gazdagsága tesz lehetővé.

Összefoglalni azonban természetesen csak összetartozókat lehet. Mert bármennyire előfeltétele is a problematika szélessége a magasabb szinten álló összefoglalásnak, az ötlet-szerű szerteágazásból, az önkényes ide-oda csapongásból sohasem lesz összefoglalás, mert ennek nincs semmiféle belső logikája. És másrésről: nem lehet mindjárt »összefoglalással« kezdeni, amint azt sokan képzelik, a legszélesebb problematika felölését igénylő szisztematikai kérdések megoldását követelve a kezdő kutatóktól. Hiszen az emberiség haladó kulturális örökségének elsajátításához egyetlen szakterületre korlátozva is, az ember egész életére szükség van: márpedig e kulturális örökség elsajátítása nélkül nem lehet maradandó eredményekkel hozzájárulni a továbbfejlődéshez. A megoldás éppen ezért nem lehet más, mint olyan általános érdekűvé tenni ezt az elsajátítást, amely a kor kérdéseire ad feleletet. Mert a jelen és nem az akadémizmus nézőpontjából szemlélt kulturális örökségnek mindig van fontos mondanivalója a jelen számára; mindig tud valamiféle — akár közvetlen, akár módszertani — útmutatást adni a kor legégetőbb, legaktuálisabb problémáinak igazi tudományos mélységű megoldásához. Ily módon az egyén, fejlődésének mindenegyres szakaszán képes részt vállalni a kor feladataiból, a kulturális örökség elsajátításának adott fokából fakadó kérdésfeltevések megoldásával. Nincs tehát ellentmondás az egyén tudományos fejlődése és a kor feladatai között, mert e feladatok csakis a kulturális örökség mély és alapos elsajátításával nyerhetnek megoldást.

Lukács György életpályája ebben az összefüggésben is példa a tudomány minden munkása számára. Az összefoglalás nála nemcsak azt jelenti, hogy a különböző időpontban frott tanulmányok ma már az egyes területek átfogó és egységes szemléletét biztosító köteteket alkotnak (így például: »Goethe és kora«, »19. századi német realisták«, »Nagy orosz realisták«, »Adalékok az esztétika történetéhez«), hanem mindenekelőtt azt, hogy az esszék alapján lehetővé vált a nagy, szisztematikai és történeti kérdések nem-esszéisztikus összefoglalása. (»A történelmi regény«, »Az esz trónfosztása« és a most készülő esztétika.) Ez az összegezés azonban teljesen elképzelhetetlen a többévtizedes tanulmányírói munkásság nélkül. Mert az egyes tanulmányokban mindenütt felmerül az összefoglalásban szereplő problémák egy-egy oldala, mindig éppen az az oldala, amelyet a konkrét elemzés megkövetel.

Az összegezés pedig azt jelenti, hogy például a művészi visszatükrözés alapproblémái, amelyek bizonyos vonatkozásban megoldást nyertek a különböző műalkotások vizsgálatánál, most — éppen e megoldásokra támaszkodva — nem egy-egy vonatkozásban, hanem mindenoldalú problematikájukkal, az általánosítás magasabb fokán képezik az elemzés tárgyát. Nyilvánvaló, hogy az esztétikai összefoglalás az esszék »előtanulmánya« nélkül egyoldalúságra lenne kárhoztatva, mert bonyolult problematikája a kulturális örökség elsajátításának csak legmagasabb fokán oldható meg. Az esszék viszont nemcsak előkészítik ezt az összegezést, hanem azáltal, hogy egy meghatározott jelenség konkrét kidolgozását adják, a maguk sajátos kérdésfeltevését teljesértékűen oldják meg. Éppen ezért nem lehet az esszé korlátoztnak és idejétmúltnak tekinteni, mint azt egyesek teszik. Jogosultságát, sőt szükségszerűségét két tényező is meghatározza: egyrészt az, hogy a kulturális örökség elsajátításának mindegyik szakaszán is teljesértékű eredmények születhetnek benne, másrészt pedig, hogy az adott tárgy természetének megfelelően bizonyos művészeti jelenségek konkrét elemzésének legmegfelelőbb, legadekvátabb formája. De az esszének egy bizonyos értelemben különleges jelentősége is van napjainkban, s ez nagyon világosan tükröződik Lukács György egész eddigi tevékenységében. Említettem, hogy esztétikája nem az akadémizmus nyugodalmas birodalmában született meg, hanem az éles politikai küzdelmek és irodalmi harcok porondján. S éppen ennek a küzdelemnek volt formája az esszéírás. Ez nem is lehetett másképp a kor előtt álló kulturális feladatok természete miatt. Mert a szocialista kultúra kiépítése elképzelhetetlen

széles alapok nélkül, amelyeknek lefektetése éppen korunk feladata. Ezt a feladatot viszont csak küzdelem árán lehet teljesíteni, mert minden egyes építőkövet a hagyományaihoz hűtlené vált burzsoáziától kell elhódítani. Világos, hogy amikor a legszélesebb alapok kiépítése a fő tennivaló, nem lehet az életművet egyetlen részlet díszítgetésére bízni. Ezért kap különleges jelentőséget Lukács Györgynél — és általában e kornak marxista teoretikusainál —, az esszé, amely a legalkalmasabb a széles alapok gyors kiépítésére. És ezen az úton sikerül Lukács Györgynek a filozófia és esztétika rendkívül széles területén megteremtenie a továbbépítés alapjait.

Egyik alkalommal annak illusztrálására, hogy milyen a kor társadalomtudományának helyzete, s benne az övé is, milyen természetűek feladatai, Verescságin egyik festményét hozta fel példának Lukács György. A kép azt ábrázolja, hogy a tűzérség betemeti az ellenséget védelmező szakadékokat, ágyúival és önmagával, s ezáltal lehetővé teszi az elsőpró lovasroham sikerét. A polgárságtól a szocialista kultúrához vezető út valóban nem nyílegyenes, a két világ közt levő úrt be kell tölteni, át kell hidalni. Ez bizonyos értelemben problematikussá teszi a tudományos produkciót: nem adhatja mindig a végleges eredményeket, hanem sok esetben, nem egy vonatkozásban szükségképpen átmeneti jellegű. Ezt azonban nem valamiféle személyi korlát, hanem a kor határozza meg, az ösztudományok kidolgozottságának foka. Bizonyára nem kell különösebben hangsúlyozni, mit jelent például az esztétika számára a tudományos marxista pszichológia hiánya. De világos, hogy nem lehet «félretenni» az esztétikát arra a beláthatatlan időre, amikor létrejön a mindenoldalú marxista pszichológia. Itt az egyetlen lehetséges megoldás: törekedni a mindenoldalú esztétikai kérdésfeltevésekre, jelezve természetesen az üres foltokat, azokat a vonatkozásokat, amelyek még kidolgozásra várnak. És ez a megoldás elősegítheti a szaktudomány, jelen esetben a pszichológia gyorsabb kifejlődését, azáltal, hogy kérdésfeltevéseiben konkrét feladatokat ad számára, megmutatva az esztétikai szakterületből kinövő pszichológiai problémákat. Lukács eredményeinek egyik titka, hogy mindig ezt a megoldást választja: nem mond le az átfogó és sokoldalú kérdésfeltevés lehetőségéről, nem menekül a nehézségek elől a kis részletnek — a nagy feladatok felől szemlélve — öncélú fejtegetésébe.

Természetesen az ilyen megoldás választása nemcsak a tudományos belátás kérdése, hanem az etikáé is. Tanulságos ebből a szempontból A. Seghershez intézett levelének sorait idézni, amelyek a problémát egy másik oldalról világítják meg: «Igen sok példát hozol fel leveledben annak bemutatására,» — írja Lukács — «milyen könnyen tévedhet a kritikus új művészi jelenségek értékelésében. Ebben teljesen igazad van. ... De itt nem arról van szó, hanem arról, hogy a ma feltétlenül szükséges dekadencia elleni harcban az elkövetkezendő hibákra való tekintettel félénken visszavonuljon-e, vagy a corps perdu belevesse magát a harcba, fíkaronyit sem törődve tekintélyével, csálhatatlanságával, halála utáni hírnevével, ha az árthatatlan tendenciák ellen a fogalmak szükséges tisztázásáért vívott harcban hasznos szolgálatokat tehet.» Ennél a példánál világos az etikai vonatkozás, hiszen a kritika halálát előidéző gyávaságról van szó, mégha szubjektíve a «tévedést kizáró» eredmény követelésében is tudatosul. De ha nem is lehet ilyesfajta gyávaságról beszélni a részletfilológizálást eszményítő «halhatatlanságnak» szánt művek esetében, hasonló motívumot találhatunk itt is. Mert különböző változatokban él a «végleges eredmények» a «tökéletesen kidolgozott részletek» eszménye. Főleg az arról beszélni, vajon az így kidolgozott részletek igazsága mennyire végleges. Nem ez itt a kérdés, hanem az, hogy az ilyen eszmény mennyiben alkalmas a kor feladatainak megoldására, mekkora részt tud vállalni azokból. Nyilvánvalóan nagyon csekélyet, hisz — éppen a «véglegesség» eszményének keresztülvitele érdekében — kénytelen kérdésfeltevésében széles átfogás helyett apró részletre s nem egyszer periférikus kérdésre korlátozódni. És mi az eredmény? Nem egy élő példa esetében csupán a «tökéletesség» elvont eszményének állandó hangoztatása, művek nélkül: a tehetség pedig, amely jelentős műveket is alkothatott volna, kárbavész, «halhatatlanság» helyett nyomtalanul eltűnik. Kétségtelen, hogy etikai bátorság kell Verescságin tűzérse szerepének tudatos vállalásához, de csak ez biztosíthatja az értékes és igazán mardandó alkotások megszületését. Mert a kor meghatározottságai alól senki nem vonhatja ki magát, és központi feladatainak való háttáfordítás szükségképpen terméketlenséget eredményez, vagy legjobban esetben is csak öncélú «termékenységet».

Világos, hogy Lukács tudományos és etikai belátása nem jelenti a pongyolaság, a kidolgozatlanosság és egyoldalúság eszményesítését. Éppen ellenkezőleg. Az ő eszménye: a kor feladatainak minél szélesebb, minél teljesebb megoldását adni, élve a rendelkezésre álló maximális lehetőségekkel. Ez világosan kiderül egy másik leveléből «Barátaim gyakran csúfolnak, hogy mennyiszor írom: 'Nincs itt terünk arra, hogy ezt kifejtjük'. De Te meg fogod érteni, hogy éppen itt valamennyi probléma összefonódottságának érzése fejeződik ki, az az érzés, hogy minden megállapításban, ha legalább röviden nem utal erre a nagy összefüggésre, van egy kis lehetséges az egyoldalúságnak, a félreérthetőségnek. És ha már ezeknél a vallomásoknál tartunk, hozzátésem: más barátaim azt vetik szememre, hogy nem írok epigramma-

tikus kiegyezettséggel, eléggé idézhetően. Szándékosan teszem, ugyanebből az érzésből folyólag. Igyeeksem minden egyes külön fejtegetésben legalább utalni a nagy összefüggésre, a rendszeres és történelmi összefüggésre». Ezzel a vizsgálati — elemzési elvvel valóban sikerül Lukácsnak a kor filozófiai és esztétikai feladatainak igen nagy részét, az adott lehetőségek maximális kihasználásával, sokoldalúan és maradandóan megoldania. Olyan példa ez, amelyet bármennyire nehéz is követni, de mindenképpen magunk elé kell tűzni, ha eredményesen akarunk dolgozni. Mert ennek az elvnek általános érvényűsége van, s csak ez biztosíthatja a tehetség realizálódását. Ezért lehet az eszményt különösen jogosultnak tekinteni, amelyet Lukács vall és megvalósít: minél szélesebb területen fáradozni a kor feladatainak megoldásán, maximálisan élve az adott lehetőségekkel.

Milyen területeket fog át Lukács György eddigi munkássága? Azt lehet mondani, hogy a két utolsó század egész szellemi — művészeti és filozófiai — fejlődését, a 18. század közepétől napjainkig. A »Goethe és kora« és a 19 és 20. századi német realisták, a »Nagy orosz realisták« a »Balzac—Stendhal—Zola« kötetek és a »Történelmi regény« lényegében kidolgozzák az irodalomtörténeti fejlődés problematikáját a francia forradalomtól napjainkig. Ebben az összefüggésben különösen jelentősek azok a következtetések, amelyeket a történelmi csomópontok irodalomra gyakorolt hatását illetően levon a konkrét elemzésekben. Így például a francia forradalom körüli események marxista értékelése lehetővé teszi, mind a német klasszika sajátos helyzetének, mind a romantikának, majd később a realizmus új irányainak megértését. S ugyancsak a konkrét történelmi helyzet helyes értelmezése eredményezi a történelmi regény problematikájának megoldását. A történelmi regény polgári teoretikusai, a kérdést fejetetejére állítva, úgy próbálták magyarázni a történelmi regény nagy divatját, hogy a »múltbemenekülés« megnyilvánulását vélték megtalálni benne. Valójában éppen ellenkezőleg a jelenhez vezető út, a folytonosság és összefüggés felismerésének lehetősége teremthetik meg a francia forradalom körüli események nagy történelmi mozgásával, amely a történelmi érzék, s ezzel párhuzamosan a történelmi regény kialakulásához vezet —, amint ez Lukács fejtegetéseiből kiderül. És csak ezen az alapon lehet megérteni a lehanyatlási időszakokat is, melyekkel minden eddigi elmélet teljesen értetlenül állt szemben. Mert a történelmi regény válságát ugyanolyan tényezők váltják ki a polgári irodalomban 1848 után, mint felvirágzását 1789 körül: a konkrét társadalmi helyzet irodalmi kényszerítő erői. 1848 körül viszont úgy látszik a polgárság előtt, hogy a történelmi fejlődés megrekedt egy bizonyos ponton és innen nincs továbbemelkedés. Az ilyen nézőpontból viszont legalábbis problematikus a történelmi folytonosság és fejlődés szemlélete és ábrázolása, s a múlt sem mint a jelenhez vezető út egyik szükségszerű szakasza szerepel, hanem mint öröktől fogva változatlanul ható erők és tendenciák érvényesülésének színtere. Ily módon a múlt nem a maga konkrét történelmi-ségével jelenik meg, hanem a jelen vetítődik vissza a múltba.

Ennek az elemzésnek nemcsak az a jelentősége, hogy az irodalom egy fontos területének problémáit tisztázza, hanem hogy kulcsot ad a felépítmény jelenségeinek a konkrét történelmi alapokból való megértéséhez. Ugyanez vonatkozik Lukács filozófiai kutatásaira is. »Az ifjú Hegel-től« »Az ész trónfosztása«-ig a polgári filozófiai fejlődés konkrét elemzését találhatjuk meg műveiben. S e fejlődés fővonalát éppen azáltal tudja kidolgozni, hogy a konkrét társadalmi alapok vizsgálata során megtalálja a polgári filozófia főmotívumát az 1848-as filozófiai válságtól kezdődően a marxista dialektika elleni állandóan fokozódó, egyre közvetlenebbé váló harcban. Ez azután biztosítja a különböző irányzatok, nem egyszer ellentétes filozófiai iskolák egységes szemléletét, s ezen keresztül a fejlődés belső logikájának, vas szükségszerűségének felfedését. E két évszázad szellemi fejlődésének Lukács műveiben található kidolgozását itt még sem lehet kísérlni összefoglalni. Csak általános módszertani jelentőségét lehet most ismételtlen aláhúzni, azt a vonatkozását, hogy bármennyire szerteágazó problémakörökről legyen is szó, az egységes nézőpont biztosítja az összefüggések feltárását, a fejlődési vonalak világos kidolgozását.

Lukács György filozófiai és esztétikai műveitől a szocialista kultúra konkrét kiépítésében nem lehet elvitatni az úttörés érdemét. Saját hasonlatából kiindulva azt jelentik ezek a művek, hogy az áthidalásra váró szakadék fölötti híd pilléreit rakják le a maga területén Lukács esszéi e híd pillérekként építőkövei, s reméljük, hogy esztétikájával, félévszázados író tevékenységének nagy összegzésével mielőbb elkészül a fő tartóív is.

*

Belinszkij megjegyzi valahol, hogy az igazi nagysághoz nem elég a tehetség, bármekkora legyen is az, hanem a jellem rendkívüli szilárdsága és következetessége is szükséges. Lukács György munkásságának értékét éppen az adja, hogy mindkét tényező magas fokon egyesül benne. A jellem nagysága nélkül nem lehetett volna oly maradéktalan eredménnyel megvívnia harcát a marxizmussal való egyesülésért, mert ez kegyetlen következetességet köve-

telt tőle önmagával szemben —, mint ahogy a helyes tudományos megoldás elvének megtalálásához is etikai bátorság kellett. Jellem és tehetség dialektikus kölcsönhatásban áll egymással s a jellem szilárd következetessége a tudomány munkásánál nem jelent egyebet, mint a jelenségek objektív logikájának felismerése alapján e logikából adódó meghatározottságok teljesítését, tekintet nélkül a szubjektív kihatásokra, mégha az illetőt magát érintik is ezek. Nem igazi »önkritika«, nem valódi leszámolás a múlttal ezért az, amely nélkülözi a tudatos belátás erejét. És megfordítva: az etikai következetesség hatalmas ösztönzőereje nélkül a jelenségek mélyére való behatolás szenvedélye is sokkal kisebb, s a szakadatlan kutatás, fáradságos elmélyülés helyét az úgyszólván készen kapott, kényelmesen elérhető álmegoldások foglalják el. Csak a soha nem nyugvó fausti szellem képes nagy eredményekre, amelynek legfőbb tartalma az igazi etikai szenvedély. Az a kritikus, aki híjával van ennek, a jelen eseményeinek felszínén, mint a szárazra vetett hal vergődik és a dolgok objektív logikájának szilárd fogódzója nélkül a szubjektív tényezők pusztá játékszerévé lesz.

Lukács György töretlen fejlődésének, a legnehezebb körülmények közti helytállásnak és így létrehozott gazdag életművének legfőbb emberi rugója éppen jellemének szenvedélyes etikai következetessége. Hadd jellemezzem Thomas Man egyik levelére írt válaszában néhány sorával ezt a vonását: »Egész kritikusi tevékenységem során az volt a maximám az íróval szemben, 'És ha én szeretlek, mi közöd hozzá'. Mindenegyedű élő, hozzám mégoly közelálló író is úgy szemléltem, mint történelmi jelenséget, hogy felfedjem, mit képes adni a jelennek és a jövőnek műve tartalma és megformálása által. Hogy ezt elérhessem, eleve el kellett utasítanom azt, hogy tekintettel legyek arra, milyen hatást váltanak ki kritikáim, objektumaikból'. Éppen ezért nemcsak öröm, hanem emberi és intellektuális elégtétel is, ha egy író, mint ahogy Ön, úgy érzi lefrásomból, hogy céljait felismerték és megértették.« S Lukács György ezt az elvet valóban végigvitte egész életén. Nemcsak az élő írókkal szemben, hanem az élet legapróbb mozzanataiban is az igazság legnagyobbfokú tisztelete s az igazság keresztülvitelének, érvényesítésének szolgálatába állított fáradszomjas, szenvedélyes etikai következetesség jellemzi emberileg is rendkívül gazdag egyéniségét. Ennek számtalan megnyilvánulását tapasztaltam: erről azonban Lukács György nyolcvanadik születésnapján szeretnék írni.

Hi ilt he is aak felis idvise,
Mert nag a büne Töcsöppent
A fővond emberek körül,
Miké láthatja is, latnak
Tatamanki Zalanak szembel.
Hakon, 1927. jan. 30. József Miklós

HONOLUL
MADE

A fénykép eredetije
Tettamanti Béla
egyetemi tanár tulajdonában.

1. Ady csak alkalmilag fordított egy-két francia verset; mindazt, amit Verlaineből és különösen Baudelaireből magába szívott s művészi énje legmélyéig áthasonított, közvetlenül életművéből kell kihámozniunk, műfordítások »jelzőfénye« nélkül. Kortársai, Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád, majd Illyés Gyula és Szabó Lőrinc köré viszont — éppen műfordításaik sokasága miatt — önkéntelenül odaképzünk olyan világpanorámát, amely nemcsak horizontálisan, de vertikálisan is mélyen tagolt: nemcsak szerteágazik szinte valamennyi földrész felé, hanem egyszersmind évezredekkel ölel át: Sophokles és Sappho, Dante és Shakespeare, Victor Hugo és Carducci jórészt e két nagy költőnemzedék munkája révén zengtek fel magyarul, sokszor az eredetihez foghatóan végleges formában. Legnagyobb klasszikusaink, Vörösmarty, Petőfi, Arany fordítói művészetének hagyománya lobbant új lángra a XX. században, s mégis, ha a műfordító József Attilát kora más fordítóihoz hasonlítjuk, azt kell mondanunk, hogy az ő működése ezen a téren is új csapást jelentett, új utat mutatott: bármerre nyúlt, a líra olyan mezőire hívta fel a figyelmet, amelyekkel addig nálunk alig törődtek. Kétségtelen, hogy József Attila a magyar műfordítás nagy hagyományaiból indult ki, amikor ezernyi megpróbáltatás közt lankadatlan hévvel és a nagy rokonlelkek iránti mélységes vonzalommal hajolt francia, orosz, cseh és román versek fölé, de egyszersmind az is bizonyos, hogy az európai líra minden területén csillogóan őszönnel tájékozódott. Tudta, mivel tartozik magának és nemzetének: nem a legismertebb és legdivatosabb idegen költők felé fordult, hanem azok felé, akiket az előtte járók — nem utolsó sorban osztályhelyzetük következtében — nem méltattak figyelemre, sőt egyszerűen nem is ismertek. Ezek az elfeledett, Magyarországon szinte még ismeretlen költők lettek József Attila barátai és harcostársai, s ő, aki soha egyetlen verset sem fordított pusztán »stílusgyakorlatképpen«, megfogta kezüket bátran, keményen, és csakis olyan költeményeket ültetett át magyarra, amelyeket ugyanezzel a harcos mondanivalóval, az ihletnek ugyanezen magas hőfokán, maga is megírtatott volna. Minden látszólagos változatosság ellenére ez a költői magatartás alakította egységgé József Attilának — nagy megszakításokkal — másfél évtizedre terjedő műfordítói munkásságát. Fordításaira is áll az, amit a művészetről 1923-ban maga mondott: »A művészet nem egyéb, mint önmagunk keresése, amit megfelelőbben úgy is lehet mondani, hogy: Ember keresése az Emberben.«¹

2. Aki ismeri a Szépség koldusa kötetnek tompán dobogó choriambusait (Várakozás), a Juhász Gyulához intézett alkaioi soroknak Berzsenyre emlékeztető pátoszatát s a »kelő naphoz« írt »Rövid óda« sapphoi strófáit, az nem lepődik meg, ha mindenekelőtt az antik disztichont fordító tizenhatéves makói diákot mutatjuk be. Erről a József Attiláról kevés szó esett, pedig a helyes kiindulási pontot Galamb Ödön már 1941-ben kezünkbe adta. József Attila ötödikes korában kezdett latinul tanulni, s »kiváló tanulónak bizonyult: a szöveg feldolgozásában szépen haladt, a nyelvtan szabályait könnyen megjegyezte.«² A hatodik osztály kezdetén Galamb Ödön rövid ideig ún. »görög-pótló irodalomra« tanította: e tárgy anyaga görög lírai szemelvények olvasása volt, természetesen magyar nyelven. Ekkor ismerkedhetett meg József Attila azzal a híres disztichonnal, amelyet Hérodotosz őrzött meg,

* Tanulmányom megírásához értékes segítséget nyújtott Szántó Judit, valamint Szabolcsi Miklós, aki számos kiadatlan kézirat másolatát és a cseh versek eredetijét (Szalatinai Rezső gyűjtését) tette számomra hozzáférhetővé. Mindketten fogadják hálás köszönetem.

¹ Galamb Ödön: József Attila nyomában. I. Makói évek. Cserépfalvi, 1941. 34–35. l.

² Galamb Ödön: i. m. 11. l.

s amelyet rendszerint Szimonidésznek tulajdonítanak. Magyarul e vers Ponori Thewrewk Emil fordításában vált közismertté:

*Itt fekszőnk, Vándor, vidd hírül a spártaiaknak:
Megselekedtük, amit megkövetelt a haza.³*

Kevésbé valószínű, hogy József Attila ismerte Radó Antalnak vagy más műfordítónak korábbi próbálkozását,⁴ amikor bátor és hibátlan hangon megzendítette a magáét:

300 spártai sírverse

*Arramenő mondd meg Spártának, hogy pihenünk bár,
Ős hagyományaiért hullt el a hősi sereg.⁵*

Szinte valamennyi korábbi magyar fordítás közös hibája bizonyos töredezettség volt: az hiányzott belőlük, amit József Attila minden vers legfőbb értékének tartott: az ihlet.⁶ A görög eredeti hosszú szavainak méltóságteljes és egyben gördülékeny lejtését⁷ legjobban ez a 16 éves ifjú közelítette meg; lehet, hogy ismerte és — talán Galamb Odön segítségével — fel is használta Cicero szép latin fordítását.⁸ Különösen a magyar disztichon második sora mondható sikerültnek: alliterációja hű a göröghöz (*κειμεθα... κεινον*), s a két össze-
csengő szónak (*ős — hős*, illetve *hősi*) egyazon sorban való elhelyezése a versnek új szépséget kölcsönöz. Persze mindeme leleményekből azért kerekedett kitűnő fordítás, mert ez a serdülő ifjú, akit makói tanárai a hivatalos iskolai minősítésben »bátor fellépésűnek, kötelességtudónak« neveznek, nem filológusként fordult Szimonidész és Thermopilé felé, hanem valósággal odaképzelte magát Leonidász maroknyi seregébe. József Attila már ekkor készült »tisztaszívv« és áhitattal arra a pályára, amelynek vége felé még egyszer fog találkozni Leonidász-szal: akkor, amikor egy cseh költőnek, Bezručnak róla írt versét fogja átültetni (l. 13.).

3. A fordítói véna ezen első, váratlan fellobbanása után, évekre bűvópatakká válik: sajátos módon az a József Attila, aki viharossá lett egyéni és egyetemi életéből előbb Bécsbe, majd Párizsba szakad, sokáig nem anyanyelvén kóstolgatja idegen versek ízeit, hanem éppen ellenkezőleg, megpróbálja ihletét az anyanyelv adta lehetőségeken túla terjeszteni, s németül, franciául versel. »Das glas schimmert im gras...« kezdetű német költeményének tudtommal nincs is magyar megfelelője, viszont 1927-ben, Párizsban írt Chant de prolétaire című versének átdolgozott s népiesebbé, bensőségesebbé tett magyar fordítása lett végül a *Dúdoló*. E vers francia eredetije⁹ arra mutat, hogy József Attila Párizsban találkozott a francia »chanson«-nal, mégpedig annak jellegzetesen montmartre-i változatával, amelyben annyiszor van valami haláltáncszerű. József Attila versében is a proletárok keserű sorsának felidézését a harmadik sor szuggesztív refrénje, a gyászdobok pergésére emlékeztető »parapamm paramm papamm« teszi sajátosan párizsivá:

*Sur les eaux fraîches et immenses
les continents nagent en silence
parapamm paramm papamm
les continents nagent en silence*

³ Vö. Herodotos történeti könyvel. Ford. Geréb József. III. Budapest, 1893, 88. l.

⁴ Radó Antal fordítása:

*Vidd e hirt, vándor, ha elérsz a spártaiakhoz:
Törvényt követők s most ime itt pihenünk.
(Görög költők. Budapest, 1886, 289. l.)*

Csengery János szerint (A görög líra gyöngyei. Szeged, 1933, 90. l.) Kazinczy óta a versnek kb. húsz fordítása ismeretes magyar nyelven. L. legújabbban Trencsényi-Waldapfel Imre műfordításai közt: Görög versek. Budapest, é. n. 125. l. A kérdés történetéről Moravcsik Gyula akadémikus tájékoztatót; szívességeért fogadja köszönetemet.

⁶ A M. N. Múzeum kéziratárának fényképmásolata nyomán (az összes facsimilék eredetije a József Attila-Múzeumban van). A lapra, melyen e két sor fennmaradt, József Attila még négy versét másolta (Keresek valakit, Tengerhez, Sójaj, Végtelen óh...) s az egész gyűjteményt »Lucienek« (József Jolánnak) küldte, hogy bírálatot kérjen.

⁷ »A költészet... se nem intuíció, se nem spekuláció, — a művészet egy harmadik szellemiség, mondjunk egy nevet: ihlet.« A Toil. 1929. aug. 18. 24. l. L. még azt a nyilatkozatot, amelyet Németh A. idézett Csillag 1948. ápr., 31. l.

⁸ »ω ζειν ἀγγελλον Λακεδαιμόνιος δι τῆδε
κειμεθα τοῖς κεινον ἡμικοι πειθόμενοι.

⁹ Dic hospes Spartae nos te hic vidisse iacentes.

Ut sanctis patriae legibus obsequimur.

József Attila fordításában főleg az *ős hagyományok* kifejezés emlékeztet Ciceronak »sanctis patriae legibus« fordulatára. A Cicero-fordításra Hartai Sándor, az Akadémiai Nagyszótár munkatársa figyelmeztetett.

⁹ Szántó Judit szíves szóbeli közlése szerint is a francia szöveg készült előbb és csak ennek nyomán a magyar.

A magyar fordítás először szinte »szürrealista« volt :

*A világrészek csöndesen
úsznak a hűvös vizeken¹⁰*

— — —

Magyar refrén, magyar dobpergés még nincs... és nem is lesz; csak a magyar cím (Dúdoló) sejtet majd valamit e hangfestő törekvésekből. Amikor a Dúdoló végleges szövege kialakul, a tompa dübörgést idéző, lefordíthatatlan szavakat hetyke, legényes kiáltás váltja fel: »sejhaj...«, s ezzel egyszerre visszajutunk a 20-as évek végének fojtott levegőjű, ellenforradalmi Magyarországra; a szürrealista világtávlat bánatos, ősz magyar tájjá szűkül, melyből meghökkentően s talán fenyegetően tör fel a visszatérő betyáros hang:

*A rétek, utak csöndesen
úsznak a hűvös vizeken
sejhaj
úsznak a hűvös vizeken — —*

Hogy az átalakításba külső tényezők is belejátszottak, azt a vers utolsó szakasza mutatja legjobban. József Attila Párizsban már az Humanité szerkesztőségébe volt bejáratos, elméletileg is megismerkedett a marxizmussal, s megérezte azt az országhatárokon átható erőt, amelyet éppen akkor, a diktatúra felé süllyedő Európában a Párt jelentett számára. Ezért válik versének francia változatában az utolsó szak gyászindulóból harci indulóvá:

*il n'a de deuil il tue il vainc
dont seul le Parti prend soin.
parapammm parammm papammm
dont seul le Parti prend soin.*

Magyarul először ezt írja:

*Minden halál és semmi gyász
akire csak a Párt vigyáz*

— — —

Később viszont a kommunistákra leselkedő halálnak s a hősi önfeláldozás motívumának — ismét Leonidász! — valamivel burkoltabb kifejezését választja:

*Senkije sincs, nem éri gyász,
akire csak egy párt vigyáz
sejhaj
akire csak egy párt vigyáz¹¹ — —*

József Attila műfordítói oeuvre-jébe a Dúdoló is beletartozik: ez mutatja legjobban, hogyan válik egy francia chanson-forma az elnyomott magyar proletárok harci dalává.

¹⁰ Galamb Ö.: i. m. 83. l.

¹¹ Ha egyszer lesz alapos tanulmány József Attila verseinek változatairól s a költő formáló művészetéről, számos példából fogjuk látni, hogy az eredeti fogalmazványt az akkori politikai viszonyok hatására tompítani kényszerült. Az Ars poetica utolsóelőtti szakasza a Széchényi-könyvtári kéziratok tanúsága szerint (vö. Csillag 1954. febr., 265. l.) többszörös átalakuláson ment át:

*S ha táborokba gyűlt bitangok
verse < im > m hiveit üldözik,
< van anyaföld is, ahol >
< velük szemben >
föliundulnak testvéri tankok
< erősítik föl > rimeit !...
megoltalmazni*

A végleges szöveg — különösen pedig annak 2. sora — lényegesen homályosabb:

*S hol táborokba gyűlt bitangok
verseim rendjét üldözik,
föliundulnak testvéri tankok
szertedübürgni rimeit.*

4. Párizsban József Attila szinte francia költővé lett: az *Esprit Nouveau*, a Clarté és a *Figaro* egyre-másra fogadták el verseit. Ámde a költő, akinek történeti érzékét Dézsi Lajos a szegedi egyetemen már I. éves korában — a Pannoniai énekről tartott szemináriumai előadásával kapcsolatban — melegen értékelte, a korabeli francia líra s a muzsikás-dalos montmartre-i »boite«-ok mögé is történeti háttérrel képzel. Ekkor esik meg vele, hogy egyetemi tanulmányainak folytatása végett soha le nem teendő alapvizsgájára tévedésből nem a XVII. és XVIII. század francia irodalomtörténetét tanulja meg valamelyik »Histoire«-ból (valószínűleg Doumic-ból vagy Desgranges-ból), hanem a középkort és pedig — től a XVI. sz. végéig;¹² tanulmányai során nyilván rátalált Villonra, a XV. század legnagyobb költőjére. Izgathatta és vonzhatta őt az a környezet, amelyet Villon minden sora idéz, személyes párisi benyomásai révén is: ne feledjük, hogy a rue de la Huchette, ahol ekkortájt lakott, a Place Saint Michelről a Saint Séverin-nyegyedbe, az egész Quartier Latin legközépkoriasabb zugába vezet; ennek keleti végén, a Szajnához közel, van a Caveau des Oubliettes Rouges, ahol a magyar ösztöndíjasok még a 30-as években is többé-kevésbé hiteles régi francia népdalokat szoktak hallgatni. József Attilának csak be kellett néznie valamelyik sarki bistro-ba a rue de la Huchette-re merőleges rue de la Harpe táján, s máris saját szemével láthatta Villon hőseit meg hősnőt, még a grosse Margot-t is... Hogy ez a »tájélmény« milyen szuggesztív hatású lehetett számára, azt csak az vonhatja kétségbe, aki sohasem látta este a világváros rőt fényeit ezeken a keskeny, sokemeletes, operadiszlethez hasonlóan előredűlő ócska falakon.¹³ Ámde költőnk — Horger anatómája ellenére — mégis vérbeli filológus maradt: szinte egyszerre tanul franciául és — ófranciául, s 1927 áprilisában már nem is Villon verseiről, hanem Villon n y e l v é r ő l ír rajongó sorokat »Lucienek«. Ebből a levélből azt is látjuk, hogy József Attila tulajdonképpen Villonon át jutott el a francia néphez: Villon »hihetetlenül köznap primitív stílusa«^{13a} ezentúl stilisztikai iránytű lesz József Attila számára, aki később a román Ciocăltău egyik versével is igazolni akarja a maga realista »ars poeticáját« (l. 16.). S az sem véletlen, hogy József Attila éppen azt a strofát idézi, amely szerint Villon, »akinek soha nem volt egyetlen barázdája sem, mindenét odaadja másoknak...« Ebbe a Villonba a párizsi nyomorban vergődő, de soha meg nem tántorodó költő szükségyszerűen saját gazdag s minden áldozatra kész lelkét sugározta. Az élet tisztaszívű kitagadottjai egymásra találtak.

5. Szántó Judit szerint József Attila Párizsból »Villon verseinek hangjával érkezik Pestre«.¹⁴ De vajon mit tudott Villonról az a Pest, amelybe a költő földobott kő módjára most már végleg visszahullt? Aligha tévedünk, ha azt mondjuk: nagyon keveset. A »Villon-divat« évei még messze vannak: Villon nagyságának egyetlen régi akadémikus értékelője Haraszi Gyula, s 1925-ben Benedek Marcell is magyar irodalmi hasonlatokkal él, hogy a »nálunk alapjában véve még ismeretlen költő«¹⁵ a magyar közönséghez közelebb vigye: »Képzeliünk Balassa Bálint nagyúri erőszakoskodásai helyébe züllött csavargócsinyeket és képzeljük ehhez ugyanazt a vallásos érzést, hitet, megbánást, amelyet Balassa Istenes énekeiből ismerünk: akkor körülbelül helyes fogalmat alkotunk Villonról.«¹⁶

Közelebb jut Villon megítélésében az igazsághoz egy kisebb író, Tonelli Sándor, akinek Emberi miniatűrök című kötetét (1925) talán József Attila is forgatta. Szerinte Villonban a költő örök vonásai rajzolódnak elénk. Nem az a fontos, a hanyatló középkorba vagy a haj-

¹² Galamb Ö.: i. m. 79. l.

¹³ A rue de la Huchette környékéről l. Németh Andor: József Attila. Bp. é. n. (1944) 88–90. A »Párizsi anizs« ezt a tájélményt nem tükrözi eléggé, bár kétségtelen, hogy több motívuma szintén a »Quartier«-hoz tapad.

^{13a} 1927. április 5-én kelt levelét József Jolán idézi (József Attila élete. Cserépfalvi, 1940, 282. l.) »Nem akarsz francia könyveket? Egyelőre, ha más nem érdekel, elküldhetem a következőt: "Le jargon de François Villon [valószínűleg Auguste Vitu: Le jargon du XV siècle, étude philologique. Onze ballades en jargon, attribuées à François Villon. Paris, 1884]. Igen kedves és szórakoztató olvasmány. Például megtudhatod belőle, hogy az V. balladában az »embureux« szó roupieux, carieux, marieux s a VII.-ben joyeux, dieux, mieux stb. [szóval] rimel, tehát minden valószínűség szerint Villon az emboureux-t embourieux-nek ejtette ki, természetesen kortársainak egy részével együtt... Különben magának Villonnak a könyvét is elküldhetem, a legnagyobb költők egyike, s hogy nemigen olvassák, ez csak hihetetlenül köznapian primitív stílusával magyarázható. Pl.

*Cy gist et dort en ce sollier,
qu? [géphiba!] Amour occist de son raillon,
Ung pouvre petit escollier,
qui fut nommé François Villon.
Oncques de terre n'eut sillon.
Il donne tout, chanson le scet:
Table, tretteaux, pain, corbillon,
Pour Dieu dictes-en ce verset.*

¹⁴ József Attila műfordításairól. Csillag, 1954, augusztus, 1504. l.

¹⁵ Mészöly Dezső: Villon Magyarországon. Budapest, é. n. 31. l.

¹⁶ Benedek Marcell: A francia irodalom. Budapest, 1925, 36. l.

nalodó újkorba tartozik-e: »idetartozik közénk, az élő emberek közé...« (94. l.). Persze ez a megítélés sem más, mint egy bizonyos költőtípus vonásainak visszavetítése Villon alakjába.

Költőt azonban legjobban műveiből lehet megismerni, s éppen e ponton találunk fájdalmas úrt: Szász Károly dőcögős kísérleteitől eltekintve (melyek Nisard irodalomtörténetének magyar kiadása számára készültek), József Attila előtt Villont magyarra csupán Tóth Árpád fordított. Ő is mindössze két verset ültetett át az Örök virágokba; az egyik a *Ballada*, melyet Villon készített, anyja kérésére, hogy imádhathá a Szent Szűzet, a másik pedig az *Epitaphium*, melyet Villon készített, a maga és cimborái számára, mikor együtt való felakasztásukat várták.

Természetesen az irodalomrajongók s maguk az írók már a 20-as években sem ezekre a szórványos említésekre voltak utalva: amikor Márai Sándor 1929-ben A Toll 9. számában beszámol — Alfred Kerr nyomán — B. Brecht plágiumáról (a Drei Groschenoper szerzője ugyanis egy dilettáns német parafrázis nyomán Villon több versét művébe iktatta),¹⁷ Villont egyáltalában nem mutatja be a magyar közönségnek, hanem ismertnek vagy legalábbis »hírhedtnak« tételezi fel, hiszen ezt mondja a német fordítójáról: »Brecht meglopja a tolvajt, ami Villonnak bizonyára nagyon imponál...« József Attila kétségtelenül olvashatta Márainak ezt a szellemes, de fölényes és nem éppen az igazi Villonhoz méltó csevegését; ugyancsak A Toll hasábjain — ahol ekkor folyt a Kosztolányi kezdeményezte Ady-vita — előbb maró gúnnyal nyilatkozott az Ady-elleneseknek tömjénező Márairól,¹⁸ majd Adyval kapcsolatban megfogalmazta a maga realista esztétikáját, hivatkozással Villonra is.¹⁹ Végül szintén ebben a folyóiratban — mintegy Villon születésének 500-ik évfordulójára készülve²⁰ — megjelentette saját fordításait, melyek kissé átdolgozva 1931-ben a Döntsd a tőkét kötet szerves részévé lettek.

6. Amikor József Attila a Margot-ballada fordítását közzétette, utolsó sora után megjegyezte, hogy ez a vers Brecht-nél Zuhälterballade címen szerepel. Utalása talán azt a gondolatot ébresztheti valakiben, hogy József Attila ha nem is követte, de legalább itt-ott figyelembe vette Brecht parafrázisát. E feltevést objektív tények nem támogatják: mindenestre a gyanú végleges elhárítására álljon itt a Margot-ballada első szakasza eredeti szövegében, valamint Brecht és József Attila fordításában:

Villon:

*Se j'ayme et sers ma dame de bon het,
M'en devez vous tenir ne vil ne sot?
Elle a en soy des biens a fin souhet,
Pour son amour sains bouclier et passot;
Quant viennent gens, je cours et happe ung pot,
Au vin m'en voys, sans demener grant bruit;
Je leur tens eaue, frommage, pain et fruit.
S'ilz paient bien, je leur dis: »bene stat:
Retournez cy, quant vous serez en ruit,
En ce bordeau ou tenons nostre estat!«*

*In einer Zeit, die jetzt vergangen ist,
Leben wir schon zusammen: sie und ich.
Und zwar von meinem Kopf und ihrem Bauch:
Ich schützte sie und sie ernährte mich.
Es geht auch anders, doch so geht's es auch.
Und wenn ein Freier kam, kroch ich aus
unserm Bett*

*Ha szeretem a széplányt szolgálom,
Nem kell azért bugrisnak²¹ vélnetek.
Javai finom óhajra valók,
Csókjáért kardot, pajzsot viselek.
Fazekat happolok, ha emberek
Jönnek: ellépek borért csendesén.
Kerül gyümölcs meg sajt, s ha rendesen*

¹⁷ Megjegyzendő, hogy e »vád« ellen Brecht nem is tiltakozott: a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában megvan a Drei Groschenoper dalainak az az 1929-i berlini kiadása, amelyben a »nach Villon« jelzést minden szóbanforgó vers után megtaláljuk.

¹⁸ »Márai óvatos eleganciával szombatoskodik Kosztolányi körül, a sólyom és a hiúz egybenőtt szemével figyeli, hol rajonghat és mennyire, hogy megbocsáttassék későbbi személyi támadása« (A Toll, 1929. augusztus 18, 20. l.).

¹⁹ József Attila szerint »minden forma tárgya az esztétikának, a művészi forma is, csak maga a »művészi« nem. Vannak nem-szép, sőt csúf, de tökéletes műalkotások, mint például Rodin munkája, La Belle Heaulmiere, vagy akár maga a Villon-ballada... (= tl. a Margot-vers)« (A Toll, 1929. aug. 18, 24. l.).

²⁰ Villon (1431–1457 ut.) születésének és halálának dátumát összetévesztve, de valamilyen Villon-centenáriumra kétségtelenül utalva, József Attila a Margot-balladáról sajtópőre során azt vallotta, hogy ez a vers magyar fordításban megjelent A Toll c. időszi lap 1929 szeptember 22-i számában s [hogy] ő a verset abból az alkalmából tette közzé, mert a szerző, Villon halálának most volt 500 éves évfordulója... (idézi Rejtő István: József Attila pereit, Irodalomtörténet 1952, 459. l.).

²¹ Vált.: parasztnak (A Toll, 1929. szept. 22.).

Und drückte mich zu'n Kirsch und war sehr
 nett
 Und wenn er blechte, sprach ich zu ihm:
 »Herr

Wenn Sie mal wider wollen — bitte sehr».
 So hielten wir's ein gutes halbes Jahr,
 In dem Bordell, wo unser Haushalt war.

Fizetnek, mondok: »Jól ityeg bizony;
 Csak jöjjenek, ha dűrgésük leszén,
 E bordélyba, hol szállásunk vagyón».

Nem is kell filológusnak lenni annak a megállapításához, hogy Brecht, az összes színező mozzanatok elhagyásával, jóformán csak a ballada magvát öntötte versebe; József Attila viszont — az ellenkező, de a sokkal nehezebb útra lépve — sorról sorra fordít, valósággal Villon-szótárral a kezében, s még arra is ügyel, hogy a magyar argot-ból egy-egy olyan szót emeljen fel költői nyelvébe, amely Villon eredeti szövegére emlékeztet (vö. »Je cours et happe ung pot« ~ »Fazekat happolok«). A magyar argot segítségével érzékelteti a tréfás »bene stat« fordulatot, megtalálja a megfelelő szót a naturalisztikus rut (itt *ruit* = dűrgés) fordítására, a refrénjét is szószerint az eredetihez idomítja.

Ugyanezen kiválóságok és stilisztikai sajátosságok jellemzik József Attila többi Villon-fordítását. Persze itt-ott akadnak túlzott szövegűhűséggel magyarázható homályos sorok,²² mindazonáltal kétségtelen, hogy Mészöly Dezső túlságosan szigorúan ítélte, amikor néhány pontatlanság alapján véleményét a következő merész általánosításba sűrítette: »József Attila nem a szavakat latolgató, kifejezéseket mérlegelő, verseit öntudatosan csiszoló költő. A műfordítás viszont a legöntudatosabb költői munka. Ez az oka, ha az objektív kritika a költő Villon-fordításaival szemben is több kifogást támaszthat« (i. m. 37.). Ma már, József Attila életének és egyéniségének alaposabb ismeretében a tétel kiindulópontját is cáfolnunk kell: csakis Nemeth Andornak hihetünk, aki szerint a költő »éve k i g alakította verseit« (József Attila. Budapest, é. n. 78.). S e kijelentésben az *évekig* szót van a hangsúly.

Ámde József Attila Villon-fordításai nemcsak akkor kerülnek ki diadalmasan az összehasonlításból, ha Brecht szövegét vesszük figyelembe, hanem akkor is, ha például az Epitaphé (József Attilánál: Nyugasztaló) utolsóelőtti szakaszát Tóth Árpád fordításával vetjük össze:

Tóth Árpád (1923)

József Attila (1929)

Reánk rohasztó, bús eső pereg
 S a hév nap szikkaszt és megfeketít,
 Szemünk szedi holló- s varjúsereg
 S szagatja bajszunk, pillánk szőreit.
 Nincs nyugovásunk percre sem! — repít
 A változó szél s kedvére keringtet
 S a sok csőrűcsipés sebbel úgy behintett,
 Hogy gyűszűlyuknál sűrűbb már a légünk!
 Kerüljétek hát hírheztetteinket
 S kérjétek Istent, irgalmazzon nekünk!

Minket az eső mosott, mosdatott,
 a nap szárít és megfeketedünk;
 kívájták szemünk égi állatok,
 tépték szakállunk és szemöldökünk.
 Mi soha, soha nem pihenhetünk,
 hol így, hol úgy, de kénye kedvre
 csak lóbal minket a szél ereje,
 gyűszűgödörnél több a csőrűcsipésünk.
 Ne ossza sorsunk soha, senkise,
 de kérje istent, irgalmazzon nekünk!

Egyetlen szót (csőrűcsipés) József Attila is átvett az előbbi fordításból; ettől eltekintve azonban mennyivel közelebb áll a villoni nyelv robusztus keresetlenségéhez az ő egyszerű stílusa, mint Tóth Árpád »könyvszava« (holló- s varjúsereg, keringtet)! S itt, valamint jóformán minden más fordításban milyen természetes gördülékenységgel tudja József Attila újratemetni még a legragyogóbb »Gruppenreim«-okat is! Hadd idézzünk még egy részletet, a Mária-ballada akrosztichonos Ajánlását, mely arról tanúskodik, hogy József Attila — akárcsak »kóborló elődje«, — még a rímekben szereplő szófaji kategóriák változtatására is figyelmet fordított:

Vous portastes, Vierge, digne princesse,
 Iesus regnant qui n'a ne fin ne cesse.
 Le Tout Puissant, prenant nostre foiblesse,
 Laissa les cieulx, et nous vint secourir,
 Offrit a mort sa tres chiere jeunesse;
 Nostre Seigneur tel est, tel le confesse...

V árunk, Szűzünk, Királyasszony, ki hordtat
 J ézust, az örököt, Mindenhatónkat,
 L ejött, jölvéve gyenge miválónkat,
 L ejött segítni rajtunk idelent,
 O dadta ifjúságát a bitónak
 N em más ő, mint ahogy igéim szólnak...

²² Amikor Villon a Nagy Testamentumban ezt mondja d'Aussigny püspökről: »Je ne suis son serf ne sa biche«, ezt a sort valóban nem volt helyes így fordítani: »Nem vagyok szarvasa, sem őze«. A szószerinti fordítás ez lenne: »Nem vagyok sem szarvasa, sem szarvastehene«, de persze még ez is értelmetlen, ha nem vesszük figyelembe (s Mészöly Dezső is megelégedett erről), hogy franciául *serf* (< latin *se vus*) »jobbágy« és a vele azonos hangzású *cerf* (< latin *cervus*) »szarvas«. Innen eredhetett a tréfás mondat, melynek értelme kb.: »nem vagyok se inge, se gatyája«.

7. De költőnk, akit Lukács György Bécsben az első »világirodalmi kvalitásokkal rendelkező proletár-lirikus«-nak nevezett,²³ azt a csillogó verstehnikát, amelybe Villon, a középkorvégi rhétoriqueur-ök művé: zibb versenytársa vezette be, ideológiai fegyverré formálta. Már Mészöly Dezső rámutatott arra a tényre (i. m. 40—1), hogy a Haszon című költemény strófaszerkezetével, csoportos rímeivel, refrénjével, valamint felsorolásszerű szövegével modern mása a Ballade de bonne doctrine a ceux de mauvaise vie című Villon-versnek. De mekkora a tartalmi különbség! Villon a társadalom kinasztítottjainak apró, múlandó örömeit énekelte meg (innen a refrén is: »Tout aux tavernes et aux filles«), József Attilánál viszont minden »középkorisan« konstruált szakasz vádirat a kapitalizmus béklyójában vergődő proletár szemszögéből, s a felsorolást mindegyik strófa végén az — akkor még sokak szemében meg-ingathatatlanak hitt — tökérs rend motívuma zárja le:

*Dagassz gázlángnál kenyeret
vagy égess lyukas, vörös téglát;
törje kapa a tenyered;
áru!d magad, míg leng a szoknyád;
feküdj hanyatt és deszkázz akná!;
cípelj zsákot a piacon;
tanulj, vagy ne tanulj ki szakmát —
itt állsz és ott ül a haszon.*

S itt még valamire kell felhívunk a figyelmet. Benyomásunk szerint József Attila, noha az igazi Villon-versek fordítása közben ügyet sem vetett Brecht átköltéseire, a maga Villon ihlette verseiben ösztönzést kaphatott a német költőtől is. Brechnél például a Ballade vom angenehmen Leben (Songs, 16—7) nem származik közvetlenül Villon szövegéből, s mégis tartalmaz villoni motívumokat, mégpedig olyan gondolati mag köré csoportosítva, amely a sorsa ellen lázadó József Attilától sem állt távol:

*Ihr Herrn, urteilt jetzt selbst: ist das ein Leben?
Ich finde nicht Geschmack an alledem;
Als kleines Kind schon hörte ich mit Beben:
Nur wer im Wohlstand lebt, lebt angenehm.*

E sorokat József Attila kétségtelenül ismerte, s hogyne markolták volna meg szívét, hiszen első »suta kis zöngeményében« (Németh A., Csillag 1948, febr., 91.) maga is a gazdag élet naív dicséretét vetette papírra: »De szeretnék gazdag lenni, Egyszer libasültet enni...« Ezt kívánta »annak az édes és okos Attilának, akit méltatlan külseje mögött rejtetett« (i. h.)

S ő, aki Párizsban annyit éhezett, hogyne érezte volna át Brecht következő sorait is:

*Das simple Leben lebe, wer da mag!
Ich habe (unter uns) genug davon.
Kein Vögelchen, von hier bis Babylon
Verträge diese Kost nur einen Tag.*

József Attila modern Villon-stílusú verseihez tehát Brecht példaadása is hozzájárult; a magyar költőnél azonban a proletársors problémái még élesebb, öntudatosabb kifejezésre találtak.²⁴

8. De József Attila Párizsból nem csak Villon szeretetét, az igazi Villon arcát hozta magával. Még egy misszió teljesítésére vállalkozott: ki akarta egészíteni azt a Rimbaud-képet, amelyet a magyar olvasó Kosztolányi fordításaiból szerezhetett, s ezért — közvetlenül hazaérkezése után, 1928 februárjában — közzétette a Népszavában Rimbaud egyik prózában írt költeményét, melynek eredeti címe: »Ouvriers«, József Attilánál pedig »Munkások«. E for-

²³ József Attila erre vonatkozó leveléből idézi Németh A.: i. m. 46. l.

²⁴ Egyéb — s igen meggyőző — Villon-reminiscenciákról l. Németh A.: i. m. 152. l.: a Vigasz villoni háttéréről ugyanó: Csillag 1948 jún., 12. l. További nyomokat is érdemes lenne kutatni: József Attila egyik kéziratának a Széchényi-könyvtárban levő fényképmásolatán a következő verskezdetet találtam: »Hol a miniszterelnök aki nemrég«. Nyilván szatirikus politikai »balladának« indult. L. még a »Már azt gondolom bánatomra« kezdetű »balladatöredék«, ahol sok az argot-szó is (pali, hekus, haver stb. Ö. M. 11, 337). A vers keletkezésének dátuma bizonytalan (1932?).

dítás, melynek később javított változata is készült, nem egészen hibátlan,²⁵ de bevezetésül, háttérül szolgál József Attila legjobb Rimbaud-fordításához, A meghökkentekhez.²⁶

Ennek a versnek kitűnő már expozíciója is:

Noirs dans la neige et dans la brume,
Au grand soupirail qui s'allumè,
Leurs culs en rond,

Feketéllőn, hóban, homályban
a pince fénylő ablakában,
faruk kerek,

A genoux, cinq petits — misère ! —
Regardent le Boulanger faire
Le lourd pain blond.

öt kicsi térden leskelődve
nézi, hogy készít a Pék szőke,
nagy kenyerét.

Később ismét József Attila egyik legértékesebb fordítói erénye, a teljes szöveghűség ad patinát a realista részletezésnek:

Quand pour quelque médianoche,
Façonné comme une brioche
On sort le pain,

Mikor, majd lakomára készen
a cipót kiveszik a résen,
s a füstfogott

Quand, sous les poutres enfumées,
Chantent les croûtes parfumées
et les grillons,

gerendák alatt a befröcskölt
cipók fölzenegenek, s a prücskők
a padlaton,

Que ce trou chaud souffle la vie,
Ils ont leur âme si ravie
Sous leurs haillons.

hogy életet lehell e langy luk —
ez lelkük elbűvöli²⁷ rongyuk
alatt nagyon.

Valamennyi didergő, éhes s a meleg kemencénél dolgozó pék munkáját leső kis gyermek a költő számára »zúzos Jézuska« (les pauvres Jésus pleins de givre), aki áhítatosan »bedűnnyög«²⁸ a rács közt... S ezek az éhes proletárgyermekek nem idézik-e magának Attilának nélkülözé-
sekkkel teli gyermekkorát,

Tout bêtes, faisant leurs prières
Et repliés vers ces lumières
Du ciel ouvert,

mindön úgy sírnak, mint a barmok
s úgy görnyednek az égi csarnok
fényére mind,

Si fort qu'ils crèvent leur culotte
Et que leur chemise tremblote
Au vent d'hiver.

hogy nadrágjuk szétrepedezget
s a téli szélbe csüngve reszket
rajtuk az ing.

Mennyivel dúsabb tartalmú s mennyivel tragikusabb hangú ez a fordítás, mint Kosztolányinak ismert átültetése, amelynek már szójátékos címe is bántó (A kenyér-lesők). Kosztolányi fordításából elég a vers pointe-jét, az utolsó két szakaszt idéznünk:

Imát dalolnak [!] epedezve
S úgy lehajolnak a kemence
Szent fényinél,
Hogy szétreped rajtuk a nadrág
S elkapja lengő ingök alját
A téli szél.

Az áhítatosan »dűnnyögő« gyermekek nem »dalolnak«; valóban inkább »sírnak mint a barmok«; a *ciel ouvert*-hez is közelebb áll az »égi csarnok«, mint a kemence »szent fénye«, amely e döbbenetes áhítatot csak halványan érzékelteti.

²⁵ Például ezt a mondatot: »Le Sud inopportun vint relever nos souvenirs d'indigents absurdes" notre jeune misère" József Attila először így fordította: „Jött az alkalmatlan déli szél, hogy fölfokozza [! = relever?] képtelenül zűkös reményeinket, fiatal nyomorunkat, majd így: »Az alkalmatlankodó déli szél eljött, hogy ismét föltámassza szűkölködő, iztelen emlékeinket, fiatal nyomorunkat. Hogy a d'indigents absurdes itt birtokos esethez hasonló főnévi jelző, azt egyik fordítás sem juttatja érvényre. Persze a »le temps était couvert« sem a. m. »meg volt terítve [!] az idő« (II. változat), hanem helyesen: »borús idő volt« (I. változat). A hibás változat itt a t ő l a g került a szövegbe. Az I. kidolgozásban téves értelmet kapott az utolsó mondat is: »je veux que ce bras durci ne traine plus une chère image« — nem akarom, hogy ez a megkeményedett kar egy drága képmást vonszoljon; a II. kidolgozásban helyesen: »azt akarom, hogy ez a megkeményedett kar ne vonszoljon tovább egy kedves ábrándot«.

²⁶ L. A Toll, 1934. szept. 10. Második változata »Meghökkenett gyermekek« címen a Népszavában (1935. március 31). Kár, hogy József Attila verseinek legtöbb kiadásában az első változatot találjuk meg.

²⁷ Eredetileg: „lelkük ez elbűvöli..." A javítás a Népszavában megjelent szövegen alapul.

²⁸ Eredetileg: »bedörmög«; ezt a javítást is a Népszava közölte.

8. Már Rimbaud Munkásai az északfrancia és belga iparvidék elnyomottjait idézték; ugyanerre a tájra tér vissza József Attila akkor is, amikor Verhaeren nyomán a néma gyárakra terülő holdas téli éjet festi (saját versei közül tárgyban rokon ezzel József Attila két nagy »éji verse«, a Külvárosi éj és főleg a Téli éjszaka). Verhaeren bonyolult, csoportos rímekre épített szakaszait József Attila páratlan művészettel formálja át magyar szöveggé; talán ez legjobb franciából készült fordítása. A Villon technikáján nevelődött költő most jut el a XX. század legnagyobb belga írójának versművészetéig. Ebből a tökéletes fordításból már nem lehet szemezgetni: csak akkor élvezzük igazán, ha egész terjedelmében elolvassuk előbb franciául, aztán magyarul:

Un soir. (Les flambeaux noirs 1890).

Este

*Sous ce funèbre ciel de pierre,
Voûté d'ébène et de métaux,
Voici se taire les marteaux
Et s'illustrer la nuit plénière,
Voici se taire les marteaux
Qui l'ont bâtie, avec splendeur,
Dans le cristal et la lumière.*

*E fémekkel boltozott ében
halotti sziklamenny alatti
pihen a pöröly hallgatag
s a teljes éjjel áll elébem,
pihen a pöröly hallgatag,
mely tündöklésből építé
föl a jegeczen és a fényben.*

*Tel qu'un morceau de gel sculpté,
Immensément morte, la lune,
Sans bruit au loin, ni sans aucune
Nuée autour de sa clarté,
Immensément morte, la lune,
Parée en son grand cercueil d'or
Descend les escaliers du Nord.*

*Mint faragott fagydarab — suhan
és halott a hold mérhetetlen,
világa körül meg nem lebben,
felhő, távoli, hangtalan
és halott a hold mérhetetlen,
aranyleplevel fedve im
alászáll észak lépcséin.*

*Le cortège vierge et placide
Reflète son voyage astral,
Dans les miroirs d'un lac lustral
Et d'une plage translucide;
Reflète son voyage astral
Vers les dalles et les tombeaux
D'une chapelle de flambeaux.*

*Szelíd, szüzi kíséretének
csillagútját visszaverik
a tavak csilló tükreik
mélyén s a tiszta parti fények;
csillagútját visszaverik
egy fáklós kápolna alatt
a kőlapok, a sírfalak.*

*Sous ce ciel fixe de lagune,
Orné d'ébène et de flambeau,
Voici passer, vers les tombeaux,
Les funérailles de la lune.*

*Im e fáklýákkal ékes ében
merev, többeli menny alatt,
amint a hant felé halad
a hold halotti menetében.*

Verhaeren művészete — valószínűleg azért, mert Nyugateurópa egyik legelső szocialista költőjével van dolgunk — később is foglalkoztatta József Attilát: amikor 1937-ben Cserépfalvi baloldali szellemben nemzetközi antológia szerkesztésével bízta meg Faludy Györgyöt, költőnk — nem akarván »versenyezni« az akkor legdivatosabb Villon-fordítóval — e kötet számára nemcsak Victor Hugo, de Verhaeren-versek fordítását is vállalta.²⁹ Faludy kötete 1938-ban jelent meg, de benne új fordítást József Attilától nem találunk.

10. A fentebb idézett Verhaeren-fordítással már 1934-ig jutottunk előre; időközben azonban a proletariátus ügyét nemzetközi viszonylatban átfogó költő nevezetes új területeket hódított meg. 1932 fontos év József Attila fordításainak történetében: A Hét című folyóirat »orosz száma« részére³⁰ szovjet verseket fordít: néhány soros részletet Majakovszkij

²⁹ Németh A., Csillag 1948. aug., 40. l. A Szántó Judit közölte levélben (Csillag 1954, 1510. l.) József Attila Apollinairt is említi, valamint az Anthologie des Ecrivains Français du XXe siècle II. kötetét.

³⁰ Ez az »orosz szám« az akkori reakciós körök szemében nagy merészségnek számított. Két hónappal később Bródy István, A Hét szerkesztője interjút csinált Pekár Gyulával, s véleményét kérte a lapról. Pekár — miközben a Hubay-palotába ment délutáni hangversenyre — a Lánchídon kijelentette: »Sok cikket veszedelmesnek tartom, az orosz számot egyenesen vakmerőnek«. Bródy erre magyarázni próbálta, hogy ez a szám is, mint a többi, »keresztülment a sajtóügysz ellenőrzésén«. »Pekár megsodorja a bajszát: — Igen, keresztülment. Mert akadt valaki (lehet, hogy ő? — teszi hozzá Bródy), aki megmagyarázta, hogy ez még nem bolsevizmus, legfeljebb kacérkodás vele. Mindenesetre A Hét igyekezett riport és statisztika formájában tárgyilagos híreket közölni a Szovjetunióról, melegen méltatva például az analfabetizmus elleni küzdelmet. Megjegyzendő, hogy ehhez az »orosz számhoz« bizonyos előzményt szolgáltatott már A Tölg is: itt jelent meg például magyar nyelven Stefan Zweig beszámolója oroszországi útjáról (1929. aug. 18, 31 — 32. l.).

Százötven millió című költeményéből és Jeszenyin versét: Idők beteljesedése. De vajjon tudott-e oroszul József Attila? Radó György, aki a magyar szövegeket az orosz eredetivel összevetette, már jelezte, hogy valamely közvetítő nyelv segítségével készült »másodfordításról« van szó,³¹ s most erre a közvetítő nyelvre is rámutathatunk: tekintettel arra, hogy Jeszenyin neve *Jesszenyin* alakban szerepel (A Hét 1932. jan. 22, 18. l.), s hogy Majakovszkij keresztnévét József Attila *Wladimir*-nak írja, kettős v-vel, n é m e t közvetítésre kell gondolnunk. Mint az orosz szám egyéb közleményeihez, úgy valószínűleg ezekhez a fordításokhoz is a szerkesztőség szedhette össze a német »nyersanyagot«.

Mindeddigi a költő olyan versekkel foglalkozott, amelyeknek nyelvét jól értette. Ettől kezdve azonban új területek felé törő szelleme többnyire kénytelen lesz beérni »nyersfordítással«, illetve jó-rossz költői parafrázissal; sajnos e két szovjet vers esetében inkább a közvetítés utóbbi módjára kell gyanakodnunk. A közvetítés hibái különösen a Majakovszkij-részlet esetében lehetnek súlyosak: a német fordító nyilván nem merte szóról szóra tolmácsolni Majakovszkij költői nyelvének meghökkenítő tömörségét: »150 millió; e költemény szerzőjének ez a neve, — ritmusa lövedék, — ríme tűz, házról házra. — Ajkammal szól 150 millió.«³² Ezt a lakónikus nyelvet a közvetítő fordítás a 20-as években divatos expresszionista versek laza elrendezésű szóáradatával hígította fel, s nem csoda, ha József Attila, aki egyébként fiatal korától annyira kedvelte a szabad verset,³³ hitt a német szövegnek (az orosz szövegről talán vizuális benyomása sem volt!). A magyar fordításba tehát sok felesleges szó került, s kihulltak belőle Majakovszkijnak váratlanul fel-felcsapódó újszerű rímei, asszonáncai is:

*Egyszázötven millió!
E vers költőjének ez a neve.
Csapkodó lövedék, jégeső
A ritmusa.
Cikk-cakiban vetődő tűz-szelek,
Bánya légyiharok, csapódó aknák —
Terek pattognak,
Házról házra ugrik.
Én beszélőgép vagyok.*

Az utolsó sor teljesen magyarázatlanul maradna, ha nem tudnók, hogy a Majakovszkij-vers következő részében valamiféle gépről tényleg esik szó, csak persze nem »beszélőgépről«, hanem rotációról; Radó György próza fordítása szerint: »Lépések rotációs géppel — terek terméskő-nyomópapírosán — nyomattatott ez a kiadás.«³⁴ Ezek a sorok is jellemzők Majakovszkij asszociatív sürítésére: a tereken felvonuló tömeget a költő képzelete fotomontázs-szerűen vetíti rá a rotációs gépből ömlő »vergé«-papírra,³⁵ s merész képzettársítását legélesebben egy alkalmi jelzős szerkezet: a »terméskő-nyomópapír« (бульжное верже) juttatja kifejezésre. E kép eredetiségét viszont mind az ismeretlen német fordító, mind József Attila jól ragadta meg, s fordításának — legalább ezt a részét — ma is hatásosnak kell tartanunk:

*Uccakövek örvénylenek.
Lépteik a talajba sajtolódnak
Csörömpölve, mint a betűk.
Egyszázötven millió:
Sulykol,
S hát így nyomattatott ez a kiadás.*

E kissé bőbeszédű Majakovszkij-átköltésnél sokkal jobban tolmácsolta József Attila Szergej Jeszenyinnel Преображение (Átváltozás) című versét, amelyet Idők beteljesedése címen fordított le. A cím megválasztása kitűnő: amint az orosz címnek van bizonyos biblikus

³¹ Vö. Radó György: Orosz versek József Attila fordításában. Irodalomtörténet 1951, 95. l.

³² 150 000 000 мастера этой поэмы имя.

Пуля — ритм.

Рифма — огонь из здания в здание.

150 000 000 говорят губами моими.

³³ A szabadvers szeretetét József Attila nemcsak Pintér Ferencnek köszöni (Galamb Ö.: i. m. 87. l.), hanem elsősorban Walt Whitmannak, akit Pásztor Árpád 1922-ben megjelent szemelvényes kiadásából ismert meg (l. Németh A., Csillag 1948. febr. 15 és 19. l.).

³⁴ Ротационной шагов

в бульжном верже площадей

напечатано это издание.

³⁵ Az asszociáció alapja az, hogy a vergé 'bordázott papír' (Eckhardt), amelyet a költő a nagy terek terméskő-burkolatához hasonlít.

íze, hiszen egyházi ünnepre utal (Krisztus színeváltozása), úgy a magyar cím is félreérthetetlen vallásos szimbolummal érzékelteti a Szovjetunióban történt nagy átalakulást. Egy-egy finomság persze elsikkadt a magyar szövegben,³⁶ de Jeszenyinnek paraszti képzeletre valló ragyogó képei s a vers végének Hadak útja-szerű víziója elevenen hatnak József Attila fordításában is. Különösen szép a vers második fele; itt a ritmikai tagolás majdnem teljes hűséggel követi az eredetit, s tökéletesen Jeszenyin elgondolása szerint végül — egészen váratlanul — széles kozmikus távlat tárul elénk:

Новый сеятель
Бредёт по полям,
Новые зерна
Бросает в борозды.

Új magvető megy
a földeken át.
Új magot vet
a barázdákba.

Светлый гость в
Колымаге к вам
Едет,
по тугам бжжт
Кобылица.

Fényes vendég jön hozzátok
csúf kocsiban.
Kancája
űget
a fellegek felett.

Шля на кобыле
Синь.
Бубенцы на шлзе
Звёзды.

A kanca kantárja
az ég kékje.
A kantár csengettyűi
csillagok.

11. Problematisabb, de rendkívül érdekes József Attila harmadik szovjet versfordítása, Alekszandr Blok Tizenkettő című ismert költeményének egyik részlete, mely csak későn, 1949-ben jelent meg posthumus műként a szovjet líra egyik antológiájában.³⁷ Az eredeti szöveg a régi rend felbomlását érzékelteti. A Néva csendes partján nincs már rendőr, vagyis *gorodovoj*, akinek puszta neve is a cári korszakra emlékeztet; az utcakereszteződésnél egy burzsuj áll tétován, gallérjába húzott nyakkal, s mögötte behúzott farkú, éhes eb szűkül. A 3. versszakban az eddig teljesen impresszionista jellegű rajz egyszerre szimbolummá villan át: a tétova polgár, aki éhes, akárcsak a kutya, úgy mered fel az éjbe, mint egy kérdés (как вопрос), és mögötte eza kushad, kóbor eb talán a régi világ (старый мир). József Attila fordítása strófáról strófára híven követi az eredetit; persze sajnáljuk, hogy az ő burzsujja már nem áll tétován az utcakereszteződésnél, hanem a »homályban oson«, s hogy ennek következtében megmászult a »némán áll, mint egy kérdés« (стоит безмолвный как вопрос) sor fordítása is; mindenesetre azonban az utolsó szakasz azt a képet, amely Blok számára a legfontosabb volt, végeredményben helyesen adja vissza:

A burzsuj némán néz a ködbe
S mint az a koszrágta, kizárt,
Behúzott farkú eb, mögötte
Kushad a régi világ.

12. Összesen e három vers jelzi József Attila találkozását a szovjet lírával, de nem kétséges, hogy mindhárom mély nyomot hagyott költészetében. Ismét olyan versekhez nyúlt, amelyek hozzá nagyon közel álltak; ezért van, hogy egyes rokon motívumokat József Attila eredeti verseiben is megtalálunk. Majakovszkij »150 millió«-jára kell visszaemlékeznünk, amikor az Invokáció című versben — amelyet már Szántó Judit, közelebbi magyarázat nélkül, József Attila műfordításaival hozott kapcsolatba³⁸ — a következő sorokat olvassuk:

³⁶ Az 1. versszak szó szerinti fordítása a következő: »Hej, oroszok — Vadászai a világegyetemnek, — Kik a hajnalpír hálójával merítették ki az eget, — Fújjatok a kürtökbe!« A 4. sorban kifejezetten múltidejű participium áll (зачерпнувшие), s ez nyilván azért van így, mert a költő 1922-ben, vagyis orosz hazájába való visszatérése után gondolt vissza az 1917-es forradalmi eseményekre. József Attilánál ez a szak

Oroszok hejh
Vadászai a mindenségnek,
kik az eget
most hajnalpír hálójával
merítették...
Fújjatok meg a kürtöket

³⁷ Szovjet versek. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete. Budapest, 1949. 11. 1.

³⁸ Csillag 1954. aug. 1509. 1.

*Oh hogy fetreng a nagy este! Erdős öléből sötétlen dől a vér,
Az orvos szerint százhusz milliónak nem jut egy falat kenyér.
Ama százhusz millióban, mely a hold-zsupp földéban rongyokba váj,
megszületett az a Gyermeke, kit nem véd sem Isten, sem király...*

Hosszú sorokban szárnyaló, rímes szabad vers ez, melyhez hasonló József Attila A Toll-ban megjelent Claudel-fordításban is láthatott, de a milliós számok szuggesztív erejére nem Claudel, hanem — Whitmanon és Kassákon kívül — Majakovszkij hívta fel a költő figyelmét. S nem Blok szimbolikus kóbor kutyája kísért-e a Kúvárosi éjben (»Kóbor kutyaként jár a szél, — nagy, lógó nyelve vizet ér és nyeli a vizet.«), s nem Jeszenyin hajnalpírhálójával és kozmikus távlatával rokon az egész Háló című vers? A költő idegeiből szőtt hálóját kiaggatja, megfoltozza, s íme csodás vízió tárul elébe:

*Kiterített fagyos hálóm
az ég, ragyog —
jeges bogai szikrázón
a csillagok.*

Nem »hatásokat« bizonyítanak e találkozások, hanem inkább motívumközösséget: József Attilát mintegy saját költői képvilága is predestinálta e szovjet versek lefordítására.

13. Francia és orosz versek tolmácsolása után fordult József Attila a Dunatáj haladó költészeté felé, mégpedig egy olyan korban, amikor a cseh vagy román líra Magyarországon senkinek sem volt szívéigye. A hivatalos politika nacionalista szenvedéllyel uszította egymásra a dunai népek uralkodó osztályait, Prága és Bukarest messzebb volt Budapeستől, mint Párizs vagy Róma, s az érzelmi elkülönüléssel összefonódó nyelvi határokat még egyetlen elsőrangú írónk sem próbálta bontogatni (Kosztolányinak egyetlen román versfordítása volt, azt is halála után hagyatékának rendezője — a néger versek közé keverte!...) De azok a fiatal írók és tudósok, akik 1930-ban azért léptek ki a Bartha Miklós Társaságból, mert ott ismét jobboldali irányzat kerekedett felül, nem érték be ezzel az irredenta jellegű elzárkózással, s már »egyre szélesebb rétegekben merült fel a Duna-medencébe szorult népek érdek-közösségének gondolata« (Németh A., Csillag 1948. május 23. 1.). Csakhamar akadtak olyan Pesten tartózkodó dunatájai diplomaták is, akik — legalább félhivatalosan — elfogadták a kinyújtott baráti jobbot és támogatták a dunai népek haladó ifjúságának a kölcsönös megismerés érdekében tett erőfeszítéseit. Szántó Judit tanulmányából kiderül, hogy József Attilának a cseh kultúrához való közeledése A Toll orosz számával egy tőről sarjadt; amikor 1930-ban Csehszlovákiába szeretett volna utazni, Zsolt Béla, A Toll és a Magyar Hírlap szerkesztője »ajánló sorokat írt Anton Straka csehszlovák sajtóattaséhez, hogy ingyenes vizumhoz juttassa« (Csillag 1954, 1505 1.). Straka irodalomkedvelő, haladó gondolkodású diplomata volt,³⁹ aki kassai születésű lévén jól tudott magyarul; minden valószínűség szerint ama cseh versekből, melyeket József Attila 1931 után magyarra ültetett át, maga Straka készített számára nyersfordítást.⁴⁰ Együttműködésük tartós és gyümölcsöző lett; az évek során egyre jobban elmélyült, s amikor 1935-ben Pestre jött egy kiváló cseh költő, Josef Hora, akitől József Attila két verset fordított, az ő elbeszélése alapján szerzett József Attila közvetlen szemtanútól származó, részletes értesüléseket arról a cseh költőről, akit talán legjobban kedvelt: Jifí Wolkerről. 1936-ban Straka és József Attila együttműködéséből reprezentatív kötet sarjadt: a Cseh és szlovák költők antológiája, amely a két világháború közt jóformán az egyetlen ilyenmű próbálkozás volt Magyarországon. De József Attila cseh nyelvből készített versfordításai jórészt nem itt jelentek meg először: valósággal szimbolikus ereje van annak a ténynek, hogy e verseket előzőleg Magyarországon csak a Népszava közölte, viszont biztos otthonra találtak Erdély akkori leghaladóbb magyar folyóiratának, a Korunknak hasábjain.

József Attila Wolker-fordításainak már értékes tanulmányt szentelt Kovács Endre (Irodalomtörténet 1949, 140—147. 1.); sajnos Straka antológiáját összefoglalóan tudomásom szerint alig jellemezték. Pedig sok ízléssel szerkesztett, színvonalas munka: lapjain szerepelt József Attila először és utoljára azzal a fordítógárdával együtt, amelyre tanulmányunk bevezetésében céloztunk. Maga József Attila a katonatemetőben is megbékélésről álmodó Bednár, a kemény bányászorsot éneklő Bezruč, a vihar előtti csendet érzékeltető Josef Hora, a szlávság kedvenc fáját, a nyírfát dicsérő František Kubka, a délcegországi

³⁹ Németh A. szerint »irodalmi délutánjain több igazi író gyűlt egybe, mint akármelyik hivatalos összejövetelen« (Csillag 1948. júl., 32. 1.).

⁴⁰ József Attila életének utolsó évében Straka maga is adott ki versfordítást (František Halas: Anyókák. Szép Szó. 1937. okt., 236. 1.). Szabolcsi Miklós szóbeli közlése szerint e szöveget József Attila itt-ott átjavította.

proletárnyomorból kiáltó Piša, s végül legbensőbb lelki rokona, Wolker verseit tolmácsolta. Fordításai közt azonban egyre-másra tűnik fel a kötetben Illyés Gyula, Komlós Aladár és Szabó Lőrinc neve. Illyés egy parasztköltő, Jan Carek egyszerű, föld és ég közt lebegő tiszta igéit ülteti át (Hang az éjszakában), s a cseh szegényparaszток komor érzéseit közvetíti (Keserű szó), Szabó Lőrinc a rimbaud-i *Le dormeur du val*-ra emlékeztető *Halott katonát* (František Halas versét), Komlós Aladár pedig J. Hořejší Párbeszédét és V. Nezval Chiméra című költeményét. A kötetben helyet kapott a legnagyobb cseh költők egyike, Ottokar Březina is: verseit Horváth Béla és Patai Edit tolmácsolták. A költői és fordítói galéria tehát, melyhez hozzá kell venni a Darvas János fordításában megszólaló szlovák költőket is, gazdag és díszes, s mégis joggal mondhatjuk, hogy valamennyi vers közül, átéltségüknél és stílusművészetüknél fogva, leginkább József Attila fordításai tűnnek szemünkbe. A legnagyobb szöveg-hűség mellett újra meg újra a költő s a j á t h a n g j á t halljuk ki ezekből a fordításokból. Bednár, a Moloděčno költője azokról a hősokról énekel, akiknek éltük »célba szaladt«, hogy megértsék »a föld alatt, — halál testvériségében a népek testvériségét« (»v bratrství smrti — bratrství národů«). Bezruč, a sziléziai bányászivadék, adja József Attilának a második alkalmat, hogy Leonidászra emlékezzék: ezúttal azonban nem antik hős, hanem modern harcos, a munka embere száll szembe a gőgös, kizsákmányoló urakkal. A szabadvers lendülete itt van igazán a helyén:

Bezruč:

*Všecko je červené. Helmu jsem přes oči stáhl,
rudé jsou oštěpy, rudé jsou meče,
na rudých komoních v zadu pět jezdců —
znám já vás, hrabata, znám já vás, knížata, znám,
hledle a Xerxes, v šarlata Xerxes!*

József A.:

*Minden piroslik. Sisakom szemembe húztam,
vörös a dárda a kardok vörösek,
vörös lovon hátul öt lovas —
ismerlek benneteket grófok, ismerlek, hercegek, ismerlek,
ott íme Xerxes, Xerxes bíborban! —*

Ugyanebből a gondolatból, a magányos harcos nyugtalanságából sarjadt Bezruč másik lefordított verse: *Ki áll helyemre?* Egyike József Attila legrégebbi cseh fordításainak; már 1932-ben megjelent nyomtatásban. Egyszersmind a legátéltebb fordítások közé tartozik: ez fejezi ki legjobban azt az aggodást, amellyel Középeurópa ritka proletárköltői a maguk közeli kidöltét tekintették. A fojtó gond és betegség kettős hurkában vergődő magyar költő is hányszor vethette fel a kérdést: *Ki áll helyemre?* Ideológiai szempontból egy lépéssel tovább megy Bezruč harmadik verse, *A bányász*. Itt már a bányász szavával szóló költő nemcsak saját sorsáért retteg és családjá jövőjéért, hanem élesen felveti a kérdést: *Mi lenne,*

*»ha egyszer belevágnám mécssem az aknába,
kiegyenesítném görnyedő nyakam,
összeszorítnám balkaromat s kilépve egyenest,
félkörben földtől az égig
jölemelném csákányom és szikrázó szemem
ott az isteni nap alatt!«*

A kérdésre a költő nem felel, de már szívükben hordhatták feleletüket azok a proletárok, akiknek József Attila ezt és a többi cseh forradalmi verset Gödön és másutt, titkos össze-jövetelék alkalmával olvassatta... Talán azért is oly szépen szavalhatók, szuggesztívek e fordítások, mert József Attila mindjárt élőbeszédre, a s a j á t hangjára szánta őket.

Első tekintetre szelídebb Josef Hora hangja, akinek Novalis, Heine, Jeszenyin fekszik asztalán (Könyvek az asztalon), de fojtott várakozás csendül ki másik verséből, mely új kor eljövetelét köszönti:

*Jiný vítr a jiný den,
mocnější slunce nad hlavami.
A k jiným hvězdám, v jiný sen
nebesa otočí se s námi.*

*Más óra ez, más táj szele,
izzóbb nap süti fejünk.
Más csillagokhoz, más álmok fele
fordul az égbolt velünk.*

Hora tónusával rokon a Kubkái: itt látjuk legjobban, mennyire vissza tudja adni József Attila az eredeti szöveg lágy, melankólikus intónációját:

*Slovanské stromy! Se mnou šly jste
na pouť dlouhé za štěstím
a sිරou zemi halily jste
svým bledým pláštěm nevěstím,
a pohled vašim listím v světě
mi tiché mládí vracel zpět.*

*Ti szláv ják! Énvelem jöttök ti,
boldogtalanság vándorával,
a szürkélő földet befődni
sápadt menyasszonyi ruhával;
s ha a világot lombotokon át
nézem, megter a csendes ifjúság.*

A. M. Piša verséből (Délcehország) József Attilát a következő részlet üthette szíven:

*Bolyongok. Erdők ködéből rémek vijjonganak.
Nyomoron köszörülten az árva
föld hidege a szívedig vág.
Ki nyújtja kezét, számra
ki ad megváltó szót?*

14. Mindez azonban talán csak bevezetés József Attila legjobb cseh fordításaihoz, a Wolker-versekhez, melyeknek magyar változatáról Kovács Endre helyesen írta: »Nem átköltések ezek, nem szabadon formált új versek, hanem — ami nagy költőnél különösen szembetűnő — a szöveg mély értelmének való alávetettség bizonyítékai« (Irodalomtörténet 1949, 144. l.). Valóban József Attila, Straka türelmes és finom útmutatása nyomán, képes a teljes értelmi, sőt tipografikus hűségen kívül a szavak mélyére látni, például amikor Wolker legrégebbi verseskötetéből (Vendég a házhoz. 1920) a következő »piramisalakú« sorokat fordítja:

*I já jsem ještě dnes dítě.
A mohu všechno mít rád,
ještě dnes a ještě zítra snad
kvetoucí molitbou vykoupím bolesti kamenných domů.
Ale i modlitba tvedne jak zrající jablko v haluzích stromů.*

*Még én is gyermek vagyok.
Mindent szerethetek még,
Ma is tán holnap ismét
megoldja kőházak kínjait virító imádságom.
De az ima keményedik, mint az érő alma a lombos ágon.*

Döbbenetes erővel eleveníti meg József Attila Wolker nyomán a fényes Bellevue-kávéházba benéző kemény munkásarcot is, mely »beledőfött a pompába, a frakkokba, pénztárcákba, a hasakba, a melegbe...« (Arc a tükör mögött), s megragadón tolmácsolja a munkája közben megvakult villanygyári kazánfűtőről írt balladát.⁴¹

Végül 1936-ban — egy évvel József Attila halála előtt — megjelentek a Cseh és szlovák antológiában a 24-éves korában tudóvszben elpusztult Wolkernek utolsó versei is: A haldokló és két epigrammaszerű vers: Névtelenül és Sírfelirat. József Attila, akit ekkor már a pszichoanalízis teljes belső káoszba taszított, ismét lelkéből lelkezett strófákat írt le, midőn Wolker-fordításainak végakkordjaként e sorokat vetette papírra:

⁴¹ E verssel kapcsolatban Kovács Endre József Attilának merész változtatására hívta fel a figyelmet. A ballada végső sorai ugyanis az eredetihez képest a következő eltérést mutatják:

*Dělník je smrtelný,
práce je živa,
Antonín umírá:
Žárovka zpívá:
Ženo má, ženo má,
neplač*

*A munkás halhatatlan,
a munka él,
Antal haldoklik,
a villanyfény zenél:
Asszonyom, asszonyom,
ne sírj!*

Kovács E. szerint József Attila nem érte be azzal az ellentéttel, hogy »a munkás halandó, a munka él« hanem a verset előbbre lendítette, s a munkás halhatatlanságát hirdette (Irodalomtörténet 1949, 145.). A feltevés szép, de ismerve József Attilának a szerző által is dicsért nagy filológiai pontosságát, kevésbé valószínű. Inkább olyanféle lapsusról lehet szó, aminőre a Villon- és Rimbaud-fordításokkal kapcsolatban magunk is rámutattunk.

A kórházi ágyra omlik a világ,
kötések közt hallom: a riadót zengi.
Harcba szállnak az elvtársak az igazságért...

Miért nem mehetek veletek, elvtársak,
mert halok meg, mikor elesni akartam?

Szántó Judit szerint is »Attila saját vívódásait szenvedni végig Wolker verseiben. A kitaszítottság érleli meg benne a halálban való feloldódás vágyát vergődései alól. Wolker sirversét idézgeti... [s] ugyanakkor élni akar« (Csillag 1954, 1506. l.).⁴²

15. De József Attilát utolsó éveiben, amikor már egyre nehezebben szakadtak fel fájó kiáltásai, nemcsak cseh harcstársai bátorították. A 30-as években, cseh verseken kívül, sokat foglalkozott román lírikusokkal is. A román szellemi élettel való kapcsolatot számára Balta Mózes, budapesti román sajtóattasé képviselte, akivel Strakánál ismerkedett meg (vö. Szántó J., Csillag 1954, 1506. l.). Attila románul, »félíg székely, félíg román« apja ellenére, alig tudott (Szántó Judit szóbeli közlése); nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy már a szegedi egyetemen hallgatott román órákat (Németh A., Csillag 1948. febr., 18. l.). Mindenesetre később egy-egy lefordítandó vershez hibátlan román-magyar szószedetet tudott készíteni, és csálhatatlan pontossággal állapította meg — az olasz versre emlékeztető gyakori sűrű hangkiesések és összevonások ellenére — a verssorok szótagszámát, tehát mégsem állt ideglenül a román szöveggel szemben. Persze azért nyersfordításra szorult, ezt rendszerint egy közelebről nem ismert egyéntől, Debreczeni Józseftől kapta, aki valószínűleg erdélyi magyar (esetleg román?) volt,⁴³ s nyilván valamely formában a budapesti román követség szolgálatában állt. Debreczeni nyersfordításai sajnos jóval gyengébbek voltak, mint azok, amelyeket Straka készített cseh versekből; hogy színvonalukról némi képet adjunk, hadd álljon itt egy-két példa mutatóba.⁴⁴

Ismeretes, hogy József Attila sokat bíbelődött Mihail Săulescu román költő (1888–1916) Aeternitas című versével, amelyet a Pillat—Perpessicius-féle modern román lírai antológiában talált.⁴⁵ Az alkonyi fényben történő paraszti temetés rajza az eredetiben így kezdődik:

*Un car cu boi, un popă, coșciugul, o bătrână
Și seara ce coboară, pe toate 'n cet stăpână —
Cum soarele se lasă, îngâlbenește și pal,
Privind în urmă lumea din coama unui deal.*

Ezt az aránylag egyszerű szöveget Debreczeni József így tolmácsolta:

*Egy ökrösszekér, egy pap, koporsó, egy anyós [!]
És az est, mely leszáll, mindenben uralva [!]
Mikor áldozóban [!] a sápadt [József A. javítása:] elsárgult nap;
S < utoljára > [J. A. jav:] még egyszer visszatekint a világra egy hegynék < tetejéről > [J. A. jav:] tarajáról.*

József Attila ihletét azonban nem lehetett félrevezetni: nem érte be ezzel a bizonytalan magyarságú fordítással, hanem szóról szóra megmagyaráztatta magának a szöveget és számos próbálkozás után⁴⁶ eljutott a következő — még nem végleges, de már költői lendületű — ritmikus megoldáshoz:

⁴² L. ugyanott (1507–8. l.) Szántó Juditnak József Attila egy töredékes fordításáról tett megjegyzéseit is: e fordítás Wolkernek Roza Luxemburghoz írt verséből a két utolsó szakaszt tartalmazta. Ebből vette József Attila a »Kelj fel és járj!« bibliai kifejezésnek új értelmét, mely 1936-ban szinte utolsó biztatása maradt.

⁴³ A nyersfordítások egyes szóképzetbeli és stilisztikai hibáiból arra lehetne következtetni, hogy Debreczeninek nem a magyar volt az anyanyelve.

⁴⁴ Példáinkat azon fényképmásolatok alapján idézem, amelyeket Szabolcsi Miklós bocsátott rendelkezésemre.

⁴⁵ Ez az antológia (I. kötet: 1925, II. kötet: 1928) meg is volt József Attila tulajdonában. Példányában (ma a Petőfi és József Attila-múzeumban) sűrűn találunk az egyes versek formájára, szótagszámára és rimelhelyezésére vonatkozó bejegyzéseket. A kérdéses Săulescu-vers: i. m. II, 224. l.

⁴⁶ A variánsokat nem eléggé világos facsimilében és sajnos átirás nélkül kiadta Szabolcsi M., Csillag 1954, 267–8. l.

*Ökrösszekér és pópa, koporsó és anyóka
s a nap leáldozóban egy hegytetőn, amint
a < halovány > sárguló világon még egyszer széttekint.*⁴⁷

Van példa arra is, hogy József Attilának nem nyersfordítás, hanem dilettáns fordítótól származó verses átültetés állt rendelkezésére. Már láttuk, hogy a szovjet versekkel kapcsolatban olykor szintén efféle forrást volt kénytelen felhasználni. Román szövegek esetében másképp járt el: kimutatható, hogy ilyenkor egyszerűen figyelmen kívül hagyta az előtte levő naív verses fordítást (mely egyébként ezúttal éppen nyersfordításainak készítőjétől, Debreczenitől származott), s ismét a szó szerinti fordításból indult ki, azt csiszolta és finomította. Ebben az esetben Tudor Arghezi, jeles paraszti származású román költő Arheologie című verséről van szó, amelynek három magyar szövege ismeretes:

A) Debreczeni József próba fordítása;

B) Egy verses fordítás vagy inkább átköltés Tudor Arghezi — Debreczeni József felirattal.⁴⁸

C) József Attila saját prózai fordítása, amely teljes egészében az A-szöveget fejleszti tovább és nem a B-szöveget.

Arghezi eredetijének román írásjelekkel bíró gépen készült szövege, József Attila szótagszám- és rímjelzésével, így kezdődik:

11	Sufletul meu își mai aduce-aminte	a
10	S'acum și ne'ncetat de ce-a trecut	b
10	De un trecut ce mi-e necunoscut,	b
11	Dar ale căruî sfinte oseminte	a
10	S'au așezat în mine iar' să știu,	a
10	Cum nici pământul stie pe-ale lui.	x
10	În care dorm statui lângă statui	x
10	Și-i zăvorât sicriu lângă sicriu	a

Ugyanezen lap alsó részén következik az A-szöveg:

*A lelke egyre emlékezik,
Most és szakadatlanul a multra,
Arra a multra, melyet nem ismerek,
De amelynek szent ereklyéi
Bennem vannak, anélkül, hogy tudnám,
Amint a föld se tudja mi je van,
S amelyben szobor szobor mellett alszik
És koporsó koporsó mellett van elrejtve.*

A B-szöveget külön lapra írta fel a 46. jegyzetben említett ismeretlen kéz. E verses fordítás címe: *Archeológia*.

*A lelke visszanez a multra:
Édes, kíváncsi kisgyerek [!]
A multra, hová csak emlékszem [!]
De ő még most sem ismerek [!].*

*Sok képet őrzök, ám ki tudja,
Kinek a képét, minek a képét?
Amint a föld se tudja mit rejt:
Alvó szobrokat, halottak népét.*

⁴⁷ A M. N. Múzeum kézirat-hasonmásai közt a következő töredéket találtam:

*Ökrösszekér és pópa, koporsó és anyóka
Mídon az áldozó nap már sárg < ult > a, halavány
< de még > egyszer széttekint még < egy > a hegység taraján.*

Itt jegyzem meg, hogy a Szabolcsi Miklós közölte utolsó szöveg sem befejezett fordítás; nemcsak a végső simítás hiányzik még (ez magyarázza a versszakok bizonytalan beosztását), hanem lefordítatlan részt is találunk: a Săulescu-vers zárószakaszát.

⁴⁸ Ki másolta le a B. szöveget, egyelőre nem tudjuk: annyi bizonyos, hogy nem József Attila és nem Debreczeni, hanem egy harmadik ismeretlen személy.

A C-szöveg (József Attila kezeírása) ismét külön lapon következik:

*A lelkem még most is emlékszik
most is és szünet nélkül, arra, ami elmúlt,
egy multra, amely nékem ismeretlen,
de amelynek szent csontmaradványai*

*bennem rakódtak le anélkül, hogy tudnám
amint a föld sem tudja az ővét mit hord magában
Amelyben szobrok alusznak szobrok mellett
És koporsó koporsó mellett van zárva.*

Elég egyetlen pillantást vetnünk a három szövegre s máris megállapíthatjuk: József Attilának e szinte prózai fordítása nemcsak hűvebb, hanem költőibb is, mint a Debreczeni-féle naiv parafrázis, henyé betoldásaival és nyelvtani bizonytalanságával. A C-szövegből, ha József Attila tovább csiszolja, kitűnő műfordítás válhatott volna. Miért hagyta abba, nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy érdekelhette a vers, hiszen A Dunánál »genealógiai részében« (2–3) is hasonló gondolat villózik.

16. Argehei szép versének fordítása tehát nem készült el; némi kárpótlást nyújt azonban Argehei egyik leghívebb tanítványának, a szerényebb tehetsége ellenére is olykor magvas verseket író V. Ciocăltău-nak Singur⁴⁹ című költeménye (József Attila fordításában: Egyedül. Szép Szó 1936. I. 220. l.). Keménykötésű, bátor vers ez; jól érzékelteti a harcot, amelyet akkor a tőkés társadalommal szembenálló magányos költőnek kellett vívnia. Ciocăltău, akárcsak József Attila, élesen támad minden finomkodást, minden érzélgést, s a verset nem könnyű játéknak, hanem fegyvernek tekinti:

*Eu nu știu, ce-i noblețea !... Versul meu
E strâmb și noduros ca un ciomag ;
Când corbii croncănesc în juru-mi — eu
Scot praștia din buzunar și trag.*

*Am mulți dușmani, dar peste capul lor
Privesc din turnul meu ca peste-un ses
Din ura lor o leasă-mi țes
Cu ferecat pieptar în zimți din fier sonor.*

*Vor toți din carne-mi talisman să taie !...
Când nu m'arăt, ei cred că m'am răpus,
Dar arcul lor n'aruncă până sus,
Plăpândeale săgeți subțiri — de paie.*

*Mit finomság !... legyen a költemény
göcsös és görbe, mint farkósbótom ;
ha varjú károg körülöttem, én
parítyát fogok és agyondobom.*

*Sok az ellenségem. Mint síkon át,
toronyból nézek el fejük fölött ;
mellvasalásul kast kötök
beléfonva dühük csengő fűrészfogát.*

*Talizmánul a húsomat akarnák !...
Ha nem látnak — elveszem, azt hiszik
bár nem hordják föl ide íjjaiuk
vékonyka zsenge nyilukat, — a szalmát.*

Ciocăltău verse magányos harcos éneke; minden során érződik, mennyi egyéni beleéléssel fordította a szintén tragikus magányban küzdő magyar költő, akinek egy akkori könyvnapon Major Tamás és Olthly Magda egyetlen verskötetét sem tudta eladni...⁵⁰ A Szép Szó tribün volt, honnan a költő valóban szólhatott nemzetéhez, de már az egyedüllet érzését ez sem tudta feloldani. Élete vége felé fordította egy sokkal jelentékenyebb román költőnek, a franciául is író Ilarie Voroncă-nak Sokaság, tel című versét, s ebben olyan sorokat találunk, amelyek még jobban József Attila akkori vívódásaira illenek:

*Sokaság te, mint egy tenger visszafogadtál engem és tovalóktól
magányosan úgy sajtolódtam beléd, mint szénbe csillogás
s ráismertem hajótöréstől mélyre hasított sávban
hangomra, mely egyre nagyobb hullámokat ver benned.
Halántékomban a vér csörgését hallgattam éjjelenként,
míg nem a fej hajója egyszerre fölszabadul
s eltűnik a bú meg a sajnálat zürzavarával
a föld nedves, nagy függőnyeín át.*

»Ezeknek a szavaknak legitimációja az őszinteség« — írta egykor Bóka László József Attila stílusáról (Szép Szó 1938, VI. 92. l.), s megállapítását joggal alkalmazhatjuk József

⁴⁹ Vö. Z. Stancu: Antologia poetilor tineri. București, 1934, 37–8. l.

⁵⁰ L. Csillag 1948. júl., 34–5. l.; Radnóti Miklós szerint »a Nagyön fáj-ból 50–100 példány fogyott (Csillag 1954, 1902. l.).

Attila eredeti verseivel együtt erre a Voronca-fordításra is. Saját tündőéseit vetítette egy román költőre, Elena Farago versébe is, amelynek címe: Egy ember... (Erdélyi Helikon 1934 aug., majd Szép Szó 1937 I, 46. l.):

*Trecea un om pe drum aseară,
Trecea cântând încet pe drum,
Știu eu? Poate cânta să-i pară
Drumul mai scurt, — ori poate cum
Era așa frumos aseară,
Poate cânta ca să nu-i doară
Că-i singur numai el pe drum —?*

*Trecea, și eu eram în poartă,
Și și-a văzut de drumul lui.
Da ce mi-o fi venit deodată
De am oftat, n'oi ști să spun:
Și nu-mi venia să plec din poartă;
Și par'c'un dor de viața toată⁵¹
M'a prins privind pe urma lui.*

*Egy ember ment az úton este,
ment dalolt csendben az úton.
Dalolt, talán hogy így elvesse
nagy útja gondját — nem tudom.
Dalolt, talán mert szép az este,
vagy mert anélkül rosszul esne,
hogy egymagában van úton.*

*A kapuban csak álltam ottan,
ő ment, amerre útja tért.
És egyszerre felsóhajtottam,
nem tudnám megmondani, mért.
Elment s elfogott engem ottan
— a kaput elhagyni nem tudtam —
a vágy az egész életért.*

Még folytathatnók e román versek sorát, amelyeknek témája újra meg újra a magány mintha József Attila élete végén »a magány antológiáját« akarta volna összegyűjteni... Döbbenetes képet nyújt G. Talaz verse is: A sas (Szép Szó 1936. I, 219. l.). Tárnya: a megáradt folyó egy halálra sebzett sas tetemét veti ki egy viharos éjszakán. A román eredeti alig több, mint Baudelaire feledhetetlen Albatroszának kései reminiscenciája, s mégis József Attilánál gyötrő vizióvá mélyül:

*Vér és iszap tapadt a szárnyain. Bevágta
pántos kapunkba — ő érezte, hogy a fény
szeméből már kihagy, és mintha ott a sárba
vergődött volna még a tócsa peremén.*

Talán sejthetjük azt is, miért ragadta József Attilát szíven éppen Talaz verse: 1937-ben megírta, lelkében régóta lappangó motívumokból, Látomás című versét, a »zengő menybolt szikláira« leszálló »óriás sasról«, s valószínűleg már e költeményének csirait hordta magában a Talaz-vers fordítása idején is.

17. Ezen átérzett, erősen egyénített versek mellett (melyekhez még egy verlaine-i »colloque sentimental«-t, Mihail Cruceanu Az ősz az utcán című versét is hozzávehetnők, vö. Szép Szó 1936. I, 213. l.), nagy fontosságot kell tulajdonítanunk azoknak a román fordításoknak, amelyek József Attila szegényember-verseivel tartanak rokonságot.⁵² Tulajdonképpen ezek alkotják a régebbi réteget: Aron Cotruș A bányász című verse már a Korunk 1934. évi július–augusztusi számában megjelent magyar fordításban. Magyarázatra sem szorul, mennyire a cseh lírából fordított proletár-versek román megfelelőjét kereste József Attila akkor is, amikor akár ezt a költeményt, akár ugyancsak Cotrușnak Gyárban című versét ültette át. A magány versei lágy, zenei fogantatású »monologue intérieur« felé hajlottak; ezek viszont ugyanazt a bátor, munkásöntudatot ébresztgető hangot folytatják, amelyet a Bezruč-fordításokból ismerünk:

*Sziklát fejtek, vájom a szén-ért
puszta aknákból
egy darab üszkös kenyérért...
Mind esetlenebbül, mind rútábban,
a torkom szorongató vastag porban.*

A Gyárban című így kezdődik:

*Társam a fene robotban
nem zülhatsz el már te se jobban.*

⁵¹ L. Pillat–Perpessicius: Antologia poezilor române de azi. București, é. n. [1928], II, 202–3. l.

⁵² E csoportról l. legutóbb Fövény Lászlóné: József Attila. Budapest, 1954, 82. kk. l.

*Mi az urak börtöne ama pokol
katlanához, amelyben olvadozol !...
a vérveritokes napszám bére
alig elegendő kenyérre !*

A Döntsd a tőkét-ciklus kemény szavait halljuk ki a következő sorokból :

*gyúrod, vered a meleg acélt
a mágnásokért, a nagyurakért...
sújtsz... s úgy marja a szikra-ragya
robotod óráin testedet,
mint az áztatott kötelek
és mint a puska agya.*

A magyar és román proletárok sorsközössége itt jut legjobban kifejezésre :

*mint egy pokolban vergődsz, elalélsz
vörös szikraesőben pesti
és bukaresti
ronda és hasas urakért,
herékért, kik a te munkádból s a te vak
alázatodból palotákat emelnek
maguknak a Dombovicándnál meg a Duna mellett...*

S végül a konkluzió :

*Törnéd a törvényt, ontanál vért, — bármihez is láss,
nem süllýedhetsz mélyebbre sohase, pajtás !*

József Attila saját hangjára talált az akkori, baloldali Cotruş munkás-verseiben, s ugyancsak Cotruşnál bukkant hajdani hetyke, országot-világot járó énje leghívebb képmására : Ion Codru-ra. A Népszava 1934 júliusában közölte következő Cotruş-fordítását :

Ion Codru

*Ion Codru vagyok én,
nyers ember, nincstelen szegény...
birtokom egy furulya s egy farkós fa-ága,
útravalóm : a vándorlás vágya...
tűzhelyem : hegytető,
vánkosom meg a kő,
évek óta nincsen nyoma sem.*

*pásztor az erdőkben —
közel az éghez ügyetlen imákkal vergődtem...
mim volt, abból maradt : a vándorlás vágya,
egy öreg furulya s egy farkós fa-ága.*

Codru a hajdani szegénylegények ivadéka : paraszt, aki talán azért bolyong, hogy mindenütt saját szemével lássa az elnyomottak helyzetét s néha emlékeztetőül, bátorításul meg-megemelje farkósbotját a csüggedők előtt. Időtlen szimbolum, mint a neve is : *codru* azaz 'őserdő' ; ki tudná megmondani, trákok, dákok vagy dunatáji rómaiak hagyták-e kései leszármazottaikra ezt a mély zengésű szót, mely a románság legősibb hagyományaihoz, balkáni és kárpáti rengetegek morájához tapad? Cotruş versét már a hős neve is szimbolikus magasságba emeli. Egyszerűbb, közvetlenebb viszont O. Densusianu, egy nagy román folklorista és filológus parasztverse, *La răspintia neagră*, amely nálunk *Hol a földes...* címen vált közismertté. Ez is 1934-ben, a *Korunk*-ban jelent meg először :

*La răspintia neagră
S'au oprit trei care,
Ceî care le mîndă
Scapără 'n amnare.*

*Hol a földes dűlő
út ágazik le-fel,
három szekeres szikrát
csíholva vesztegel.*

Unul din ei zice :
»Fost-am la oraş
să mă judec iară :
tot eu păgubaş».

Altul : »O făclie
Şi-un cosciug am luat ;
mi-a ucis vechilul
singurul băiat.»

Cel din urmă : »Uite,
Mai aveam doi boi ;
Pentru bir mi-i vinde
Măine pe-amîndoi.»

Din răspîntia neagră
Carele-au plecat
Şi merg greu, de parcă
Piatră duc în sat.⁵³

Szól egy : »A városban
jártam a jussomért
s a veszteség mégis
megint csak engem ért.»

Másik : »Fáklya kellett,
s koporsó énnekem
az erdőőr lelőtte
egyetlen gyermekem.»

A harmadik : »Volt még
két ökröm, vontató ;
dobraitik holnap,
elviszi az adó.»

Indulnak a földes
dülön a szekerek ;
mind, mintha követ vinne
nyikorog, nyekereg.

Bár kissé sajnáljuk, hogy az eredetinek román népkölteményekre emlékeztető ereszkedő lejtését a magyarban olykor jambusvers váltotta fel (ezért illik jobban a vers hangulatahoz a 2. és 4. szak, ahol az ereszkedő ritmus a magyarban is megmarad),⁵⁴ ez az egyszerű, látszólag oly igénytelen vers minden hangos szólamnál többet mond a román parasztság százados sorsáról. Benne van a fojtogató adó, az úri hatalmaskodás, a paraszttal szembeni igazságtalan bíraskodás, s mindez három rövid szakaszban... S József Attila azt, amit Densusianu versébe sűrített, a magyar olvasó szívébe is be tudta vinni, sőt még lendített a szöveg szuggesztív erején : a *szekerek*-re rimelő *nyikorog*, *nyekereg* teljesen a magyar költő leleményét dicséri ; a román *merg greu* 'nehézkösen haladnak' kifejezés hanghatás dolgában egészen más sikon mozog.⁵⁵

18. Mindeddig olyan román költők verseiről emlékeztünk meg, akik ha kissé idősebbek voltak is, tulajdonképpen József Attila kortársainak számíthatók. Egyetlen egy alkalommal azonban a költő visszanyúlt távolabbra is, a román irodalom múltjába, mégpedig azért, hogy lefordítsa az északerdélyi Gheorghe Coşbucnak (1866—1918) az elkeseredett, földreformot követelő román parasztságról 1894-ben írt költeményét : Noi vrem pământ (Földet akarunk! József Attila fordításában : Földet adj!). E vers kétségtelenül az 1888-i parasztmozgalmak lendületéből fakadt s előre is mutat : 1907, a románok nagy forradalmi éve felé. Gazdag és szívememarkoló pillanatképsorozat ; nagy kár, hogy magyar fordítása későn és csonkán, csak 1945-ben jutott el a közönséghez ; a fordítás utolsó strofáit alább közöljük legelőször. Az a változat, amely ránkmaradt, még számos javítást tartalmaz ; mindezen változatok azonban együttvéve sem oly tökéletesek, mint az a rövidebb szöveg, amelyet József Jolán 1945-ben adott át Kassáknak, aki akkor az Új Időket szerkesztette (megjelent 1945, 104. l.).

Coşbucnál maga a paraszt szólal meg ; hasonlóképpen hallottuk a bányász szavát Bezruč és Cotruş verseiben. Mintha egy hosszú és keserves szóváltás végén lennénk : a költő azt a pillanatot idézi, amikor — valami frissen elszenvedett igazságtalanság következtében — valósággal kibuggyan a parasztból az elfojtott indulat :

Flămînd şi gol, făr' adăpost,
Mi-ai pus pe umeri cât ai vrut,
Şi m'ai scuiptat şi m'ai bătut
 Şi căne eu fi-am fost !
Ciocoi pribeag, adus de vânt,
De ai cu iadul legămant
Să-ţi fim tot căni, loveşte'n noi !
Răbdăm poveri, răbdăm nevoi
Şi ham de cai şi jug de boi :
 Dar vrem pământ !

Éhen, pörén, földtelen
hordom a terhet, mit kívánsz,
leköptél, vertél, s úgyse bánsz,
 mint kutyáddal, velem.
Szelhözta, jöttment úr ki vagy,
bár szerződj pokollal, fogadj,
hogy legyünk örökös kutyád,
hordjuk a terhet, kint tovább,
visszük a hámot, az igát :
 csak földet adj !⁵⁶

⁵³ A román szöveget l. Pillat—Perpessicius : i. m. I, 172. l.

⁵⁴ Az eredeti költemény 6—6, illetve 6—5 szótagú sorokból áll ; mivel a strofák félrímesek, sorai 12, illetve 11 szótagúnak is vehetők.

⁵⁵ József Attila költői nyelvének hangfestő elemeiről l. Németh A. : József Attila, é. n. [1944], 57. l.

⁵⁶ Abban a szövegben, melyet Szabolcsi Miklós hozott tudomásomra [= Sz.], a 2. sor : *vállamon viszem, mit kívánsz*, de ezt József Attila kísérletképpen *mind vállamon-ra* javította. Az 1. sor nominális szer-

A 2. szakasz az uralkodó osztályok háborúiba elhurcolt fiúk, a kizsákmányolt testű parasztlányok s a rengeteg fizikai nélkülözés hármias motívumát szövi össze:

O coaje de mălai de ieri
De-o vezi la noi, tu ne-o apuci,
Băieții tu 'n război ni-i duci.
Pe fete ni le ceri.
Injuri ce-avem noi drag și sfânt,
Nici milă n'ai, nici crezământ!
Flămânzi copiii'n drum ne mor
Și ne sfârșim de mila lor —
Dar toate le-am trăit ușor
De-ar fi pământ!

Ha máléhaját látsz, kezéd
elkapja rögtön, háborút
csinálsz és viszed a fiút,
elveszed lányaink.
Szíod, mi nekünk szent, mi nagy,
könyörtelen, sehitű vagy!
Éh-uton hull el gyermekünk
s mi úgy szánjuk, hogy meggebedünk,
de könnyen vesszük, nevetünk,
csak földet adj!¹⁵⁷

A 3. szakasz ismét halál és vérségi összetartozás gondolatát veti föl: olyanféle motívumot, aminőt Argehei Arheologie című versében láttunk (15.) Az elnyomott parasztság egyetlen menedéke — a temető; ott talán békén pihenhet övéi közt. A kapzsi úr azonban felszántatja temetőjét is, kifordíttatja a csontokat, tehát a parasztnak holtában sem lehet nyugalma! Ezt a részt Coșbuc s nyomában József Attila is olyan patétikus mélységgel dolgozta ki, hogy joggal kérdezhetjük: vajon eseménytörténetileg nem egy falusi temető körüli konkrét összetűzés emlékét örökíti-e meg a vers?

De-avem un cimitir în sat
Ni-l faceți lan, noi boi în jug,
Și'n urma lacomului plug
Es oase și-i păcat!
Sunt oase dintr'al nostru os:
Dar ce vă pasă! Voi ne-ați scos
Din case, goi în ger și'n vânt,
Ne-ați scos și morții din mormânt —
O, pentru morți si-al lor priinos
Noi vrem pământ!

Ha van temetők, odalesz,
főlszántod, s mirajtunk a hám,
s a csont falánk ekéd nyomán
kifordul, vétek az!
A csont a csontunkból való,
mit bántod! Fedelünk alól
kidobtál, kint a fagy harap,
s most kidobod a holtakat —
holtakat engesztelni őh —
hát földet adj!¹⁵⁸

A 4. szakaszban a költő hevesen elítéli a keresztény szokást megcsúfoló temetőbitorlást, s ezzel az Új Időkben közölt jobb szöveg tulajdonképpen le is zárul; az 5. szakaszból itt ugyanis csak az első négy sor van meg. A legújabban napfényre került szöveggel kiegészítve azonban az 5. szakasz is teljes tömörségében zendül meg:

N'avem nici vreme de 'nchinat,
Căci vremea ni-e în mâini la voi;
Avem un sufler încă'n noi
Și par'că l-ați uitat!
Ați pus cu toții jurământ
Șă n'avem drepturi și cuvânt:
Bătăi și chinuri, când țipăm
Obezi și lanț, când ne mișcăm
Și plumb, când istovii strigăm
Că vrem pământ!

Időnk fohászra sincs elég,
hisz minden időnk tietek,
s ti könnyen elfeleditek,
hogy lelkünk volna még!¹⁵⁹
Megfogadtad, hogy kitagadj
jogunkból s szólni azt se hagyj:
bot büntet, ha két zokszavunk,
bilincs és lánc, ha moccanunk
s ólom ha nyűtten koccanunk,
hogy földet adj!¹⁶⁰

kesztése miatt azonban a 2. sorba feltétlenül ige kívánczik, s nyilván ezért alakult ki végül a fentebb közölt megoldás. — A 6–7. sor Sz.-nál: *Bár pokolszegődményt fogadj, hogy legyünk mindig a kutyái*, illetve a javítás szerint: *bár pokol-okmáni támogat, hogy legyünk örökre kutyái*. A végleges fogalmazás ebben az esetben is világosabb. A refrén előtti két sorban a sorkezdő igék eredetileg Sz.-nél *tűrjük e hordjuk*. A *tűrjük a terhet* szerkezet feloldozása kissé sajnálatos; ha kedvünk lenne különböző változatokból szedgetni össze a legjobb trouvallé-okat, e ponton Sz. szövegét érdemes lenne kombinálni az Új Időkben [= ÚI.] megjelent szöveggel.

¹⁵⁷ A 4. sor Sz.-nél *lányunkat elveszed*. — Az 5. sor ugyanott *Becsméreléi*, (a) mi... — A 6. sor eredetileg *Uton éhen hal gyermekünk* (Sz.), majd *éh-utján elhull gyermekünk*. — A¹⁵⁸ 8. sorban az első ránkmaradt változat: *s mi úgy szánjuk, hogy görbedünk*; ebből javítással lett *gebedünk*, de ezt az igekötő nélküli alakot József Attila bizonyára szokatlannak találta, s ezért választotta, még ritmusdöccenés árán is, a *meggebedünk* változatot. Az eredetiben is: *«Si ne sfârșim de mila lor,»* vagyis *«elpusztulunk az irántuk érzett sajnálkozástól»*.

¹⁵⁹ A 2. sorban: eredetileg: *rajtuk van a hám*. Az ÚI.-beli megoldás erőteljesebb. — A refrén előtt i utolsó 3 sor Sz.-nál így hangzik: *Pörén kidobtál, bárha fagy, — és kidobod a holtakat — engeszteld ki a holtat, őh —* (jav.: *holtakat engesztelni őh*). A *fagy harap* kitűnő kép; az eredetiben a mezteleneket gyöttrő fagyos szőről olvasunk (*gói in ger și'n vânt*).

¹⁶⁰ Sz.-nál a 2–4. sor: *mert időnk nem a tied-e? Lélek még van bennünk, de te mintha felejtetted*. E szöveg javítása: *«Időnk fohászra sincs elég, — hisz minden időnk a tied, — s te olyan könnyen feleled, — hogy lelkünk volna még!»* Az egyszerű használat indokolatlan; az eredetiben *voi*, vagyis *ti!* áll.

¹⁶¹ E nagyon merészen stilizált stírofa variánsai: *bot büntet ha két zokszavunk helyett: megbotozol ha mukkanunk; bilincs és lánc helyett: bilincsre versz*. A zokszó nyilván azért tűnt el, mert a tárgyhoz képest túlságosan «előkelő» kifejezésnek tűnt.

Voi ce-aveți îngropat aici?
Voi grâu? Dar noi strămoși și tați,
Noi mame și surori și frați!
In lături, venetici!

Pământul nostru'i scump și sfânt,
Că el ni-e leagăn și mormânt:
Cu sânge cald l-am apărât,
Și câte ape l-au udat
Sânt numai lacrimi ce-am vărsat —
Noi vrem pământ!

N'avem puteri și chip de-acum
Să mai trăim cerșind mereu,
Ca prea ne schingiuiesc cum vreu
Stăpâni luai din drum!
Să nu dea Dumnezeu cel sfânt,
Să vrem noi sânge, nu pământ!
Când nu vom mai putea răbda,
Când foamea ne va răscula,
Hristoși să fiți, nu veți scăpa
Nici în mormânt!

Ide ti mit temettetek?
Búzá? Mi őszöket, anyánk,
bátyánk, öcsénk, hugunk', anyánk —
Félre, idegenek!

Ez a föld drága, szent darab,
bölcsönk, sírunk volt az marad,
védtük meleg vérről mi mind
s a vér az úgy áztatta, mint
a mi kiontott könnyeink, —
hogy földet adj.

Nincs módunk s erőnk nem marad
örökös koldusságra, mert
<örök kolduslétre>
örökös koldus létre, mert
úgy vernek ahogy a bot hevert
uton szedett urak!
Ne kívánja az ég, a nagy,
hogy végül vért s ne földet adj!
Ha inség lázít s nem lehet
tűnnünk, mi sem véd, legyetek
bár Krisztusok, fekdüjjetek
bár föld alatt!

Talán ném egészen befejezett ez a fordítás sem: talán lehetett volna itt-ott tovább csiszolni, a szöveg hallatlan tömörsége ellenére. Tény azonban, hogy éppen e darabosság kitűnően illik a tárgyhoz: a kisemmizett, földnélküli paraszt panaszát egyenesen stílustalan lett volna például Kosztolányi fordításainak elegáns simaságával tolmácsolni.

19. Befejezésül — bár természetesen nem tudtuk áttekinteni József Attila valamennyi műfordítását (erre csak az új kritikai kiadás megjelenése után kerülhet sor) — még két probléma vár tisztázásra. Az kétségtelen, hogy a műfordítások József Attilát élete legutolsó hónapjáig elkísérték (vö. Szántó Judit, Csillag 1954, 1510. l.). Kevésbé vált közzismertté, amit Németh Andor írt József Attilának Victor Hugoval történt utolsó — és valóban fatális — találkozásáról: »Életének utolsó hetében, olvassuk a József Attila és kora című tanulmány utolsó lapján, amikor már el volt rá tökéelve, hogy elpusztítja magát, utolsó olvasmányából, a tehervonatokkal semmiféle vonatkozásban nem álló *Ultima Verba*-ból, amelyet le kellett volna fordítania, is öngyilkossága szcenáriumára utaló parancsot olvasott ki:

*La conscience humaine est morte; dans l'orgie,
Sur elle il s'accroupit; ce cadavre lui plaît;
Par moment gai, vainqueur, la prune rougeie,
Il se retourne et donne à la morte un soufflet.*

Lehet, hogy utolsó olvasmányának foszlányai kavargtak tudatában, a *prunelle rougie* mely olyan, mint a mozdony vörös éllámpája, az *il s'accroupit*, ami maga után vonta ezt a régi verssorát: »Vonat elé leguggolni«. — »Az értelem meghalt« — ezt magára vonatkoztatta, mint akkoriban már mindent, ami nyomtatásban a szeme elé került és természetesen a *cadavre*-t is» (Csillag 1948, szept., 8. l.).

Mindez nagyon lehetséges; a magunk részéről csak annyit szeretnénk hozzátenni, hogy az *Ultima verba*, Victor Hugo *Les châtements* című politikai versgyűjteményének utolsó darabja, valóban méltó lett arra, hogy az eredetinek szenvedélyes lendületét kifejező fordításban József Attila testamentumává váljék. A fennálló rend, a fenyegető szörny »vörös szemgolyója« elsöpörte ugyan a költőt, de felemelő érzés, hogy utolsó napján az a vers foglalkoztatta, amelyben a mindvégig való rendületlen kitartásnak valóságos himnuszát találta:

*Je ne fléchirai pas! Sans plainte dans la bouche,
Calme, le deuil au coeur, dédaignant le troupeau,
Je vous embrasserai dans mon exil farouche,
Patrie, ô mon autel! Liberté, mon drapeau!*

20. Napjainkban, amikor a szemünk előtt bontakozik ki a műfordítói tevékenység új korszaka,⁶¹ kétszeresen fontos, hogy ne csak tanulmányozzuk József Attila versfordításait, hanem tanuljunk is belőlük. Mit tanulhat tőle a mai műfordító? Semmiesetre sem kívánhatjuk meg fordítóinktól az átélésnek azt a mélységét és azt a lírai pátoszát, mely József Attilának majd minden fordítását kongeniális eredeti művé avatja; ha ezt követelnők, embertelenül magas mércét állítanánk még legjobb fordítóink elé is. De József Attila fordítóink eszményképe lehet sok mindenben, ami igenis elsajátítható, mert nem jelent túlzott követelményt: a legteljesebb ideológiai következetességen és állhatatosságon kívül, a magyar nép művelődési szemhatárának állandó tágitásán kívül követniök kell őt fordítóinknak az eredeti szöveg higgadt megértésében, alázatos szeretetében, valamint a magyar nyelv szépségeinek céltudatos felhasználásában s mindabban, amit *becsületes munkának* nevezhetünk. A fordító ne korrigálja a szerzőt, ne csillogtassa ok nélkül sem saját kétes értékű szellemességét, sem cicomás rímötleteit, hanem inkább szívlelje meg József Attila »Ne légy szeles« című, rövidsége ellenére is nagy versének utolsó három sorát:

*dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.*

⁶¹ Vö. Sötér István: Nemzeti irodalom – világirodalom. Szabad Nép 1954. okt. 14. 4. l.

HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY

JÓZSEF ATTILA ÉS A KLASSZIKUS METRUM

Több mint egy esztendeje már, hogy megjelent az »Irodalomtörténet« 1953/1—2. számában Bóka László »Marx tanítása a haladó hagyományok felhasználásáról« c. cikke, melyben a szerző megkísérli Marx megállapításainak magyar példákra való igazolását a alkalmazását a magyar irodalom területén. Hangsúlyozva, hogy »átvételekre szinte csak a félreértett, tehát megmászott, módosított forma« alkalmas, a következő példát hozza fel ennek igazolására: »Nem véletlen az, ... hogy a disztichon nagy magyar mestere, Vörösmarty, úgy megigézte fülünket, hogy ha valaki, mint Devecseri teszi Homéros-fordításaiban, igazi s nem módosított disztichonokban fordítja Homéros eposzait, fülünk valami újszerűt s különöset hall versei szép zenéjében, s csak lassan döbbenünk rá, hogy Vörösmarty disztichonjai az újszerűek, meglepő zenéjük.«

Ha idézetünket alaposan átgondoljuk, azonnal fölmerül a probléma: vajon, az átvételek alkalmával konstatálható »félreértés« (egyébként vitathatatlanul helyes) elvének hangsúlyozása megmagyarázza-e azt, hogy miért sikerült Devecserinek olyan hexametert alkotnia, mely messzemenően alkalmasabb Homéros lefordítására, mint valamennyi elődjéé? Elégséges-e itt azt hangoztatnunk, hogy Devecseri eredeti formájában zendített meg egy olyan metrumot, melyet eddig többszörös módosítások során »átalakítva« szoktunk meg s így a Devecseri-féle Homéros-fordítás hexamétereinek újszerűsége mindössze máshoz szokott fülünk játéka? Szilágyi János György Gaál László Ovidius Fasti-fordításáról írott bírálatában¹ igen helyesen rámutat, hogy a »disztichon — különösképpen pedig a hexameter — a magyar költészetben már nem egyhúrú hangszer«; legjobb költőink és műfordítóink megmutatták, »milyen sokoldalú ez a versforma, milyen változatos zenei hatások elérésére alkalmas«, ill. hogy »milyen mértékben lehet az antik költők hexaméterei közti különbségeket, az egyes költők formai sajátosságait az azonos versmérték használatán belül magyarul visszaadni«. Teljes mértékig egyetértünk a bírálattal abban, hogy a fordításnak nem sikerült Ovidiust megszólaltatnia, elsősorban olyan nyelvi, stilisztikai és fogalmazás-technikai nehézségek miatt, amilyeneket a recensens garadával idéz. Ovidiust, nyilván, nem lehet a XIX. század vég népszerűműveinek — már a maga korában is elavult — nyelvére, s ünnepélyeskedő, iskolás hexameterek soraira átültetni... Ugyanakkor azonban megdöbbennek azok a vers-elméleti kifogások, melyek — ha tényleg megállják a helyüket —, könyörtelen ítéletként hangzanak legjobb modern költőink klasszikus mértékben írott verseire is.

Korántsem óhajtanánk következő sorainkkal »elméletileg igazolni« —, hogy Szilágyi J. György szavaival éljünk — azt a »Nyugat-kör műfordítóinak körében elterjedt *henyeség*«-et, melyet az időmértékek betartásában s az egyes szavak köznyelvi ejtésének megváltoztatásában tapasztalhatunk. Szeretnénk azonban mindjárt emlékeztetni arra (amit Szilágyi J. György nem említ), hogy ez a *henyeség* nem a Nyugat-kör »műfordítói« tevékenységének, hanem elsősorban is költői gyakorlatának problémája s hogy Babits már három évtizeddel ezelőtt tiltakozott ez ellen a kifejezés ellen. Babits világosan látta, hogy Ady nem adott új formát, »legalább nem olyat, amit ő utána mások is használhatnának«, viszont a »szigorúbb művészetre való törekvés« epigonkodásra és mesterkedésre vezetett: vajon nem vétkes értetlenség-e a Nyugat-kör kísérleteivel szemben, — sőt! a legutóbbi évtizedek költőinek verselési gyakorlatával szemben — egyszerűen *henyeségről*, ill. annak elméleti igazolásáról beszélni? Anélkül, hogy e kérdésben a végső szót megpróbálnók kimondani, mindenesetre kifejezést kell adnunk

¹ Antik Tanulmányok I/4. Bp. 1954. — 310 l.

annak a gyanunknak, hogy Szilágyi J. György állásfoglalását a költői gyakorlattól távolabb álló, elméleti filológus, bár igényességét tekintve így is tiszteletre méltó, de azért már erősen túlzott pedantériája elfogadhatatlanná teszi. Mi más nevet adhatnánk pl. azoknak a statisztikáknak, amelyekben kimutatja, hogy Gaál fordítása a sor-végeken előforduló egytagú, ill. kettőnél többtagú szavak tekintetében hány esetben tér el az ilyenekkel igen ritkán élő Ovidiustól? Elhiggyük Szilágyi J. Györgynek, hogy a magyar hexameter zenei hatását — a »természetesen nem statisztikai szempontokkal hozzájuk ülő olvasóra« — ezek a sajátosságok befolyásolják? Az Ovidiusnál »bizonyos tekintetben normatívvá vált verssor- ill. félvers-záró formulák« negligálása, vagy pedáns megtartása, úgy véljük, teljesen közömbös a klasszikus metrummal még oly nagymértékben megbarátkozott magyar fül számára is.

A klasszikus metrum — nem utolsó sorban a magyar nyelvnek az időmértékes verselésre az összes modern nyelveknél messzemenően nagyobb fokú alkalmasságánál fogva — igen termékeny talajra talált a magyar költészetben. De irodalmunk, épp ebből következőleg, nem egyszerűen átvette az időmértékes szisztémát, melyre a priori hajlamos volt, hanem nyelvi anyagának, ill. a nyelvi anyag s a már előzőleg kialakult verselési gyakorlat sajátosságainak megfelelően módosította is azokat a szabályokat és normákat, amelyek a latinban hozzátapadtak. Gondoljunk csak azokra a késhegyig menő vitákra, melyeket a »deákos« költők e kérdésben folytattak! Az így meghonosodott időmértékes formák, érthető módon, igen hamar önálló életet kezdtek élni s a sok évtizedes gyakorlat folyamán külön, saját normákat alakítottak ki, melyek a továbbiakban új és új módosulásoknak voltak kitéve. Sajnos, a kutatás ezen a téren mindmáig nem bontakozott ki egészen kezdeti stádiumából. A Nyugat-kör írói — mindenekelőtt Babits — leszögezték és elméletileg igazolni próbálták a maguk álláspontját; ezt a nyugatosok költői gyakorlatát szentesíteni hivatott kezdeményezést, Horváth János »Magyar ritmus, jövevény-versidom« c. alapvető munkájának vonatkozó megállapításait, s egy-két kisebb tanulmányt nem tekintve, minden annyiban maradt, legfeljebb mellékes megjegyzések formájában hallunk itt-ott valamit a problémáról.

Pedig csak a fentebb idézett két megjegyzés problematikus volta is jól mutatja, hogy a kérdés ma is mennyire égető.

Már Arany János idejében felmerül a gondolat, hogyan lehetne a »hangsúlyos hexameter« — egy kicsit fából vaskarika — a gyakorlatban megvalósítani. Arany Szász Károlynak ajánlva farag is egy ilyen sort:

$\bar{u} \quad \bar{u} \quad \bar{u}$ | $\bar{u} \quad \bar{u} \quad \bar{u}$ | $\bar{u} \quad \bar{u} \quad \bar{u}$ | $\bar{u} \quad \bar{u} \quad \bar{u}$ | $\bar{u} \quad \bar{u} \quad \bar{u}$ | $\bar{u} \quad \bar{u}$
 Reménység | barátság | jóltevőnk | vezess el | sirunkig | karon.

De szkeptikus mosollyal mindjárt hozzát teszi: »Ezért adjuk oda Vörösmarty hatosait?« S mégis, a XX. század első évtizedei, melyek forradalmat idéztek elő a költői gyakorlat minden vonalán, a klasszikus metrum — az időmérték — alkalmazásában is új módszereket alakítottak ki. A legkülönbébb formákkal kísérleteztek. Babits »leonínusaitól« Juhász »Ovid tavaszdala« c. költeményének tiszta pentameterekből felépített, fátyoloszengésű, nagyszerű soraiig a legkülönbébb formákat szövelgettek meg magyar nyelven, melyeket költészetünk mind az ideig alig, vagy egyáltalán nem ismert. S ami a legfontosabb: közben a klasszikus metrumot olyan lehellet-könnyűvé s olyan hajlékonyá alakították, hogy a modern líra legfinomabb hangulatait s lázas, belső izzását egyaránt elbíra.

A hexameternek addig főleg csak kétféle alkalmazási módját ismerték: 1. hexameterekből szövődött össze az eposz fenséges köntöse, melyben a költők vergiliusi pátozssal zengették meg »nagy« témáikat; 2. ha viszont a tárgy »alacsony«, a mondanivaló humoros volt, annál könnyebben hexameterekbe öltöztethették, mivel a hexameterhez tapadó »fenséges« hangulati elem, visszájára fordulva, csak még jobban aláhúzza a tárgy humoros, vagy parodikus jellegét. (Nem véletlen, hogy a római költészetben a hexameter lett a szatíra kizárólagos formája, s hogy Ludas Matyi történetére olyan jól illik ez az előkelő öltözet.) Petőfi, aki oly nagy előszeretettel próbálgatja végig az egykorú, divatos formák széles skáláját, Petőfi az egyetlen, aki a hexametert lírai mondanivaló számára igénybe meri venni »Itélet« c. költeményében. De ami Petőfinél is csak kivétel, az a Nyugat költőinél általános gyakorlat.

S ennek a belső változásnak, mely hirtelenül, ugrásszerűen következik be, a hexameter — s általában az időmértékes formák — testén is nyomot kell hagynia. Az előző idők »korrekt«, döccenéstelen időmértékes formái, simán gördülő hexameterai megbomlanak, fellazulnak, úgyhogy sokszor már alig ismerünk rá. Elég lesz talán, ha szemléltető példának idézzük Juhász Gyula »Negyvenhatosok« c. disztichonos költeményének egy-két sorát. Íme a második disztichon:

Álom nélküli és komoran feketéllő éjszaka vadján
 Lelkem pusztáján marsol a hősi ezer.

Első olvasásra feltűnik, hogy a hexameter egy teljes verslábbal hosszabbra nyúlt. De vajon elírás, tévedés, henyeség ez? Nehezen hihetnők, ha meggondoljuk, hogy ugyanennek a költeménynek 19 hexameteres sorából a fent idézett soron kívül még másik hármat idézhetünk, mely ugyancsak él e különös szabadsággal. De nézzük mindjárt az első sort:

Szörnyű dicsőségünk hadd zengjem, éjszínű fátyolt...

Azonnal 4 olyan hibát fedezhetünk fel, melyek Szilágyi J. György szigorú mértékével mérve, a hexametert, bizony, elrontják. A *zengjem* aláhúzott második szótagja természetből rövid s az adott összefüggésben nem lesz helyzeténél fogva hosszúvá: így egy oda nem illő trocheus kerül a spondaeus helyére. (Igaz, hogy alig van a költeménynek sora, melyben ugyanezt a »hibát« fel nem fedezhetnénk.) A *szörnyű* és *éjszínű* szavak aláhúzott, röviden ejtendő i és ü hangjai is eltérnek az akadémiai ortográfia követelményétől, mely ezekben az esetekben épp a köznyelvi ejtés általánosabb eseteihez igazodott. (Ugyanilyen »hibák« csakúgy nyüzsgönek a költemény többi soraiban is.)

De hát valóban hibák ezek, s a pongyola, henye verstechnika következményei? Lehet, hogy ma már nem fogadhatjuk el fenntartás nélkül — s ebben talán igaza van Szilágyi J. Györgynek — a Babits-féle teóriát, mely szerint a magyar fül számára csupán az utolsó versláb tisztasága a fontos s ez megadja bármilyen sornak határozott időmértékű lejtését és jellegét, de ez változtatható-e valamit is azon a tényen, hogy a költők élnek (és pedig igen gyakran élnek) olyan szabadságokkal, melyeket Babits elmélete — meggyőződésünk szerint nem a legyszerencsebb módon — igazolni kíván? S ha ez így van, mi más lehet a filológus elsőrangú kötelessége, mint megvizsgálni az előfordulások konkrét eseteiben ezeket a szabadságokat, megállapítani azok természetét és általános verselméleti következtetésekhez jutni? S vajon ezeknek a nyelvünk és verselésünk alapvető sajátosságaitól egyáltalán nem idegen szabadságoknak vétele nélkül eljuthatott volna pl. a magyar hexameter — József Attilán és Radnóti Miklóson át — arra a fokra, ahol jelenleg áll, hogy úgy érezzük, mintha a modern líra számára a népdalok-, vagy a nyugat-európai dalformákkal egyenértékű, adekvát versforma volna?

*

József Attila ebből a szempontból az »utolsóelőtti« lépcsőfok: egy lépéssel Radnóti előtti, de már jóval Babitsék után.

Maga is a Nyugat iskoláján tanul s egy ideig az ő mesterségüket folytatja. Elméletileg is érdeklő a klasszikus metrum, az időmértékes verselés problémája. A »Szép szó« 1937. július-augusztusi számában »Ütem és fogalom« címen megindít egy verselméleti tanulmányt, mely, sajnos, töredék maradt: mindössze az a része készült el, mely Csokonai »Egy tulipánhoz« c. versének ritmikai elemzését adja, rámutatva, hogy a hangsúlyos verselés szabályai szerint a költemény igen nehezen olvasható, ellenben a legtisztább *ionicus a minorékból* épülnek fel sorai.² Ifjúkori verseiben a legkülönbébb időmértékes formákkal kísérletezik. A magyar költészet gazdag kincsesházában egyedül nála — épp e fiatalkori alkotások közt — találjuk az egyetlen olyan költeményt, melynek sorai, páros rímekkel összefogva, a görög kardalokban kedvelt s Arany szerint a magyar verselés természetével kitűnően összeférő, tiszta choriambusokból állnak:

*Alszik a vár, elhagyatott. Kong a terem, fojt a magány.
Porbelepott ó-aranyos oszlopi közt lóg a falán
sok feketé, ódon, öreg hősi vezér, ősi alak
képe s a vár elhagyatott. Állnak az ősz, néma falak.*

(Várakozás.)

Vagyis:

```

— u u — | — u u — | — u u — | — u u —
— u u — | — u u — | — u u — | — u u —
— u u — | — u u — | — u u — | — u u —
— u u — | — u u — | — u u — | — u u —

```

² Ugyanezt valamivel előbb már Babits is tudja és leírja, melyről — úgy látszik — J. A. nem tudott. Lásd: Babits »Írás és olvasás« kötetében — B. M. Összes Művei. (Franklin Társulat kiadv.) é. n. 1106 l.

A költemény tartalmilag még üres, semmitmondó : a fiatal költőt csábítja az exotikus forma s a vers kizárólag ennek kedvéért születik. Ugyanez elmondható a legtöbb — e korból ránkmaradt — időmértékes versére ; de ha jobban szemügyre vesszük ezeket a zsenéket, igen érdekes megfigyeléseket tehetünk.

1. Míg a többi verseiben a legkülönbébb tárgyakhoz meglehetősen közömbös egyhangúsággal alkalmaz konvencionális formákat, a nehéz klasszikus formák közül mindig nagy szakértelemmel kiválasztja, melyik a legalkalmasabb egy bizonyos hangulat zenei aláfestésére, ami az érett költő alkotásainak — de már túl a klasszikus formákon —, egyik legszembe-tűnőbb erénye lesz. A fentebb idézett strófában megfigyelhettük, hogy mennyire kiemeli az elhagyatott ódon vár ősrégi magányát a choriambusok monoton ismétlődése, zenéjének tudatosan lefojtott, tompa zengése. A choriambusokat még egy ízben előveszi, ezúttal — »Csókkérés tavasszal« c. költeményében — a tavaszi csókok áhítatos, mégis örömteli hangulatának kifejezésére. De a vers, két ünnepléses komolyságot ébresztő choriambus után, újra meg újra megiramodik egy-egy játékos, könnyedlejtésű sorban :

Márta, hajad
Bronz-ajakad
Kéri s lázad a vágyam
Illatozó
Vészt okozó
Csókba lehelni be lágyan...

Vagyis :

— u u —
— u u —
— — | — u u | — u

(A harmadik sor az egész költemény alapján:

— u u | — u u | — u vagy :
— u u | — — | — u)

2. Ezekben a fiatalkori időmértékes versekben a költő magábaszívja az egyes időmértékes formákhoz tapadó hazai költői hagyományokat, de úgy, hogy ugyanakkor már megkísérli a maga sajátos, modern, bár egyelőre még erősen nyugatos-ízü mondanivalójának fékjébe törni azokat. Amikor majd élete és költői pályája utolsó szakaszában megint visszanyúl a nehéz klasszikus formákhoz, azok kezes bárányokként simulnak legszemélyesebb, legsajátosabb mondanivalóihoz. A »Névnapi dicséret« asclepiadesi strófái talán a legszembe-tűnőbben mutatják a fentebb mondottakat minden vonatkozásban. A »Csókkérés« üde hivatgatójával szemben itt a leány ellenállhatatlan szépségének dicsérete a költő célja, melyre az asclepiadesi sorok, a hozzájuk tapadó ódai-fenségu hangulatokkal, a legalkalmasabbnak kínálóznak : a vers szépségét még nem a mondanivaló egyéni ízei, sokkal inkább az ódai szárnyalás lehetőségeinek szinte maradéktalan kiaknázása adja meg. Erős a gyanunk, hogy József Attilát Berzsenyi »Chloe« c. ódájának hatása ihleti ; ezt nemcsak az ugyanazon sorokból felépülő strófák azonos száma s a hangulat és költői cél azonossága, hanem egyes sorok kétségtelen egyezése is igazolja. A fiatal József Attila — az antik költők s az antik költők nyomán tudatosan haladó nyugatosok módján — ekhózza Berzsenyi költeményének sorait ugyanúgy, ahogy a »régí dicsőségünk«-ről éneklő Vörösmarty nyomán Juhász »Szörnyű dicsőségünk« énekét írja meg fentebb idézett költeményében. Ezt a rendkívül érdekes kérdést nem részletezhetjük ebben a kis dolgozatban ; kidolgozása külön tanulmányt érdemelne. Kétségtelen, hogy József Attilánál is ezer nyomát találjuk. Berzsenyi sorára :

Szép, mint a ragyogó nap s jéselő virág...

József Attila így ekhózza :

Hajlós szál derekad —, nincs fakadóbb virág.

Berzsenyinél :

*Nincs oly illat egész Tempe vírányain,
Sem, Callirhoe, partidon.*

amire József Attila költeményének ekhója :

Oly mű nincs sehol, ó, mely vele érne fel...

De míg Berzsenyinél az antik képek, az antik istenek világának hangulata húzza alá a földi szépség rendkívüliségét, József Attila a keresztény himnuszok — Mária-dicséretes és litániák — képeivel és fordulataival teszi a költeményt újszerűvé. (Persze ez sem új jelenség a Nyugat-kör költőinek gyakorlatában : gondoljunk csak Juhász Gyula »Profán litánia« c. költeményére!) Berzsenyinél :

*Szép, mint a fiatal Cypria, amidőn
A tenger kiadá isteni kellemét
Ég s föld ünnepelése közt.*

József Attilánál :

Te vagy Máriaként asszonyok asszonya...

A Berzsenyi Aphrodité-hasonlatára profánul ekhózó, keresztény »asszonyok asszonya« hangulatát mesterien készíti elő az előző sorok képeivel : a hölgy haja »istentől ragadott bronzkoszorú« arcát »a pokol dús tüze érlelé« s bokája »Krisztust vesztené el«.

A fiatal költő kemény munkával »idomítja«, szelidíti a nehéz időmértékes formákat. Meghódítja a sapphói strófát is, bár egyelőre még a cezúrát is elhanyagolja s a tartalomban sem tud a sablonos játékokon túlemelkedni (l. »Ütráhlás« c. versét), sem Ady és Juhász hatásaiból kibontakozni (l. »Rövid óda a kelő naphoz« c. versét, mely erősen emlékeztet Ady »Egy párisi hajnalon« c. költeményére). Az oly nagymúltú alkaiosi strófával már szerencsésebb : ez a strófa, nem utolsó sorban, mert Berzsenyinél a »Hazafias óda« par excellence kifejezési formája, rendkívül alkalmas a költő hazafias bánatának megénekelésére. A »Juhász Gyulához« vagy a »Petőfi tüze« egyaránt túlemelkedik a sablonos Nyugat-utánzásra és már a későbbi József Attilát is megsejtenünk enged. Igaz, hogy még bizonytalanul. Érdekes felfigyelnünk az előbbinek következő mondatára : »...nincsen isten, ember, csak magyarok letiport hazája«. A Toll 1931. február 25-i számában megjelent cikke már egy ugyanilyen sorért — »Mert az Emberiség csak álom s a Magyarság most-vérző valóság« — kemény bírálattal illeti a kispolgári körökben egyre inkább lábrakapó irredenta szellemnek hangot adó Mécs Lászlót. A költő hivatásának megfogalmazásában is hiányzik az a tudatosság, mely későbbi nagy verseit jellemzi. Most még Vörösmarty »Vén cigány«-ának hatása alatt mennydörgi :

*Hangod legyen az őszi vihar sötét
Zúgása, melyben tompa a jajgatás...*

De már a »dolgozó nép erős karja« az, melyre reményeit építi s a költő legfőbb kötelességéként az utolsó strófában azt a célt jelöli meg, hogy tartsa ébren a csüggedőkben a reményt az »új hazában«, melyért maga is egész életén át harcol.

3. A klasszikus formákkal való kísérletezés nemcsak a magyar időmértékes verselés szempontjából jelentős : jelentős mértékben befolyásolja, elősegíti József Attila költői fejlődését. A nehéz strófák ugyanis a kifejezés új és új formáinak, a vers-mondat új és új, a szokványostól, az egyszerű sorképletekkel könnyen összeegyeztethető lazábbtól eltérő szerkezeteinek keresésére kényszerítik a fiatal költőt, aki — nem véletlenül — épp klasszikus metrumú verseiben éri el a kifejezésnek azt a bonyolult, magas fokú tömörítését, mely későbbi verseinek egyik páratlan erénye lesz. Ezzel kapcsolatban legyen elég a számos lehetséges példa közül csak egy költeményére hivatkoznunk, a »Harc a békességért« címűre. A vers 1923-ban íródott (a költő még nincs 20 éves), amikor szonettjei s jambusos-lejtésű vagy hangsúlyos sorai még könnyed líraisággal áradnak. A strófaszerkezet igen nehéz, még deákos költőink is ritkán élnek vele (Berzsenyi pl. nem használja, Virág Benedek is csak Horatiust-utánzó ódáiban ; birkózik vele Vörösmarty és Arany, az Horatius I, 5., ez I, 14. ódáját fordítván magyarra).

— — — o o — || — o o — o —

— — — u u — || — u u — u —
 — — — u u — u
 — u u — u u — u — u

Az utolsó sor képlete egyébként eltér a megszokott, a horatiusi ódáknak is használt glykóni sor — — — u u — u — képletétől: a szokatlanabb sorképletet József Attila az alkaioi strófák utolsó sorának sorképletével helyettesíti. A kifejezés tömörségét illetően egyedülálló nemcsak az ifjúkori költemények közt, hanem a későbbiek között is kiemelkedő helyet foglalhat el:

*Hörcsőghad bolya, hol véte terem kalász:
 lőárkon nyomorul gazda barázda helytt
 s kőborgó ebek oszlják
 pénze kidőlt igahuzó barmát.*

vagy:

*Lelkem, gépvezető, hajdan időn kapás,
 föl ne hányd sorodat: nagy proletári sort!
 Gyűlölség-zuzatában
 áldd a vető s arató munkáját.*

Van azonban a kérdésnek egy másik oldala is. Már említett »Ütem és fogalom« c. cikk-töredékének utolsó mondataként a következő megjegyzést fűzi a költő Csokonai versének elemzéséhez: »Időmértékben írt verseim elé én a jövőben odajegyzem az olvasás jeleit«. Sajnos, a cikk megjelenése után a költő rövidesen meghalt, így ígérete csak szándék maradt. Nem óhajtjuk dolgozatunkban a költői alkotások kiadás-technikájának általános bírálatát adni; de kifejezést kell adnunk annak a gyanúnknak, miszerint épp az időmértékes versekkel kapcsolatban előforduló hibák nem egyszer abból adódnak, hogy a kiadó nem tudja helyesen olvasni a költeményeket ill. nem hallja ki azokból a legtisztábban kivehető időmértékek sorképleteit sem. Hogy csak egy példát idézzünk, itt van mindjárt az ifjúkori alkotások közt a költő »Részeg a síneken« c. verse. A szonett 13 sorában első olvasásra felfedezhetjük az egészen tisztán érvényesülő időmértékes lejtést: a hendecasyllabusok — 11 szótagú sorok, melyeket az olasz szonett-költészet nagyon kedvel — sorképlete azonos az alkaioi strófa első két sorának képletével:

Egy részeg ember fekszik a síneken...

vagyis:

u — u — — || — u u — u u

Feltételezhető-e, hogy a szonett második sorában mely egy szótaggal rövidebb (így közli a költeményt Szabolcsi Miklós is a Szépirodalmi Könyvkiadó 1952. évi »József Attila Válogatott Művei« kiadásában), indokolt az időmértékek egyébként szigorúan érvényesülő szabályosságának megszegése? (Nem is beszélve más kiadókról, akik a »hivesen« és »sineken« szót rövid »i«-vel s a következő sort: »Jobbökke mint talpfa olyan kemény« — ugyancsak szótaghibával közlik!) Az említett, egyetlen sorban fellelhető hibán, mely a költemény ritmikai egységét felborítja (amennyiben a kézirat nem tiltja ezt), az időmértékes szisztéma felismerésével könnyű lett volna segíteni. Mert nézzük csak a hibás sort:

a balkezében tartja butykosát...

A sor képlete így:

u — u — — || — u — u —

Vagyis az utolsóelőtti versláb egy rövid szótaggal megrövidülve, a hendecasyllabusból jambikus sor lesz. Aki figyelmesen olvassa végig a sort, rögtön rájön, hogy a hibát egyetlen »a« névelő kimaradása okozza, melyet a megfelelő helyre illesztve, helyreáll a megbillent ritmikai egyensúly:

a balkezében tartja a butykosát...

De ez még a kevésbé komplikált esetek közé tartozik. Vannak József Attilának olyan versei is, melyek fogasabb kérdések s nagyobb nehézségek elé állítják a kutatót. Közismert dolog, hogy »József Attila egyike a magyar irodalom legváltozatosabb verselőinek... A jambikus vers különböző változataival él leggyakrabban, de versformáinak változatosságában... is nem egyszer felülmúlta Babits és a 'Nyugat' ezirányú működését.«³ A legkülönbözőbb szisztémájú ritmusokat alkalmazza költeményeiben a népdalok pattogó táncütemére emlékeztető hangsúlyos formáktól a legnehezebb időmértékes formákon át a szabadvers gondolatritmusáig, miközben a világirodalom kincsesházából a legváltozatosabb hatások színezik át ritmikáját. Az időmértéket nem csupán az időmértékes verselés többeszeréves gyakorlatából leszűrődő szabályok és normák szem előtt tartásával használja: új hurokat próbálgat, új meg új ritmikai hatásokkal kísérletezik, fölényes tudással játszva nyelvünk gazdag ritmikai lehetőségeivel. Egy-egy — felületes olvasásra szabadversnek tűnő vagy szabadabb ritmusú költeményében néha váratlanul a legtisztább időmértékek többé-kevésbé szabályos változásából adódó ritmus üti meg a fülünket. Nézzük meg közelebbről »Erőnének« c. ifjúkori költeményét:

*Derekamban tizenhétéves izmok ringatóznak
és szemem meg nem csorbul a horizontnak az élén.
Én vállamra veszem a Tavaszt
s a szívemnek hozom el.
Bírom vonszolni Időtlenségem igáját
és térdeim nehezebb súlyú sóhaj alatt is
meg nem rogyadoznak.
Én magamban rejtem a tűzokádót,
de ajkaim keserű rimeknek a bánatát facsarják.
Talpam alatt gúllak világa porladozik szét
és a végtelen Nap ideszédült telke
égbebillenő fejem koszorúzza.
Összeszorított öklömről a sebek lecsöpögnek
s én még tudok is alázattal borulni
anyám begyepesedett koporsójára.*

Figyelmesen olvasva mindjárt kiderül, hogy a költemény nem szabadvers. Igaz, hogy a görög karköltészet kötetlenebb ritmusában ugyan, de tagadhatatlanul időmértékes verslábak változása adja a költemény dinamikáját, melyet én így olvasnék:

u u — — u — — — u — — — u — — —
— u — — — — u || — u u — u u — —
— — — — u u — u u —
u u — — — u u —
u — — — — u u — — — — u u — —
u — u — u u — || — — — — u u — —
u — — — —
— u — — — — u u — u — —
u — u — u u — u — u u — u — u — —
— u u — — — — u — u — u u — —
— u — u — — || u u — — — — u
— u — u — u — u u — —

³ J. A. Válogatott Művei. Bp. 1952. — Szabolcsi Miklós bevezető tanulmánya 46. l.

— u u — — — — — u u — u u — —
 u — u u — || u — — — — u — —
 u — || u u u u — u — — — —

Hogy nem önkényes »beleritmizálásról« van szó, azt igazolják az időmértékek használatában szembetűnően megmutatkozó szabályosságok. A sorzáró verslábak — két kivételtől, a tizenegyetik és az utolsó sor záró verslábától eltekintve, mely utóbbi a maga egészében is kivétel — következésképpen u u — — képletűek (ionicus a minore), mely módosulhat olyanformán, hogy vagy az egyik hosszú szótag (u u —), vagy az egyik rövid (u — —) elmaradván, a láb megrövidül, ami a sor lejtését természetesen nem változtatja meg. A sorvégek így — a babitsi elvnek megfelelően — megszabják a sorok jellegét az előző verslábaktól függetlenül. (A tizenharmadik sor pl. tiszta hexameter.) Minden sor egy-egy ritmikailag elhatárolt, zárt egységet képez, úgy, hogy a sorvég egyben cezúrát is jelent, sőt! — némely esetben két zárt ritmikai egységet is, amikor — sor közben — a cezúrát jelöltük. Így a költemény nem azt a szisztémát követi, melyet Petőfi olyan bámulatra méltó hibátlansággal végigvisz »Homér és Ossian« c. költeményében, melyben a sorvégek szinte sehol sem jelentenek egyben cezúrát is, hanem közvetlenül kapcsolódnak a következő sorkezdet ritmikai képletéhez, s mely az anapaestusos lejtést töretlenül megőrzi; ilyen szempontból József Attila ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, melynek szép példái Goethe ódái, Heine »Nordsee« ciklusának költeményei, vagy Kosztolányi »Marcus Aurelius«-a. A furcsa utolsó sor nagyszerű példája a fiatal költő verselőművészetének: a raffináltan kiszámított és szimmetrikusan elhelyezett két különös versláb:

u u u u — | u — — — —

mesterien festi alá a tartalom árasztotta komor hangulatot.

*

Az eddigiekben megpróbáltuk fölvezetni azokat a problémákat, melyek a fiatal József Attila első korszakában az időmértékes versek kapcsán felmerülnek, melyet a kísérletezések korának nevezhetnénk s mely az időmértékes formák buja gazdagságával kápráztat el bennünket. Költői pályájának következő szakaszaiban már háttérbe szorul az új formáknak ez a szenvedélyes keresése s bizonyos egyszerűsödés is megállapítható. Az időmértékes formákkal való utolsó — a szó szoros értelmében vett — »kísérlete« egy 1931-ből ránkmaradt költemény, a »Párbeszéd«. A költő megkísérli a hexametert a forradalmi agitáció szolgálatába állítani. Ez persze nem könnyű dolog. A budapesti és újpesti cipészek és felsőrészkészítők 1931. áprilismájusi sztrájkja alkalmával írott költeménynek, mely röplapszerűen, tömör közérthetőséggel fogalmazódik, végsőig menő kitartásra kell lelkesítenie a dolgozókat, le kell lepleznie a tőkés ravasz mesterkedéseit, akik — nyájas ígéretek mézédesszávaival a csendőrszuronyok brutális fenyegetőzéseig — minden eszközzel igyekeznek a sztrájkolókat ellenállását megtörni. A célt csak úgy érheti el a költő, ha a sztrájkoló tömegek nyelvén fejezi ki magát. A hexameteres költemény klasszikus ízü soraiba mesteri ügyességgel tudja beilleszteni a proletár-ideológia — akkor még irodalmivá nem vált — terminus technicusait: »öntudatos munkás«, »agitátor«, »burzsuj«, »bérletörés«, »proletárdiktatúra« stb. Mégis, a merész próbálkozás egy kicsit bizarr különössége, vagy méginkább az a meggondolás, hogy a munkástömegek akkori kulturális lehetőségeikhez képest, nem érezhették volna magukénak a számukra teljesen idegen hexameteres formát, még ha abban a legközérthetőbb módon szól is hozzájuk a költő — megakadályozta, hogy a megtett első lépés e téren több legyen abbamaradt kísérletnél.

A költő néha még eljátszik a hexameterekkel (l. keserűen játékos »Két hexameter«-ét), tömör epigrammába foglalja politikai, forradalmi hitvallását (l. »Egy spanyol földműves sírverse«) —, de többnyire csak tréfás ötleteket öltöztet huncut hexameterekbe (l. »Epigramma« vagy »Sportirodalom«). A kísérletek kora véget ért, az ifjabb korban oly gazdag változatossággal használt időmértékes formák elmaradnak hosszú időre — az egy jambust⁴ kivéve, melynek »különböző változataival él leggyakrabban«.

⁴ Már az előzőekben is érintettünk olyan problémát, mely — mint esetünkben a jambusos sorok problémája — legfeljebb csak érintkezik a klasszikus metrum problémakörével; de nem zárkozhattunk el a feladat elől, hogy — ha csak futólag — ezekre is kitérjünk. Hiszen a klasszikus metrum a J. A. által használt ritmusok közül csak egyik — és nem is a legfontosabb s jelen tanulmányunk, kitérő célját tekintve, így is csak egy részfeladat megoldására vállalkozhatott. Nem felelhettünk el nyomtatékosan hangsúlyozni, hogy munkánk igazi értelmét akkor nyerhetné el, ha egy J. A. egész költészetének ritmikáját tárgyaló tanulmányban a »nemzeti versidom«, a szabadvers s a nyugateurópai versformák J. A. költészetében fellelhető sajátosságainak tüzetes vizsgálatával párosulna.

Nem véletlenül idézzük itt Szabolcsi Miklóst, mikor egy látszólag kézenfekvő tényt akarunk leszögezni. A megállapítás korántsem olyan problémamentes, mint azt első pillanatra gondolhatnók. József Attila a Nyugat-kör »modern« verselési szisztémáján indul el, melyben egy olyan ún. »dallamolvasó« elv jut kifejezésre, melyre József Attila maga figyelmeztet,⁵ hangsúlyozva, hogy ez az elv »egyeduralomra tör — különösen Ady óta — újabb költészetünkben« s »melyet meg nem unnak jambusoknak nevezni versmérték-hitelesítő hivatalainkban«. Egy olyan ellenvetést nem tűrő kategorikus kijelentéssel, mint Szabolcsi Miklós idézett megállapítása, vajon nem állunk-e mi is azoknak a versmérték-hitelesítő hivataloknak sorába, melynek hivatalnokai »jambusos mértéket keresnek ott, ahol nincs«, és »nem veszik észre a mértéket ott, ahol van«?

Kétségtelen ugyanis, hogy József Attila igen gyakran olyan szabadsággal kezeli a jambusos sorok ritmusát, hogy jambusokról már nem is beszélhetünk. Az itt példaként idézhető — szinte kimeríthetetlenül gazdag — anyagból ragadjunk ki csak egyet, a »Hazám«-ciklus egyik szonettjét.

*Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bársony nesz inog,
a szellőzködő lágy melegben
tapsikoltak a jázminok,*

*nagy, álmos dzsungel volt a lelkem
s háltak az utcán. Rám csapott,
amiből eszméletem, nyelvem
származik s táplálkozni fog,*

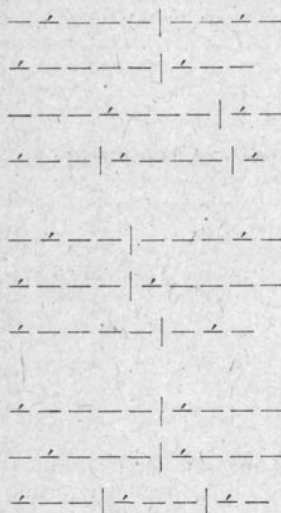
*a közösség, amely e részeg
ölbecsaló anyatermészet
férfitársaként él, komor*

*munkahelyeken káromkodva,
vagy itt tőpreng az éj nagy odva
mélyén: a nemzeti nyomor.*

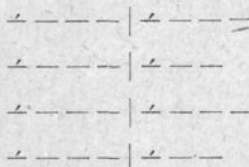
Az ötödik sortól tán eltekintve, egyetlen sora sincs az egész költeménynek, mely valamenynyire is tiszta jambikus sorképletet adna. Pedig József Attila — minden nyomunk erre mutat — nem osztja Babits verstani nézeteit s majd látni fogjuk; igazán jambusos versei milyen tisztán betartják az időmérték követelményeit! Szó sincs tehát ez esetben jambusos olvasásról s ebben helyesebben vélekednek Szabolcsi Miklósnál költőink, akik az Ady óta uralkodó s József Attilánál is meglevő új verselési elvet követve, egyes egészen kivételes esetektől eltekintve, figyelmen kívül hagyják az időmértékes verselési szisztémát. Persze, ami költőinket illeti, — ha nagyobb figyelemmel olvasták volna Ady vagy József Attila verseit, rájöhettek volna, hogy az időmértékes, leggyakrabban jambusos, szisztéma elhanyagolása azoknál csak az érem egyik oldala, míg náluk — megint csak egyes kivételes esetektől eltekintve — költészetük ritmikájának kizárólagos verselméleti bázisa. József Attilánál — s ez azt hiszem, minden versértő előtt világos — a meg nem tartott régi időmértékes szisztémát egy új verselési elv helyettesíti, ami verseinek kellemes zenei hatását biztosítja. Ez az új elv az időmértékes és hangsúlyos verselési elv sajátos összefonódásából keletkezett, miközben mindkettő elvesztette alapvető karakterét, mintegy alkotóeleméül adva a születő új szisztémának, ahogy a szülők átadják alapvető jellembeli sajátosságaitak leendő gyermeküknek. Ha József Attila fent közölt szonettjét ilyen megfontolások alapján vizsgálat alá vesszük, nem nehéz rájönünk, hogy az időmérték-bázisát képező jambikus sorképlet mellett (u — u — u — u — u és u — u — u — u —) a hangsúlyos verselés mértékére is mérhetjük:

— / — — — | — — — / —
/ — — — — | / — — —
— / — — — | / — — —
/ — — — — | / — — —

⁵ L. »Ütem és fogalom« c. cikkében.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem értelem szerinti tagolás ez, ami egy vers zenei hatásáról lévén szó a legjobb esetben is mellébeszélés, vagy naív kitalálás lenne. Azt sem várhatjuk, hogy a hangsúlyos szisztéma teljes szabályossággal érvényesüljön, hiszen ez esetben tiszta hangsúlyos versről lenne szó és nem is állna fenn további probléma. Valami szabályosság azonban mégis van. Ha képletünket jól megfigyeljük, kiderül, hogy egy-két kivételtől eltekintve a szonett sorai két hangsúlycsoportra tagolódnak, és pedig úgy, hogy a 9 szótagú sorok első ütemét egy főhangsúly köré csoportosuló ötszótagú-, második ütemét egy négyszótagú felsor alkotja, míg a 8 szótagú sorok esetén a második ütemre három szótag esik. Ez a hangsúlyozási szisztéma pedig pontosan megfelel a magyar »nemzeti« versformák egy igen elterjedt és kedvelt válfajának, a váltakozó 8 ill. 7 szótagú sorokból felépülő, s ugyancsak ölelkező rímekkel átfogott, strófák hangsúlyozási elvének:

Az, hogy képletünkben az első felsor egy szótaggal hosszabb s hogy a hangsúly nem az első szótagra esik, hanem csupán *valamelyik* szótagra, mit sem von le megállapításunk helyességéből, tekintve, hogy a szótagszámla megnövekedését a jambikus sor első (elvben hangsúlytalan) szótagja okozza, ill. ami a hangsúly elhelyezkedését illeti, itt a gyakorlat sohasem ragaszkodott az első szótaghoz, olyaténképp, hogy az értelmileg is hangsúlyos legyen.

Az új verselési elvnek, persze, ez a rövidke megjegyzés nem adhatta pontos leírását s ez nem is volt célunk: mindössze arra kívántunk rámutatni, hogy az addigi magyar verselési gyakorlatban uralkodó két szisztéma, az időmértékes és a hangsúlyos elv, hogyan találkozik az új szisztéma szerint írott költeményekben. Pedig az új verselési elvnek most már végleges tisztázása nélkül egész XX. századi költészetünk — ritmikai szempontból — érthetetlen és bosszantó jelenségek zürzavaros tömkelegévé válhat. Ehelyütt még csak arra szeretnénk figyelmeztetni, hogy a kérdésnek egy egész XX. századi költészetünket átfogó és végső következtetéseiben verselméleti bizonyosságokhoz elvezető feldolgozása csak úgy jöhet létre, ha kiindulópontul azt a már Horváth János által (aki Ady strófáinak ritmikáját kitérő műszóval »alaksejtelmek«-nek nevezi) nagyon helyesen észrevett tényt fogadjuk el, hogy az új verselési szisztéma az időmértékes — elsősorban jambusos — sorok meglazulásával kezdte életét, azokból fejlődött ki, épp azért, hogy az időmértékű sorok egyre erősebben eltoltódtak a hangsúlyos ritmika irányába. (Ezért foghatta fel Sik Sándor a jambusok »henye« kezelését a magyar ritmika gazdagodásának!)

Felesleges lenne itt érveket felsorakoztatnunk: elég csak arra gondolnunk, hogy az egészen kötetlen — első pillantásra csak a szótagszámok azonosságát tekintve szabályos — Ady-versek soraiból egyszer-egyszer, a legnagyobb meglepetésünkre, tiszta időmértékes ritmus csendül ki, egy vagy néha több soron is átzengve, mint — hogy egy példát is idézzünk — »A grófi szérűn« első soraiból:

Nyár éjszakán a grófi szérűn
Reccsen a deszkapalánk
S asztag-városban pirosan
Mordul az égre a láng.

Már a második sorban⁶ fölbuzog az időmértékek zengő áradata:

— u u — u u —
— — — — — u u —
— u u — u u —

így 1. az új elv alapján frott költemények ritmikájával kapcsolatos bármilyen elméletünk illuzórikus marad, ha elfelejtjük hangsúlyozni, hogy annak bázisául majdnem minden esetben bizonyos időmértékes sorképletek szolgálnak, melyek több-kevesebb határozottsággal szabályozzák az illető versek ritmikai hatását. 2. Az időmértékes formák megbontását illetően a problémát a legkevésbé sem szabad a jambusos sorok körére korlátoznunk, mint ezt általában teszik: az időmértékek megbontása és »hangsúlyosítása«, mint ezt már Juhász Gyulának fentebb közölt hexameteréből is láthattuk, valamennyi időmértékes formát érintette. Ady költeményeiben — mint erre Babits rámutat —, a legkülönbébb időmértékű sorképletek körvonalai kivehetők, elsősorban a jambusokhoz illeszkedő anapaestusok, mint:

— — | — — | u — | u u —
Két lankadt szárnyú héjmadár

vagy:

— u | u — | u — | u u —
Dúlnak a csókos ülközetek.⁷

Ady formagazdagságát épp az magyarázza, hogy a legkülönbébb időmértékes és hangsúlyos sorképletek összeolvasztásából hozza létre verseinek új és új zenei hatásokkal lenyűgöző strófáit. Viszont érdekes — s ez mutatja, mennyire nem értékelték az Ady-versek ritmikáját! — már Babitsék s a tőlük tanuló nemzedékek is csak a jambusos sorképleteknek bizonyos hangsúlyos képletekkel való összeolvasztásából kísérlék meg az új szisztémájú verselés bizonyos szabályszerűségeit megállapítani, ami teljességgel érthető, ha meggondoljuk, hogy költői gyakorlatukban sem igen produkálnak egyebet.

A bonyolultabb időmértékes formák ellenálltak minden formabontó kísérletnek — talán az évszázados költői hagyomány konzerváló ereje is elősegítette ezt —, így tény az, hogy végül is, egyes kisebb változásoktól eltekintve, megőrték eredeti sajátosságait.

Mindezek a jelenségek igen jól megfigyelhetők József Attila költészetében is, s ami a »jambusos« sorokat illeti, ezek legnagyobb részét, saját figyelmeztetését megfogadva, nem szabad az időmértékes verselés szabályai szerint kezelnünk. Viszont vannak József Attilának tényleg jambusos sorai is. Általában elhanyagolják azt a szembetűnő tény, — aminek magyarázatát a tanulmányunkban felvetett problémák szinte ijesztő tisztázatlanságában látjuk, — hogy Ady és a Nyugat formabontó és új formákkal kísérletező tevékenysége után a harmincas évek költészete a régi »klasszikus« metrikához való visszatérés jegyében születik, mely a Nyugat (elsősorban Babits és Juhász) lírájával szemben előbb Tóth Árpád, majd József Attila költészetében egészen kézzelfogható, hogy aztán a — Babits kifejezésével élve —

⁶ Megjegyezhetjük, hogy már az első sor tiszta jambikus lejtést mutat.

⁷ E sorokat egyébként Babits nyomán idézem az »Írás és olvasás« jegyzeteiből (lásd: i. m. 1112. l.). Hogy a másodikként idézett sor anapaestusos lejtésű lenne, abban nem vagyunk egészen bizonyosak. Babitssal szemben a verslábakat én így venném: — u u | — u | — u u | u

»szigorúbb formákra való törekvés« elérje a maga legteljesebb virágzását Radnóti Miklós költészetében, melyben az egész előző korszak legfontosabb ritmikai eredményei összegeződnek. Erre annál is fontosabb épp e tanulmányban újra és újra nyomatékosan felhívunk a figyelmet, mert József Attila költészetét — mind tartalmi, mind formai szempontból — szeretik a XX. századi magyar költészet fejlődésének egészéből kiszakított különálló valaminek tekinteni, aminek legfeljebb érintkezési felületei vannak elődökkel és kortársakkal.

József Attila igazi jambusai sima szabályossággal gördülnek:

*Zöld napsütés hintált a tenger lágy, habos vizén,
meztelenül, vígan, nagy messzi beúsztam biz én,
a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőben fekvve ringtam ott, behunyva két szemem...*

Az ilyen, szinte páratlan tökéletességű sorok, mint

*A pályaudvar hídja még remeg,
de már a kényes őszí dél dorombol...*

egyre szaporodnak a költő életének utolsó korszakában, melyre már ránehezedik a nemsokára bekövetkező teljes lelki összeomlás s a kétségbeesett öngyilkosság árnyéka. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a régi klasszikus formákhoz való visszatérést József Attilánál részben ezzel a szubjektív momentummal próbáljuk magyarázni. Ahogy maga írja: »Még jó, hogy vannak jambusok és van mibe beléfogóznom. — Jární gyermek így tanul.« (Szürkület.) A klasszikus metrum szigorú fegyelme mankót ad a költő kezébe, de ugyanakkor — mint a múlt formahagyományainak humanista ápolása — egyben védekezés is a fasiszta barbárság ellen. E — sokáig elhanyagolt — kifejezési eszközben benne van már József Attila mesteri tudásának minden káprázatos lehetősége. Ahogy maga írja a »Reggeli fény«-ben, — ez a késői József Attila

*Csupa csin, csupa pir, csupa kár,
csupa csel, csupa nyíl, csupa rontás...*

Boszorkányos művésze a ritmusnak s mégis ősziesen szomorú, mint e költemény, vagy a »Balatonszárszó« második részének anapaestusai, melyek a »Szeptember végén« hangulatának egy fájó, későőszí változatát varázsolják fülünkbe. A Flóra-szerelem nagy kivirágzása izzó vallomássá olvasztott hexameterek ritmusán dalolja meleg és finom líráját. Egy régebbkeletű tavasz-köszöntő ének alakul át szerelmi dallá,⁸ melynek első sora egy szó változtatással a maga egészében átkerül az új költeménybe, csak a »csacsi medve« körül ébredező kékszemű ég helyét foglalja el a »félve-ocsudva« szerelmes költő szelíd Flórája. Ilyen tökéletes líraisággal s ilyen gyönyörű, pergő könnyűséggel soha nem írtak még hexametert magyarul s később is csak Radnóti Miklós volt képes megközelítőt alkotni. Megzendül a vallomás Sappho híres strófáin, melyekkel már ifjúkorban kísérletezett. Az csak kísérlet volt: ez zárt tökéletességű, érett alkotás. A lábak mindenütt hibátlanok, a cezúra pontosan megtartva s a könnyebb fantáziák helyett a legmélyebb szerelem őszinte, mégis pazar képei:

*Flóra, karcsú szép kehely, állsz előttem,
mint csokor van tűzve beléd a mennybolt,
S napvirág felhők, remegő levél közt
hajlik az estnek.*

Így lesz József Attila utolsó korszakának ez az egy-két időmértékes verse, »mint olyan dolgok, mik örökre szólnak«, a XX. századi magyar líra egyik csúcspontja...

*

Ebből a rövid, vázlatos áttekintésből, mely a legfőbb problémákat is épp hogy érintette, mégis kiviláglik annyi, hogy József Attila a maga kültői pályáján — az időmértékes formák használatában — keresztülmegy egy olyan fejlődésen, mely a magyar időmértékes verselés XX. századi történetét foglalja magában: a kísérletektől, a formabontó és virtuozkodó ifjúkortól hosszú fejlődés után jut el az 1935–37-es évek József Attilájának klasszikus hibátlanságú, tökéletes verskezeléséig. S ezt meggondolva nem könnyű feladat elé állít ben-

⁸ Lásd: töredékek közt.

nünk utolsó célkitűzésünk megvalósítása, hogy konkrét esetekből leszűrjük azokat a szabályokat, melyek József Attila időmértékes verseit jellemzik, különös tekintettel a szabályszerűen ismétlődő — a régi klasszikus normákhoz képest konstatalható — kivételekre.

Hiszen láthattuk: az »Ütrahívás« sapphicusai még elhanyagolják a cezúrát, az »En, ki emberként...« csaknem mindenütt következetesen megtartja. A jambikus versek egy része — főképpen a később írottak — tényleg időmértékes szisztemára épülnek, (tényleg jambusok), míg egy másik — jelentős — részüket az Ady által meghonosított szabadabb (az időmértéknek fittyet hányó) új verselési elv megvalósulásának kell tekintenünk, nem is beszélve az átmenetek gyakorlatilag végtelen szélességű skálájáról, melyek esetében a hova sorolás kérdése is szinte megoldhatatlanul nehéz. Vannak strófaszerkezetek — mint az asclepiadesi vagy alkaioi strófák —, melyeket később nem használ a költő, míg találunk olyan időmértékes szisztemájú, de rimes verseket — mint a »Reggeli fény«, »Balatonszárszó« —, melyek, mint típus, csak ritkán tűnnek fel nála. És végül: hogy tudnók, e nehézségek közepette, pontos műszerként jelezni azokat a külső hatásokat, melyekkel mindvégig számolnunk kell, s melyek a költő verselését sokkal jobban befolyásolják, mintsem azt az ember első pillanatra gondolná?

Nem akarjuk önmagunkat ismételni, újra meg újra megállapítva, hogy a költő az időmértékes szabadabb s talán — sokkal jobb értelemben használva a szót, mint Szilágyi J. György — »henye« kezelésétől az egyre szigorúbb és klasszikusabb vershasználat felé halad. De ezt szem előtt tartva mégis fel kell hívnunk a figyelmet egy érdekes jelenségre. Ebből a szigorú klasszicitású, utolsó korszakból maradt ránk egy levéltöredék, hexameterekben, melyeket nem lesz felesleges teljes egészében fölidéznünk:

*Drága barátajm, kik gondoltok még a bolonddal,
nektek írok most, innen, a tűzhely oldala mellől,
ahova húzódtam melegedni s emlékezni rédtek.
Mert hiszen összevegyült a novemberi est hidegével
bennem a lassúdan s alig oldódó szomorúság.
Emlékeztetek ott ti is, és ne csupán hahotázva
rám, aki köztetek éltem s akit ti szeretetek egykor...*

Talán nem meggyalázása a költő szellemének — alázatos és tiszta szándékkal tettem — az a kerekén hét aláhúzás, melyekkel a hét sor — Szilágyi J. György szigorú mértéke szerinti — »hibáit« jelöltem. Ha a hibákat arányosan elosztjuk, úgy néz ki a dolog, hogy mindegyik sorra jut belőle egy. No de ez a néhány hexameter, melyek megírásába a költő feldúlt idegekkel, közvetlenül a halála előtt fogott, nem kivétel?! S nem hamisítunk, ha éppen ezt emeljük ki a sok lehetséges vers közül?!

Vegyük csak sorra a hibákat. A barátajm az ai »i« hangját mássalhangzós lágysággal simulónak veszi, ahogy még Vörösmarty is használja. De a »Párbeszéd«-ben is megtaláljuk ugyanezt: »En magam-é? Nem társaim tettek-e öntudatossá...« Az »a« névelő hosszú szótagként kezelése ugyancsak régi időmértékes verselésünk egyik általános szabályszerűségét újítja fel az ilyen sorokban: »ahova húzódtam...« vagy: »de a harangszó messze hallik...« vagy: »a jajgatónép s a süket elnyomás...« vagy: »és ösztökéld a tétova honfiút...« stb. (Hasonló még a »Flóra«-ban is: »e csevegő szép olvadozásban...«) Ez tehát az egyik hibatípus. Láthatjuk, hogy nem csupán az idézett hexameterek sajátja, hanem a többi időmértékes versben is elég gyakran előfordul. Mégis —, ha meggondoljuk, hogy Vörösmarty idejében az »a« névelő (illetve mutatónévmás) ilyen használatának megvolt az alapja a hétköznapi nyelvhasználatban is, hogy nyelvünk azóta változáson ment át, melyhez a költészetnek igazodnia kellett, s végül hogy József Attilánál e jelenségek mégiscsak elenyészők az ellenkező — a modernebb igényekhez igazodó — alkalmazás eseteihez képest, azt kell mondanunk, hogy helyes az a törekvés, mely az ilyen kivételesen előforduló régi sajátságok végleges kiszorítását célozza.

Sokkal nagyobb és sokkal nehezebben eldönthető problémát jelent aztán a másik hiba-típus, mely az »időmértékes korrektsége« és egyes szavak »köznyelvi ejtésének megváltoztatása« meghatározások alá vonható. S itt bizony igen kínálkozik a tagadó válasz a »Henyesség, vagy nem?« kérdésre. Persze, mindenekelőtt le kell szögeznünk valamit, ha még oly magától értetődő megállapítás is: minden valamirevaló költő »füllel«, és nem »szemmel« írja a verset s minden igazi versértő, a sorokat »látva«, rögtön »hallja« is azokat. S ha ez így van, úgy belép egy olyan tényező verselméletünkbe, mellyel nem számolni a legnagyobb tévedésekre vezethet: a kimondott szavak akusztikai hatása, mely a legtöbb esetben: pl. az időmértékes verselés alapelemeit adó hosszúságot és rövidséget illetően keletkező benyomásaink tekintetében sem esik egybe az iskolában tanított szabályok akármelyikével.

1. Hosszúság benyomását keltheti bennünk olyan szótag is, mely az iskolás szabályok szerint sem természetből, sem helyzeténél fogva nem hosszú. Pl. a Juhász Gyulánál talált

zengjem utolsó szótagja, vagy József Attilánál: »én, mikor én, s amikor nem, akkor a másik. . .«, vagy: »míg okulón eme harcból is belátja a többség. . .« vagy: »akarásom nem töröm össze lányos ostobaságon« vagy: »Te vagy Máriaként asszonyok asszonya. . .« stb. Ezekben az esetekben vagy az értelmi tagolásból adódó pauza, vagy az illető szótag nyomatékos hangsúlya folytán keletkezik bennünk a hosszúság benyomása. József Attila tudta, vagy legalábbis érezte ezt.

2a. Rövidség benyomása keletkezhet bennünk olyan helyzetüktől hosszú szótagok esetében, melyeknél a mássalhangzótorlódást »a fül — ahogy Babits helyesen rávilágít — nem veszi komolyan«. Így fentidézett költeményben az »emlékezni«, vagy »...éltem s akit. . .«. Tömrdek példát idézhetnénk más helyekről; így: »üzend, hogy nincsen isten, ember. . .« vagy: »és vagdald föl meleg nagy szíved. . .« vagy: »házunk az nincs, fél fal, ha mi megmaradt. . .« stb. Hogy pedig ez nem csupán a verselmélet kidolgozójának fikciója, azt mutatják olyan félremagyarázhatatlan esetek, amelyekből kiderül, hogy a költő — bár a vers »lefrásakor« az akadémiai helyesírást tekintette mérvadónak — a szavak ettől eltérő ejtését vette verselésében alapul, pl. »hogy az öntudatos proletárok diktatúrája. . .« vagy: »biz, egyedül, kereken tizenöt millió proletárral. . .« vagy: »együtt tettük le, föl is együtt. . .« stb.

2b. A természetből hosszú szótagokat is minden további nélkül rövidnek veheti a fül, ha hangsúlytalan helyzetbe kerülnek, pl. »üzememben te valál a fő-fő uszító. . .« vagy: »csitítsd el Anna-kérő szíved. . .« stb. Különösen áll ez az »l« és »ü« hangokra, melyek minden megállapítható szabály nélkül előfordulhatnak hosszan is, röviden is, ahogy e hangokkal kapcsolatban az élő nyelvhasználatnak sincsen igazában határozott hosszúság- ill. rövidség-igénye, s melyek indifferens voltát néha még az iskolás verstanok is megemlítik! S ha itt henyeségről van szó, úgy ennek a »henyeségnek« évszázados hagyományai vannak költészetünkben.

E szerény sorok írója nem merné eldönteni a kérdést, hogy vajon az esetek többségében a régebbi gyakorlattól s a klasszikus szabályoktól kétségtelenül eltérő, viszont a vershallgató fül számára magától értetődő jelenségeket szabályosaknak tekinthetjük-e. Annyi azonban bizonyos, hogy hibáknak nem tekinthetjük — még kevésbé »henyeség«-nek —, mint ahogy nem tekintette annak József Attila sem.

VÁGÓ MÁRTA

VISSZAEMLÉKEZÉS JÓZSEF ATTILÁRA

(Részletek egy kiadatlan kéziratból)

1936 novemberében a »Szépszó« szerkesztősége együtt ült egy péntek este. Attila késett. A fiúk dühöngtek. Már a feketénél tartottunk (vacsorával egybekötött szerkesztés folyt nálam, délután kezdődött és belehúzódott az éjszakába) mikor végre jött. Amint belépett, rátámadtak, hogy legalább telefonálhatott volna, biztosra ígért valami prózát, helyet hagytak neki a tördelésnél és íme semmi! — Mindjárt nem fogtok haragudni — mondta Attila halkán és sápadtan — verset hoztam. A zsebébe nyúlt érte és a fogai közt morogta elutasítóan és határozottan: Nem kérek vacsorát. Fáradtan leült, kissé oldalt, a körön kívül. Érezni lehetett, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a verseknek. Már régen nem írt és ilyenkor szentül hitte, hogy soha többé nem is fog verset írni. Azért is ígért volt prózát. Nagy megkönnyebülés és öröm tört ki a körben. A »Mint a mezőn«-t hozta (»... nincs tanya-anya hova futhatna...«) és az »Azt mondják«-ot (»Mikor születtem a kezemben kés volt...«). Óriási elragadtatás robbant ki felolvasása után. — Mert van hova írni, csak azért — mondta Attila elragadó, hálás férfigyerek-mosolyával. Boldog volt, hogy a Szépszó újra megindult hosszabb szünet után és hogy a versírás is megindult a stagnálás után megint. A fiúk dicsérték és egy-két kellemes baráti gorombáskodás után Attila nekiült a vacsorának, közben szakadatlanul beszélt, úszott a boldogságban, fáradtsága mintha lehullott volna róla, vígan evett-ivott és »taglalt«.

Azután különböző technikai munkákelvégzéséről volt szó. Ki fejezi be a tördelést? A korrektúrát? Ki megy be a nyomdába a tükröt megcsinálni? A váratlan versek öröme át kellett alakítani a beosztást. Attila mindenre vállalkozott. — Hírdetéseket kellene szerezni. — Majd én! — kiáltott megint Attila. Hangos nevetésbe törtünk ki. — Attila ma olyan, mint Zuboly a Szentivánéji Álomban, mondta egyikünk kissé megindultán, — minden szerepet ő akar vállalni. — Túl buzogsz Attila — mondta Horváth Tibor aggódalmasan csóválva a fejét. Attila erélyes és tevékeny mozdulatokkal falt és magyarázott, a kést marokra fogta és valahogy döfködött vele a levegőbe, amikor éppen nem használta. Végtelenül differenciált mozgékony-sága mellé új jelek kerültek, sarkos, de csöppet sem félszeg, magvas és már korántsem groteszk volt most minden megnyilvánulása.

Sajnos, nem sokáig tartott ez a jó állapot. Hamarosan szorongó érzésekről kezdett panaszkodni, egyre gyakrabban volt túlfokozott izgalmi állapotban, újra mélyen letört, egyre többen kezdtünk aggódni érte. Egyszer magántársaságban elkezdte magyarázni az »Eszmélet« sokat emlegetett strófájának »Akár egy halom hasított fa hever egymáson a világ« utolsó három sorát. Többen nem értették összefüggését az előző öttel. Magyarázata oly psziszmisztikus, oly elkecsereedett hangulatból fakadt és oly szaggatott, oly acsarkodó volt a beszéde, hogy rosszul esik most leírni. — »Csak ami nincs, annak van bokra, — csak ami lesz — az a virág, — ami van, széthull darabokra: csak a képzelt és remélt jövőben vagy — hirtelen, dühös széles gesztussal: — vagy csak a képzeletben válik — most mérgesen elnevette magát: minőséggé a mennyiség — mondta. Az egyik nő kétségbeesetten kinyögte, hogy nem ért egy szót sem az egészből. — Te érted? — fordult felém és kihívó, szemrehányó hangon folytatta: — »Az élet fája« mondták azelőtt és az előfára gondoltak, de én azt mondom: egy halom hasított fa, nem élő egység, minőségileg meghatározott valami, mint a növényi sejtek mennyiségeiből kialakult minőség: virág, bokr, valami, hanem csak mennyiségek. (Különös, hogy a képzelt, remélt jövőben is csak bokorról, virágról beszél, nem fáról. Az élet fája túl távol volt már talán reményeitől.) »Szorítja, nyomja, összefogja egyik dolog a másikat

s így mindenik determinált, kölcsönhatások vannak, fejlődést csak remélünk, képzelünk. A jelenben, a valóságban szétदारolt mennyiségek vagyunk, na, és ha kívülről megmozgatják a halom fát, valaki elmegy mellette például, — mondta most egyszerre lekötelező, kedves mosollyal, hogy szemléltető képet talált, — meglöki, szétgurul, széjjel hull. — Megint dühösen nevetett, a dühös rángás orra, szája körül lehúzódott, nevetése, kihívó hangja lágy, fanyar, szomorú mosolyba torkolt.

Sok magyarázatot lehetne találni letörtségére, arra ahogy akkor azt a verset ő maga interpretálta, de a legvalószínűbb mégis az, hogy a politikai tartalom és annak megsejtése mögött talán, hogy ő maga jót már nem ér meg, a döntően lesújtó régi személyes élmény húzódott meg, amely idegorvosai szerint is baját okozta: széjjelszakadt családja kisgyermekkorában. Kivágták az előfát: elvesztette az anyját és ő testvéreivel csak »egy halom hasított fa« maradt érzése szerint. A gyerekkori súlyos élmény többször megismétlődött. »Ahányan vagyunk, annyi felé költözködünk szét« — írta nekem 1928 őszén egy szomorú levelében. A szétköltözés ismételt, újraátélt traumát jelentett, a lelenckori, apró-gyermekkori elszakadás, otthonvesztés ki tudja hányadik ismétlődését.

Az »A Dunánál«-t is elmondta (ő »mondta« a verseket, nem szavalt, csak a ritmust érezte, de legfőképpen a tartalmat »mondta« végtelenül értelmesen, kifejezően és nagyon egyszerűen). — Ha anyám nem lett volna mosónő, mondta aztán, nem juthatott volna eszembe így ez a sor: »S mint édesanyám ringatott, mesélt s mosta a város minden szennyését« a Dunáról. Néhány nap múlva elhozta a »Kialtózás« kéziratát. Halálos fáradtan, kietlen arc-kifejezéssel ült a karosszékekben és szinte motyogva magyarázgatta, mondogatta maga elé: »Mint a tutaj«, láttam nem jó. Bús fejbólintás, heves kézlegyintés. Végre eszembe jutott »fatutaj«, így nyertem egy alliterációt a »folyamon«-hoz, — fellélegzett, — nem baj — mondta vigasztalódó és határozott, bár még mindig halk hangon — hogy pleonazmus, magától értetődő, hogy fából van a tutaj, mert így szebb, — itt kissé élénkebb mellékszövegű kerütek a hangjába, — jobban látni az összeácsolt fatöncöket — bágyadt gesztussal mutatta az »össze«-t. Szaggatottan folytatta: Előbb jobbnak látszott »eszméi közt — rácsai közt«, de nem, jobb »a rácsok közt«, tartalmilag is, a rács nem annyira sajátja a majomnak, mint nekem eszmém. — Itt kissé humorosan elhúzta a száját, az »eszmém« szót némi öniróniával, élesedő hangon ejtette. Úgy láttam, jobb kedvre derült. Az öniróniával közeledett ahhoz, akivel beszélt, saját külön világát valami kis értéksökkentéssel illette és ezzel kapcsolata a másik emberrel lehetővé vált megint.

De azután megint csak valami mániákus magábamélyedéssel beszélt tovább, maga elé meredve. — Az »ugrándozom« előtt előbb csak ennyi volt — kis cédulát húzott ki a zsebéből és onnan olvasta: — »vicsorgok«; aztán megvolt a »félek a büntetéstől«, de közbe még egy szó kellett legalább. Így hoztam: »mert semmit sem hiszek s nagyom«. Kissé büszkén és megkönnyebbülten kihúzta magát, azután újra összeroskadva ült. — Ez a külön, annyi de annyi küzdelem végső eredményéről beszámoló, ismételt de teljes, kietlen vallomás csak kiegészítő, pótló pár szónak »kellett neki«. Egy véresre mart agy munkája ez már!

Hihetetlen mit sürített már egy sorba, mi mindent hozott fel a lélek szakadékaik mélyéből és milyen hatalmas energiával rögzítette meg! Később, mikor a fiúknak is felolvasta, haragudott, hogy nem könnyen értjük meg. F. F. a második szakaszt értelmeleg túl széjjel-szakítottunk, túl nehezen érthetőnek találta. Attila vállat vont: — Törjék a fejüket! Kérőzenek rajta egy kicsit! Nem kell mindent előre megrágni — mondta csufondárosan hangsúlyozva — az embereknek, hogy egész könnyű legyen. — Úgy emlékszem, megint nehézségek voltak akkor a következő »Szépszó«-szám megjelenési engedélyével (röpiratformában jelent meg és esetről esetre kellett engedélyt kérni), és senki sem törődött a »Kialtózás« mesteri formájával, a bizarr hét-soros strofa összeállításával, a három szakaszon át, végig azonos rímekkel, mintha visszhang adná vissza az om-om-om-ól, om-om-ól zokogásszerű, mély ütemeit, elvékonyuló, felbőgő elnyújtásokkal.

*

A »Nagyon Fáj«-kötetet kezdte már összeállítani és beszélte, hogy megmondta Cserépfalvinak, nem érti, miért akar egy ilyen vékony kis kötetet kihozni belőle, hiszen még kevesebb vers van benne, mint a legelső kötetében! — De milyenek! — felelte Cserépfalvi. — Attila széttárt karokkal állt a szoba közepén, ahogy ezt elmondta és szinte szárnyalt a boldogságtól, tántorgott, karjaival egyensúlyozott, úgy lépdelt. Ennyire mámorító dicsőségnek számított nála egy ilyen elismerő szó. Ilyen ritka volt. — Emellett mindig tisztában volt saját jelentőségével. — Ebből is láthatod, mily kiváló költő vagyok — mondta egyszer például a »Késői Sirató«-t taglalva: — »Neked én konok csirkét is szereztem és te már... és te már messze voltál« vagy és »te már halott voltál«, írta volna más, de én ezt írtam: »s te már sehose voltál!« Ez a tökéletes megoldás! — Arc kifejezése konok és elszánt volt, fogait összeszorította

közben. A dühödségig kitartott amellett, hogy csak a legtökéletesebb megoldással éri be és rá is ment kicsit minden versre, annyi energiát fogyasztott.

*

Egyszer megkérdezték, mért növesztett bajuszt. — Úgy szeretnék kinézni, mint Derkovits metszetén Dózsa — felelte.

*

Mielőtt »Thomas Mann« üdvözlését írta (egész éjjel írta egy kávéházban), fent volt nálam, idegesen babrált régi folyóiratok között, ténfergett ide-oda, követelte, hogy hagyjam egyedül, azután kijelentette, hogy nincs ok az aggodalomra, verset ő már akkor ír, amikor akar, a mondanivaló adva van, meglesz holnapra, azután ingerülten kezdett kötekedni, végre is felugrott, gesztusai egyszerre szélesek, hatalmasak lettek, mellkasa szemmel láthatóan megduzzadt, homloka szinte megnyúlt, hosszú nyaka a szokottnál is jobban kiegyenesedett, elsöpört útjából (előtte álltam); és rohant, elment. (Thomas Mann akkor Pesten volt és másnap este a tiszteletére rendezett irodalmi est keretében, a Magyar Színházban kellett volna előadni a verset, melynek még a német fordítása is elkészült éjjel a kávéházban, de reggel a cenzor nem engedélyezte előadását. A másik cenzor azután engedélyezte megjelenését a Szépszóban, de előadásának betiltása Attilát mélyen letörte és felzaklatott idegállapotban volt utána napokig.)

*

Óriási feszültségben vártuk a Baumgarten-díj kiosztását. F. F. és H. T. hangosan erősítették, hogy »A Város Peremén« és »A Dunánál« után lehetetlen hogy megint csak kis díjat kapjon. Végre jött Attila.

— Semmi! — mondta.

— Lehetetlen! — kiáltottunk mind. Se kis, se nagy díj! Lehetetlen! Attila halvány volt, de nyugodt, csöndes. Leült, keresztbevágta lábszárait és úgy mondta maga elé: — Én már elintéztém magammal. Nem elég, hogy az ország első költője vagyok? Még a díjat is megkapjam? Az már sok volna. — Kissé torzra sikerült mosolya bölcsessége. — Hallgattunk.

Másnap délben feljött és azonnal filozófiai spekulációkkal kezdett elárasztani. Ez, máskor is szokása volt, de nemigen kezdte mindjárt így és nem ilyen elszánt kizárólagossággal. Görcsösen magyarázta, hogy rájött, »mégis véges a végtelen«. Kevés embernél éreztem annyira, hogy a gondolat érzelmi forrásai milyen erősek, és ez az abszurd ragaszkodás ahhoz, hogy valahol vége van mégis a világnak, nagyon elgondolkoztatott. Mi lehet emögött? Megint csak gyerekkori élményekre kellett gondolnom. Az új csapás mögött a régiek fűtötték a hasonló, kétségbeesett élményt. A kített gyerek élménye idegenek között, egyedvű sokaságában (akik elvették a nevét, amikor »lelenc« lett és most is neve nagyságát, híret érte sérelem, kihagyták nevét a kiténtetetteké közül), a magára hagyott gyerek érzése az ismeretlen nagyvilág végtelen tengerével szemben, az anyai szeretet megnyugtató korlátja nélkül, amibe kapaszkodni lehet — ez az érzés elevenedhetett meg benne. Kisgyerekkori elszakadása anyjától oly mély nyomokat hagyott benne, hogy ott bujkált, feszítőerő volt filozófiai spekulációi mögött is. — Az, ahogy eszméim át igyekezett orientálódni, partok, korlátok közé szorítani a valóságot, irtózatot fordulathoz jutott el, a »Kiáltozás«-ban kifejezve már: »Eszméim közt, mint a majom a rácsok közt le és föl, vicsorgok és ugrándozom« — írta. Eszembe jut egy másik sora: »... az őssejtig vagyok minden őse« (»A Dunánál«). Az ugrándozó majom-ösök csemetéi egyformán kapaszkodnak az anyjuk szőrzetébe karmaikkal és a faágakba, ha pedig ketrechen vannak, a rácsokba. Ha nincs ott az anya, vagy ha éppen lerázza őket, jó a faág vagy a rács is. Ilyen »fából való« vagy rács-szerű, elvont, pót-támasz a spekuláció annak, aki az első érzelmi támaszt túl korán veszítette el. A kívánság, hogy véges legyen a végtelen, legyen korlátja a Semmi felé (»ne vigye el a semmi sodra«), a bezártság bizonyatába torkolt nála akkor. De miután megírta a »Kiáltozás«-t, eltávolította ezt az érzést: »a majomnak nem annyira sajátja a rács, mint nekem eszméim«, mondta, — »azért nem »rácsai közt«, hanem »a rácsok között« — idegen börtönrácsnak fogta föl, eszméit pedig megint sajátjának érezte. Most pedig meg akarta valósítani eszméileg a Semmitől, a számára iszonyú Végtelentől elhatárolt fizikai világot, ahol biztonságban érezhetné magát.

Elment analitikus orvosához, de az nem tudott segíteni rajta. Az analízisben szerzett belátások és ismeretek nem jelentettek már neki egyebet spekulációs anyagnál, amelyet oly különös egykedvűséggel, önmagával kapcsolatban is csak mintegy megállapító könnyen használt fel verseiben és nem volt hajlandó vagy képes igazán »feldolgozni« érzelmileg.

Az »Eszmélet« 9. szakaszában: »Láttam, hogy a múlt meghasadt s csak képzetet lehet fedelni«, benne van annak a teljes felismerése, hogy a múlt meghasadt emlékeiben, anélkül,

hogy tudomásul vette volna, hogy törődött volna vele, hogy maga az emlékeket raktározó lélek is vele hasadt a tartalommal. Egykedvűen közli, továbbadja a felismerést, hogy a tudat képzeleti elsüllyedhetnek, az emlékek érzelmi része hatásaiban továbbél, megmarad. Ez a felsorolása lelkiállapotát ábrázoló képeknek és meghatározásoknak:

*Hallottam sirni a vasat,
hallottam az esőt nevetni.
Láttam, hogy a múlt meghasadt
s csak képzetet lehet feledni,
s hogy nem tudok mást, mint szeretni,
görnyedve terheim alatt —
minek is kell fegyvert veretni
belőled arany öntudat!*

az életküzdalem minden formája ellen való lázadásnak tűnik fel, a leírt beteg lelkiállapot elleni küzdalem elleninek is, amilyen gyönyörű, oly életellenes, oly gyöngeséget beismerő, oly fegyvert letevő, ha tudjuk, hogy mi volt a vége. Amikor újra elmondta, úgy éreztem, hogy a természetellenes uralkodik, nemcsak ebben a szakaszban, sőt, talán még ebben legkevésbé, hanem az egész ciklusban. És az, hogy »nem tud mást mint szeretni« is betegség, mert hiszen érez gyűlöletet is, csak túl könnyen fordítja maga ellen agresszív érzéseit, önmagát sanyargatja. A vas, amiből fegyvert lehet kovácsolni önvédelemre, sír a versben, de az eső nevet. A ciklus (»Eszmélet«) első strófájában a falevelek kívülről szállnak rá a fákra. Az utolsó szakasz tündöklően szép soraiban az éjszakákat követő nappalokat villannyal kivilágított vonatablakokhoz hasonlítja:

*Igy iramlanak örök éjbe
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.*

Ez a végtelenbe vetített kép merészségével és lendületével mégis magába foglalja azt a szomorú ténytet is, hogy a nappalokat oly gyakran átheverte sívár szobájában és jóformán csak éjjel, kávéházakban vagy barátai lakásaiban látott világosságot. A 3. szakaszban, úgy éreztem, hogy az ahogyan »leha, locska lelkek közt ingyen keres bizonyosabbat mint a kocka«, akárcsak »Az Oroszlán Idézése«-ben: »kezet fogtam balkezemmel, megpöngtettem szemfogam«, — szinte hivalkodik hiábavalóságaival, mint aki nemcsak hogy nem lát kiutat, de büszke annak kemény felismerésére, hogy hiába is keresne: »Nem fog a macska egyszerre kint s bent egeret«.

A csalódás, hogy nem kapott díjat, a kegyetlen, a végtelen csillagvilággal állította szembe, mint kitett, magányos kisgyereket. És ezek a csillagok a ciklus (»Eszmélet«) 8. strófájában »rácok a hallgatag cella fölött«, »A Költő Hasztalan Vonít«-ban: »Rozsdás, durva vastörök. ... lelkebe szurva«. Gyötrő, kínzó környezet volt számára már a világ. A ciklus végén, a 11. szakaszban a boldogságot fertelmesnek, pocsolyában fetrengő disznóknak látja. Csak az »Ars Poetica«-ban ismeri el az emberi élet céljának, de megint csak gyermekes, dacos nekifeszüléssel követeli: »Nincs alku — én hadd legyek boldog!« Ez a dacos, a valóság nehézségeivel törődni nem akaró követelés azonnal a megsemmisülés felé forduló kétségbeesésbe csapott át, ha látta, hogy hiábavaló. Az »Aki Szeretni Gyáva«-ban olyan sóvárgó esengéssel követeli a boldogságot attól, aki nyilvánvalóan nem szereti, mint aki a lét feszültségeit elviselhetetlennek érzi: »... lehetetlen, hogy ne szeressél kedves! Egykor egy sejt a tengerben kikelt, hadd jusson el már örökös öledhez!«

Számtalan versében beismeri, hogy gyermek maradt. Nem is tudom, hány versében fordul elő a »mint gyermek«. Az »Eszmélet« 10. szakasza mutatja, hogy milyennek képzelet a »meglett ember«-t: végtelenül sívárnak, szerencsétlennek és közömbösnek. Boldog szerinte, úgy látszik, csak gyermekesen lehet valaki, anélkül, hogy fertelmes disznóvá válna, mint a 11. szakasz »látomásában«. Hitetlenebb, harcot feladóbb sorokat talán sohasem írt le, mint a »Kései Sirató« végén:

*Kit anya szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni,
ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.*

A bámulatos, hogy ebben az állapotban, ezzel a meggyőződéssel egy ilyen bonyolult versformát ilyen mesterien tudott keresztülvinni hat szakaszon keresztül!

*

Meglátogattuk a Siesta szanatóriumban. Ott is rengeteget cigarettázott, erről nem lehetett lebeszélni. Így hát mi sem mondtunk le róla. Hamarosan vágni lehetett volna a füstöt a kis szobában. Szellőztetni kéne, mondtuk. Attila iszonyodva utasította vissza ezt az ötletet. Kint hideg volt, de a szanatórium gőzfűtése remekül működött. Ő mégis rettegett a hideg levegőtől. Nagyon sokat fázhatótt már ezen a télen. — Legjobb volna a felső ablakot kinyitni, mondtam, akkor kimegy a füst a fejünk fölé és mégsem fázunk meg. — Ellenséges, sötét pillantást vetett rám. — Attilka! — kértem. Emlékszem, a sötét arckifejezést hogy váltotta fel hirtelen a belátás, világosság futott át rajta. Készségesen, egy pillanat alatt fönt termett a párkányon és kinyitotta a felső ablakot. Esembejuttat a »Levegőt«-ből: »Sokszor nem is tudtam, hogy miért vertek, mint apró gyermeket, ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.« Oly nagy volt a különbség a sötét és a világos tekintet között, hogy sokáig visszaemlékeztem rá.

Behozták a vacsoráját. Nem akarta megenni. Bennünket kínált vele, kesernyésen erőltette, hogy legalább osszuk meg vele. Szemmel láthatóan utálta a gazdagon megrakott elegáns tálcát és azt, hogy egyedül kell ennie. Emlékeztem, hogy »anyja szájából édes volt az étel«, hogy az volt a jó, hogy »kóstolgatta, kavargatta«, talán azért volt olyan rossz egyedül ennie. Ezt sohasem szerette, néha pénzzel a zsebében is koplalt, ha egyedül volt.

*

Kivett a Káplár-uccában egy kis garszon-lakást havi 70-ért, holott jó hónapos szobát kaphatott volna napi fürdővel és reggelivel 60-ért. Berendezni nem tudta. Mégis beköltözött és bekövetkezett a »Gyönyörűt láttam«-ban előadott sajnálatos fejlemény az ügyeletes és tanulságos napi gondok során: »... az ember... Kikapcsolja a villanyom — Ez zúgott bennem mint a tenger«.

*

Felolvasta a »Hazám«-ot. »Az éjjal hazafelé mentem, éreztem bársonyos inog, A szelőködő lány melegben tapsikoltak a jázminok«. Diadalmasan felkuncogott és roppant hevesen magyarázta, hogy »illatoztak a jázminok« már elnyűtt lett volna, és hosszas gondolkodás után sikerült megoldania ezt a »tapsikolt«-al. Mutatta, hogy rázzák ki magukból a szirmok az illatot, egy kis színlelt borzongással és ujjaival is utánozta a képzelt virágmozgást. Boldog volt a sorok szépségével, a »bársonyos inog« is büszkeséggel töltötte el és fennhéjázóan ismételte: »Érted? Nem langy, hanem *lány* meleg!« Újra felolvasta az egészet. Elbűvölve figyeltem. A »részeg, ölbecsáló anyatermészet« is elragadt. Legmélyebben azonban a »S mégis, magyarnak számkivetve, lelkem sikoltva megriad — édes Hazám fogadj szívedbe, hadd legyek hűséges fiad« hatott rám, a »Születésnapomra« »Az ám, hazám«-ja után. Sikoltó tiltakozása a belső számkivetettség ellen, amelyben oly régen éltünk, az édes anya-hazához való fohászkodás megint egyszer... Gördnyedten ültem és egy szót sem tudtam szólni. — Szonettekben írtam — mondta Attila.

A következő pénteken is korán délután jött. — Verset hozok — mondta mindjárt, és leült, világos, derűs arccal, kényelmesen hátradőlt, keresztbevetette lábait és a »Könnyű, fehér ruhában«-ot olvasta fel. — Az a jó benne, hogy itt a végén: »Elindulok az istenek ellen — a szívem nem remeg« — mégis, éppen remegés van! mondta. Hangosan, élvezettel fölnevetett. Még visszatért a »Hazám«-ra, hogy milyen tömör képek vannak benne: »A földesúr, akinék sörvig emelnek tönköt, gabonát, azt hinnéd: »sörvig«: olyan magasra, ahol a sörve van vagy lehetne a földesúrnak, emelik a gabonát, — de nem azt jelenti, hanem azt, hogy sörvet kapnak az erőlködéstől, annyit dolgoznak neki.

Mégegyszer eljött és meghatóan őszinte közlékenységgel, de dacosan és kihívóan is magyarázta, hogy Istenre megint szükség van verseiben, hiába »épült le« az analízisben. Felolvasta a »Nem emel föl« néhány sorát, még nem volt készen. Annyira ijesztően hatott rám, hogy észrevettem és megharagudott. »Fogadj Fiadnak Istenem, hogy ne legyek kegyetlen árva... Fogj össze formáló alak, s amire kényszerítenek engem, hogy valljalak, tagadjalak, segíts meg mindkét szükségemben«, olvasom most. Olyan előrehaladott lehetett már a hasadás, a széthúzás benne, hogy már csak a kettősség megmaradásáért könyörgött.

Az »Eszmélet« első szakaszában a falevelek tavasszal kívülről szállnak rá a fákra. Aki nem érzi belül a kifelé törekvő megújulás hajtóerőit, az képzelheti ezt így el. Már akkor, jó néhány évvel előbb is érzett ilyesmit. Most azonban, a »Nem emel föl«-ben a pusztító erőket annyival erősebbnek érezhette már magában a megújulásra, gyógyulásra törekvőknél, hogy a maga egységének összefogását nem tudta másképp elképzelni, mint ha a »valló« és

»tagadó« elemeket egyenlő mértékben meghagyják benne. Milyen ellentéteket foglalnak magukba ezek a sorok? A vallásos érzés áttörése egészséges tendenciával kér leheletösszet: mégis a tagadásra is, az önálló értelemnek legalábbis egyenlő jogára a külső-belső »természet« : a külső adottságok és az ösztönök hatalmával, erejével szemben. De csak a »vallás«-sal egyenlő jogot kér erre. Tehát, ha hisz a kívülről jövő segítségben, ami esetleg az orvos és barátok útján érhetne el hozzá, fenn akarja tartani a »tagadás«, a kétely erejét is velük szemben. Ami a segítséget nehezíti, végül lehetetlenné teszi, mert elfordítja a segítő kéztől, gátat vet bizalmának. De : »Tudod, szívem mily kisgyerek — ne viszonzod a tagadásom, ne vakítsd meg a lelkemet, néha engedd, hogy mennybe lásson«. És : »Vizsgáld meg az én ügyemet, mielőtt magam feláldoznám«. Tehát ő maga már nem tudott »vizsgálni« és dönten, a pusztító tendenciák ellen állást foglalni, ha kívülről nem akadályozzák, »feláldozza magát«. Tragikus gyorsasággal közeledett a »vonat elé legugrolni« megvalósításához. Ott »tagadott«, kétkedett, ahol az káros volt számára és ott engedett. ... a lokomotív előtt. Nem tudott szembefordulni a melankólia ördögével, bármilyen csodálatos erejű intellektus volt is.

TETTAMANTI BÉLA

EMLEKEZÉS JÓZSEF ATTILÁRA

Mindeddig következetesen elhárítottam magamtól annak a több oldalról megnyilatkoztatott kívánságnak teljesítését, amely arra szólított fel, hogy foglaljam írásba József Attiláról szóló emlékeimet. Vonakodásomnak egyedüli oka az volt, hogy úgy éreztem és úgy érzem ma is, visszaemlékezéseimben nem tudok mondani semmi érdemlegeset, József Attilára különösbbe jellemzőt ; nem tudom a róla eddig alkotott képet új vonásokkal gazdagítani.

Az a 15 éves fiú ugyanis, akinek képét most, 35 év távlatából magam elé idézem, soha sem élt emlékeimben másképpen, mint azoknak a kedves tanítványaimnak egyike, akik közvetlenebb személyes kapcsolatba kerültek velem. S itt meg kell jegyeznem, hogy József Attila nem tartozott szorosabb értelemben vett tanítványaim közé ; nem tanítottam őt. Egy-két tanártársam iránta érdeklődést keltő megjegyzéseim kívül főleg önképzőköri szereplése fordította feléje figyelmemet. Egy-egy versének az önképzőkörben való elmondásával, egy-egy elhangzott bírálatával kapcsolatban mind gyakrabban megismétlődő beszélgetések során engem eleinte különösbbe ennek a fiatal gyerekek korához mérten feltűnően nagy tájékozottsága és szellemi fejlettsége lepett meg ; az a széleskörű tudásvágy, amely a megismerésnek szinte minden területére kiterjedt. Emellett természetesen mind erősebben jelentkezett ennek a mohó tudásvágynak sajátos irányultsága az esztétikum, az irodalom, főleg az ő korában »modern« irodalom felé. Ez az utóbbi magától értetődően mindegyikünkönél különbözőképpen színezett, nála már akkor is főleg a művészi formálás, az alkotás felé irányuló érdeklődésnek közös tárgya volt, talán az első láncszem, amely bennünket, s így kell mondanom mindkettőnkét mind szorosabban egymáshoz kapcsolt.

És itt meg kell mondanom, hogy József Attila korán felmerült tehetségének akkori makói és szegedi támogatóival és pártfogóival szemben én ebben az irodalom felé forduló tevékeny érdeklődésben, abban, hogy már ebben az időben tudatosan költőnek készült, illetőleg költeményeivel annak jelentkezett, nem ismertem fel benne a jövőnd költőt ; akkori verseivel szemben pedig a legtöbbször súlyosan negatív kritikát gyakoroltam. Nem lényeges most annak boncolgatása, mi volt az oka ennek a tartózkodó, inkább elutasító, mint elismerő kritikai állásfoglalásnak. Mennyiben befolyásolta verseivel alkotott és kimondott sokszor igen szigorú ítéletemet a még akkor bennem erősen élő Ady-kultusz, a lényeges az, hogy bár többször szinte kíméletlenül Ady-epigonnak bélyegeztem Attilát, éppen az a sokszor éles szembenállás juttatott bennünket mind közelebb egymáshoz. Ismételten így kell kölcsönösnek jellemeznem a közöttünk mindjobbban kibontakozó személyes viszonyt, mert nemcsak én szerettem meg mindjobbban Attilát, hanem ő is mind erősebben ragaszkodott hozzám.

Ez időbeli kapcsolatunknak és a költő zsenjét bíráló magatartásomnak egyik emléke az első verskötetében nekem írt ajánlása. Az 1922-ben megjelent *Szépség koldusá*-nak kéziratát elhozta hozzám, s megkérdezte tőlem, hogy a kötetben lévő költemények közül melyiket ajánlja nekem. Én erre olyanfélét mondtam az *Őszi alkonyat* című versre, hogy »talán ez a legjobb«. Ez a kétségtelenül tartózkodó és mérsékelt elismerés tükröződik abban a kissé bizonytalan hangú dedikációban, amelyet a megjelent kötet elé írt és amely így szól : »Kedves tanáromnak, Tettamanti Bélának, aki mindig szidott ezekkel együtt, de azért mégis tudom, hogy szeret egy kicsikét, küldöm meleg szeretettel.«

Nem tudom most már reprodukálni azt a lebilincselő erőt, azt a bőségesen áradó, de minden személyes vonzalmat, megnyerő meggyőződést, amellyel Attila a megfelelő érvek

teljes felfegyverzettségével védte velem szemben a maga álláspontját, jövőjében, költői elhivatottságában való törhetetlen és derűs hitét. Hosszú, sokszor órákon át tartott vitában tárgyaltuk meg a kor esztétikai és irodalmi problémáit. A költői alkotás a formaadás akkoriban forrongó kérdéseit és mindezekkel kapcsolatban természetesen költői próbálkozásainak vergődéseit, útkeresését és lírai termelésének gyümölcseit is. Ezek a sokszor éles vitákká, komoly szellemi mérkőzésekbe fejlett beszélgetések, amelyek sok esetben Attila fiatalos bőbeszédűsége útján megszakították azok párbeszédjelleget, s nem egy esetben mélyről jövő önvallomásokká, tudatosan érzett költői hitvallássá kristályosodtak, még ma is életem legszebb emlékei közé tartoznak.

Mindezekkel együtt járt az, hogy Attila családi házam mind gyakoribb látogatójává vált, volt idő, amikor szinte napról-napra találkoztunk egymással. Látogatásai folyamán Attila megtalálta a mind bizalmasabb kapcsolatot családom minden tagjával: megszerette őt nemcsak feleségem, de édesanyám is és szeretettel vette körül a nagy diákok két kisebb fiam. Mindezzel nemcsak ennek a fiúnak szeretetreméltóságát kívánom hangsúlyozni, hanem főleg azt a mély emberi vonását, amelynek erejénél fogva nagy és őszinte szeretettel tudott ragaszkodni mindazokhoz, akik az átlagosnál kissé többet törődtek vele. Felnőtt fiaim mindegyike még ma is a visszaemlékezésnek derűs mosolyával idézi fel azoknak a kis jeleneteknek emlékét, amelyekben ez a nagy fiú olyan játékos, de megértő közvetlenséggel tudott az akkor 9–10 éves gyermekekkel foglalkozni, velük elszórakozni. Feleségem mellett — említettem — édesanyám is szeretettel látta nálunk Attilát, csak azért zsörtölődött vele néha, mivel sokszor órákon át tartott beszélgetéseivel sok időt ellopott fiának »drága idejéből«. Ami végre a kettőnk között véglegesen kialakult kölcsönös viszonyt illeti, arra nézve el kell mondanom, hogy azt az ellentétet, amely sokszor komoly vitákká élesedett a »konzervatív« és szigorúan kritikus tanár és a fiatal, önmagában, a jövőjében bízó költő között, egyikünk sem érezte ellenséges szembenállásnak. Attila azonban valószínűleg törődött az én bíráló akadémikuskodással és minden bizonnyal fontosnak tartotta, hogy tőlem is megkapja azt az elismerést, amit makói szűkebb tisztelői részéről már régen megkapott. Legalább is arra mutat a második verskötetében nekem írott ajánló sora.

A *Nem én kiáltok* verskötetét Attila már csak kinyomtatva, szépen bekötve hozta el hozzám. Mikor a címetadó bevezető versét elolvastam, azt mondtam: »Na, Attila most már én is azt mondom, hogy költő lesz belőled. Ez a vers szép.« Attila erre nyakamba ugrott, megölelt és »Igazán, Béla bátyám?!« felkiáltással körültáncolta a nagy ebédőasztalt. Ennek a nagy örömmek kifejezésül írta be ebbe a költeménykötetbe a következő ajánló sorokat: »Tettamanti Béla bátyámnak, gyöngé gyémántjaim hú ojtogatójának: nyissuk ki egészen magunkat, hogy minden testvérünk egyszerre juthasson a szeretetbe, ha napszivünk kisül szép homlokunkra«.

Bár láttuk, mert látnunk kellett elhagyatottságát, támogatásra szoruló — egyes esetekben nehéz testi munkával enyhített — szegénységét, anyagi helyzetéről, családi viszonyairól alig esett szó: Attila ti. sohasem panaszkodott. Természetesnek vettük, hogy az internátusban lakik, hogy ruházata szegényes, hogy fehérművel nem mindig kifogástalanul ellátott, de semmit, vagy igen keveset tudtunk arról, hogy ki gondoskodik róla, milyen kapcsolat fűzi családjá többi tagjaihoz, vagy hogy milyen körülmények között élnek azok. Csak arra emlékszem világosan, hogy Attila nővérének egy látogatásával kapcsolatban mindnyájunkat megdöbbenített az a két testvér külső megjelenése között fennálló kiáltó ellentét: egy kifinomult divatos izléssel, sőt feltűnően jól öltözött, kétségtelenül jó módban élő fiatalasszony kopogott be hozzánk öccsének a bizony szegényesen felruházott, nyáron kukoricát őrző makói diáknak kíséretében.

Makói évei után Attilával tartósabb érintkezésem, illetőleg többször megismétlődő találkozásom már csak 1925–26 telén volt; akkor ugyanis mindketten Bécsben voltunk: én a Collegium Hungaricum tagja, ő pedig az anyagi nehézségekkel küzdő költőcsemete, aki részben a bécsi magyar diákok egyesülete helyiségeinek takarításából, részben illegális lapok árusításából tengette életét. Itteni találkozásaink emlékei egyrészt az az állandóan hóna alatt tartott Ollendorf-féle francia nyelvkönyv, amelyből nekem a francia igeragozást recitálta, másrészt ismét éjszakába nyúló viták, különösen az expresszionizmus akkori formabomlasztó kísérleteiről. Világosan emlékszem például arra, hogy akkoriban Attilának egyik gyötrő gondja az volt, miképpen lehetne azt, ami bennünk él és kifejezésre tör, a szó, a nyelv megformálása, a nyelvi kifejezés megköthetősége nélkül, tehát formátlanul formába önteni. Bécs után a Budapesten élő költő élete utolsó szakaszában a szintén ott élő, mostmár felnőtt idősébb fiammal kötött komolyabb barátságot. Én abban az időben nem találkoztam vele. Így történt azután, hogy bennünk, különösen feleségem, és a magam emlékében Attila úgy élt, mint az optimista magában bízó, minden nehézséget derűs könnyedséggel eltűrő, melegsívű fiú. Mikor azután tragikus elmúlásakor kezünkbe került utolsó esztendejében készült fényképe, a kép súlyosan megrendített bennünket: nem tudtuk felismerni rajta a mi Attilánkat.

NAPLÓJEGYZET 1928-BÓL, JÓZSEF ATTILÁRÓL

...Másik kiránduló-társaságunk: a Vágó család. Jóska, a nagy közgazdász, valóságos lelki fürdő, optimizmusával és a tájak szépségét meg a gonddal összeválogatott elemőzsia ízeit egyformán élvező természetével. A felesége, Vilma csúnya, okos kis asszony. Egyetlen leányuk, Márti, sokat van külföldön: azt hiszem, nem fér meg anyjával. Mi születése óta ismerjük és szeretjük. Most éppen itthon van és együtt jár velünk. A Vágó-féle kirándulásokban végcél vagy közbeeső állomás gyanánt sűrűn szerepel Üröm, ahol több barátjuknak is van nyári házikója.

Ilyen ürömi kiránduláson láttam először Márti társaságában felbukkanni egy fiatal — 22—23 éves — költőt, József Attilát. Úgy látszik, szerelem kezdődik a két gyerek közt. Attila furcsa, vékony, nagybajszú fiú. Proletár-sarjadék; valami baj történt vele a szegedi egyetemen, nagy gyűlölettel beszél Horger Antalról, akit én csak mint jámbor, bogarászó nyelvészt ismerek. Attila szívesen mutatja meg frissen született versei kéziratát. Sokat ír, s a legjobb versei (már pedig mindenkit legjobb teljesítményei szerint kell megítélni) egészen elsőrendű poétára vallanak. Egyébiránt maga sem titkolja, hogy korunk legnagyobb költőjének tartja magát, vele egyenrangúnak csak Illyés Gyulát ismeri el. Viszont, ha egy-egy hirtelen született és azon melegében megmutatott versét habozó arccal fogadja az ember, tüstént eltépi. Ez történt egy dobogókövi kiránduláson. Ebéd után Vágóné és Márti visszavonultak aludni a vendégfogadó különszobájába, a társaság többi tagja sétálgatott a hegygerincen. Attila egy padon ülve gyorsan rótt a sorokat. Két verssel készült el, mielőtt a hölgyek felébredtek. Nekem mutatta meg. Észrevette rajtam, hogy nem vagyok elragadtatva.

— Szóval: rosszak, — mondta és már tépte és gyűrte a papirost.

Ürömről viszont elmondott egy verset, amely valahogy ilyenformán végződik: »S gömbölyödő hasacsánkát nézegetjük hajnalba' — ez csupa frissesség, egyszerű jókedv — bűbajos.

Találkozni szoktunk a Századunk asztalánál is, a budai Ilona-kávéházban. Vámbéry sziporkázó szellemessége magában is elég lenne, hogy odacsábítsa az embert. Ott van szerkesztőtársa, Varró István, rendesen eljár Gönczi Jenő is, Csécsy Imre és még vagy tíz munkatárs.

Az Ilona-kávéház terraszán támadt valakinek az a tréfás ötlete, hogy költői versenyt rendezzünk: ki ír meg hamarabb egy szonettet, amelynek tárgya: a kávéház kerek asztala, de bele van szöve Márti neve is.

Attila meg én álltunk versenybe. Abban a vonatkozásban, amelynek Molière bölcs mondása szerint »semmi köze az ügyszó», én lettem a győztes, mert szonetttem tíz perc alatt elkészült. Attila két perccel később futott be. Az irodalomtörténet szorgalmas részletkutatói számára idemácsolom mind a két verset, de elébeírom saját véleményemet, amelyet az asztaltársaság jó ízléssel helybenhagyott:

— Ilyen az, amikor költő és tanár versenyeznek egymással.

Most jöjjenek a versek, a »befutás» sorrendjében.

Az enyém:

*Artus királynak tizenkét lovagja
Büszkén ragyog kerek asztal körül.
Mögöttük a zord harci zaj elül,
Arcukról elmúlt a tornák haragja.*

*A költő már a krónikát faragja,
Dicsőítő szokat mindenkirül,
A tizenkét lovas nyugodtan ül,
A harcot most már ifjabbakra hagyja.*

*Nekik ez tán csupán dicsőség jár ki,
De az ifjúság áll hátuk megett,
Szóván magában harci terveket*

*És mosolyog: csak pihenjete már ti,
Állatok tornát, harcot eleget, —
Mi meg akarjuk vívni az eget!*

József Attilaé :

*Óh kerek világ kerek asztala,
Éhesen ültem én melletted mindig.
Terülj most nekem, kezemből behintí
szürkeséged rózsák zuhataga.*

*Terülj most nekem. Ült-e valaha
eléid bosszús istent rendelő vendég?
És könyökölt-e így? Tudod-e nemrég
szívem vérjoltos abroszod vala.*

*És terítettem rajta mindeneknek,
faló farkasnak, öklendő ölelnek
s most itt révedek rajtad éhesen.*

*Mondd, megdicsérenél-e, ha szólni tudnál?
Vagy lábaiddal tőlem messze futnál,
hogy ne boruljak asztalomra sem?*

KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ

EGY ESTE JÓZSEF ATTILÁVAL

Mindössze egy vacsorára emlékszem élénken.

A nagyebédlőben, hosszú asztalnál ültünk, a hollandi csillár valamennyi lámpája élesen világított. Halászlé és túróscsusza volt a vacsora. Ez 1933 telén volt. József Attila Judittal együtt jött el hozzánk. Igen élénk volt. Talán a magyaros vacsora, meg a hall népies bútorai terelték a szót az egyre terjedő regionális irodalmi mozgalomra. Arról beszéltek, hogy ennek a túltengése beszűkíti, megsűrkíti, elszegényíti irodalmunkat.

Majd régi magyar nyelvmlékek kerültek szóba, egy teljes etimológiai szótár szükségességéről, hiányáról, a finn-magyar rokonságról beszéltek. Finn szavakat mondogattak, olyanokat, melyek egy töről szakadtak magyar szavakkal. Attila elkezdte mondani a Kalevala sorait, Vikár Béla pompás fordításában. Kezdetben felváltva mondogatták férjemmel, de Attila annyira belemelegedett, hogy minduntalan férjem szavába vágott, ő akarta mondani. Férjem mosolyogva hagyta vendégét, hadd mondja kedvére. Az sehogyse tudta abbahagyni. Fel-fel ugrált a vacsora mellől, a székek mögött, az asztal mentén föl s alá járkált, lelkesülten. Mintha vizsgázni akarna, jól vizsgázni — Kosztolányi »tanár« jelenlétében, vagy mintha ő maga volna »a tanár« s mindenről megfelelkezve, tanítványainak magyarázna.

Én tudtam, hogy Attila lélekelemző kezelésben van. Jól ismertem az idegbetegségek különböző mechanizmusait és ezt a túlélénkséget, ezt a — beszédnek abbahagyni nem tudását — tünetnek éreztem.

Kétségtelen azonban, hogy ő jól érezte magát hypomániás állapotában. Sokáig volt ott, elmenőben megsímogatta a vállam, »Rendes ember vagy« — mondta. Bevallom, kicsit elmosolyodtam ezen a nőket szokatlanul illető dicséreten. Háziasszonyi mivoltom elismerésének éreztem.

Ezekután férjem betegsége rosszabbra fordult, egyre rosszabbra s én — ha talán járt is még nálunk, vagy férjemet látogatta a kórházban — már senkire és semmire nem tudtam figyelni, sem emlékezni.

Megemlítem még, amit már egyébként megírtam, hogy férjem, amikor megtudta, hogy József Attila nem részesült Baumgarten díjban, sírva fakadt. Szerette, becsülte és sajnálta, őt.

PÉTER LÁSZLÓ

KÉT JÓZSEF ATTILA-VERS ELFELEJTETT VÁLTOZATA

József Attila szegedi kapcsolatai nem szakadtak meg Szegedről való távozásával. Itteni pártfogóival, újságíróbarátaival később is levelezett, verseket küldött a szegedi, sőt a makói lapoknak is, amelyek a kicsit makóinak, illetve szegedinek is tartott költő verseit szívesen közölték. Ezek tanulságait már hasznosítottuk.¹

A kérésre, gyakran születő, hamar megszakadó szegedi színházi lapok egyike volt a »Színház—Színházi Újság« című, amely 1927-ben indult, a költő ismerősenek, Úr Györgynek szerkesztésében. (Úr György régebben is több színházi lapot szerkesztett, a *Riváldát*, *Színházi Újságot* stb. »Színházi Újság« címmel — különböző időben — kb. 8—10 kiadványt ismer a szegedi sajtó története.)

Ebben jelent meg három József Attila-vers; hogy miként került oda, pontosan nem tudhatjuk, de bizonyára maga a költő küldte el barátjának közlés végett.

Az 1928. szeptember 30-i számban a *Dal* című, »Derűs vagyok és hallgató« kezdősorú rövid kis verse jelent meg, a kritikai kiadásban ismertekkel azonos szöveggel. Eltér azonban, mégpedig nagyon érdekesen és jelentős mértékben a következő évben közölt két verse. Az 1929. május 12-i számban megjelent a *Zuzmara* címmel a *Nincsen apám* kötetből ismert vers változata. Nemcsak a szöveg tér el, de a cím is.² Ez a közlés első pillanatra problematikusá teszi a kritikai kiadás által véglegesnek elfogadott változat kodifikációs értékét, hiszen ez későbbi, mint az ott alapul vett közlés. (A *Nincsen apám*, mint ismeretes, 1929. február 17-én jelent meg.)³ A másik versnek, szintén az ismerttől eltérő a címe, még érdekesebb a sorsa. A *Piros hold körül* címmel ismert versnek eddig két közlését ismertük: a *Nincsen apám*-beli (1929. febr.) és a *Medvetáncát* (1934. dec.).⁴ A most közlendő 1929. júniusából való változat a költemény furcsa átformálását mutatja: mintha a költő az első átalkította volna, majd az így megváltoztatottat, meggondolva magát, újból az elsőhöz hasonlóra formálta volna? Így megváltoztatottat, meggondolva magát, újból az elsőhöz hasonlóra formálta volna?

Lássuk csak a verseket.⁵

KÍNOS, SZÖGLETES MŰLÁSOM

*Fürtöm szőlőkhöz volt hasonló
s most hüvelyében rohadt borsó:
Fekete szemei peregnék.*

*Oh kínos, szögletes muldósom!
Perccel nyelődő pusztulásom!
Számban halálok keverednek.*

*Oh égbolt csontos tisztasága!
Éhen halottak jagyossága!
Tettembe vetett bizalommal!*

¹ József Attila-textológia. Irodalomtörténet, 1954: 347—359. I.

² József Attila összes művei. Bp. 1952. I. köt. 334, 450. I. Vö. még József Attila összes versei. Bp. 1954. 275—276. I.

³ *Nincsem apám*, 3. I.

⁴ József Attila összes művei, I. köt. 335, 450—451. I. Vö. még József Attila összes versei, 276. I.

⁵ Csak a vidéki sajtóban elhanyagolt hosszú ékezetet teszem föl az eredeti közlésre.

- 10 *Míg göggel fortzog sokak babja,
milyen meredt az ábrázatja
hunyor nélküli nyugalommal!*

*Vonom — Livia viszem a téli mennyek
együgyű fényét kedvesemnek —*

- 15 *szerелеm volt a végességem.*

*Tapogathatnak kézen-lábon,
vas vagyok én már a vaságyon
s szerелеm lesz a békességem.*

József Attila

Színház. Színházi Újság. [Szeged], 1929. május 12. 3. évf. 19. sz. 2. l.

MEGGY A KÓRÓN

*Piros hold körül denevérek
bársonyröptűek és kövérek.
Malacvilágosság az égen.*

- 5 *A saláták az estharmatban
borzonganak, kotyognak halkan.
Már-már rikoltva fölrepülnek.
S tollászkodva megint elülnek.*

- 10 *Óh jaj, mint lázvert sebes ajkak
gyengén lihegve kicsattannak
a meggyeszemek körül a fákon.*

*Micsoda tompa puffanások,
puha füveken járkálások!
Szarvasok aggancsai hullnak.
Vagy ágak? virág után nyulnak?*

- 15 *Nézd: meggy, nézd: fennakadt a kórón!
Ölelj meg, hozzája hasonlón.
Ringass, terhelj, gyökig hajoljál,*

mikéntha termésem te volnál.

József Attila

Színház. Színházi Újság [Szeged], 1929. június 16. 3. évf. 24. sz. 3. l.

A *Zuzmara* (= *Kínos, szögletes múltasom*) Vágó Mártának 1928. november 16-án elküldött változata⁶ közelebb van az itt közölthöz, mint a *Nincsen apám-belihez*, (vö. pl. »perccel nyelődő pusztulásom» sor mind a kettőben szerepel, a *Nincsen apám-ban*, ami időben a kettő közt van, nem, helyette ez a sor van: »széltörte, fehér hajlongásom.»)

A *Piros hold körül* (= *Meggy a kórón*) két ismert változata, mint írtam, ugyancsak közelebb van egymáshoz, mint az időben középük helyezhető itteni változat.

Mi lehet ennek a magyarázata? Két versnél, mégpedig a költő vers-időrendjében szorosán egymásután következő két versnél, szokatlan lenne azonos típusú »visszacsinálása» az átdolgozásnak! Talán sokkalta valószínűbb a föltevés, hogy a költő ezeket a verseket még 1928 őszén (talán a *Dallal együtt*, s így annak megjelenése előtt kevéssel, 1928 augusztusában) elküldte Úr Györgynek, de ő csak jóval később kerített sort közlésére. *Nem tudjuk, de ha az itteni változatokat e föltevés kronológiájába illesztjük, a versek formálódásának útja sokkal világosabb, érthetőbb, logikusabb lesz. Igaz, szerényen le kell mondanunk arról, hogy a kritikai kiadásban kodifikált változat érvényét megdöntsük, de annál tanulságosabb az így adódó kép: két vers költői átdolgozásának titka.*

⁶ József Attila összes művei, 1. köt. 450. l.

EGY ADAT JÓZSEF ATTILA MŰFORDÍTÁSAIHOZ

Az *Irodalomtörténet* 1951. évi 1. számában ismertettem és elemeztem József Attila három fordítását — Majakovszkij, Jeszenyin és Blok egy-egy versét. Többek közt ezt írtam: »Majakovszkijt és Jeszenyint nyilván egy harmadik nyelvű verses fordításból ültette át... az eredeti szöveg és a fordítás közt a Majakovszkij-versnél lényeges tartalmi és alaki eltérés látható, míg a Jeszenyin-fordítás kitűnő.«

Utóbb megtaláltam Johannes R. Becher kiváló német költő egy kötetét, amely előző feltevésemet kétséget kizáróan megerősíti: a német és a magyar szöveg egybevetése bizonyossá teszi, hogy József Attila *ebből* a szövegből készítette a maga fordítását. A német és a magyar szöveg egybevetésének eredménye pedig cikkemnek azt a másik megállapítását is igazolja, amely szerint József Attila mint műfordító »alázatosan elmélyed az eredeti szövegben és kiváló műgonddal, pompás technikával gyönyörű magyar versben adja a lehető legtöbbet az eredeti versből«.

Ime Becher és József Attila fordítása:

<i>Einhundertfünfzig Millionen:</i>	<i>Egyszázötven millió!</i>
<i>Das ist der Name des Dichters dieses</i>	
<i>Gedichts.</i>	<i>E vers költőjének ez a neve.</i>
<i>Geschosshagel prasselnd:</i>	<i>Csapkodó lövedék-jégeső</i>
<i>Dies ist der Rhythmus.</i>	<i>A ritmusa.</i>
<i>Feuerböen geschleudert zickzack,</i>	<i>Cikk-cakokban vetődő tűz-szelek,</i>
<i>Schlagwetter, Tretminen —</i>	<i>Bányalégviharok, csapódó aknák —</i>
<i>Plätze platzen,</i>	<i>Terek pattognak,</i>
<i>Haus hüpfte an Haus. —</i>	<i>Ház házra ugrik.</i>
<i>Eine Sprechmaschine bin ich.</i>	<i>Én beszélőgép vagyok.</i>
<i>Pflastersteine wirbelten.</i>	<i>Uccakövek örvénylenek</i>
<i>Euere Schritte pressten den Böden sich ein</i>	<i>Lépteitek a talajba sajtolódnak</i>
<i>Klirrend, als Buchstaben:</i>	<i>Csörömpölve, mint betűk:</i>
<i>Einhundertfünfzig Millionen:</i>	<i>Egyszázötven millió</i>
<i>Stampft!!</i>	<i>Súlykol!</i>
<i>Und also gedruckt ward hier diese Ausgabe.¹</i>	<i>hát így nyomtatott itt ez a kiadás.²</i>

A német szöveg ismerete fényt derít az eredeti orosz szöveg és a magyar fordítás eltérésének okára. A német kiadáson ez áll: *Autorisierte Nachdichtung* — tehát Becher a szerzővel, Majakovszkijjal egyetértve, nem fordította, hanem — az akkori nem-realista műfordítói elveknek megfelelően — átköltötte az orosz eredetit. Valóban: Becher egész részeket kihagyott, egyes szakaszokat átírt stb. — József Attila pedig az őt jellemző fordítói gondossággal ültette át magyarra az átköltött verset.

Majakovszkij 150 000 000 című poémájának, amelynek elejéből ez a Becher—József Attila-féle töredék származik, a Német Demokratikus Köztársaságban már filológiai és művészi pontosságú fordítása jelent meg A. E. Thoss műve³, és magyar nyelven is rendelkezésünkre áll már egy ilyen hű és teljes fordítás, Szabó Lőrinc munkája⁴. Ez azonban a történeti és irodalomtörténeti fejlődésnek már egy újabb, magasabb fejlődési fokát jelzi — Becher és József Attila úttörése a műfordítástörténet forradalmi hagyományainak egyik legértékesebb dokumentuma marad.

¹ Wladimir Majakowski: 150 Millionen. Autorisierte Nachdichtung von Johannes R. Becher Berlin—Leipzig, 1924. Der Malik-Verlag. 5. Seite.

² A Hét. Társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny. Bp., 1932. jan. 22. 18. l.

³ Wladimir Majakowski: 150 000 000. Mit einem Vorwort von Stephan Hermlin. Deutsch von A. E. Thoss. Berlin, (1950). Verlag Volk und Welt. 9—64. Seite.

⁴ Majakovszkij: Elbeszélő költemények. Bp., 1953. Új Magyar Könyvkiadó. 19—70. l.

PATYI SÁNDOR

JÓZSEF ATTILA LEVELEIBŐL

Az itt közölt levelezés-válogatás József Attila életművének teljesebb megértését kívánja szolgálni. Élettörténetének olyan dokumentumait ismerjük meg ezekből a levelekből, melyek közvetlen közlésbe hozzák és élményszerűvé teszik a költő életének azokat az eseményeit, melyek kisebb vagy nagyobb mértékben alakítólag hatottak költészetére.

Az eddigiek során József Attila leveleket közöltek már: *József Jolán: József Attila élete* c. munkájában, *Németh Andor: József Attila és kora* c. művében; az *Irodalmi Újságban* és még egyéb József Attila tanulmányokban pedig többnyire egyes levelekből vett idézeteket, részleteket találhatunk.

Válogatásunkból hiányzik az Espersit-levelezés bemutatása, mert *Péter László* közeljövőben megjelenő Espersit-tanulmányában kerül közlésre. Nem szerepelnek e válogatásban a Vágó Mártához írt levelek sem, melyek jelenleg — technikai okokból — nem állnak rendelkezésünkre.

Nem célunk s a közlés jellege nem is teszi lehetővé, hogy a József Attila-levelezés értékelését megkíséreljük.

József Attila leveleinek értékét természetesen nem mérhetjük egyszerűen az általános családi és baráti levelezés mértékével. Leveleiben, talán már kezdettől fogva tükröződnek a kapitalista társadalom ellentmondásai, a kor égető problémái. Rejtve vagy nyíltan bírálója itt is a fennálló társadalmi rendszernek. A saját vagy a mások életével, sorsával kapcsolatos megállapításai, állásfoglalásai, harcos vitaszelleme, költői szenvedélyessége, mély emberi humanitása: megannyi tanítást jelent az utókor számára. Leveleinek teljes gyűjteménye nagy kincset jelent az irodalomtörténeti kutatások számára: a hiteles és teljes József Attila-életrajz megírásához nélkülözhetetlen.

József Attila eddig összegyűjtött leveleit a Petőfi és József Attila Irodalmi Múzeumban őrzik. József Attila leveleinek teljes kiadása soron következő feladat.

Válogatásunk a különösebben fontos és értékes adalékokat nyújtó leveleket tehát az összegyűjtött levelek teljes kiadása előtt közli, hiszen a teljes levelezés-kiadás előkészítése, megjelenése még évekig elhúzódik.

A leveleket kronológiai sorrendben állítottuk össze. Egy-két esetben, ahol a keltezés hiányzott, hozzávetőleges a sorolás.

A kéziratokat az eredeti helyesírás szerint közöljük. A szövegben jelentkező helyesírási hibákat (pl. megálj, lessz.) nem javítottuk.

Kedves Mama!

Ma találkoztam az Etuskával, jó színben van. Írjon!

Mást nem írhatok
Csókolja

Attila¹

Makó, 1920.

Pridie Calendas Decembris Anno MCM XX.

Eta amica!

Oravisti, ea de causa scribo Tibi lingua latina. Ne putás, ut quantus pondus est. Sin autem Tu non scribas in lingua hungarica, me non accipies epistulam. Germanicum lexiconem mitte, in bibliotheca est. Tu scribas mihi germanicum epistulam. Bene? Hoc loco subivit hiems. Mille osculum expedio Tibi et Joci.

Valedico!

Attila
gymnasimise
nebulo

¹ A »Károly király Gyerme knyaráltatása« levelezőlapján, 1918. nyarán.

Drága Jocó!

Te ugye nem zaklatsz, hogy írjak latin levelet.

Fogadd ezért hálámat
Sokszor csókol

Attila.

Etának: Megálj! Haza kerülök még!
Csókol

Attila

Magyarul :
Kedves Eta!

Kértél, ezekből írok Neked latin nyelven, nem gondolod, hogy ez milyen teher. Ha ellenben te nem írsz magyar nyelven, nem fogsz tőlem levelet kapni. Küldd a német szótárt, a könyvtárban van. Te írd nekem német levelet. Jó? Erre a helyre megérkezett a tél. Ezer csókot küldök Neked és Jocinak.

Isten veled!

Attila

gimnáziumi
tanuló

Makó, 1920. XI. 2.

Kedves Jocó!

Ma kiadták a szénszünetet, bizonytalan időre. De itt a tanár urak bizonyosnak tartják, hogy január közepe előtt semmi esetre sem lesz tanítás. Itt az Internátusban sem fűtenek. Olyan hideg van, hogy a két dézsába ami a folyosókon van és a reggeli mosdáshoz szükséges vizet tartalmazza; befagyott a víz.

Itt most éppen nagy pakolás van. Majdnem mindenki hazamegy. Csak kívülem még hárman maradtak itt. A tanár aki engem tanít az is haza utazik Szegedre, és azt az ajánlatot tette, hogy én is menjek vele őhözájuk Szegedre. De ez két azaz kétfő ezer koronába jönne havonként. És azt mondta még, hogy irjam meg azt, hogy már csak négy hét szükséges a tanuláshoz, úgy, hogy becsületesen az egész anyagot elvégezzük. Én persze nemet mondtam neki, de mivel ő azt mondta, hogy irjam meg haza az ajánlatát és én ezt megígértem neki, csak azért emlitem. És ha eddig olvastad, nehogy azt hidd, hogy talán követelő lettem, vagy nem volnék megelégedve valamivel, mert igenis, én mindennel meg vagyok elégedve és mindenért nagyon hálás vagyok, amit — kérlek szeretettel, hogy — hozd Dr. Ödön² tudomására. Ámbár — és ezért hálás lennék az Etának — küldhetnétek egy ici-pici sült tésztát. (Majd azt írtam, hogy kenyeret) De nem muszáj meg vagyok én vígan a nélkül is.

Kérlek szépen írd meg, hogy ha a tanár is elutazott, akkor én is hazalátogathatok-e egy-két napra. Azalatt tanulok majd otthon is. De ha nem akkor is, és mindenesetre írd kérlek.

Ja igaz, az iskolában az ötödikes anyagból -magyarból jelesre, és latinból kettesnél jobbra feleltem. Ki van elégtve az önérzetem, mert a latin, és történelem tanára, különben osztályfőnököm, mint követendő példát állított a többiek elé

Isten veled!

Csókolom az Etát,
és mond neki is hogy írjon.

Makó 920 nov. 13.

Attila

² Dr. Ödön — Makai Ödön, Jolán férje.

Kedves Lucie!³

avval kezdem, hogy szidd össze az Etát amiért nem ir. Vagy már elfelejtette a gazember Attilát?

A tanár úr elutazott haza, és már egy másik tanít, egy menekült, különben a gymnasiumban rendes tanár. Rémes milyen nehéz a mondattan. Ajaj! De megy! Itt fűtünk mégpedig esténként. Kapunk egy pár drb fát és mi megtoldjuk ágydeszkával. Csak hárman vagyunk, de azért semmivel sem kapunk jobbat mint máskor, pedig akik elmentek csak fizetik az internátust.

A csomagnak amit feladtál nagyon örülök, és folyton azt sóhajtom: Bár már itt volna! A szénszünetnek Január előtt nem lesz vége, mert a városnak sincs fája, és ha a gymnasiumnak jönne is, a város lefoglalná, mert fontosabb, hogy a közönségnek legyen annyi, hogy legalább főzni tudjon.

A korszolyám hogy hol van? arról igazán halvány dunsztom sincs.

Pénzre égető szükségem ugyan nincs, de hálásan venném, ha küldenél, és nem kellene róla elszámolni.

Ja igaz, ha van otthon egy magyar-latin szótár, légy szíves küld el.

Csókol Téged
és Etust

Attila

A nov. 9. leveledet úgy írtad alá, hogy csókol Etus és Attila,

Csókol
Lucie

2. u. i. Légy szíves küld el a sakkom.

Ölel
Attila

Makó, den. 9. fr. 1921.

Liebe Lucie,

Hier ist das deutschen Brief, kann ich sagen das habe ich meinen ganzen Wissenschaft hineingelegt. Sei so gut schreib auch Du deutsch, das vermehre ich meinen Wortschatz. Ich dier danke fünfzig kronen, ich wünsche, das sei deine Meinung, das ich verdiene (Freilich in allen Monaten.) Sei so gut schreibe mir, das kann ich deutsche Lehrstunde.

Meine Herz hat Leid, nach meinen Briefmarken darum bitte ich dich sende welche zu hause sind. Ich danke das im Bücherschrank sind verborgen. Mit diesen sande mir-bitte — den schweiter Katalog. Wenn der kleine Album vorhanden ist, so herzlich empfangen.

Ich schriebe dir nicht mehr, weil beim deutsch musz ein wenig wissenschaft, welche ist mir nicht.

Tausend

Küsse

und

Grüße

von

Attila

* Lucie — Makai Ödön feleségét, József Jolánt így nevezte, hogy elfedje proletár származását.

Magyarul:

Makó, 1921. febr. 9-én.

Kedves Lucie,

Im itt a német levél; mondhatom, egész tudományomat befektettem. Légy oly jó, írdál Te is németül, hogy növeljem szókinccsemet. Köszönöm néked az ötven koronát, szeretném, ha az lenne a véleményed, hogy megérdemlem. (Persze minden hónapban.) Légy oly jó, írd nekem, hadd legyen német nyelvvörám.

Fáj a szívem a bélyegeim után, ezért kérek téged, küldd el, amik otthon vannak. Azt hiszem a könyvszekrényben vannak eldugva. Küldd el ezekkel nékem — kérek — a svájci katalógust. Ha a kis album megvan, szívesen venném.

Nem írok neked többet, mert a némethez kell egy kevés tudomány, ami nekem nincs.

Ezer
csók
és
üdvözet

Attilától

Makó, 921. márc. 22.

Kedves Lucie!

Nem kaptam Öntől levelet, de azért írok, mert remélem, hogy kapok választ.

Kezembe került egy régi levele, melyben kitartásra int, úgy mond, erős akarattal mindent le lehet küzdeni! Azt hiszem, hogy már az óhajtott uton vagyok, legalább is azt következtetem abból, hogy »Stréber«-nek neveznek! Egy másik levele is, amit még Bécsben írt, — talán a sors szeszélyéből — kezembe jött, s ebben arra int, hogy csiszoljam magam, legyek mindenkihez simuló és udvarias, ne keltsem fel senkinek az ellenséges érzületét. Kérem legyen szíves írja meg, hogy hogyan egyeztessen össze a két tanácsot. Mert úgy vélem, hogy ez homlokegyenest ellenkező, de egyenként jóakaratu tanács. Mind a kettőt nem vehetem magamra. Erre bizonyosság az, hogy az első tanuló ugyan még Brommer, második Gerzacsts — én már majdnem túlszárnyaltam Gerzacsts-t, de legalább is vele egy fokon állok. Most előáll az a helyzet, hogy nemcsak hogy nem kedvel minden társam az osztályban, hanem sok egyenesen gyűlöl, illetőleg irigyel. A multkor, pl.: algebra óra alatt a háromszögek egybevágóságának tételét bizonyította egy fiu a táblánál. Levezeti a tételt és bebizonyítja, két szög és az alap egybevágóságának kimutatásával; ezután azt mondja »hogy mivel a két háromszög congruens, azért a megfelelő oldalak egyenlők! A tanár azt kérdi — megjegyzem új tanár, akkor volt az első órája —, hogy melyek a megfelelő oldalak? A fiu hallgat. A tanár az osztályra néz. Méla csend. A tanár kifakad »Szégyen és gyalázat egy osztályból senki sem tud ily elemi dolgot. Pedig az előző tanár sok jót mondott az osztályról!« Ebben a pillanatban én jelentkezem. Felszólít: József! (T. i. engem már ismert, mert azon az órán már többször jelentkeztem!) Felállok. Azok a megfelelő oldalak, melyek egyenlő szögekkel fekszenek szemközt! — A tanár ezután még összeszidta az osztályt, hogy csak egy fiu tudta egyedül. Óra után midőn kimegyek, oda jön hozzám az osztály díszé, Bleyer, és azt mondja, miközben öklét felemeli: »Ha még egyszer jelentkezel, majd meglátod, mi lesz!« Megjegyzem a jövő hóban már husz éves lesz egy hijján. Nagy, robusztusi alak!

És most? »Stréber« vagyok! Mindenki annak hív!

Írjon kérem, tovább is olyan leveleket, milyen az a kettő, melyet felemlítettem.

Bocsánatot kérek nem szalonképes írásomért!

Üdv

Attila

Etát csókolom, Ödönt, Fricit, Tibit satöbbit üdvözlöm!

Attila

Makó, 1921. X. 23.

Kedves Lucie!

Ne haragudj, hogy nem irtam eddig, de meg mondom az okát. El voltam foglalva tanulmányaimmal, három tanítványommal és különösen annak a lapnak a szervezésével, amelyről már otthon tettem említést, de ami, sajnos, nem valósult meg, mert bár a kézisajtó már megvolt, papírt is kötött le az internátus olcsó árban — az igazgatóság, a főigazgató nem adott engedélyt a megjelenéséhez, és az egész dolgot vissza kellett csinálni. Irni ezalatt azért nem irtam, mert fölvettem magamban — önuralmam edzésére —, hogy addig, míg bizonyosat nem írhatok, nem írok; avval akartam beköszönteni, hogy: győztem! A sors akarata folytán azt írom: legyőztem. »Roma locuta, res finita!«

Mint följebb említettem, van három negyedikes tanítványom a h. 200.—, tanításukért kapok havonta össz. 600.— azaz hatszáz koronát. Evvel is csökken az intézeti számlám.

A német tanár megengedte, hogy hallgatónak följárjak a különórákra, ahol én nem felelhetek, mert a fizetők négyes csoportban járnak, mivel többel nem tudna a tanár foglalkozni, és így az egyik négyes csoportban én vagyok az ötödik kerék, aki csak akkor számít, ha egy másik hiányzik. De így is megyek annyira, mint a többiek, mert az egész óra társalgásból áll, már amennyire a fiuk beszélnek németül — egy se tud annyit mint én, a dolgozataim kettősnél jobbak.

Most jut eszembe, hogyha én nem is irtam, azért Ti, pláne Etus! írhattok volna, mert én igazán vártam a postát. Igaz, hogy még nem érdemeltem ki, no de azért igazán jólesett, hogy nem irtam és mégis kaptam Tőled egy lapot. Van egy egész csomó új- meg újabb versem, az internátus igazgatója⁴ evvel kapcsolatban azt mondta, hogy született nyugatista vagyok. Közülük küldök most egy kettőt.

Hogy vagytok? Gondoltok-e rám? Ödönnek is irnék, de látod ily rettenetes írást nem merek néki küldeni, máshogyan pedig nem tudok írni, mert nincs időm.

Félévben jeles akarok lenni!

Nagyon köszönöm Adyt — már adybb vagyok Adinál.

De keserves dolog: be kell már fejezni a levelet és újra bocsánatot kérni regényes hallgatásomért.

Nagyon sokszor ölel, csókol
mindnyájotokat

Attila

Makó, 1921. dec. 2.

Kedves Lucie!

Ájánlott leveledet ma délben kaptam meg és sietek rá válaszolni. A télikabátot illetőleg a csomagot olyan régen megkaptam, hogy már a gombok is leszakadtak róla. T. i. a télikabátból. Én ugyan úgy emlékszem, hogy ezt annakidején köszönetemmel együtt megírtam. Nem tudom, hogy én tévedek-e, vagy pedig a levél nem érkezett meg. Mindenesetre bocsánatot kérek és a csomagot ezennel köszönettel nyugtázom.

Mi hír van otthon? Hogy érzitek magatokat? Hogy tetszettek a verseim? Azóta ötven főre növekedtek. És — merem bátran állítani — jók, sokkal jobbak és szebbek, mint az előbbiek.

Eszembe jut, hogy abból a pénzből, amit én »keresek« még egy krajcárt sem láttam, mert, ha befizettetett, akkor az igazgatóságnak fizettetett be s akkor valószínűleg a költségek fedezésére fordították.

Igazán örülök, hogy Etus már képes fentartani magát, mert így most jobban jobban tud tájékozódni az életben, ebben a nagy utvesztőben s mert ez, ha kevesebb is a bizonyosnál, több a bizonytalanságnál. Forrón üdvözlöm Öt, de most nem tudok Néki írni, majd más alkalommal, vagy, ha haza megyek a testvéri csókban érezni fogja, hogy bár nem ír a kis Huncut! — mennyire szeretem.

⁴ Az internátus igazgatója — Gebe Mihály.

Apropos, tegnapelőtt irtam egy verset, ez a legutóbbi — egyik tanár, aki különben igen művelt és mégis szerény ember azt mondta rá, hogy ebből az egy versemből látja először azt a szellemet, amely érvényesülni fog. S erre föl adott három kötet Adyt, ezek: »A magunk szerelme«, »Uj versek« s »A halottak élén«.

Majd otthon őket mind áttanulmányozzuk — az enyéimet! — jó? Karácsonyra csakis Adyt kérek!

Sokszor és forrón ölel, csókol
mindnyájatokat

Attila

Makó, 1922. febr. 18.

Kedves Gyámom,⁵

kérem, legyen elnéző eddigi hallgatásom iránt. Igazán olyan egyhanguan telnek a napok, hogy nincs mit írnom, üres fecsegéssel pedig nem akarom idejét megrabolni.

A bizonyítványom jobb mint tavaly volt, de még mindig elég gyenge — nem színjeles. Talán az év végére már az lesz. Hármasmom nincs. Görög jó, német és gyorsírás jeles.⁶

Az idexemet mellékeltem az ingyenességet kérő folyamodványhoz, amelyre különben még választ nem kaptam.

Valószínűleg kapok egy pár cipőt a Segítőegyesülettől.

Kérem, Kedves Gyámom, járjon közbe Lucienél, hogy a Nyugat számokat elküldje nekem.

Nagyon sok meleg üdvözléssel köszönti

Attila

(címzés letépve) (Makó 192)

Kedv. . . .

Rosszat hallottam felőled: mi az? Mi történt, hogy mikor én készülök és akarok jó lenni, akkor Te az ellenkező végletbe csapsz. Hát mi mindig alfa és omega leszünk? Te mindig versenyeztél, hogy jobb, okosabb, nemesebb légy mint én, és most igazán érthetetlen, hogy, hogy oly híreket hallok felőled, melyek cseppet sem alkalmasak arra, hogy bennem az erő érzetét keltsék, mert most mindig az motoszkál a fejemben, hogy mi illetve ki is lesz Belőled? Belőlem lesz valami, én nagy akarok lenni! Érted? Nagy! Mért nem buzdítsz, versenyzel, velem? Mért maradsz el? Azt akarod, hogy csak valami legyen belőlem? Én már megszoktam, hogy minden jóban, lélekemelő dologban Te vezess, a Te nyomdokaidon haladjak céloom felé, mely előtt Te, mivel szerény vagy, félre állsz, és a dicsőség koronája ékesíti homlokomat. Ne légy akaratos, légy olyan, mint voltál azelőtt és akkor én is igyekszem mind magasabbra törni, hogy tettetd gyümölcseként büszkén állapítsd meg: »Nagy részben Én segitettem, buzdítottam Attilát, s sokat köszönhet nekem!«⁷

Ölel, csókol

Attila

Irj!

Makó, 1922. okt. 14.

Kedves Réti Ödön,⁸

(már így szólitom meg, hiszen így kedvesebbet meg többet is mondok a hideg »Ürnál«,) itt küldöm nagy örömmel a kért verset, fogadja avval az érzéssel, amellyel adom. Ha megengedi, azaz, ha elfogadja Önnek küldöm festékesen is, ha megjelennék verskötetem.

⁵ A gyermek József Attila gyámja sógora volt; Makai Ödön.

⁶ Gimnáziumi bizonyítványa eredményeit Galamb Ödön közli.

⁷ A levél megírásának valószínű oka az volt, hogy nővére, Jolán különböző nézeteltérések miatt otthagya férjét, Makai Ödönt.

⁸ Réti Ödön — szegedi író. A szegedi lapokban és a Nyugatban jelentette meg novelláit és jelentéseit. Zorka c. regényéről a fiatal költő bírálatot is írt. Ugyancsak 1924-ben jelent meg Furcsa népség c. regénye.

Ugyan, kérem kedves Réti Ödön, kérdezze meg Terescsényi Györgyöt,⁹ hogy neki melyik vers tetszik legjobban? és egy lapon legalább írja meg címét, mert szeretnék egy verset — amelyik neki tetszik — Terescsényinek is küldeni.

Hallottam, hogy a szegedi írók valami egyesület félélt akarnak csinálni Magyar Akropolis néven.¹⁰ Azért említem, mert én is szeretnék oda bejutni és Juhász Gyulát nem akarom zaklatni a kérdezősködéssel. T. i. ő lenne a díszelnöke.

Kedves Réti Ödön, ön dolgozott a Nyugatba, hát mondja meg nekem, mért nem válaszolnak a szegény vidéki embernek? Beküldtem néhány dolgomat — Juhász Gyula jelölte ki őket — és semmi hír. Vagy a három szerkesztő közül kinek küldjem, aki elolvashat? És hol lakik az az unus triumvirátus?¹¹

Tiszteelő és meleg szeretettel

József Attila

Makón, 1923. május 24.

Tisztelt Uram!¹²

A pünkösdi Juhász-jubileumon összejöttem Szabó Lőrincsel, aki fölhevítte, hogy néhány verset az Ön címére küldjek az Est-lapoknak, mint olyanoknak, melyek a legjobban honorálnak minden jó munkát. Most küldök is kilenc verset és megjegyzem, hogy a Nyugat már hozott tőlem többet és jelenleg egy nagyobb munkámat vette meg. — Különben Juhász Gyula már régebben figyelmeztetett, hogy Önök különösen fiatal tehetségeken akarnak első sorban segíteni azért, hogy minden eddiginél nagyobb teret nyújtsanak nekik az érvényesülésre. Hogy mégsem kerestem fel Önöket, az oka az, hogy kissé érzékeny vagyok és ha valahol felkinálok magam, akkor visszautasítás esetén ott többé nem kopogtatok.

Kérem Uram, szíveségből is tudósítson engem az eredményről, amely ha jó, úgy lehetőleg a kijáró tantemot is küldjék el mellette.

Öszinte üdvözléssel

József Attila

Makó, Kazinczy-u. 6.

(Dr. Espersit János címén)¹³

P. s.: Ha egy héten belül választ nem kapok, úgy fentartom magamnak a jogot, hogy a verseket máshová adjam.

József Attila

Bécs, 925. nov. 14.

Igen tisztelt

Szerkesztő Ur,¹⁴

nem tudom megállni, hogy föl ne keressem legalább evvel a levélkével, Mióta eljöttem, nyugtalanságom még jobban növekedett s kaosszá égetett világomban egyedül a Szerkesztő ural való beszélgetésem, futó beszélgetésem, az, amivel tájékozódni próbálok és próbálni merek.

⁹ Terescsényi György: Attilánál valamivel idősebb költő. Később novellista és regényíró. Akkoriban jelentek meg első versei a Nyugatban. — Novelláskötete: Aranyhomok, verseskötete: Déliláb, — regényei: Hősök, Lélek, Lesz ahogy lesz, Merre van napkelet.

¹⁰ Az egyesület végül is terv maradt.

¹¹ A három szerkesztő: Ignó, Ostvát, Babits.

¹² A „Tisztelt Uram”, — a későbbi levelek Mikos Bácsija; Mikos Lajos az Est-lapok irodalmi szerkesztője volt és valóban meleg szeretettel támogatta a nyomorgó fiatal tehetségeket.

¹³ Dr. Espersit János — makói ügyvéd, lelkes irodalom- és művészetbarát, ebben az időben József Attila nála lakik. Espersit a fiatal költőt nagyon szerette és felkarolta.

¹⁴ Szerkesztő Ur — Ostvát Ernő a Nyugat szerkesztője. A levél elkeseredett hangját az magyarázza, hogy Ostvát 1924. március óta egyetlen versét sem közölte, noha tehetségtelenebb fiatal költőktől több verset közölt. Ostvát ízlésének nem felelt meg a fiatal költő „Kassák epigonizmusa”, a versek világnézete is idegen volt számára —, azonkívül József Attila szerencsétlenül éppen a leggyengébb verseit küldözgette Ostvátnak (l. a következő levélben: „A tavi torony harangozója”).

Mert kis dolog ez a dolog, de tőle függ minden cselekedetem, de tőle van minden »Jó volna«, de tőle nincs annyi nyugalmam, hogy elaludjak az alvók között. Pedig ha valahol olvasok valamit, nehéz láz ül a szívemre : ezt nem így kellett volna megírni, ezt még én is jobban tudnám megteremteni. És fáj, nagyon fáj, hogy mért nem szabad énnékem írnom, hogy miért én vagyok tehetségtelen, mikor annyi ember jár-ke az uccán és az ónekik nem fájna annyira ; hiszen énnékem olyan sürgős. Hát igazán csak a két gyertya hiányzik fejem mellől? Hát igazán én vagyok az a rendetlen hálószoza, ahol senki se alszik, senki se csókol, senki se gondolkozik az egek kék színéről? Mert minden ablaka önmagába nyílik és nem lehet szellőztetni?

Szerkesztő uram, én azt hiszem, fölösleges vagyok. Mindennek, mindenkinek és magamnak is. Pedig én mindent, mindenkit, nagyon-nagyon szeretek. És nagyon fájt, hogy mikor szinte kétségbeesve elmentem Szerkesztő Úrhoz, csak egy pár mondatot beszélhattunk, pedig annyi bánatos fej hajolt ki belőlem, annyi szép meleg arc várt a simogatásra. Tudom, Szerkesztő Úr elutazott, nem volt ideje már, de éppen ez fáj, hogy ahová én elviszem az én szomorú szívemet, ott már csomagolnak, ott utaznak már. S egy másik ut az alatt engem visz másuvá.

Szerkesztő úr, ne haragudjék, hogy ilyen udvariatlanul mutogatom fájdalmamat, de kell, hogy rögtön agyon ne lőjjem magam.

Két verset is küldök, mert Szerkesztő úr hozta ki belőlem, azzal a pár szóval és jogkötelessége van hozzájuk. Ha torzszülöttek, én nem tehetek róla, én elhatároztam, hogy elvetélek mindent ; mért mondta Ön, Szerkesztő úr, azt a pár szót, mért nem engedte, hogy vagy megöljek magamban mindent, vagy magamat küldjem földalatti barátaimhoz.

Szépen, igen szépen kérem Szerkesztő urat, válaszoljon, csak egy kicsike kis levelező-lapon, hogy mit csináljak? Nem akarok addig utoljára és véglegesen öngyilkos lenni, amíg nem tudom bizonyosan, hogy ez igazságtalanság-e embertársaim ellen, vagy nem.

Ezt a két verset egészen magamnak érzem, ha jók, rendelkezék velük Szerkesztő ur, éppugy, mint az otthagytakkal is. És nagyon-nagyon kérem, hogy válaszoljon, de ne szána-lommal, mert azt én is tudom, hanem igazságosan.

Sok szeretettel üdvözlí
Szerkesztő Urat

József Attila

J. A. Wien, III.
Beatrixgassa 6. II.
I. Universitát
(Osvát Ernőnek)

Wien, 925. nov. 24.

Igen tisztelt
Szerkesztő Ur,

ne haragudjék, hogy ujólag alkalmatlankodom, de már válaszáért sem könyörgök. Állom az éhségstrájkot a Társadalom ellen ; rendületlenül ; ma tizedik napja, hogy nem eszem. Az első négy napig igaz virtus volt, de most már nem érzek éhséget. És már meg is nyugodtam. Előbb radikális eszüközzel, revolverrel akartam mindent elintézni, de ez gyávaság és én nem akarok gyáva lenni. És hátha nincs igazam? Így még mindig van elég idő igazságot tenni. Magamnak, Mert az Úrral már elvégeztem, neki elmondtam és ő nem haragudott. Készen fogadom még hátra lévő két hónapomat. Szépen, csöndesen, mindent megfontolva megyek el. Ismerőseimet elkerülöm, régi lakásomból elköltöztem már. Hiszen csak már egy jó barátom, már barátommá lettem én magam. Sokáig üldögélek a tükör előtt, nézem az én szép tiszta, fehér arcom, akit senki se nézett ennyi figyelő szeretettel. Nem számom már magam, csak szeretem. Sokáig, sokáig ülünk egymás mellett szótlanul, várjuk, elmenjen mellőlünk a világ. Még egyet, Szerkesztő ur, Nagyon szeretném, ha karácsonyra lehozná a Nyugat »A tavi torony harangozója« c. most küldött versem. Szeretném látni és tudni még, hogy legalább ezt az egy keserűszavamat meghallották. A többi verssel nem törődöm, csináljon vele Szerkesztő Úr amit akar, én megírtam, mert meg kellett írnom, nekem már nincs erőm verekedni, hogy meg is hallják.

Sok szeretettel üdvözlí

József Attila

Osvát Ernőnek

Wien, 1926. ápr. 23.

Kedves Mikes Bácsi,

itt küldök két novellát¹⁵ és két verset, hogy a novelláknak értékelt műfajküldeményem ér-e valamit, arról sejtelnem sincs. Mindenesetre nagyon kérem Mikes Bácsit, hogy írja meg véleményét, esetleg egyéb megjegyzéseit is, ha csak egy kis szabad ideje akad erre. A versek jóságához — úgy hiszem — nem fér kétség.

És még egyet. Ha szándékában áll Mikes Bácsinak a küldött dolgok közül valahányat leköszölni, illetőleg elfogadni, úgy nagyon kérem, hogy a honoráriumot küldesse el nékem elsejéig, mert tényleg nincs pénzem a beiratkozáshoz, sőt még az e hónapi lakbéremet sem fizettem ki. Különben több laptól várok pénzt, a megszállott területekről, azonban az igen csekély összeget tesz ki. Természetesen a Mikes Bácsinak küldött írások elsődlegesen jutnak szerkesztőkézbe.

Sok szeretettel üdvözlí szegénységéből

József Attila

J. A. Wien, I. Universitat

Bécs 1926. ápr. 24

Hajnalka,¹⁶

nem szabad haragudnod, hogy a póstát mindez ideig bojkottáltam, jelen esetben lustaságomtól függetlenül. És mikor ezt leirom, kicsit sajnálom mindkettőnket, hogy az eső mentegetőzni kénytelen a szomjas föld előtt, mert irigy szelek visszatartották. De megérkezik mégis meleg zuhogásokkal, hogy termékenységet, melyet tebenned őrzök, friss szagokkal megerősítse.

A jövőre nézve még mindig csak egyetlen biztos pozitívumot tudok fölmutatni: magamat. De a halálosan fontos kis dolgok is megjönnek már, ha nem is vagyok közülük való vezér. De toborozom őket, mert győzni kell mindenáron, mert el kell jutni arra a gyönyörű tájra és mögöttem nincsen semmi. És minden ágot, mely nem fölfelé nyúl, vagy nem elég erős, hogy majd a te gyerekedet az ég felé nyujtsa, magamról lehullatok. És minden hidat, melyet néked idegen dolgok építettek az életemre, takarékos, kiszámított erővel elmosok. Ha még pazarlok valamit magamból, azért teszem, hogy gyönyörű legyek néked, hogy népes tereken kiálthasd fennhangosan:

— Ime az én tékozló férfi-fejem, aki hatalmas magában és mégis énértem hatalmas-kodik a hatalmain!

Tanulok és dolgozom. Hazafelé tilos, de az én életem irányát végig mutató lehetőségeket kaptam és azt hiszem, hogy virágos menetünk általunk elindulhat. Eddig a dolgok azt mutatják, hogy már a nyáron ráakadok arra a tisztásra, mely megóv bennünket az erdő buktató útjaitól.

Attila

Wien, I. Universitát.

Drága jó Mikes Bácsi,

most már igazán kétségbeesetten öt verset küldök egyszerre. És ha ezek se jók, ha ezek se tetszenek, akkor igazán nem tudom, hogy mit csináljak, mint költő és mit csináljak, mint egyetemi hallgató. Beiratkozáshoz nincs pénzem — most már ide se érkezne időre, de ez a kisebb baj: hanem mit csináljak magammal? Hozzám senki egy biztató szót nem szól, ha csak nem laikus és el kell hogy higgyem: nékem a tollhoz, a szépséghez és az éghöz nincs közöm, hogy én csak idetoltam magam, ide kapaszkodtam, hátha sikerül becsapni az embereket.

Mikes Bácsi, engem ne sajnáljon, nehogy lehozzon egy verset is azért, mert pénzre van szükségem, most már igazán el vagyok keseredve; írja meg őszintén, hogy hazugság amit csináltam és amit ezután csinállok az is mind hazugság lesz. Én elhatároztam, hogy ha Mikes Bácsi ezt igazán őszintén megmondja nékem, soha többé betűt le nem írok, ha csak nem a másét. És talán jobb is lesz, hisz ki tudja azt kívülem, hogy eddig is mennyi kínom volt miatta.

¹⁵ A két novella: István a bányász, és Hét nap az üvegburában. (I. Csillag.)

¹⁶ Hajnalka — Deák Hajnalka (később Raab Béláné) — egyetemi hallgatótársa Szegeden.

Balogh Vilma, Pintér Ferenc, Márer Gyurka¹⁷ és mind mindig akik körülém voltak, azzal hitegettek, hogy nekem dolgoznom kell, mert szerintük, különben értékek pusztulnának el, és azokat csak én tudom hozni, mert az én személyemhez kötöttek. De ők a legbensőbb barátaim voltak, belőlük a vak barátság beszélt csak — kell, hogy Mikes Bácsi, aki eddig is objektív tudott maradni, megmondja végre az igazat.

A válaszra minden komoly erőmmel fölkészültem várok. Sok szeretettel üdvözlöm Mikes Bácsit, és mondja ki, az egyszer már kimondani valót.

József Attila

Kedves Lucie,

minthogy a transzdimenzió elsüllyedt a Szaturnusz gyűrűi mögött, itt lógok most az éj roppant kifeszített ejtőernyőjén, mely helyzetben a fentiekből következően normálisabb vagyok a reggeli szélnél és ekként a következő elvi kijelentéseket teszem:

1. A norvég válogatott futbal csapat jön Bécsbe vendégszerepelni, mely katasztrófális következményekkel fenyegeti Ding an sich voltom, amennyiben fizikai kondíciómól kifolyólag egyesek szerint összetéveszthetnek a leggömbölyűbb »ruglabbával«.

Éppen ezért nagyobb stratégiai műveletek elvégzésére kér felhatalmazást a Miniszterelnökök Szakszervezete Locarnói Szellemben Egyesült Patiance Politikusokat Minden Elkövetkeztető Bajra Figyelmeztető Társadalmi Faktorok Önzetlen Részvény Társasága, Különös Tekintettel A Hazai Szörme És Szörme-Áruk Megóvását Igénylő Műveletekkel Operáló Bizottságai Együttműködést Célzó Alakulatra. Sürgőnycim: Molykár.

2. Mint KÖLTÖHÖZ illik, versed remélhetőleg másodpéldányban is megvan, tehát nem szükséges regisztrálás végett ideiktatnom, csupán a sorok számát jelzem.

1. 2. József Attila-hatás. Tehát jó.

3. A füstös fejű főnök miért fürdik *folyton* a folyóban? Különösen ha ez a *folyton* időbe viszi a képet, mely pedig térbeli. És ahelyett, hogy konturt adna, a színfoltokat is nagyon messzire helyezi ki előlünk, amely teljes bizonytalanságot még fokozza a »fura fűgét fal«. Ez a fura tönkreteszi teljesen a fűgét, mert a *fura* fogalom egy örült nagy kategóriát jelöl. A »fűgét fal« is próza, mert nem látom a falást, csak tudomást veszek róla. (Lásd: Dagasztó teknő, kivájt, száraz, rajta keresztben egy pálca.) A te mondanivalód az volt, hogy: »fura«. Tehát add a furát és ne mondd: Tehát kb. így.: Füstös fejű főnök fürdik a folyóban, gypjas feje kereken csillog, fölnyújtott kezében remeg a pálma. Ez tökéletesen kifejezi a *fura* mondani-valót és nem próza, mert látni kényszerít és nemcsak tudomásul adja.

4. A fehér fától fókusza számárság (tudom, hogy te annak is irtad). De nem vetted észre — (biztosan fölolvastad valakinek a »verset«), hogy ideérve alábbhagyott nevetésed, gyöngye kellemetlen érzés fogott meg és igyekezett gyorsan olvasni, hogy hamarabb túl légy rajta? — 5. sor szintén próza. 6. sor. Innen kezdve a versben van valami tartalmi egység, ami azt bizonyítja, hogy — *a forma és tartalom azonos léven* — minden jól megírt versnek kell legyen tartalma, amely természetesen távolról sem tökéletesen és eléggé kifejezően — prózában is föloldható. Ne feledd el, hogy versed, melyet a hasonló formájú versek ellen írtál szatíra-képen, minden módon innen, ettől a sortól élvezhető csupán. Ugye, büszke vagy, hogy ilyen pompásan klappol: A finánc fekszik, folytathatjuk fáradt füleink futását. Ez onnan ered, hogy az ember intuícója ezt a kapcsolatot *szintétikusan* képes fölfogni, míg az ész, a logika előbb analízis munkát kell végezzen. S minthogy te magad se tudod, hogy mi is a *logikai* tartalom, amit leírtál, csupán érezted, hogy jól klappol, ettől a (6.) sortól kezdve hajlandó vagyok versednek *logikai* magyarázatát adni. (Ez azonban nem jelenti azt, hogy versed innen kezdve kitérő, ez csupán a tanulni óhajtó kezdő gyakorlati kísérlete. Leszámítva az utolsó 3 sort, mely tényleg jó.) Tehát: A finánc fekszik stb. (logikailag csupán!) a finánc fekszik, nem szükséges, hogy fülünkkel öt figyeljük, ebbe a figyelésbe fülünk belefáradt, tehát hosszan tartó volt és amint a valahol és valamiért meglapult ember megszabadulván örül a szabadságnak és a lapulás reakciójaként fut egyet, ha nem tényleg, akkor érzésben, mivel a felszabadultság érzése éppen olyan közérzetet és vérkeringést hoz létre az emberben mint egy lelkesült nekiszaladás; füleink is ilyen állapotban vannak, de azért mégis szaladnak (képletesen,

¹⁷ Balogh Vilma — a költő pesti ismerőse, egy ideig a Kék madár c. folyóiratnak volt a szerkesztője és tulajdonosa.

Pintér Ferenc — fiatal baloldali költő és újságíró, Ostromolják a várost c. kötetéért József Attila igen lelkesedett. Pár évvel később nyomorában valósággal éhenvesztett.

Márer György — ebben az időben szociáldemokrata újságíró. A Ma Este c. lapban több cikket közöl a költőről.

itt a prózában is!), mint a rabságban elfáradt ember, ha szabadba jut. (Ugye, milyen sok *logikai* tartalom van ebben az egy sorban? És ez a logikai tartalom kevesebb a verssor tulajdonképpeni tartalmánál, hiszen ehhez hozzátartozik a ritmus, az *f* betű, a tömör összefogottság, a szintézis, mely a tömör összefogottságot létrehozta stb.) (Ez a sor ez utolsó 3 mellett a legjobb és nekem határozottan tetszik, akkor is, ha kinevetsz.) A 7. tehát következő sorban magad is ilyenféleképpen indokold a lírai »folytathatjuk«-ot és ellentétben a finánc-okozta lapulással itt áll a szabad természet. 8. Nyilvánvaló, hogy csempészekről van szó, tehát ez a sor *etikai* megokolása annak, hogy miért jutottunk összeütközésbe a fináncsal, tehát a fennálló társadalmi rend képviselőjével. A 9. és 10. sorok gyöngék, nagyon, mondhatnám rosszak, de a vers további logikai menetébe beléptartoznak. A felcser színbélius, a kormányzó hatalom, mely mindent meg akar gyógyítani s közben rabok (farkasok fészke) holott mi éhesek vagyunk és nem akarunk fakirokként tűnni, szenvedni, lemondani (= halni). A magyarázat a két sorra talán nem egészen elfogadható, de ez azt bizonyítja, hogy a zavaros művészi megcsinált-ságú dolgok logikailag is zavarosak.

11. sor »Finoman füttyölünk« Mi is tudunk urak lenni és füttyölünk azért mégis a legnagyobb urakra is, akik tulajdonképpen a legnagyobb kutyák; (a főnóciákra pedig azért, mert azok voltak a legelső kereskedők (csempészekről van szó!) de mi már a saját módunk szerint csináljuk a dolgot) 12. és 13. A fatalp magyarul aki-t jelent, tehát: miután (ily módon, jóízlással berendezett lakásunk pompáját megtöltöttük, örülhetünk az életnek, de előbb persze a munkát el kell végezni. Munka után édes a nyugalom. Ez egyenlő azzal, mikor Petőfi azt mondja: Ha forradalmi munkánk sikerül, szabadok leszünk, vagy az áldott anyaföldbe jut kihűlt tetemünk, de szabad földbe. Csakhogy ez *optimista* Csókol

A

Minthogy elfelejtettem földadni a levelet, tehát folytatom. Megjegyzem, hogy kicsit siettem vele, mert nem sok időm volt.

M-betűs versedet várom.

*

Sejtelmem sincs, hogy melyik versemet küldtem el. Az utóbbi időben küldött verseim címét közölheted velem, hogy a még előtted ismeretleneket is elküldhessem.

*

Azt mondd, hogy a küldött vers nagyon szép, de — nem vers. És ezért ne haragudjak.

7. Egyáltalában nem haragszom, csak azon gondolkozom, hogy a te okos és szerető dinamódba hogyan kapcsolhatnám be veszedelem nélkül azt a váltóáramot, mely az én csarnokaimban az idők gyülekezetének szívéig, földjeimen pedig a vizek folyása élé világít. Azt hiszem, ha a legközelebbi vidéken megállapodok egy kisé, hogy körülámuljam azt a világot, melynek ime része és részese vagyok, utól fogsz érni a hátvédek könnyebb és így közelebb utján. Ne feledd el, az ember előre szalad és mennél meztelenebb, annál nagyobb a befutott út és annál frissebb a pihenés friss levegője. És mennél messzibb jár valaki a többiek előtt, annál közelebb van hozzájuk, mert visszafelé ut nincs, csak előre, és mennél nagyobb utat fektet le valaki előrefele, annál biztosabban és így gyorsabban halad utána az okos és szerető testvér. És én, a kitárt karokkal előlszaladó, nem azt figyelem, hogy a hamarabb futás nagyobb és mennyivel nagyobb port ver föl az utánam jövők magasztosuló sugaraiban a csillogásnak, hanem arra ügyelek erős és bátor szívvel, hogy merre kékebb az ég frissége és hol veri vissza csengőbben az ember kiáltását a mindenre boruló azúr. Már tiszta gondolategységgel tudom, hogy ha én közvetlenül társaimhoz kiáltok, akkor csak a legközelebb állók hallják meg. Ezért kell, hogy szavunkat magasba dobjuk, csak föl, csak föl és ne más mellékirányba, mert a kékség rugalmas domborulatáról ezerszeres ajándékokkal gazdagon hull vissza az emberek szívébe és mindegyikébe.

2. Hogy ez nem vers. Ezennel ünnepélyesen kijelentem neked, hogy én nem verset akarok írni, hogy én nem törődöm azzal, hogy az én csókokom és öleléseim vajjon tűzhányóknak, gyufaskatulyának, vagy éppen csóknak nevezik-e. Én nem azért csókolok, mert azt csóknak nevezik és nem azért, mert az erkölcsös vagy erkölstelen és nem azért csókolok így vagy úgy, hogy a szabályokat betartsam vagy hogy másoktól különbözsem, tehát ne tartsam be. Nem állítom, hogy vers az, amit küldtem, de tudom, hogy költészet és állítom hogy Pósa bácsi verse vers, mert megfelel a multban élt versekről vett szabályoknak, de nem költészet. A vers lehet költemény is egyúttal, a költemény is lehet vers egyúttal, de értékére soha nincs befolyással az, hogy — ha tényleg költészet — melyik kategóriába soroljuk. Ez éppen olyan, mint amikor a falubéli vargák vitatkoznak, hogy a tyúkszem számára milyen bővítést

toldjanak a felső részbe és olyan esetben és történetesen a nap teljes fényében megjelenik egy tiszta szép, tökéletes tehát méztelen ember, akkor azt mondják: imé, ez vargának tehetség-telen, mert fogalma sincs arról, hogy mi a tyúkszem. Ne hallgassuk meg őt, mert valószínű, hogy igaza van és ha mindenképp követi — éhen halunk. Meg aztán, hátha mi is le vetjük cipőnket és akkor bütykeink kilátszanak és mit szólnak majd kedveseink, ha a vásárnapi harangszó közben észreveszik? — És mondhatnám azt is, hogy a küldött költemény vers, mert ritmusa élő, mert aki olvassa, az elfeledett szobák szívének énekét hallja. — Ugyan ilyen joggal azért is megtámadható, mert nem hexameter, hiszen a hexameter szabályait sem veszi figyelembe, sőt azért is, mert nem másodfoku kétismeretlenű egyenlet, hiszen annak szabályait sem veszi figyelembe, tehát fölragja és füttyöl rájuk. Nekem semmi közöm a szabályokhoz, annál is inkább, mert a szabály arra való, hogy könnyebben megtanulja az ember az illető dolgot, és nem arra, hogy a fejlődést megakadályozza. Előbb jön József Attila, aki verset ír, aztán jön a tanár, aki a tanítás megkönnyítése végett megállapítja, hogy a József Attila-verseknek a szabályai pedig ezek és ezek. Azután jön másvalaki költő és a periódus megismétlődik. De akkor a verstani szabályok kibővülnek a József Attila versszabályaival, *ahogy a zene szabályai kibővülnek Wagner után a wagneri zene szabályaival*. Szabályokat csak meglévő valamikről alkothatunk, tehát csakis arra vonatkozhatnak, amiről megalkottuk őket. — Amit Kassákról írsz, az a te külön értékelésed, mely nem egyezik az enyémmel. Pedig Kassáktól én igen távol állok, mondhatnám nincs hozzá semmi közöm. Éppen ezért beszéltem az előbb annyira öntudatosan József Attila-versekről és nem pl. szabadversekről. Az örültségről, zsenialitásról és szimulálásról írt mondatod remek, találó és vele teljesen egyetértek. Azonban nem áll, hogy Ady-verset verejtékkel sem lehet írni, mert igenis lehet. Mert az Ady-vers szabályai már ismeretesebbek, tehát csupán alkalmazni kell őket. Ellenben nem lehet véres verejtékkel sem Ady-költeményt írni és Kassák-költeményt se. Ez azt mutatja, hogy a szabályok csupán a külsőségekből szublimálódnak, annál is inkább, mert a költészet, a versszerűség olyan finom és misztikus valami, hogy mással — (mint végeredményben minden) — mint önmagával ki sem fejezhető.

A te rádiód csak Budapestet adja néked és én Bécsben vagyok. De tudok én egy módot, hogy engem is hallgathass: végy, alkoss egy rádiót a te szívedre és én kristályaimat, lámpásaimat odaadom hozzá, hogy mennél erősebb legyen és meghallhasd a csillagok enyhe fényét és hogy meghallhasd, hogy milyen szeliden hajlik a földre az ég. Hogy hangokban hallhasd azt, amit látsz és ami messzire van. Etust csókolom, szervusz A

Ödönt üdvözlöm.

Az Etussal békülj ki

Kedves Luciekém,

mindenekelőtt a 300 frt és a 600.000 K-t

nyugtázom — mindkét küldemény nagyon jól és jókor jött. Kívülük nem is kaptam sehonnan — a Népszaváék a választások miatt nem érnek rá a költészetre, Fellnertől sem jött semmi az októberben küldött 100 Frn kívül.¹⁸

Már elköltözttem a Vaticanból, mert váratlanul és utólag fölemelték a lakbért 280 Fr-ra a fűtés címén.

Tehát:

Paris. (V.) 10 rue de la Huchette;

pont a Boulv. és Place St Michael mellett a Notre Damemal átellenben. Itt ketten lakunk és a szobának az a hallatlan nagy előnye, hogy egyáltalában nem lehet fűteni.

Párizsról le kell beszéljelek, azt hiszem, ha most kijönnél még jobban csalódnál abban a buta összezavart Mah-Jong partiban, amelyet a Baedekerek Paris néven neveznek! Hogy Ady, ez az iszákos hülye mit látott a pálinkában, az más lapra tartozik. Itt egyáltalán nem lehet ámulni, ha csak azon nem, hogy miként lehet annyi utolsó piszkos Krejzleráj egy-rakáson mint itt. Legszívesebben fölrobbantanám: állandóan és hiába keresem benne mind-azt, amit belé képzeltem. Soha olyan bornirt és fájtóan ostoba filmeket nem láttam, mint amilyeneket itt a Nagy Francia Nemzetnek pirulás nélkül a legkedveltebb szellemi csemegeként föltiltálnak. Van egy pár épület, 2—3 tér, és ucca, melyek érdemesek — de azokat már láttad, azt hiszem.

¹⁸ Fellner Leó bankár Hirsch Albertné közbenjárására bizonyos összegű havi támogatást ígért meg a költőnek.

Sándor Kálmán¹⁹ nevű barátom szerelmes a fényképedbe, és könyörög, hogy adjam neki. Nagyon szívesen, ha küldsz helyette másikat.

Ha ide akarsz jönni mindenáron, erédj el inkább a tenger mellé, ahol süt a nap, nevens sokat és örülj, — de szeretném, ha ezeket már otthon is megcselekednéd. Vagy menj inkább Bécsbe, ott sokkal kedvesebb, németül tudsz, és ott rengeteg alkalom van és hely kirándulásra a környező hegyekbe.

Mindenesetre ülj fel egyszer a Rax bahnra felejthetetlen élmény. Ott az én társaságom. (Lesznai, Gáspár, Hatvany, Fényes Samu)²⁰ sok szeretettel fogad majd, — és bármilyen hihetetlen, ott olcsóbb az élet. *Ott ami olcsó az egyszerű, itt ami olcsó az rossz.*

Most nem érek rá, de vasárnap hosszú levelet küldök. Szervusz, ölellek és csókollak mindőtöket.

A

926. nov. 24. szerda

Kedves Lucie,

egyáltalában nem szükséges aggódnod, hogy engem a ti otthoni ügyetek nem érdekel. Hogy ne érdekeljen, ahhoz több tényező hiánya szükségeltetne. Minthogy azonban ezek a tényezők a természetes kapcsolatok adottságaiban primaer formában jelentkeznek és akarunkon kívül is perfektuálódnak, az aggodalomtalanságnak, mint fennállásnak meg kell nyilatkoznia. Ezzel szemben áll az, hogy minden megnyilvánulás formában történik és formáját tökéletesen ki is tölti és a tartalmat *tökéletesen* kifejezi. Te mégis csak azon aggodalmadnak adsz leveledben kifejezést, hogy az otthoni dolgokkal nem törődöm. De a tévedések mindig ott vannak elásva, hogy az ember — jelen esetben Te — a tartalmat akarja magába fogadni közvetlenül, mégpedig valami misztikus elvontságban s elfeledi, hogy az csak formában lehetséges s hogy a *(tulajdonképpen)* forma azonos a *tényleges tartalommal*. Tehát aggodalmad nem hús- és vér aggodalom, hanem kigondolt fikció, mert ebben az esetben nem irtál volna. Mert maga az írás jelenti azt a föltételt, hogy törődöm az otthoni dolgokkal, hiszen ha nem így volna, nem olvasnám el s erre a megfontolásra jutva (tehát ha nem tétélezed föl adótnak a törődést) nem is irtál volna.

Egyébként tanulok, lapot alapítok, a pénzt az egyetemre várom, a versek csapját néha még megeresztem, az utóbbi időben sűrűbben s mint egyikben írom is: tejet iszok és pipázok, jó híreimre jól vigyázok, politikai elveim revízió alá vettem s maradok, mint voltam igazán szerető és rossz levélíró valamint

József Attila

Paris 927. III. 5.

Drága Luciém,

nem akartam válaszolni a sürgősnek jelzett pénzküldemény előtt 80 P. megkapva.

Nagyon kíváncsi vagyok azokra az érdekes tapasztalatokra, amelyeket ama nemes intézetben szereztl, annál is inkább, mert esetleg én magam is felhasználhatnám őket. Különbösen figyelmeztetlek, hogy Károly király fens. menyasszonya nem örültebb pl. jelzett úr b. neje, aki szintén — sans doute — ideggörcsöt és rohamot kapna, ha póri egyszerűséggel és fajtánk nemes szívét annyira jellemző közvetlenséggel magázná. Igen, téged a Schwatzerbe, engem a Történelembé zártak el, hol én is, hogy a te szavaiddal éljek, a fent jelzett és máséhoz hasonló szórakoztató bolondériák közt ámulok a Jóság helyett Társadalomnak nevezett épületben.

Írni nem írhattam, mert címedet nem ösmertem, csupán, hogy a Siesta szan.-ban lakozol. Hogy az Etussal kibékültél, annak már van teteje. De félek vihar esetén ezen a tetőn becsurog az eső. Ami baj, különösen, ha az ember tiszta dolgokat visz föl eme kibékülés padlására.

Hogy el ne felejtsem, föltétlenül írd meg, hogy megkaptátok-e második francia levelem? Itt küldök 3 verset — mostanában nem igen írok, sőt már egy hete nem is tanulok.

¹⁹ Sándor Kálmán — ekkor fiatal költő, József Attila barátja.

²⁰ Lesznai Anna — költőnő.

Gáspár Endre — újságíró, műfordító.

Fényes Samu — ügyvéd, író, — a Diogenes c. bécsi emigráns lap szerkesztője.

Csavargok. Muszáj egy kissé kiszellőztetni a fejemet s különben is még mindig idegenkedek a könyvtől. Szórakozni? Drága.

Tibor megelőzött. Nagyon sokat gondolok rá, hogy a nyáron, vagy több nyáron elmegyek inasnak. Az ember így nem sokat ér s különben is fórumon lévő ember vagyok, a tanárság pedig állami alkalmazás és így mindenesetre jó, ha az ember tud még valamit — amivel külföldön, sőt odahaza is, boldogulni tud.

A Népszavánál van még raktáron.

Guilleaume Apollinert fordítok magyarra. — Mint hallottam, odahaza sok új lap jelent meg. Közülük 3 (Pandora, Jel, Dokumentum²¹) kért dolgokat, a Jelnek küldtem is 10 verset, melyeket nagyrészt ismersz — de mind a 3 laphoz bizalmatlan vagyok. A Dokumentum iránt, melyet Kassák szerkeszt, azért mert Kassák a munkásmozgalom renegátja — ki a művészetről osztályszempontból ugyanolyan értékű és színű dolgokat mond, mint akár Rákosi Jenő, akár Herczeg Ferenc — a Pandora iránt, mert a Nyugat csemetéi csinálják, s a Jel iránt, mert valószínűen hozzáértés nélkül és baráti alapon szerkesztődik. A 10 vers — mindegyik jó — azonban bármily összeállítású lapban maradó képet ad, jöllehet 1—2 esetleg eltűnne a dilettáns írások tömegében.

Igen kiterjedt szerelmi levelezést folytatok franciául és németül. Hertha Böhm²² nevét jegyezd meg — félig már a menyasszonyom, még Hatvanból. Véle levelezek németül — egy szót sem tud gyönyörű nyelvünkön. Francia levelezési-szerelmeimet kénytelen voltam a nőimmel szemben csalárd módon megkonstruálni — állandó stilusgyakorlatok céljából.

Izelitől egyik levelem megszólítása:

(A következő sorok áthúзва találhatók:)

Petite Jeanette,

Floraion des cioux!

Je vous recherche toujours dans mon désir et dans mon lit qui est encombré par M. Takács!

Toi mon matin le plus bleu!

Eau fraîches, oiseau, miroir des aveugles!

Numéro de telephone inoubliable!

Chameau d'or dans ma vie comme la Sahara

Des scarabées traversent mon coeur quand je ne peux pas tenir tes mains!

O toi trois espoirs de ceux qui râlent!

Qui es-tu toi qui me remplis?

Qui es-tu toi qui ne me connais pas?

Je voudrais te donner quatre verres de mon vin de mon eau de mon lait de mon sang!

Le Saturne doit planer au-dessus de ta tête toujours avec mes yeux qui te regardent

Il foudrait incendier Paris que l'on puisse te voir en charté divine!

O bibation de rosées!

Toi ma portion la plus belle de pommes frites! —

Est-ce que vous savez déjà ce que vent indiquer le mot: *gentil*? —

Payen

Votre payen

Ma petite

Je suis votre payen

(oldalt a margón a következő megjegyzés)

marhaság

(lábjegyzetben írja:)

Ehhez azt fűzöm, hogy a kicsi tényleg nem tudta, hogy a *gentil*, nőnemben *gentile* és nem *gentille* (csinos, kedves) pogányt jelent! Ich kann schon selbst die Franzosen verbessern! Szervusz

A

²¹ Pandora — Szabó Lőrinc szerkesztésében a második Nyugatnemzedék esztéta folyóirat volt, de nem tudott sokáig fennmaradni.

Dokumentum — Kassák folyóirata az emigrációból való hazatérte és a Ma megszűnése után.

Jel — Debreceny Miklós és Sándor Kálmán szerkesztésében megjelenő kassákos szemle. Mindössze két számot ért meg.

²² Hertha Böhm — fiatal német nevelőnő. A költő Hatvany Lajos kastélyában ismerte meg.

Luciekém,

a 10 Dollárt és 30 Sch-t megkaptam.

Nem tudom, hogy az Ödönnek mennyiben volt igaza, amikor »hallgatásomra« való tekintettel nem utalta ki az ígért összeget. Ez azt jelenti — sajnos —, hogy ő sem ismer eléggé — nem szólva rólad. Ebből a szempontból sokkal jobban bántott és bánt a dolog, úgyhogy emellett számba sem vehető az a kellemetlenség, amit magától értetődően a pénz késése okozott. (Az első részletből — 345 Fr — különkiadásom volt (egyetem, cipő, nagymosató) közel 225 Fr). (Tehát maradt 120 Fr ami testvérek közt sem tart 10 napnál hosszabb ideig, azaz 1—10-éig, holott az összeg másik fele csak most, tegnapelőtt érkezett meg.)

*

Ödön nagyon jól tudja, hogy bármit, amire szüksége volna, megtenné, akkor is, ha az világfőfogásomnak föladásába, illetve — mondjuk ki — elárulásába kerülne. Ödön azt is jól tudja, hogy még az ő ítéleteit sem fogadom el kritika nélkül s hogy akármilyen is a szándéka, célja velem a jövőre vonatkozólag, éppen úgy mint a múltban, csak annyiban vetem magamat alája, amennyiben az az én elgondolásaim végső következtetéseivel is egybevághat — kivéve azt az esetet, amikor speciálisan az ő személyéről (és életéről általában) közvetlenül van szó. (Ezt ne oly romantikusan képzeld el, hogy pl. ha kigyullad a ház, hát berohanok érte, mert ezt minden valószínűség szerint azon emberek legnagyobb részével megtenném, akiket nem dobnék magam is szívesen tűzbe.) — És jelenleg azonban az az eset áll fenn (és ezt is tudja az Ödön), hogy ilyesmiről szó sincs — sőt nem is valószínű, hogy valamikor az Ödönnek énám speciális szüksége legyen.

Most pedig még megállapítom a következőket:

1. Amit Ödön értem tett eddig, az egész intellektuális fejlődésomban pótolhatatlan s a bennem már adottan meglévő értékek tisztulása nélkül nem volt volna lehetséges. De:

2. Amit Ödön eddig értem tett, azt értékes voltomra való tekintet nélkül tette; azaz megtette volna akkor is, ha teljesen középszerű sőt ennél alacsonyabb fokon álló intelligenciájú és tehetségű ember volnék.

Ez viszont azt jelenti, hogy óriási méretű aránytalanság áll fenn Ödön rám-való gondoskodása és ennek a gondoskodásnak eredménye között. Ez az aránytalanság áthidalható lenne, ha 1890-ben élnénk, ma azonban az a helyzet, hogy még súlyosabbá teszi az a körülmény, hogy a világtörténelem legfontosabb fordulójának egyikét éljük, s hogy ebben a fordulóban ideológiánk — ellentétes osztályokból való származásunk következtében is — ellentétes. Ez a különbség még két — természetesen őszinte-forradalmi szocialista között is fönnáll, ha az egyik lényegileg munkás és a másik lényegileg polgár, (intellektuel) mert az előbbi a forradalomnak (politikai) és tömegmozgalmaknak a részese, míg az utóbbi legfőljebb eme részességnek aktív értékelője; más példa szerint ily különbség van pl. a kísérleti lélektan és a diplomácia között.

Énám mindebből kétségtelenül az gyakorol nyomást etikailag (nem morálisan) amit az 1. pontban állapítottam meg; Ödön pedig csupán a második pontban leszögezett értéket kétségtelen, hogy nem fogja fel úgy a közöttünk levő s az én részemről már teljesen elmélyült baráti viszonyt, hogy az ő irántam való morális tettei nem csupán morálisan köteleznek. Ezért van az, hogy eddig is a polgári morálnak megfelelő jövőt akart és akar számomra biztosítani, s hogy én eddig egyikbe sem mentem bele, mert ez az én számomra antiethikus volna. Ezért van az is, hogy ő úgy próbál ráncba szedni (nem tudom miért), hogy a szükséges pénzösszeget visszatartotta s hogy énám nem ez, a pénz hiány, hanem a visszatartás ténye hatott és bántott jobban. (Ha egy gyereket ebédmegvonással büntetnek (akkor is ha van rá ok) mindig tragikus, mert ha szereti szüleit, a büntetés ily módját arra magyarázzák érzései, hogy szülei őt nem szeretik viszont ezért válik dacossá, ami nem jelent mást, minthogy iránytalanná és fölöslegessé vált szeretetét gyűlöletté és bántássá akarja változtatni, tehát a büntetés nem éri el célját, sőt ellenkező irányú eredményeket kelt, ily módon, ha pedig a gyerek ily módon való fenytése sikerrel jár, az tragikus a szülőkre nézve, mert így a gyerekből kiprovoálták azt a vitalitást, hogy az ebédet jobban szeresse szüleinél.)

Mindezeket pedig azért írom, mert különös elhatározás előtt állok, aminek teljes elgondolását válaszd után közlöm. Azt hiszem nem fogok csalódni Ödönben s nem fog megharagudni ezekért a ténymegállapításokért, legfőljebb ahol hiba van korrigálja őket. — Az orvosságot illetőleg Gál irt Liebmannak.²³ Csókollak mindőtöket.

A

²³ Gál és Liebmann — József Jolán pesti orvosismerősei, akik József Attila gyomorbetegségeit igyekeztek kigyógyítani.

Párizs, 1927. máj. 8.

Drága Luciem,

a 400 Fr-t össz mondanivalóddal együtt, hogy miért nem írok, megkaptam. Ugyszintén annak idején a 100 P-t és a csomagot. Kezd gyanússá válni a dolog, hogy leveleim állandóan elkallódnak. Vizsgáljatok meg minden egyéb küldeményt, amelyet kaptok, hogy *nem voltak-e előzőleg fölbontva?* Legutóbbi levelemben a Láthatárról²⁴ írtam s oly régen, hogy feltétlenül meg kellett kapjad, még mielőtt a pénzt számomra föladtad volna. Ha azóta megérkezett, nézd meg a dátumot, külön a lebélyegzést s vedd össze a kézbesítési napi kelettel. Ezt más levelekkel is megteheted, mert tulajdonképpen nem az én, hanem a ti postátokról van szó! Mindeddig vártam, hogy válaszolsz valamit, hiszen a pénz mellé semmit sem írtál. Tudd meg, hogy Rubin László megkapta-e a levelemet. És miért nem ír? Én bizonyísten nem kapok migrént ha nem kellek nekik.

Nekem úgy sem a lap mai összetétele szimpatikus, hanem csak az, hogy végre van valami, ahol a derék és zöld munkatársak között esetleg komoly dolgokról is lehet beszélni. A demokráciáról odahaza bődületes dolgokat gondolnak el a Szász Zoltán²⁵ féle kispolgárok. Én nem is értem, hogy ez az ember miért nem marad eredeti és állandó témája, a szexualitás mellett. Akkor az odahaza uralkodó tájékozatlanságot legalább jobban nem zavarná össze.

Semmi különös újság nincs. Ödönt kérem, hogy ha lehet, már most biztosítsd számomra egy állást az őszre Pesten.

Szervusz

csókollak benneteket

A

Mi van az Etussal?

Legutóbbi versemet küldd vissza!

Párizs, 1927. máj. 28.

Kedves Lucie,

azt hiszem, hogy semmiképpen sem felel meg számomra sem Lausanne, sem Budapest, sem a Balaton. Egyszerűen azért, mert mindenütt akadályozva volnék a tanulásban, holott én az ősszel alapvizsgázni akarok. Ezzel szemben én a következő programot gondolom kedvezőbbnek:

Korda Vincével²⁶ (a Sándor öccse) és Janovits Bandival (az összes ismert családok rokona), akik mind a ketten igen okos fiúk, Toulon mellé, egy tengerparti kis falucskába utaznánk aug. végéig. Onnan aztán Olaszországon keresztül haza. Az utiköltség így kb. 100 frankkal több — beleértve a Párizs—Toulon-i utat is természetesen. Az élet ott sokkal olcsóbb, csend, pihenés és magány. Nekem úgy is szerzetesi életet kell élnem, ha komoly munkát akarok végezni. Janovics Bandi is tanulni akar, ő most készül a művészettörténeti doktorátusra. A Vince pedig még télen is naponta 7-kor kel, (könnyű néki, ő végig csinálta a háborút, mint zupás őrmester) 30 éves már — és megver, ha nyújtózkodni akarok az ágyban. Így tehát minden lehető szerencsés körülmény összetalálkozik az alapvizsgaelőtti élethez.

Itt vizsgázhatok, azonban alapvizsgáznom mégis kell odahaza; magyar szak itt egyáltalában nincs, s ha volna sem menne másképp az egyetemi szabályok szerint. A vizsgadíj itt 220 Fr; ha akarod, neki megyek, bár teljesen fölösleges. De vannak ingyenes szorgalmi kollégiumok is, ezeket elvégezvén, remélem, hogy kapok odahaza tandíj mentességet. A vizsgák itt jun. végén vannak, a szemeszter jun. elején végződik.

A 100 P-t levelem bedobása után azonnal megkaptam, sőt a postás már az előző nap is keresett vele. A csomag is megjött (10) érintetlenül.

(Levéltöredék.)

Aranyos Bandi Bátyám,²⁷

minthogy itt magam hasonlíthatatlanul társtalanabb vagyok nálad, az írás szükségét gyengeségnek declaráltam, kedvem sem volt s tudtam, hogy neked is erős elhatározásokat kell bekapcsolnod, hogy válaszolhass. Nem is igen volt érdemleges mondanivalóm, bár az ujjak állandóan motoznak fejemben, mégsem akartam pozitív eredmények nélkül elédállni. Amit

²⁴ Láthatár — Rubin László szerkesztésében megjelenő zavaros szemléletű tiszavirágéletű folyóirat.

²⁵ Szász Zoltán — polgári újságíró, publicista.

²⁶ Korda Vince — festőművész, a költő barátja. Remék portrét festett a kamasz József Attiláról.

²⁷ »Aranyos Bandi Bátyám« — Gáspár Endrének küldött levél.

itt elmondok néked, az sem végleges, de érdemes hacsak a magam számára is így, írásban is meghatározni.

Természetesen elsősorban »a versről általában« van szó, illetőleg az új módszerű versekről s egyidejűen de különválaszthatólag az általam ismert versek-produkáló személyről, tehát magamról. Ne félj, már nem nyafogok, hogy jó-e vagy rossz-e a vers, és hogy csudaszép-e vagy csak gyönyörű. A magamrahagyottság oly sokat segített rajtam, hogy Fényes bácsi még meg is rökönnyödik tőle, ha leméri.

1. A romantika — mely Bécsben még lényeges alkatrésze volt érzéseim és ebből következően gondolkodásom struktúrájának — ellillant belőlem s ami még megmaradt volna, azt akarattal fújtam széjjel. Azaz semmi sincs, amit megokolás nélkül leírnék, csupán azért mert tetszik, vagyis a »nekem ez tetszik, tehát« kategóriából kivontam mint elsődlegesen, (tehát csupán) használandót a »nekem ez tetszik és megfelelő, tehát« kisebb kategóriáját. (Ez kisebb kategória s így érvényes rája nézve is az aranykategória törvénye, tehát nem mond ellene semmit az, hogy ezáltal tulajdonképpen szintén érvényesül a »nekem ez tetszik, tehát« mely így nem a verselemek felhasználásának módjára, hanem a *mód kiválasztására* vonatkozik — s így lehet folytatni a végtelenségig mértani sorban, melyben a tényező ez a két kategória.)

2. Ezek után természetesen arra törekedtem, hogy minél tényyszerűbben fejezzem ki az elmondandót, még pedig a szimbólum-lehetőségek kizárásával, vagyis, hogy az elmondott tény minden mellékgondolat kizárásával jelentse az érzést, ami által — a forma és tartalom azonossága folytán — a mondanivaló is módosul annyival, hogy pontosabb, tehát mondani-
valóbb lesz, azaz a vers léte szükségesebb s maga a vers versebb. (Felfokozott életigenlés és megnövelt alkotóerő. Lásd Einstein : Annak az erőnek bizonyos része, mely a fény sebességénél nagyobbab ad.)

A konstruktivizmus a tárgy és tényyszerűséget hirdeti. De van egy (s valószínűleg több) ; magyar népdal, melyet itt zarathusztrai magányomban állandóan fuvok : Nagykállóban egy torony van — középeben egy óra van — köröskörül aranycsipke — Rászállott egy bús gerlice. — Hát itt a népköltő egy bötüt sem mond arról, hogy fáj a szíve (amilyen elemekből ma már Freud és a pszichoanalitikusok tanainak ismerete után könnyű verset írni s az ilyen versek egymástól csak nyelviileg különböznek), ez a vers csupán tényekben állítja magát, pedig költője biztos, hogy nem ismerte a konstruktivizmust. De ismerte a konstruktivitást. Konstruktivista művészi tárgy nem lehet, csupán k e. kritika. Ez pedig azt jelenti, hogy a kritika visszatért a mesterségbeli kérdések és értékek tisztázásához, ami már esedékes volt, hiszen kritika helyett többnyire — rossz pszichológiai tanulmányokat kaptunk, sőt már odáig terjedt a fejetlenség, hogy magáról a kritikáról is azt állították, hogy művészet. Így aztán a konstruktivizmus-szó nem fedi az itt adott jelentést, és rossz. Tehát kár vitatkozni, hogy a művészi tárgy belső fölépítettségére nézve organikus-e vagy konstruált. Természetes, hogy : organikusan konstruált és konstruktive organizált, egyszerre.

3. Az impresszionizmus-előtti képek témáját is — hasonlóan a konstruktivista vagy bármely más képekéhez — mindaz teszi ami csak rajta van a vásznon. De mondanivaló és téma nem egy és ugyanaz, mégpedig azért, mert *bár a mondanivaló minden esetben téma, a téma nem mindig mondanivaló, lévén a nagyobbik kategória.* A téma rendszerint úgy jelentkezik, hogy egy csomó kitöltendő űrt hoz magával, mert ha a téma és a mondanivaló azonosak (a primitívknél elsősorban), akkor a témát nem lehet *kidolgozni*, hanem egyszerűen ki kell mondani. A művésznek tehát nem kell mást tenni, és nem is szabad, minthogy kimondjon minden kimondandót s ha ez megvan, megvan az egyszerűen kimondott téma, melyet már nem kell *kidolgozni*, sőt nem is lehet anélkül, hogy a már megalkotott művészi tárgyat el ne rontsa. Tehát a témát csak utólag mint adottat konstatáljuk. — Nagyon sok ilyen esetben a téma nem egyéb keresztmetszetenél, (versben stb.) mások azonban lehet azonos előre-kitűzötten is a mondanivalóval (a minden ú. n. témás tökéletes vers) ez azonban a lírai mondanivalók egy részének nem felel meg, így a költő tulajdonképpen kevesebbet ad mint tudna ; persze nem mindig.

4. Az előbbiekből következik, hogy : ha tisztaságra és precizításra törekszem, nem lehet egyéni nyelvem, mert tiszta és precíz nyelv csak egy lehetséges, melytől ha eltérek, a tiszta és precíz voltától térek el.

5. Verset most már oly komolyan írok, mintha sortűzet vezényelnék az elitéltre, vagy autót vezetnék a tüntetők között. Ha kezembe veszem a tollat, tudom, hogy pontosan megoldandó matematikai egyenlet előtt állok : s hogy ezt a vállalt, illetve szervezetem és fene tudja milyen erők által diktált studiumot a legpontosabban kell megoldani.

*

A küldött versek közül a keresztrel jelölteket add át Fényes Bácsinak, azért nem küldöm egyenesen néki, mert akarom, hogy elolvassd őket akkor is, ha Fényes Bácsi nem közölné, bár ez nem fontos, mert most van nála egy versem ; a fennmaradót (egyet) pedig add át

Ignotusnak, néki egyidejűleg elküldöm a többi, de nincs több ily vékony papírom és nem akarom, hogy vastag papírral terheljem zsebemet, melyet ily esetben portónak neveznek. S egyidejűleg mondd meg nekik, hogy aki ilyen levelet tud írni, az már nem költöhet népdalokat.

Fenyő Gyurka él és virul, mikor megérkeztem már táncolt. Ez igen öröndetes, ha az ember nem a 6. emeleten lakik. De aki pénzt vár, aki eltörte a lábát s ezek tetejébe 6. + mez-zanin emeleten lakik, az legyen otthon a kutyafáját! De persze, neki lányok után kell szalad-gálni. Pedig, Istenem, olyan fiatal még!

Benedek eltűnt. Egy vöröshajú tömzsi kislány ugyan azt állítja, hogy szeptember 15-én még látta amint este 6 óra 24-kor megsimogatta szakállát, hintett is csókokat feléje, de ő annyira elmerült a bőrében, hogy nem vette észre.

Suschny jó fiu, tőzsomszédom, verseimet fordítja németre és minden sajtomat meg-eszi.²⁸ Hálátlan volnék ha csak róla állítanám ezt, de Páris minden autókötője azon a címen, hogy nagy költő vagyok, megveszi minden sajtomat. Én egy hétre előre megveszem, nehogy éhenhaljak, (ezt említsd meg válaszódban, akkor beszámolok arról, hogy mily fontos szerepet játszik az éhenhalás fogalma. Először a finn nők, aztán a svédek, te, ki ne kezdj éjszakai fehér-néppel!) s ők megesszik.

Mucinak²⁹ küldök egy cigarettapapírt, Kata asszony³⁰ fogadja kézcsókomat és legszebb pillantásaimat, téged csókollak és
szervusz
A.

József Attila, Paris (III.) 4. rue du Vieux Colombier Hotel du Vatican.

Budapest, 1928. ápr. 25.

Kedves Kuncz Aladár,

Örömmel hallottam, hogy föltűzted zászlóimat az Ellenzék magaslataira és szintazon-kepp örömmel várom a pénzcsekéket. Azonban, mint talán Te is sejtet, ez az öröm, a pénzvárás öröme immár igen hosszú nyúlik, és különösen hasizmaim szenvednek emez állandó lelkes örvendezéstől, merthogy hosszas és sanyarú állapotaimban igen kevés előkészítő gyakorlásom volt vala, verébkergető foglalkozású lévén, ilyen hashullámzó derűhöz. Meg hát: ami késik nem múlik, azonban mosolyom késni nem készt, ám tehát mulandóbb is. Amik után meg kell kérjelek, hogy ha már nem küldesz pénzcsekét, *legalább ígérd, hogy küldesz.*

A Pásztortűzben³¹ jött néhány versemet egy-két nappal ezelőtt láttam csupán, az egyetemi könyvtárban böngészvén. Azonkívül, hogy jólesett, semmi köszönetet nem mondok, nehogy elbizd magadat. Különben is erre, szép sorjában, adódnak majd módok.

Verskötet kiadásán töröm fejem, azazhogy már egészben ezzel törődöm, úgy gondol-kozáván, hogy ha már el kell adjam egy tál lencséért üdvösséges verseimet, akkor legalább amint az korunk követelményeinek és *ünnepi szokásainak* megfelel, lencse feltéttel c. formá-ban mosolyogjon reám a balszerencse és a sorsharag.

Hadvezéri és D'Annunziói (anarchista D'Annunzio) mozdulattal szeretném átnyújtani előfizetési ívemet s ezzel a, bevallom kevésbé pontosan idézett, retorikus gesztussal:

korunk költője meghal,
de verseskötetét eladja!

Ezekből is láthadd, hogy légy szíves előfizetőket, a 70 lejért, szerezni és pedig minél többet. És kívánnám még, hogy *József Attila: Nincsen apám se anyám* főcímmel közöltesd néhány versemet egyszerre, lehetőleg egész oldalon. Ami a fizetés újfenti ígérését illeti, az ezekre is kiterjedhet.

Áprilynak add át kérlek üdvözetemet, hacsak nem sértődik meg egy foglalkozására nézve járókelő-számláló fiatalember ilyen irányú és barátságos szándékain. Te pedig írdál néhány sorocskát, legalább ceruzával.

Bpest.

VI. Andrassy út 6. III. 12.

Az előfizetési díjakat május 15-ig föltétlenül küldd el — ha vannak.

Ölel
József Attila

²⁸ Suschny — fiatal német expresszionista költő Bécsben, Kassák köréhez tartozott. Ott ismerte meg József Attilát.

²⁹ Muci — Gáspár Endre leánya.

³⁰ Kata asszony — Gáspár Endre felesége.

³¹ Pásztortűz — transzilvánista szemléletű erdélyi folyóirat.

Budapest, 1931. ápr. 13.

Jutkám!

Lapodat vasárnapra virradóra kaptam meg. Vasárnap kinn voltam sokad magammal Csillebércen, lábam térdig elkopa. — Az állomásra későn érkeztem, már nem tudom; mi akasztott meg sietségemben.

Nem tudok mit írni, nagyon várlak. Édes vagy. Én meg ideges, nem lelem a helyemet. De azért munkához láttam, belefogtam könyvem megírásába. A szeminárium 24-én kezdődik, már azzal is készen vagyok. Nagy elhatározással rendeltem egy csomó könyvet: Luppolt: L. und die Philosophie; L.: Materialismus und empiriokriticismus; Thalheimer: Einführung in den dialektischen Materialismus s még egy néhányat. Most hát elsősorban tanulok és megkezdett könyvemhez való jegyzeteimet szaporítom.

Ennyi pillanátnyilag elég is. Ha kíváncsi vagy, hogy szeretlek-e és mennyire és hogyan, akkor siess és gyere, majd meglátod. Addig is nagyon.

Szervusz
Attila

Hódmezővásárhely, 1934, ápr. 16.

Drága Lajos,

kölcsön kaptam a Kiskunhalmot, egy szuszra olvastam végig. Remekmű ez, barátom! Több mint filozófia és több, mint költemény, — egy pillanatra színtelenné teszi eddigi versirodalmunkat. Tudod, hogy én jobban szeretek verseket olvasni, mint bármilyen prózát, — a Kiskunhalomban mindkettő előnyeit látom együtt. Ez azért különös, mert a vers éppen azért kötött kívül, mert belül, tartalmilag folyékony. Víz pohárban, gáz pneumatikban. Ha kiszűrod a gumit, a gáz elillan, tartály, tehát — rugalmas vagy merev, azaz szilárd külső forma nélkül a költő nem mondhatja el, amit akar. Regényben — burkoltan — ugyanilyen szerepet játszik a cselekmény fölépítése, a »jellemek kifejlése« stb. Az hogy valaki ezt így, minden kimutatható eszköz nélkül elérje, az a művészetben rendkívüli.

Azt hiszem, ahogy költők beleélik magukat »költői« pózokba, drámaírók (napokra gondolok) jellemekbe, konfliktusokba, te úgy éled bele magad a tagolatlan valóságba. Bennem szinte szorongást keltett a Kiskunhalom végzetszerűsége. Mert nem az végzetszerű, hogy »a hős a végén elbukik«, hanem hogy »a hős« egy pakli dohányt vesz a trafikban, hogy tehát soha senki nem lehet hős. Könyvedről kötetekre valót lehetne fecsegni, többek között hogy a hős fogalmát teljesen értelmetlenné teszi. A Kiskunhalom után eszembe jut a »Bűn és bűnhődés«. — Most látom, hogy Raszkolnyikov alakja nem is érdekes, — érdekes a Petrovics Porfiré.

Úgy hallom, Pesten sincs nagyon meleg. Hát szervusz. Irhatsz egy illattalan levélkét.

Ölel barátod
J. Attila

Üdvözlöd nevemben — kérlek — közös barátainkat, különösen a Kis Bartát!⁹²

Cím: H. M. V. hely Horthy Miklós ut 14. Hogy a könyved? Esetleg eladhatnék — máris érdeklődöm.

Drága gyermek,

semmi ujság, sokat eszem és szeretnék sokat aludni, de hív a kötelesség minduntalan. Lehet, hogy pénteken délből megjövök, de lehet, hogy csak jövő kedden. Addig nem írok. Írtam verset is és küldtem a Nyugatnak. Képzeld, itt akadt egy ifjú, aki hallgatta rádiófelolvasásomat

Ölel és csókol

A.

Kedves Judit!
Sok szeretettel üdvözöllek

Attila

1937. XII. 3.

⁹² ...»Kis Barta« — Barta István ügyvéd.

Kedves József Attila,

Kassák főszerkesztő úr azt a kifogást emeli a versei ellen, hogy azok nem is versek (t. i. a Tanítások című) és a »kor kereséseinek a színvonalába nem esnek belé«. A Ma már nagyon is iskolává nőtt és az az álláspontja, hogy nem kell sem prédikálni, se manifestálni, nem kell imádkozni, sem tömegszónoklatokat tartani. A főszerkesztő egy pár versét ígéretnek veszi, de nem tudom, hogy Magának elég-e ez? Én mindenesetre nagyon szívesen állok tovább is minden megbízására készen

Wien III. 15.
I. Universitát

üdvözlettel
Erg Ágoston³³

Kedves Attila!

Örömmel vettem kedves leveledet. Azóta Tettamantitól is hallottam Rólad.

Tőle tudom, hogy az egyetemre nem igen jársz. Lehet, hogy úgy élsz és annyit tapasztalsz Bécsben, mintha Makón volnál. Hiszen ez rendben is van egy bizonyos szempontból. Csakhogy gyakorló-költő-jelöltnek azt mondaná az ember: Légy szíves fejlődni. Légy szíves új, (Előtte is új) dolgokat látni csőstül. Légy szíves kifacsarni az Univerzitátból minden tudományosságot, ami benne van, vagy aminek benne kellene lenni. S emellett ne is üsd agyon az időt holmi unalmas filológiai bogarászással. Néha egy kissé züllötteske helyekre is járj el. Hiszen mindent illik ismerni. De: *Μηδεν άγαν*³⁴ (Az ékezeteket rakd fel Te!) Szépen, illendően, finoman, kellemesen csinálj mindent; ahogy olyan emberektől el lehet várni, aki probiermamzellek készül az irodalomtörténet kirakataiba. Szóval igen is, meg nem is. Jól viselkedjél mindenben, És főképp: Ne fogadj el tanácsokat.

Pirosszemű című szép kis versedet olvastam a M. Friss Ujságban. Művészien egyszerű kifejezés. — De azért ilyen vers teremhet kötetten is. Nem rajongsz ujabbban a verseidért? Még mindig a pihenőidőnél tartasz?

Értesítlek különben, hogy karácsony előtt voltam Budapesten, sőt Szegeden s elhoztam a fényképezőtől a fényképeket. Egyet magamnak s egyet Rétinek. Köszönet érte mégegyszer. Kicsiben már azt hiszem, láttam ezt a képet Nálad.

Én a tanításon kívül gyorsírói dolgokkal foglalkozom az idén is. Ezek meglehetősen elfoglaltnak s nem is mondhatnám, hogy kellemetlen volna velük foglalkoznom. De azért alapjában mégis csak másodrendű kérdéseknek tekintem őket. Munkánk, amit el kell végezni, hogy az ember az igazi komoly dolgaihoz lásson. Csak sajnos, ezekhez a komoly dolgokhoz alig-alig jutok.

Viszont sokszor, ha hozzájuk juthatna, akkor is mást csinál az ember előbb. Szereti az ember a legszebb dolgokat a bizonytalanban látni. Csak nem nyul hozzájuk.

Röviden mondva tehát: nálunk semmi sem változott. S igen bizonytalan, hogy fog-e változni.

Miután Budapesten a minap voltam, nincs ott semmi elintézni valóm.

Kézcsókomat s üdvözetemet jelente üdvözlő és ölel

Makó, 1926 jan. 1.

Ödön³⁵

Wien I Fleischmarkt 5. Red Volkszeitung

1926. X. 22.

Kedves fiam, nem tudom, hogy tudod-e, hogy a Nyugat idén október 1-én megjelent számában s ott egy kis tanulmányomban egyik versedet lenyomtam, idéztem s Rólad ott magamat szívem szerint kibeszéltem. Innen messziről nincs egyéb utam s módom, hogy a Nyugat szerkesztésébe beleszóljak, — miután magam nem nyúlhatok, tisztelnem kell barátainak ítéletét s szándékait, akik vállalták. Nem tehetem hát, hogy küldött verseidnek, az Irén asszonynak ajánlott³⁶ szépek sem, közvetítője legyek a Nyugatnál. Indulj egyenest a

³³ Erg Ágoston — akkor bécsi egyetemi hallgató, Kassák köréhez tartozott. A levelet valószínűleg 1924-ben írta József Attilának.

³⁴ *Μηδεν άγαν!* — tarts mértéket!

³⁵ Ödön — Galamb Ödön.

³⁶ Irén asszony — Hirsch Albertné.

szerkesztőkhöz — ezt kell kérnem Tőled, s mindenkitől, ki hozzám kéziratot küld. Hogy nekem mi a Rólad való véleményem, azt nemcsak Te tudod, hanem Osvát és Gellért is tudja. Persze azt is, hogy mindig tisztelem az ő meggyőződésüket. Szeretettel bátyád

Ignotus Hugo.

Kedves Attilám.

sokszor gondolok rátok. értem a helyzetet amiben vagytok nehéz, senki jobban meg nem érti mint én aki itt az idegenbe nélkülözi a testvéri szeretetet, vagy rokon volna körülöttem akivel megosztanám lelki szenvedést, testi betegségem úgy is oszthatatlan. Küldtem Párisba egy ajánlott levelet nem hiszem, hogy megkaptad akkor mikor onnan írtál 5 dollár volt benne azért érdeklődök. Nehéz a létfenntartás az egész világon. Az élet egy nagy küzdelem. Mit csinál Jolánka bécsből írt, még nem írtam neki, nem tudom fent tartja-e a lakást vagy más címe van. Ne legyetek hozzá hálátlanok mert hiszen sok javával éltetek. Kedves Attilám nehezen küzdessz a jövőért de küzdelem nélkül nem is élveznéd a gyümölcsét. mellékelve küldök 5 dollárt ez így bizonytalan majd alkalmilag megint küldök postán ha megyek Detroitba szeretnék egy példányt az újabb verseskönyvedből, majd írok Etelkának is ne bajlódjon a lencsével itt is kapok nagyon apró azért ez is jó

Sokszor Őlel csókol
Nénéd

Mrs. Mary Szücs
R. 4. Belleville mich

(J. A. nagynénjének levele kb. 1927 febr.)

Gyoma, 1930. január 31.

Nagyságos

JÓZSEF ATTILA író urnak,

BUDAPEST

VI., Andrásy-út 6.

Jó néhány évvel ezelőtt a Paul Zsolnay Verlag Balázs Béla utasítására beküldötte nekünk Önnek egy verseskötet kéziratát, amelynek kiadására akkor nem vállalkozhattunk. Mindaddig nem sikerült megtudnunk az Ön b. címét és így a kéziratot nem tudtuk visszajuttatni. Most sikerült a címét »A Toll« szerkesztőségétől megkapni és így bátrak vagyunk a kéziratot ezennel visszajuttatni.³⁷

Maradtunk kiváló tisztelettel
Kner Izidor

(Gépfáros levél.)

Bujváros X. 4. 934.

Kedves Barátom!

Kicsit késve válaszolok, nem voltam itthon. Lenn voltam B. csabán néhány napig. Azon ne aggódjon, hogy bosszankodtam-e, nem tragikus, azóta látom, hogy nem is olyan könnyű. Tisztázatlanok az irodalmi szempontok, zűrzavar van s így sincs olyan irodalmi tekintélyű ember, aki mint szerkesztő elboldogulna evvel a marxista-karrierista társasággal (gondolom érti mit akarok evvel mondani). *Nincs szellem-fegyelmük*, okoskodók, papirosemberek, élményanyaguk — úgy emberi — mint osztály — hiányos! — A Külvárosi éj-t még én se

³⁷ Kner Izidor leveléről — 1926-ban ismerte meg Lesznai Annát, Balázs Bélát és Lukács Györgyöt. Ők közvetítették verseit Kner Izidorhoz, a kiváló gyomai nyomdászhoz, aki Balázs Béla kötetét is kiadta. A cég bizonyára anyagi okok miatt nem vállalta a kötet kiadását.

láttam. (azóta nem adott ki?) Az »Óda« »Elégia«, és a »Fiatalasszonyok éneke« páratlan versek amiket én ismerek azok közt. S volt még egypár, de nem jut eszembe. Akkortájt, amikor ez megjelent, fenn dolgoztam Pesten egy szombat este elmentem magához, de a megadott címen nem lakott senki. A butor a folyosón volt, de egy lelket se találtam (Székely B. ucca) — Folyóirathoz különben sem kell csoport, mert a »csoport« veszekedésből és ennek a révén szellem-silányságokból áll. De azért azt hiszem most a depressió idejében szelektálódik az ember, s nem sokára lesz szellemileg fegyelmezett író és olvasótábor. — Egyébként Csabán épeztél voltam, mert van egy kész tanulmányom kb. 2 1/2 ives, amely épen evvel foglalkozik. Világnézet tudatosítás és mozgalmóbírálat. De mert jobbra-balra kellemetlen megállapítások vannak benne, magamnak, illetve barátaimnak kell kiadni. Ugy hiszem még az ősz folyamán megjelenik. Most kontrolálni küldtem. Ugyszintén »Vallomás« c. önéletrajzi könyvem³³ is kész van, Gaál Gábornál van ezidőszerint. Hogy mikor jön ki, nem tudom. Ha felmegyek valamikor felkeresem. Addig is barátsággal

Veres Péter

Balmazújváros Kadarcs u. 5.

Kedves Attila!

Holnap, pénteken este (IX. 17.) fél kilenckor összejön nálam a rendes pénteki társaság — vendégünk lesz Josef Hora Prágából. Össze akarom hozni a magyar írókkal. Kérlek, jertek el ti is — már mint Hora verseinek a fordítója is kell hogy nálam légy. Emlékszel a verseire: »Könyvek az asztalon« és »Szivem testvére az idő.« —

Kosztolányi és Szabó Lőrinc is eljönnek. Irtam Kassáknak, Berdának, Komlósnak — mozgósítsák minden ismerésünket! Segíts Te is, amennyiben találkozol velük!

Szeretettel üdvözlő

Straka³⁹

Praha, máj. 24.

Kedves Barátom!

Várom az ígért cikket a Česk-Slovo számára, de úgy látszik, hiába. Ugy látszik, sok a dolgod, bár hoznának is a konyhára, amint illik. A Szép Szó második számát megkaptam, a harmadikat, a román versekkel még nem. A második számról Piša írt megemlékezést a Právo Lidu-ba. Leadtam egy kis rövid hírt a többi lapoknak is, nem kísértem figyelemmel, lehozták-e. Valószínűleg leköszölte más lap is, amennyiben csehszlovák vonatkozása volt, melyet külön kiemeltem. Itt küldöm Neked Hora egyik legújabb versét, nagyon szép! — Ha érdekel, foglalkozz vele. Az anthologia második korrektúráját is visszaküldtem már, a napokban végre-
valahára kijön. Nagyon szeretnék a recenziókról teljes lapszemlét kapni, hogy az itteni lapokban irhassak róluk. Ugyanakkor kijön nálunk egy — mondhatnám — ellenanthologia. E. B. Lukác⁴¹ most adta ki versfordításait különféle nemzetek irodalmából, hallom, a magyar költészet nagyon szépen van képviselve: Ady, Babits, Kosztolányi, Juhász Gy., Szabó L., Illyés. A fiatal csehek is erősen érdeklődnek a magyar irodalom iránt. Magam is elkövetek mindent, hogy ezt az érdeklődést felkeltsem és fokozzam. Itt le akarnak fordítani egy magyar anthologiára valót. Itt járt éppen Nádass⁴¹, vele megbeszéltem a dolgot s megkértem, hogy Pesten állíttasson nekem össze egy magyar versanthologiára való anyagot. Lassan lefordítjuk s kiadjuk. Magam ezidőszerint Móríc Barbárait fordítottam le, most következik a Hét krajcár, azután valószínűleg Babitstól a Gólyakalifa. Most egy Márai regény van fordítás alatt. Dr. Totis⁴² azt mondta, hogy Ti (a Szép Szó) esetleg kiadnátok Halas: Anyókait. Mutattam Neked

³³ »Vallomás« — később Számadás címen jelent meg.

³⁹ Straka Anton — csehszlovák kultúrattasé. Nagyműveltségű, széleslátókörű, baloldali gondolkozású ember volt. A német fasiszta koncentrációs táborban pusztították el.

⁴⁰ E. B. Lukác — fordító és író.

⁴¹ Nádass József író.

⁴² Dr. Totis Béla nőorvos.

Pesten. A végleges szöveg Márkus Aladárnál⁴³ van Pesten. Írok neki, hogy keressen veled érintkezést ebben a dologban. Azután szó volt arról, hogy a nyáron esetleg átrándulnál Prágába. Ez jó volna, hasznos volna, üdvös volna. Széjjelnézni, kapcsolatokat keresni, megismerkedni. Szívesen elintézem, hogy mint a Szép Szó szerkesztője és versfordító vasuti jegyet kapj. Itt is elkövetnék mindent, hogy a dolog ne legyen drága. Cserépfalvi is írta, hogy eljön, sajnálom hogy nem lett belőle semmi. Dr. Totis ellenben itt volt, járt az itteni mindkét egyetemen, mindenütt szívesen látták. Sugár pedig megkereste a kapcsolatokat az itteni fiatal orvos-generációval. Jó volna, ha a fiatal nemzedék kölcsönösen megismerné egymást. Most itt van Gogolák⁴⁴ már néhány hónapja, könyvtári és levéltári tanulmányokat folytat. Nehányszor találkoztam vele kávéházban. Szorgalmasan dolgozik, amellet irogat a pesti lapokba. Gondolj merészet és nagyot és — rándulj Te is ki errefelé. Örülnék neki, ha itt üdvözölhetnék, összejönnék az itteni fiatal poétákkal, nem ártana.

Majd ha ráérsz, írf, válaszolj s ha úgy gondold, adj be levelet a követségénnel s rám való hivatkozással kérj vasuti jegyet Prágába és vissza. A többit majd itt elintézem.

Sok szeretettel és igaz barátsággal üdvözöllek s a Nagys. Asszonynak kézcsókomat küldöm. Egyben üdvözölöm pesti Jóbarátaimat, akikkel összejössz. Nagyon sokat gondolok vissza a körötkben s a közös szép munkában töltött kedves esztendőkre. Az esztendők elmúltak s elmúlhatnak, de a megkezdett munkát folytatnunk kell!!!

A remélhető mielőbbi viszontlátásra!

Straka

Prága, jun. 24.

Kedves Barátom,

nem tudom, megkaptad-e az előbbi leveletem, amelyet Soponoh Kollégám révén küldtem el Neked? Ma d. u. az itteni rádióból Pozsony és Besztercebánya számára szép és nívós csehszlovák-magyar estet adtunk le az Anthológiával kapcsolatban. A csehszlovák költők nevében Hora üdvözölte az anthológiát, amelyről én tartottam magyarnyelvű előadást, közben Palotay Erzsí és Nagy Jenő szavalóművészek bemutatták az anthológia egyes verseit. Az egész $\frac{3}{4}$ órát vett igénybe. — De most másról van szó. Sokszor elbeszélgettünk róla, hogy eljönnél ide, megnézni Prágát és megismerni az itteni életet. Hajlandó volnál rá? Költségedbe nem kerülne, nálam laknál, mint a Szép Szó szerkesztője vasuti jegyet kapnál s itt csak meglennék szépen, szerényen! Ha ráérsz, úgy július közepe táján jer el! Kérlek, válaszolj azonnal, hogy a jegy iránt intézkedhessem. Itt megbeszelnénk egyet s mást — közben jul. 13.-án megülnék a születésnapomat. Az anthológiának itt hallatlan sikere van a csehszlovák körökben is! A lapok szépen írnak róla. Ha kedved tartja, jer el, már csak azért is, hogy az itteni költők megismerjenek téged — a fordítójukat. Magam is nagyon örülnék, ha eljönnél! —

Régi barátsággal és szeretettel üdvözöl

Straka

⁴³ Márkus Aladár lapszerkesztő.

⁴⁴ Gogolák író.

JÓZSEF ATTILA MONORON

József Attila gyermekkorának sötét, ferencvárosi nyomorát megaranyozta a Mama szerető gondoskodása; a legnagyobb szegénységben is összetartotta sugárzó, kedves lénye a kis családot.

József Attila gyermekkorának legmélyebb pontjai azok voltak, amikor elszakították a Mama közeléből, amikor az apró gyermek szegénységben, nyomorban eldurvult emberek között élt Ócsodön, mint lelencyerek, akit a falu zárt kaszt-rendszere kirekesztett magából.

Később, amikor a Mama súlyos betegen kórházban fekszik, a gyerekek Makai Ödön gondjaiba kerülnek. Makai akkor a Magyar Bank főtisztviselője volt. Pozíciójának megfelelő szociális helyzete biztosította Makai számára a középosztály életszínvonalát. Jogosan merült fel tehát a kérdés a költő életének, gyermekkorának tanulmányozása során, hogy vajon Makai Ödön, a biztos pozíciójú tisztviselő, ügyvéd, miért nem tudott a József-gyermekeknek megfelelő, emberhez, gyermekhez méltó életet biztosítani? Nem tudott, vagy talán nem akart?

A József Attila életrajzok keveset beszélnek erről, általában mentegetik a gyám magatartását. Mert határozottan mentegetés az pl., amit Bányai László könyvében olvashatunk erről a későbbi, makói évekkel kapcsolatban:

»A gyámolt eltartásának kötelezettségét a törvény teljes mértékben biztosítja. Senki sem tud róla és semmi adat nincsen arra nézve, hogy e gyámi tisztség elhanyagolása miatt dr. Makai Ödön bármikor is végrehajtást szenvedett volna, vagy annak teljesítésére őt valaha is fel kellett volna szólítani. Ez pedig már önmagában is bizonyítja, hogy Attila, — a vele még tanári feladataikon és kötelességeiken túl is törődők körében, — soha, semmiben szükségét nem láthatott.«

(Bányai L.: Négyszemközt József Attilával, Körmendy kiadó, 1943.) Ebből az derül ki, hogy József Attila részére biztosítva volt a jó középosztály életszínvonalán minden, amire egy diáknak szüksége lehetett. Ennek az igazsága már József Jolán könyve alapján is vitatható, annak ellenére, hogy ő is igyekszik a sötét pontokat megszépíteni, eltakargatni. A Makai-mentő Bányai azonban »elfelejti« megemlíteni többek között azt is, hogy Attila előzőleg robotoló hajósinas s még előbb, a Mama betegsége alatt, éppen későbbi gyámja jóvoltából monori lelenc-gyermekeként kóstolgatta az élet keserűjét.

A monori hónapokról, a József gyermekek elhelyezéséről a nemrégien előkerült dokumentumanyag sok mindent megmagyaráz. Ezekből a levelekből, amelyek egyrészt Makai Ödön, másrészt a »magyar kir. áll. gyermekmenhely« levelezései, valóban fény derül arra az »atyai gondoskodásra«, amellyel gyámjuk a József-gyermekek sorsát kezébe vette.

1917 őszén a Mama súlyos betegen, gyógyíthatatlanul feküdt a Tauffer-klinikán. Etus és Attila magukra maradtak. Ekkor vette kezébe a gyermekek sorsát Makai és megkezdte a levelezést a gyermekek elhelyezése ügyében a menhellyel. Attila is megbetegedett, a Gyáli-úti járványkórházban feküdt. Makai, amikor a gyermek meggyógyul, helyet akar neki biztosítani és kéri a menhelytől, hogy Monorra helyezze úgy, hogy ott folytathassa a polgári iskola II. osztályában tanulmányait.

»A fiúcska a Tavaszmező u. gimnáziumban az I. osztályt tiszta jelesen végezte és csak azért iratkozott be a polgáriba, mert a beiratási díj néhány koronával olcsóbb volt.« — írja.

Vajon a jólkereső tisztviselő nem tudta volna biztosítani felesége tehetséges testvérének gimnáziumi tanulását? Nem vállalta ezt, sőt igyekezett minél messzebb tudni magától a proli-gyerekeket, akiket feleségével együtt hazug mesével tartott később a házában, félve családjá, osztálya megvetésétől, remegve igyekezvén megőrizni a látszatot. Nyilvánvaló, hogy inkább ez, mint a szerető gondoskodás készítette arra, hogy a gyerekeket vidékre vitesse. Ezt bizonyítja az is, hogy Attila még évekkel később is csak »Lucie«-nek írogatta az illedelmes, semmitmondó leveleket, mint saját nővérének távoli rokona.

Különösen el kell marasztalnunk Makait akkor, ha a gyermekmenhelyek országos felügyelőjének levelét olvassuk, amelyből az is kiderül, hogy milyen rettenetes nyomorban maradtak magukra a József-gyermekek a Mama kórházba kerülése után.

»... a gyerekek iskola előtt ujságáruulással keresik azokat a filléreket, amelyekből élnek... Mivel a leánygyermek az utcán lakik, sziveskedjék a menhelybe szállítása iránt nyomban intézkedni.«

A gyermekek itt vázolt szociális helyzete egyáltalán nem amellett bizonyít, hogy Makai mindent megtett volna az érdekükben.

Nem érdektelen megemlíteni azt sem, hogy a menhelyek országos felügyelőjének ez a levele a forradalom előtti Magyarország társadalmának egy szomorú jelenségére is rámutat; arra, hogy még a szegény menhelyi apróságok elhelyezéséhez is protekcióra volt szükség. A felügyelő úgy véli, hogy a József-gyermekek menhelyi elhelyezéséhez nem elegendő érv az előbb ecsetelt szomorú helyzetük, ezért levele végére mintegy végső nyomatéknak odabiggyeszti: »a gyermekek iránt különösen érdeklődik dr. Giesswein Sándor prelátus kanonok és dr. Makai Ödön budapesti ügyvéd ur.«

Talán ennek a nyomós érvnek is szerepe volt abban, hogy a József-gyermekek elhelyezést kaptak Monoron. Attila Frandorfer Ferencnéhez kerül, polgárba jár.

Azok a levelek, amelyeket a menhely igazgatója a monori telep felügyelőjével váltott, azt mutatják, hogy ezután sem volt minden rendben a József-gyermekek körül. Az igazgató egyik levelében ez áll;

»Hallom, hogy a gyermekek éheztek és súroltak, azonkívül a gyermeket, aki a gymnázium II. osztályában kitűnő tanuló volt, nem a polgári iskolába volt beírva, pedig azért küldtük ki, hanem az ötödik elemibe.« (1917. dec. 27.)

Egyik levélből az derül ki, hogy a gyerekek visszaszöktek Pestre, azonban a telep-felügyelő azt is és a fentieket is megcáfolja. Jelentése szerint Attilát anyja 1918. január 1-én kivette a menhely kötelékéből, Etus a jelentés szerint 1918. június 11-ig volt Monoron.

Mivel több alkalommal felmerült, hogy a gyermekek helyzete nem megfelelő, a fentiek cáfolata ellenére, Makai Ödön is kérte a gyermekek Pestre helyezését. Annak ellenére, hogy kérése teljesen indokolt, csak hosszas huzavona után sikerült a pesti elhelyezés. Hogy miért, az kiderül dr. Szana udvari tanácsos leveléből.

»Az állami gyermekvédelem rendszerének alapvető gondolata az, hogy anyjánál elhagyott gyermek nem helyezhető el, hiszen éppen azért elhagyott, mert az anyja nem tudja eltartani. Ebből kifolyólag ugyanabban a városban sem lehet.«

Ez a levél megmutatja a menhelyi rendszer embertelen voltát és ostobaságát, amellyel a gyermekeket anyjuktól elszakították. Az indoklás nevetséges és egyáltalán nem meggyőző voltát senki előtt sem kell külön bizonyítani.

Végül június 16-án jelentik, hogy a gyermekeket özv. Gáspár Pálnéhez helyezték el. Legutolsó dokumentum a »Magyar Népköztársaság« hivatalos értesítése, mely szerint a bizonyítvány alapján a gyermek továbbképzését engedélyezik.

Ezek a levelek dokumentumai a gyermekek elhagyottságának, nyomorának. Ugyanakkor azt is megmutatják, hogy Attila tehetsége már ekkor feltűnt, mindenütt ennek hangsúlyozásával hívják fel a figyelmet a kislányra, ennek felismerésével segíti elő továbbképzését a Magyar Tanácsköztársaság.

Makai Ödön, a gazdag polgárok fia felismerte a sovány, szegény proletárgyerek ragyogó tehetségét, igyekszik számára biztosítani azt, hogy a menhely taníttassa, figyeljen rá. Ő maga azonban nem vállalta a nevelését, később is igyekezett távoltartani magától, otthonától, továbbtaníttatása helyett odaadta hajósinasnak.

Makai Ödön magatartása a gyermek és serdülő József Attilával szemben az óvatos polgár, a házassága után társadalmi helyzetét veszélyeztetve látó ügyvéd, az előkelőség látszatát mindenáron fenntartani akaró középosztálybeli magatartása. Bárhogyan segítette is később a szárnyait bontogató fiatal költőt, a gyermek iránti szeretetlenséget nem lehet megbocsátani. És nem bocsátotta meg József Attila sem. Nem szerette sógorát. Ennek okát életrajzírói a költőben próbálják keresni, őt hibáztatják, pedig »kívül a magyarázat.« Természetes, hogy a nagyranőtt költő emlékei között ott kísértett Monor, a hajósinas keserves munkája, a makói évek, ahol nem gyámja, hanem tehetsége előtt fejthajtó, pártoló idegenek segítették át a kezdő költőség és serdülő kor nehéz szakaszán.

Ezekből a most előkerült dokumentumokból fény derül arra, hogy Makai Ödön nem hagyta ugyan magára a gyermeket, de csak azt biztosította számára, amit az akkori társadalom egy szegény, tehetséges proletár-gyereknek adni tudott; a menhelyi elhelyezést és később a létminimumot.

A gyermek menhelyek országos felügyelőjének levelét közöljük.

M. kir. áll. gyermek menhelyek
országos felügyelője, Budapest.

Méltóságos Ur!

Özv. József Áronné varrónő súlyos méhrákban szenved, a Tauffer-klinikán fekszik menthetetlen. 2 gyermeke van, József Attila a II. polgári iskolába jár, 10 éves, jelenleg di-tériában a Szt. László járványkórházban fekszik.

Második gyermeke József Eszter 13 éves a polgári iskola III. osztályába jár.

A család teljesen vagyontalan, a gyermekek iskola előtt ujságárulással keresik azokat a filléreket, amelyekből élnek.

Felkérem, szíveskedjék mind a két gyermeket az állami gyermekmenhely kötelékébe felvenni. József Eszter, amennyiben erre alkalmas, a pozsonyi iparos-tanonc otthonba lenne elhelyezendő, és oda szállítandó.

József Attila nézetem szerint olyan városba lenne adandó, ahol a lehetőség szerint a helyi társadalom közreműködésével polgári tanulmányait folytathassa, mert nyert értesülés szerint tehetséges fiú, bizonyítványa tisztára kitűnő.

Mivel a leány gyermek az utcán lakik, szíveskedjék a menhelybe szállítása iránt nyomban intézkedni.

A gyermekek IX. Ferenc tér 11 szám alatt laknak a III. emeleten. József Attila 2—3 hét múlva fog kikerülni a fertőző kórházból.

A gyermekek iránt különösen érdeklődik dr. Giesswein Sándor prelatus kanonok és dr. Makai Ödön budapesti ügyvéd ur, lakik Vilmos császár ut 32.

Szíves és gyors intézkedést kérek.

Budapest, 1917. szept. 26.

(olvashatatlan aláírás)
országos felügyelő

MEGJEGYZÉSEK RUBINYI MÓZES BÍRÁLATÁRA

Mikszáth Kálmán: *Írói arcképek* című kiadványommal az Irodalomtörténeti Közleményekben (1954-évi 4. szám, 470-472. lap.) Rubinyi Mózes foglalkozott. Bírálataival kapcsolatosan — pusztán az igazság kedvéért — a következőket jegyzem meg, *kiemelve a vitás részeket*:

1. Rubinyi Mózes szerint: »Könyvünk 64 lap terjedelmű bevezetéssel kezdődik«. Majd ismét: »A kötet tetemes részét, 215 lapból 64 lapot foglal el a Bevezetés.«

Ezzel szemben: kiadványom bevezető tanulmánya 30 lap terjedelmű. (5—34. lap-számozással.)

2. Rubinyi Mózes szerint: »Schöpplinre hivatkozva írja Bisztray: »Mikszáth általában nem volt nagy olvasó.« S a továbbiakban ennek ellenkezőjéről igyekszik engem meggyőzni.

Ezzel szemben bevezetésem 7. lapján szövszerint ezt írtam: »Mikszáth, ha nem is volt »nagy olvasó«, [amilyennek ti. Schöpplin Aladár mondja egy általam pontosan idézett nyilatkozatában!] de friss érdeklődéssel és jó tájékozódó érzékkel figyelte korának hazai és külföldi irodalmát. A magyar irodalomnak nemcsak nagyjait ismerte, — amiről éppen e kötet tanúskodik — hanem apró hullócsillagait, a Remellayakat és Szegffyekeket is; [az általam éppen itt összegyűjtött] irodalmi karcolataiból erről szintén meggyőződhetünk.«

3. Rubinyi szerint: »Bisztray csodálkozik azon, hogy a Gárdonyi-, vagy Eötvös-regények elé nem ő [Mikszáth] írt bevezetést...«

Ezzel szemben: a Magyar Regényírók c. sorozat szerkesztési munkálatairól szólva, a 9. lapon ezt írtam: »Közbejött halála miatt néhány bevezetéssel nem készült el. Ezek sorában érzékenyebben csak Eötvös József és Gárdonyi Géza írói portréját nélkülözzük, (melyeket a regénysorozatban Schöpplin Aladár pótol).« Úgyanezt megismétlem a 17—18. lapon: »Sajnosan nélkülözzük Eötvös József jellemrajzát... minthogy írónk ezt a szerkesztői feladatát már nem készíthette el.« És végül a 29. lapon: »A Gárdonyi-kötet (A láthatatlan ember) elé »közbejött halála miatt már nem írhatta meg a bevezetést.« Mint látható tehát egy szóval sem »csodálkozom« azon, hogy a Magyar Regényírók c. sorozat néhány kötete elé Mikszáth — közbejött halála miatt — nem írhatott előszókat!

4. Kiadványom végén, az »írói arcképeket« követően, bemutattam a 21 Almanach-előszó közül négyet. Rubinyi azt mondja: »... mi inkább mind a huszonegyet közöltük volna.«

Aki bevezetésem elolvasta, annak tudnia kell, hogy az én helyemben az összes *Előszót* sem bírálom, sem más nem közölhette volna! Mert a Rubinyi Mózes által egyszer már közzétett összes Almanach-előszó 127 lapra terjed, tőlem pedig a kiadó »teljesség helyett gondos válogatást kívánt« (Bev. 5. l.) — pontosan meghatározott terjedelemben! Az ízelítőül közölt négy *Előszót* — mint a 30. lapon külön is hangsúlyoztam — csak »kiegészítésül iktattuk« az írói arcképekhez.

5. Rubinyi szerint: »A Március tizenötödike című cikkhez fűződő jegyzetében Bisztray megemlíti, hogy az megjelent a Vasárnapi Ujság 1908. március 15-i számában s hogy ennek változata megtalálható a Jókai-könyvben. A valóság azonban az, hogy e cikk pár szónyi eltéréssel megjelent a Jókai Mór élete és kora I. kötetének 142—143. lapján. Ez tehát nem változat, hanem egyszerűen lenyomat.«

Az olvasó nyelvérzékére bízom, döntse el, hogy két azonos tartalmú szöveget, melyek nem »pár szónyi«, hanem pár száz szónyi eltérést mutatnak, melyekben egészen új szakaszok, bekezdések találhatók: változatnak vagy lenyomatnak szokás-e nevezni? Melyik kifejezés fedi jobban a »valóság«-ot?

6. Bevezetésem 5. lapján azt írtam, hogy Mikszáth az egyes Almanach-kötetekbe »mintegy tucatnyi novellát válogatott össze modern elbeszélő irodalmunk java terméséből.«

Rubinyi szerint: »... tévedés azt hinni, hogy Mikszáth a Singer és Wolfner-féle Almanachokba »mintegy tucatnyi novellát válogatott össze modern elbeszélő irodalmunk java terméséből.« Az összeválogatás [folytatja Rubinyi] itt is, mint a Regényírók-nál kiadói munka volt. Farkas Pál, Tábori Róbert s más, egészen névtelen »belső munkatársak« végezték kiadói rendelkezésekre és érdekekre szerint...«

Az irodalomtörténet számára mindenestre meglepő közlések, amelyeket már csak Mikszáth iránti szeretetünk és tiszteletünk miatt sem hagyhatunk ebben a kétes megvilágításban!

Ami a Magyar Regényírók 60 kötetes sorozatát illeti, annyit magam is említettem (Bev. 14. l.), hogy »a névsor összeállításában kiadói szempontok is közrejátszottak«, — de túlzás azt állítani, hogy a regénysorozat összeválogatása »kiadói munka« volt. Íróink olvasmányainak behatóbb tanulmányozása mindenkit meggyőzhet arról, hogy a regények jórészét — kiadói érdekektől függetlenül — Mikszáth ízlése és érdeklődése iktatta e gyűjteménybe.

Az Almanach-előszókban pedig Mikszáthtól ilyen vallomásokat olvashatunk:

1889: »Én mindössze a novellákért [ti. az Almanachban közzétett novellákért] vállalom felelősséget... de már az esztendőért jót nem állok.«

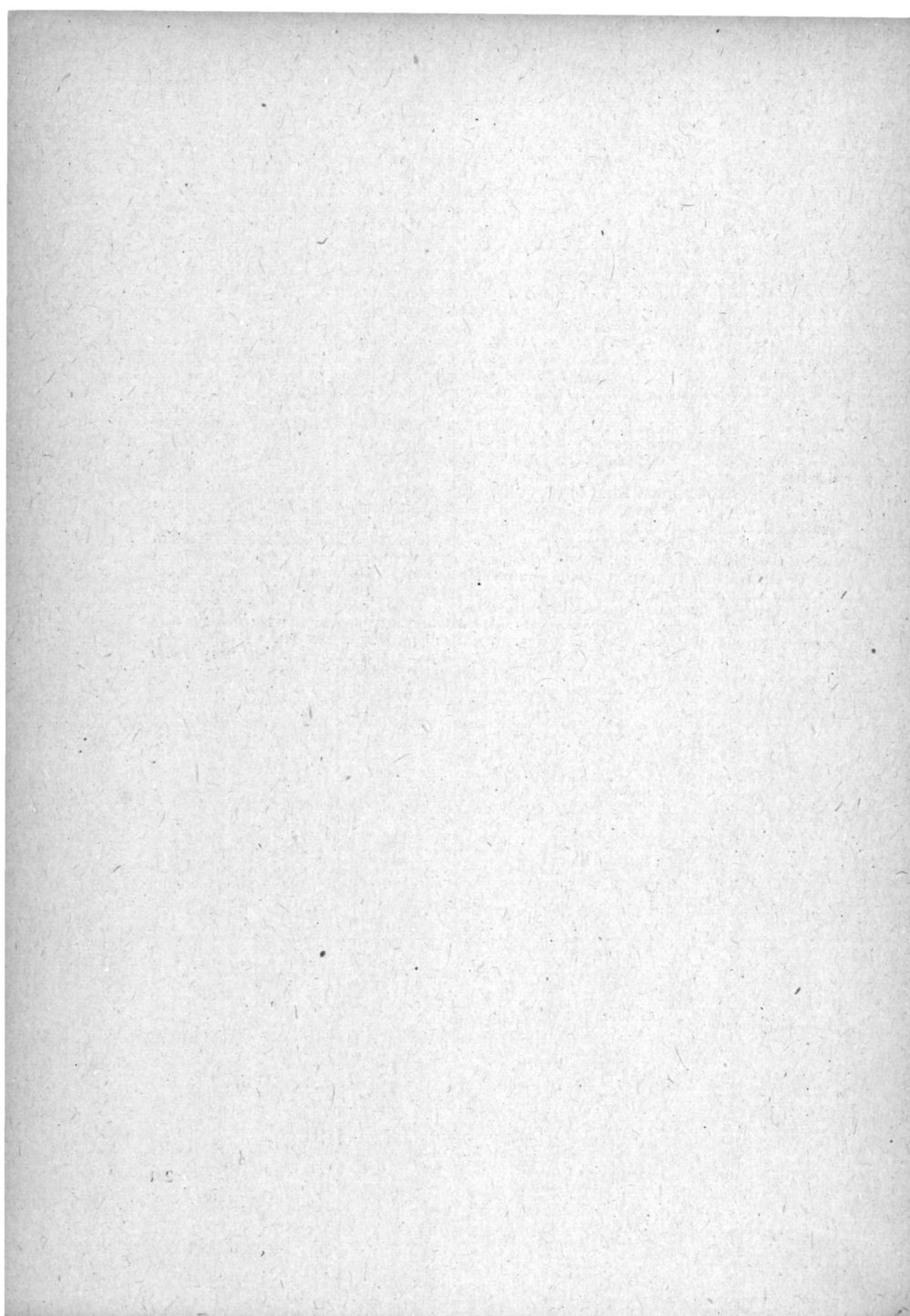
1890: »Egy pár Teleky-tragédia hevert az asztalomon [lakása asztalán!] az Almanachba szánt rajzok és novellák mellett...«

1901: »Sokszor dicsekedtem az Almanach-chal fűnek-fának: — Nézzétek milyen haladás...« stb.

Milyen alapon állíthattam volna tehát én, vagy bárki más, — Mikszáth tulajdon szavaival szemben! — hogy az Almanachok novella-anyagát nem ő válogatta össze, hanem kiadójának »belső munkatársai« készen szállították! Vajon azzal, hogy Mikszáth »vállalta« ezt az anyagot, sőt »sokszor dicsekedett« vele: nem azt mondja-e világosan, hogy a számára esetleg előkészített választékból is a saját ízlésének és ítéletének megfelelő darabokat közli?!

S ha Mikszáth e nyilatkozatai mégis *ellenkező magyarázatot* kívánnak, bírálónak módja lett volna ezt évtizedekkel ezelőtt megtenni az Almanach-előszók általa publikált együttes gyűjteményében, amelynek címe: »Mikszáth Kálmán: Tudós Írások.« Ha ezt ott, a legmegfelelőbb helyen és időben teszi: Mikszáth más munkatársai is hozzászólhattak volna a kérdéshez, s így most legalább ebben az egy pontban nem lenne félreértésre ok.

Bisztray Gyula

BEVEZETŐ

Bibliográfiámban igyekeztem a József Attilára vonatkozó teljes irodalmat nyújtani. Egyik törekvésem az volt, hogy lehetőleg első kézből vett adatokat adjak és címfelvételeimben a kutatót érdeklő és munkáját elősegítő összes adatot feltüntessem. Ez, a rendelkezésemre álló idő rövidsége és a korlátozott lehetőségek miatt nem minden esetben sikerült.

Felhasználtam az eddigi bibliográfiai összeállításokat, nevezetesen az Irodalomtörténeti Közleményekben, majd a felszabadulás óta Kozocsa Sándor összeállításában kötetekben megjelent évi irodalmi bibliográfiákat. Ezek anyagát — ahol tehettem — ellenőriztem.

Igen sok, előttem eddig ismeretlen adatot találtam a Petőfi Sándor Irodalmi-múzeum gazdag anyagában, melynek földolgozásánál Szántó Judit volt segítségemre. Ezúttal is köszönetet mondok érte. Meg kell emlékezni arról az előzékenységről, mellyel Hencz Aurél, a Szegedi Egyetemi Könyvtár vezetője munkám elvégzésében támogatott. Kutatásaimat munkaidőben is végezhettem és a gyűjtött anyag ellenőrzésére többhetes budapesti tartózkodást biztosított számomra. Enélkül talán nem is készült volna el e bibliográfia.

A bibliográfia *első része* a nem folyóiratokban, vagy hírlapokban megjelent anyagot tartalmazza, időrendben, azon belül szerzőik betűrendjében. A *második*, egyben legterjedelmesebb rész, a folyóiratok és hírlapoké. Felépítése ennek is időrendi. Szükséges volt a két rész különválasztása nemcsak formai szempontból, hanem eltérő jellegük miatt is. Az önállóan megjelent műveket nem lehetett volna az újságcikkek sokszor félnapnyi pontosságú időrendjében elhelyezni. A József Attiláról, vagy hozzá írott verseket bibliográfiám *harmadik részében* gyűjtöttem össze. Ezeket is időrendben közlöm, tekintet nélkül arra, hogy hol jelentek meg.

A bibliográfiát 1954. július elsejével zárom. A határidőhöz ragaszkodtam, elsősorban a rendelkezésemre álló idő rövidsége miatt. Annál is inkább, mivel az anyag gyűjtését folytatam és a József Attila-évforduló termései, összesítve az időközben felbukkanó adatokkal együtt »pótlás«-ként szándékozom feldolgozni. Ezért maradt többek között ki Fehér Edének, József Attila kortársának és barátjának a Délmagyarország 1954. július 25-i számában »A Horger-ügy« címmel megjelent jelentős írása is.

Igyekeztem a teljes anyagot feltárni és a kutatás rendelkezésére bocsátani. Szelekciót egyedül csak a József Attila halálával foglalkozó újságcikkeknel alkalmaztam. Nem vettem fel az egyszerű megemlékezéseket és mellőztem a pársoros hirdetésszerű közléseket is.

Szívesen venném, ha az adatokkal kapcsolatos észrevételeiket, vagy kiegészítéseiket velem közölnék. (Szeged, Egyetemi Könyvtár.)

Szeged, 1954. október.

I. Önállóan megjelent írások

1. JUHÁSZ GYULA: [József Attila versei elé.] = József Attila: Szépség koldusa. Szeged, 1922. 3—4. l.
Vö. 52., 66.
2. GOMBOS GYULA: József Attila. = Gombos Gyula: Álom az országról. [Tanulmányok.] [Bp. 193?]. 45—50. l.
Szabó Vladimir József Attila arcképével.
3. József Attila emlékkönyvi sorai. = Delta-Almanach 1940. Bp. 54—56. l.
Gáspár Zoltán bevezető sorai a facsimilében is közölt kéziratához.

4. GÁSPÁR ZOLTÁN : Kié József Attila? = Delta-Almanach 1940. Bp. 42—48. l.
5. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete. [Bp.], 1940, Cserépfalvi. 465, [3] l.
6. SÁNDOR PÁL : Az igazi József Attila. [Bp. 1940.], Hajnal. 38, [2] l.
7. GALAMB ÖDÖN : Makói évek. [Bp.], 1941. Cserépfalvi. 173. l. 3 t. József Attila élete nyomában. 1.
8. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete. 2. kiadás. [Bp.], 1941, Cserépfalvi. 466 l. 1 t.
9. KARÁCSONY SÁNDOR : József Attila. = Karácsony Sándor : A könyvek lelke. Irodalmi nevelés. Bp. 1941. 200—201. l.
Vö. 237.
10. [MAKAY GUSZTÁV] : József Attila. [Bp.], 1941, [Athenaeum ny.] 8 l. Klny : Magyar Szemle, 1941. április.
11. NÉMETH LÁSZLÓ : József Attila : Nincsen anyám [!], se apám. (1929). = Németh László : Készülődés. A Tanu előtt. 1. kötet. Bp. (1941). 171—173. l.
Vö. 129.
12. BARABÁS TIBOR : József Attila a szegénység költője. József Attila verseiből. Bp. 1942, Szociáldemokrata Párt. 32 l.
13. KUNSZERY GYULA : Magyar írók bűnpörei. Bp. 1942, Aurora. 63 l. Aurora-Könyvek [4.]
József Attiláról : 57—61. l.
14. BALOGH LÁSZLÓ : József Attila. [Debrecen, 1943, Városi ny.] 14, [2] l. Klny : Debreceni Szemle, 1943. április.
15. BANYAI LÁSZLÓ : Négy szemközt József Attilával. [Bp. 1943], Körmendy, 279, [9] l.
16. JÓZSEF ATTILA : Szukam kogos. Wybór poezji. Tłumaczenie Tadeusza Fangrata. Watep Tibora Csorby [Csorba]. Bp. [1943], Cserépfalvi. 38, [2] p. 4 t. [Bevezetés] : Csorba, Tibor : Attila József (1905—1937). 5—9. l.
Kádár György József Attila rajzával.
17. FÉJA GÉZA : József Attila (1905—1937). = Féja Géza : Nagy vállalkozások kora. A magyar irodalom története 1867-től napjainkig. Bp. 1943. 326—337. l.
18. JUHÁSZ GÉZA : Az utca és a föld. = Juhász Géza : Népi írók. Bp. 1943. 22—30. l.
19. NÉMETH ANDOR : József Attila. [Bp. 1944], Cserépfalvi. 222 l.
20. József Attila : Döntsd a tőkét. . . Bp. 1945, Cserépfalvi. 56 l.
A 3. oldalon a kiadó sorai a válogatás szempontjairól!
21. József Attila a magyar nép költője. Műsoranyag József Attila emlékünnepekre. Bp. 1945, Szikra. 24 l.
22. József Attila : [Poesies. — Verse] [Au] quarantième anniversaire de József Attila, le 1er mai 1945. [La] Première édition française. [Épilogue de] MIKLÓS HUBAY. Genève, [1945], Ed. du Continent. 8 sztl. l.
23. NAGY ISTVÁN : József Attila új népe. Kolozsvár, 1945, Józsa Béla Athenaeum. 22 l.
24. BÓKA LÁSZLÓ : József Attila. Bp. 1946, Szikra. 15 l. Szabad Föld Könyvtára 15.
25. József Attila. [1946]. április 2-ik heti pártnap-anyag. (Országos). Bp. [1946], Szikra ny. 4 sztl. l.
26. József Attila. A Magyar Kommunista Párt Országos Székházában 1945. december 2-án elhangzott két előadás. 1. LUKÁCS GYÖRGY : Pártköltészet. — 2. HORVÁTH MÁRTON : József Attila költészete. Bp. 1946, Szikra. 67 l.
27. PROUDHOMMEUX, ANDRÉ : Présentation de Jozsef Attila. (Six poèmes de Jozsef Attila. Trad. de M[iklós] Hubay et André Proudhommeux). Genève, 1946, Impr. Populaire. 8 l. Klny : Présence, 1946. 1. [sz.] [Bevezetés :] André Proudhommeux : Présentation de Jozsef Attila. 1—4. l.
28. SCHEIBER SÁNDOR : József Attila istenes verseinek tárgy- és képzettörténeti háttére. Bp. 1946, Magyar Irodalomtörténeti Társaság. 15, [1] l. — Az Irodalomtörténet Füzetek 19. sz.
Vö. 530.
29. SCHEIBER SÁNDOR : József Attila kiadatlan makói költeményeiből. Bp. 1946, [Bokor-Fischer ny.] [5] l. Klny. Magyarok, 1946. november.
Vö. 538.
30. BARABÁS TIBOR : József Attila. = Barabás Tibor : Egy nép nevelői. Tanulmányok. Bp. [1947]. 145—165. l.
József Attila fényképpel.
31. BÓKA LÁSZLÓ : József Attila. Essay és vallomás. Bp. [1947], Anonymus. 105, [3] l.
32. Akik nem alkuszak. Petőfi, Ady, József Attila [műveiből] (összeáll. : GÖRÖG ILONA). Bp. 1947, [1946], Szikra. 14 l. Irodalmi Esték 2.
33. József Attila : „... első teendőtlük nem az, hogy a népet tanítsátok, hanem, hogy a néptől tanuljatok!” = A Délvidéki Független Hírlap Naptára az 1947. évre. [Makó]. 49—52. l.

34. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete. 3. kiadás. Bp. 1947, Cserépfalvi. 376 l.
35. [REMÉNYI JÓZSEF] : Attila József, contemporary Hungarian poet. Cleveland, 1947, [szerző]. 55—62. l. Klny. Quarterly of Poetry.
36. BARABÁS TIBOR : József Attila. = Barabás Tibor : Irodalom és haladás. Bp, [1948?]. 33—39. l.
37. BÓKA LÁSZLÓ : József Attila. Bp. [1948], Szikra. 16 l. Szabad Föld Téli Esték Könyvei.
38. FEJTŐ FERENC : József Attila, az útmutató. [Bp. 1948], Népszava. 29 l. (Irodalomról — Szocialistáknak.)
39. LENGYEL BALÁZS : József Attila. = Lengyel Balázs : A mai magyar líra. (Bp.), 1948. 69—80. l.
40. UR GYÖRGY : József Attila első verskötetűi. = Ur György : Mai sorok. [Bp. 1948?], 14—15. l.
- 40/a. HORVÁTH MÁRTON : József Attila költészete. Előadás, 1945. = Horváth Márton : Lobogóink : Petőfi. Bp. 1950. 27—61. l.
Vö. 26.
- 40/b. HORVÁTH MÁRTON : József Attila. = Horváth Márton : Lobogóink : Petőfi. Bp. 1950. 62—69. l.
- 40/c. HORVÁTH MÁRTON : A kommunista József Attila. = Horváth Márton : Lobogóink : Petőfi. Bp. 1950. 70—73. l.
Vö. 600.
41. FÖVÉNY LÁSZLÓNÉ : József Attila. Bp. 1950, VKM 2. Jegyzetsoksz. 37. l. Pedagógiai Főiskolák Jegyzetei.
42. József Attila életregénye. Bp. [1950]. ny. n. [8] l. A Friss Ujság Ismerettára. 14. szám.
43. József Attila művei, írások József Attiláról. [A debreceni Egyetemi Könyvtár ajánló könyvjegyzéke]. [Debrecen, 1950, Házi soksz.] 2 lev.
44. JÓZSEF JOLÁN : A város peremén. [Regény]. Demjén Zsuzsa és Révész Károly rajzaival. [Bp. 1950], Athenaeum. 264 l.
45. József Attila élete. = József Attila válogatott versei. [Bp.], 1951. 93—95. l. (Szépirodalmi Kiskönyvtár. 14—15. sz.)
46. BÓKA LÁSZLÓ : Vigasz. [Verselemzés]. = Bóka László : A szép magyar vers. Bp. 1952. 73—81. l. Szocialista Nevelés Kiskönyvtára '38. sz.
47. HIDAS ANTAL : Attila József. (1905—1937). = Antologija vengerszkoj poézii. Moszkva, 1952. 399. l.
48. HORVÁTH [H], MARTON : Attila József (1903—1937). = Tri velikih vengerszkih poeta : Janos Aran', Endre Adi, Attila Jozsef. Bp. 1952, 43—48. l.
József Attila arcképével.
49. József Attila : Nie ja volám. Vybor básni, preložie Ján Smrek. (Ill. Ján Mudroch). Bratislava. 1952, Szlovenský Pisovateľ. 206 p. 2 t. (Svetová Poézia 3.) — [Tanulmányok :] HORVÁTH MÁRTON : Proletársky básnik József Attila. 181—200. l. — Poznámka prekladateľ'a. 201—202. l.
József Attila arcképével.
50. József Attila összes művei. 1—2. kötet. (Sajtó alá rendezte Waldapfel József és Szabolcsi Miklós). Bp. 1952, Akadémiai Kiadó.
Fényképekkel és kézírath. sonmásokkal.
51. JÓZSEF JOLÁN : A város peremén. [Regény. 2. kiad.] (Ill. Reich Károly). Bp. 1952, Ifjúsági Kiadó. 213 l.
52. JUHÁSZ GYULA : [József Attila versei elé] = József Attila összes művei. 2. kötet. Bp. 1952. 458. l.
Vö. 1. 66.
53. PÉTER LÁSZLÓ : A makói múzeum József Attila kéziratai. Szeged, 1952. 11, [1] l. [Klny. Tiszatáj, 1952.] — A Makói Múzeum Füzetek 1.
54. SZABOLCSI MIKLÓS : József Attila. [Bp. 1952.], Művelt Nép. 32 l. — Ismeretterjesztő Füzetek.
55. SZABOLCSI MIKLÓS : József Attila. = József Attila válogatott művei. [Bp.], 1952. 7—61. l. — (Magyar Klasszikusok).
József Attila fényképével.
56. SZŐKE JÓZSEF : József Attila. = József Attila : Válogatott versek. (Összeáll. Szőke József). Bratislava, 1952. 5—32. l.
57. (Turtiainen Arvo) : Vapauden tulet. Sándor Petőfi — János Arany — Endre Ady — Attila József. (Kokoelma.) Soumentaneet Otto Manninen, Elvi Sinervo [etc]. (Teoksen toimittaja Turtiainen Arvo). Helsinki, 1952, Kansankulttuuri Oy. 108 l. [Tanulmány :] Attila József 1905—1937. 70—71. l.
József Attila arcképével.

58. FÖVÉNY LÁSZLÓNÉ : József Attila. Bp. 1953, Művelt Nép. 191 l. 6 t. — Nagy Magyar Írók.
Fényképekkel és kézirat-hasonmásokkal.
59. FÖVÉNY LÁSZLÓNÉ : József Attila. Bp. 1953, Művelt Nép. 47 l. — Útmutató Falusi (SzFTE) és Városi Előadókknak. '83. [sz.]
60. (KOMLÓS ALADÁR) : József Attila összes művei. [Kritikai kiadás] Klny. : MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. 3. kötet. 1953. 415—422. l.
61. József, Attila : Sztihotvorenija. Prevede Nevjana Sztefanova. Szofija, 1953, Bölgarszki Piszatel, 61 l. [Bevezetés :] NEVJANA SZTEFANOVA : Atila Jozsef. 5—8. l.
József Attila arcképével.
62. SZALAI SÁNDOR : József Attila és a Nyugat. = Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve az 1952—53. évre. Bp. 1953. 467—481. l.
63. DÉRY TIBOR : Emléklül. (József Attila halálára). = Kortársak nagy írókról. Bp. 1954. 407—412. l.
Vö. 251.
64. GELLÉRT OSZKÁR : József Attila. = Gellért Oszkár : Kortársaim. Bp. 1954. 314—323. l.
Vö. 819.
Kézirat-hasonmásokkal.
65. JÓZSEF JOLÁN : A vendég. = Kortársak nagy írókról. Bp. 1954. 396—401. l.
Részlet a szerző A város peremén c. könyvéből.
66. JUHÁSZ GYULA : József Attila versei elé. = Kortársak nagy írókról. Bp. 1954. 394—395. l.
Vö. 1., 52.
67. PÉTER LÁSZLÓ : Adatok József Attila életéhez, költészetéhez. Szeged, 1954. (Csongrád-megyei Nyomdaipari V.) 7, [1] l. (Klny. : Tiszatáj, 1954. 1. szám) — A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 12. szám.
68. TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ : József Attila szaval. = Kortársak nagy írókról. Bp. 1954. 402—406. l.
Vö. 715.

II. Folyóirat- és hírlapcikkek

1922.

69. Egy makói diák verseskönyve [Szépség koldusa]. *Makói Friss Ujság*, 1922. november 12. 3. l.
70. [ESPERSIT JÁNOS] e. j. : A szépség koldusa. József Attila versei. *Makói Reggeli Ujság*, 1922. december 24. 19. évf. 293. sz. 2. l.
71. [SAITOS GYULA?] : Szépség koldusa. *Makói Friss Ujság*, 1922. december 24. 13. évf. 293. sz. 7. l.
72. Un nouveau poète hongrois : Attila József. [Szépség koldusa]. *L'Echo du Danube*, 1922. december 29. 1. évf. 57. sz. 3. l.

1923

73. [NYIGRI IMRE] (ny. i.) : »Szépség Koldusa«. *Népszava*, 1923. január 27. 51. évf. 21. sz. 6. l.
74. [KORMÁNYOS ISTVÁN] : József Attila : Szépség koldusa. *Csönd*, 1923. március. [1. évf. 3. sz.] 49. l.
75. József Attila versei. [Szépség koldusa]. *Világ*, 1923. április 22. 14. évf. 91. sz. 10. l.
76. József Attila versei. [Szépség koldusa]. *Makói Friss Ujság*, 1923. április 24. 14. évf. 92. sz. 3. l.
Átveszi a 75. cikkét.
77. József Attila : egy új magyar költő. [A L'Echo du Danube kritikája]. *Makói Reggeli Ujság*, 1923. május 27. 20. évf. 118. sz. 2. l.
Átveszi a 72. cikkét.
78. Az »Igen« szegedi csoportja. [Aknai István, Berczeli Anzelm Károly, Gerentsér József, Hont Ferenc, József Attila, László Béla, Szabadjai István, stb.] *Színház és Társaság*, 1923. november 26. december 2. 5. évf. 8. sz. 4—6. l.
Néhány soros humoros jellemzés.

79. A Schadl-tanács két ítélete. 2. Istengyalázás címén 8 hónapi fogházra és 200.000 korona pénzbüntetésre elítélt költő. *Népszava*, 1924. július 11. 52. évf. 151. sz. 9—10. l.
80. Nyolchónapi fogházra ítélték József Attilát. *Szeged*, 1924. július 11. 5. évf. 157. sz. 5. l.
81. Egy költőt nyolchónapi fogházra ítélték. *Világ*, 1924. július 11. 15. évf. 138. sz. 9. l.
82. Istengyalázás volt-e a »Lázadó Krisztus« című vers? Tizenkilenc éves költő a bíróság előtt. *Tőzsdei Hírlap*, 1924. július 11. 2. évf. 139. sz. 2. l.
83. Nyolchónapi fogház Istengyalázás miatt. *A Nép*, 1924. július 11. 2. l.
84. Istenkáromlásért elítélt költő. *Esti Kurir*, 1924. július 11. 2. évf. 138. sz. 7. l.
85. Az Istengyalázó költő. *8 Órai Ujság*, 1924. július 11. 10. évf. 138. sz. 9. l.
86. Nyolchónapi fogházra ítélték egy költőt istenkáromlásért. *Az Est*, 1924. július 11. 15. évf. 138. sz. 10. l.
87. (Az istenkáromló vers honorárium). *Magyarság*, 1924. július 11. 5. évf. 138. sz. 9. l.
88. — (Istengyalázás). *Pesti Hírlap*, 1924. július 11. 46. évf. 138. sz. 8. l.
89. József Attilát elítélték egy verse miatt. *Makói Friss Ujság*, 1924. július 12. 15. évf. 158. sz. 3. l.
90. S. E.: Magánhivatalnok és költő. *Tőzsdei Hírlap*, 1924. július 12. 2. évf. 140. sz. 5. l.
91. KOSUTÁNY IGNÁC: Elítélték egy 19 éves fiút... *Friss Hírek*, 1924. július 13. 15. évf. 152. sz. 1. l.
Vö. 92., 94—100.
92. [MAGYAR LÁSZLÓ] m. l.: Elítélték egy tizenkilenc éves fiút... *Szeged*, 1924. július 13. 5. évf. 159. sz. 8. l.
Vö. 91.
93. [HONT FERENC] H. f.: József Attila. *Színház és Társaság*, 1924. július 14. 6. évf. 28. sz. 7—8. l.
94. Elítélték egy tizenkilenc éves fiút... *Friss Hírek*, 1924. július 15. 15. évf. 3. l.
Vö. 91.
95. A fiatal költő és a sajtószabadság. *Szeged*, 1924. július 15. 5. évf. 160. sz. 5. l.
Vö. 91.
96. A cenzura. *Friss Hírek*, 1924. július 16. 15. évf. 3. l.
Vö. 91.
97. — Eleve... *Szeged*, 1924. július 16. 5. évf. 161. sz. 4. l.
Vö. 91.
98. Szerkesztői üzenet, — Eleve, *Szeged*. *Friss Hírek*, 1924. július 17. 15. évf. 3. l.
Vö. 91.
99. Mi által szerezhetünk magunknak nevet? *Szeged*, 1924. július 17. 5. évf. 162. sz. 5. l.
Vö. 91.
100. Német szótárakból. *Szeged*, 1924. július 19. 5. évf. 164. sz. 4. l.
Vö. 91.
101. MÁRER GYÖRGY: Rikkancs, aki ünnepi beszédeket gyárt a kaszinói urak számára. *Ma Este*, 1924. augusztus 28. 2. évf. 33. sz. 18. l.
102. József Attila büntetését egy hónapra szállította le a Tábla. *Szeged*, 1924. november 14. 5. évf. 262. sz. 6. l.
103. József Attila verseskönyve. [Nem én kiáltok]. *Szeged*, 1924. november 23. 5. évf. 270. sz. 10. l.

104. [KORMÁNYOS ISTVÁN] Kái: József Attila: Nem én kiáltok. *Színház és Társaság*, 1925. január 12. 7. évf. 2. sz. 11—12. l.
Arcképpel.
105. [MÁRER GYÖRGY]: Nem én kiáltok. *Ma Este*, 1925. január 15. 3. évf. 2. sz. 14. l.
106. [SAITOS GYULA] (s. gy.): József Attila új verseskönyve. [Nem én kiáltok]. *Makói Friss Ujság*, 1925. február 15. 16. évf. 37. sz. 1. l.
107. GALAMB ÖDÖN: József Attila új verskötete. [Nem én kiáltok]. *Marosvidék*, 1925. február 15. 3. évf. 37. sz. 2. l.
108. [PÓR TIBOR] (p. t.): József Attila: Nem én kiáltok. *Szeged*, 1925. március 1. 6. évf. 49. sz. 10. l.
109. KÁRPÁTI AURÉL: Új költők. József Attila. Nem én kiáltok... *Pesti Napló*, 1925. március 15. 76. évf. 61. sz. 12. l.
110. MELLÉKY KORNÉL: József Attila: Nem én kiáltok. *Magyar Írás*, 1925. 4. sz. 63—64. l.

111. [NYIGRI IMRE] (ny. i.): »Nem én kiáltok«. József Attila verseskönyve. *Népszava*, 1925. április 23. 53. évf. 91. sz. 2—3. l.
112. TERSÁNSZKY J[ÓZSI] JENŐ: József Attila verskötete. [Nem én kiáltok]. *Nyugat*, 1925. május 16. 18. évf. 8—9. sz. 514. l.
113. Az istengyalázásért elítélt költőt József Attilát, felmentette a Kuria. *Délmagyarország*, 1925. május 28. 1. évf. 10. sz. 3. l.
114. Érdekes kuriai ítélet. *Szegedi Friss Ujság*, 1925. május 28. 26. évf. 127. sz. 2. l.
115. TÓTH BÉLA: József Attila: Nem én kiáltok. *Napkelet*, 1925. július—augusztus. 3. évf. 7. sz. 172. l.

1926

1927

1928

116. József Attila. *Pásztorláz*, 1928. január 29. 14. évf. 2. sz. 46. l.
117. Új magyar költő, akinek élete Jack Londonéval vetekedik. *A Hét*, 1928. május 4. 5. évf. 19. sz. 4—5. l.
Arcképpel.
118. Új magyar költő. (József Attila nincs sem [!] apám, sem anyám). *Literatura*, 1928. június. 3. évf. 6. sz. 185. l.
119. József Attila versei. (Nincsen apám, se anyám). *Literatura*, 1928. július. 3. évf. 7. sz. 234. l.
120. NÉMETH ANDOR: Írók furcsa élete. József Attila. *Literatura*, 1928. augusztus. 3. évf. 8. sz. 258—261. l.
Arcképpel.

1929

121. ZELK ZOLTÁN: József Attila: Nincsen apám, se anyám. *Munka*, 1929. március. 2. évf. 6. sz. 190—191. l.
122. P. K.: Die Gedichte von Attila József. [Nincsen apám, se anyám]. *Pester Lloyd*, 1929. március 2. 76. évf. 51. esti sz. 6. l.
123. NÉMETH ANDOR: Éhségek hetyke poétája. (József Attila: Nincsen apám, se anyám). *Literatura*, 1929. április. 4. évf. 4. sz. 131—133. l.
Arcképpel.
124. NÁDASS JÓZSEF: József Attila: Nincsen apám, se anyám. *Szocializmus*, 1929. május 8. 19. évf. 5. sz. 166—167. l.
125. József Attila. [Nincsen apám, se anyám]. *Magyar Hírlap*, 1929. május 26. 39. évf. 117. sz. 23. l.
126. NYIGRI IMRE: »Nincsen apám, se anyám«. József Attila verseskötete. *Népszava*, 1929. május 29. 57. évf. 119. sz. 9. l.
127. NÁDASS JÓZSEF: Nincsen apám, se anyám. *Korunk*, 1929. július—augusztus. 4. évfolyam, 7—8. sz. 597. l.
128. SZENTIMREI JENŐ: József Attila versei. Nincsen apám, se anyám. *Erdélyi Helikon*, 1929. október. 2. évf. 8. sz. 649. l.
129. NÉMETH LÁSZLÓ: Nincsen apám, se anyám. József Attila versei. *Nyugat*, 1929. december 1. 22. évf. 22—23. sz. 649—650. l.

1930

130. FÉJA GÉZA: József Attila [Nincsen apám, se anyám]. *Előrs*, 1930. január 4. 3. évf. 1. sz. 9. l.
131. E számunkban József Attila merészen tárgyilagos kritikáját adjuk Babits Mihály új verseskötetéről... *A Toll*, 1930. január 10. 2. évf. 2. sz. 3 l.
Bevezetés József Attila Az Istenek halnak, az Ember él c. tanulmánya elé.
132. TAMÁS ISTVÁN: Fej és írás. József Attila. *Napló*, 1930. február 16.
133. LAKATOS PÉTER PÁL: József Attila: Nincsen apám, se anyám. *Új Magyar Föld*, 1930. január—február—március. 3. sz. 147—151. l.
134. József Attila: Az Istenek halnak, az ember él. *Lantos Magazin*, 1930. március 1. 2. évf. 5. sz. 383. l.
135. Kár: Költők különégei. *Lantos Magazin*, 1930. március 15. 2. évf. 6. sz. 470. l.

1931

136. G. M.: Csodabogár. [Dönts a tőkét, ne sírákozz]. *Széphalom*, 1931. március—április 5. évf. 3—4. sz. 91. l.

137. GERGELY SÁNDOR : József Attila új versei. (Dönts a tőkét, ne sírátkozz). *Korunk*, 1931. május. 6. évf. 5. sz. 392—393. l.
138. DSIDA JENŐ : Dönts a tőkét, ne sírátkozz. József Attila új versei. *Erdélyi Helikon*, 1931. május. 4. évf. 5. sz. 410—411. l.
139. FÉJA GÉZA : Szétkakas költők. [Dönts a tőkét, ne sírátkozz]. *Előőrs*, 1931. május 10. 4. évf. 19. sz. 4. l.
140. JENŐ JÓZSEF : A magyar vers útja. (József Attila : Dönts a tőkét, ne sírátkozz). *Népszava*, 1931. május 17. 59. évf. 110. sz. 20. l.
141. József Attila új versei. [Dönts a tőkét, ne sírátkozz]. *Budapesti Hirlap*, 1931. május 24. 51. évf. 116. sz. 34. l.
142. FENYŐ LÁSZLÓ : Dönts a tőkét, ne sírátkozz. József Attila versei. *Nyugat*, 1931. június 16. 24. évf. 12. sz. 833—834. l.
143. KÁLMÁN JÓZSEF : Van-e szocialista líra? [Dönts a tőkét, ne sírátkozz]. *Szocializmus*, 1931. július 7. 21. évf. 7. sz. 224. l.
144. József Attila új versei. Dönts a tőkét, ne sírátkozz. *Magyar Szemle*, 1931. december. 13. kötet. 4. sz. VIII. l.

1932

145. LAKATOS PÉTER PÁL : Uj Anthológia (Nyugat kiadás). *Valóság*, 1932. június. 1. évf. 1. sz. 44—45. l.
146. B. A. : József Attila : Dönts a tőkét, ne sírátkozz! *Magyarság*, 1932. július 17. 13. évf. 159. sz. 22. l.
147. [BÁLINT GYÖRGY] (B. Gy.) : József Attila : Külvárosi éj. *Pesti Napló*. 1932. október 30. 83. évf. 245. sz. 49. l.
148. DANZINGER FERENC : József Attila, a szocializmus költője. [Külvárosi éj]. *Korunk*, 1932. november. 7. évf. 11. sz. 841—844. l.
149. (Lu.) : A legérdekesebb költő ... [Külvárosi éj]. *Társadalmunk*, 1932. november 5. 2. évf. 44. sz. 7. l.
150. TURÓCZI-TROSTLER [JÓZSEF], JOSEF : Neue Lyrik. József Attila : Külvárosi éj. *Pester Lloyd*, 1932. december 3. 79. évf. 273. esti szám, 4. l.
151. GOSZTONYI LAJOS : József Attila új versei. [Külvárosi éj]. *Magyar Hirlap*. 1932. december 8. 42. évf. 277. sz. 14. l.
152. ILLYÉS GYULA : Külvárosi éj. József Attila versei. *Nyugat*, 1932. december 16. 25. évf. 24. sz. 632—633. l.
153. ERDEI ISTVÁN : Valamit József Attiláról ... *Vásárhelyi Reggeli Ujság*, 1932. december 18. 28. évf. 299. sz. 4. l.

1933

154. PÁKOZDY FERENC : Külvárosi éj. József Attila új verskötete. *Hetivásár — Hétfői Ujság*, 1933. január 2. 2. évf. 40. sz. 2—3. l.
155. Ezekről a könyvekről beszélnek ... József Attila : Külvárosi éj. *Literatura*, 1933. január. 8. évf. 25—26. l.
156. NÉMETH LÁSZLÓ : Magyar líra 1932-ben. [Külvárosi éj]. *Tanu*, 1933. január 3. 187—188. l.
157. NÉMETH ANDOR : Külvárosi éj. József Attila új költeményei. *A Toll*, 1933. január 31. 5. évf. 1. sz. 22—24. l.
158. PÁKOZDY FERENC : Külvárosi éj. József Attila újabb költeményeiből. *Társadalmi Szemle*, 1933. február. 3. évf. 2. sz. 87—88. l.
159. NÉMETH ANDOR : Miniaturók. Ceruzajegyzetek írókról, könyvekről. (József Attila). *Porond*, 1933. február. 2. évf. 1. sz. 97—98. l.
160. Lapszemle. [Külvárosi éj]. *Nyugat*, 1933. március 16. 26. évf. 6. sz. 382. l.
161. SOMODI LÁSZLÓ : Külvárosi éj. *Uj Harcos*, 1933. május. 1. évf. 3. sz. 64. l.
162. József Attila nem hajlandó meghalni! Meghitt beszélgetés az öngyilkosságra kiszemelt »áldozattal«. Hogy készül egyes lapok riportja? *A Hír*, 1933. július 4. 3. évf. 10. sz. 3—4. l.

1934

163. KARINTHY FRIGYES : Így írtok ti. »Fiaim csak énekeljete«. Pünkösdi Kolbász. [Versparódia József Attila stílusában]. *Színházi Élet*, 1934. május 20—26. 24. évf. 22. sz. 38. l.
Arcképpel.

164. HATVANY LAJOS : [József Attila]. *A Toll*, 1934. november 15. 6. évf. 7. sz. 279. l.
 165. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ : [József Attila]. *A Toll*, 1934. november 15. 6. évf. 7. sz. 280. l.
 166. MÁRAI SÁNDOR : [József Attila]. *A Toll*, 1934. november 15. 6. évf. 7. sz. 280. l.
 167. HABÁN MIHÁLY : József Attila : Medvetánc. (Válogatott költemények). *Magyar Ut*, 1934. december 15. 3. évf. 8. sz. 10. l.

1935

168. TURÓCZI-TROSTLER [JÓZSEF], JOSEF : Attila József : Bärentanz. (József Attila : Medvetánc). *Pester Lloyd*, 1935. január 5., 82. évf. 4. esti sz. 5. l.
 169. FÜLÖP ERNŐ : József Attila költészete. [Medvetánc]. *Korunk*, 1935. február. 10. évf. 2. sz. 116—123. l.
 170. FEJTŐ FERENC : Új középkor. 2. Medvetánc. *Szociáлизmus*, 1935. február. 25. évf. 2. sz. 90—91. l.
 171. FÜST MILÁN : József Attiláról. *Nyugat*, 1935. március. 28. évf. 3. sz. 242—244. l.
 172. FÉJA GÉZA : József Attila : Medvetánc. (Válogatott versek). *Magyar Írás*, 1935. március. 4. évf. 3. sz. 83—85. l.
 173. Ezekről a könyvekről beszélnek ... József Attila : Medvetánc. *Literatura*, 1935. március 1. 10. évf. 75. l.
 174. HALÁSZ GÁBOR : Új verseskönyvekről. [Medvetánc]. *Nyugat*, 1935. április. 28. évf. 4. sz. 324—325. l.
 175. GACHOT, FRANCOIS : Lettres Hongroises (Attila Jozsef : Danse des ours). *Mercur de France*, 1935. április 1. 46. évf. 259. kötet. 196. l.
 176. LUKÁCS GÁSPÁR : József Attila : Medvetánc. *Magyar Könyvtárak Diáriuma*, 1935. 5. évf. 5. sz. 140. l.
 177. BÁLINT GYÖRGY : József Attila versei. [Medvetánc]. *Pesti Napló*, 1935. június 29. 86. évf. 146. sz. 41. l.

1936

178. IGNOTUS PÁL : Óda és Eszmélet. [Medvetánc]. *Esti Kurir*, 1936. február 29. 14. évf. 50. sz. 6. l.
 179. [KOZCSA SÁNDOR] K. S. : József Attila : Medvetánc. *Őserő*, 1936. június. 2. évf. 5. sz. 25. l.
 180. NÉMETH ANDOR : Feltámadás. [Önéletrajzi elbeszélés]. *A Toll*, 1936. június 25. 8. évf. 4. sz. 140—146. l.
 181. EGRI VIKTOR : [József Attila : Medvetánc]. *Magyar Figyelő*, 1936. 328—329. l.
 182. IGNOTUS PÁL : »Nagyon fáj«. József Attila új verseskötete. *Esti Kurir*, 1936. december 25. 14. évf. 296. sz. 19. l.

1937

183. FEJTŐ FERENC : József Attila. [Nagyon fáj]. *Népszava*, 1937. január 10. 65. évf. 7. sz. 8. l.
 184. NÉMETH ANDOR : Nagyon fáj. József Attila versei. *Ujság*, 1937. január 10. 13. évf. 7. sz. 28. l.
 185. A rendőrség nem engedte meg, hogy József Attila előadja Thomas Mann üdvözlő ódáját. *Magyarország*, 1937. január 14. 44. évf. 10. sz. 11. l.
 186. Thomas Mann budapesti felolvasóestjén betiltották József Attila ódájának előadását. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. január 14. 16. évf. 10. sz. 4. l.
 187. GERGELY JÁNOS : József Attila : Nagyon fáj. *Magyar Ut*, 1937. január 28. 6. évf. 5. sz. 5. l.
 188. BÁLINT GYÖRGY : József Attila : Nagyon fáj. *Gondolat*, 1937. január—február. 3. évf. 1. sz. 67—69. l.
 189. REMENYIK ZSIGMOND : Nagyon fáj. (József Attila új versei). *Korunk*, 1937. február. 12. évf. 2. sz. 189—191. l.
 190. IGNOTUS : József Attila verseiről. [Nagyon fáj]. *Szép Szó*, 1937. február. 4. kötet, 1. füzet, 11. l.

191. NÉMETH ANDOR : József Attila verseiről. [Nagyon fáj]. *Szép Szó*, 1937. február, 4. kötet, 1. füzet, 11—15. l.
192. FORGÁCS ANTAL : József Attila : Nagyon fáj. *Válasz*, 1937. február. 4. évf. 2. sz. 121—122. l.
193. — ti: Attila József: Nagyon fáj. *Pester Lloyd*, 1937. február 7. 84. évf. 30. reggeli sz. 18. l.
194. [GEREBLYÉS LÁSZLÓ] : József Attila. *Könyvpiac*, 1937. február 14. 2. évf. 6. sz. 1. l.
195. KOMLÓS ALADÁR : Irodalmi Napló. [Nagyon fáj]. *A Toll*, 1937. február 20. 9. évf. 2. sz. 65—67. l.
196. SZEGI PÁL : Nagyon fáj. József Attila versei. *Nyugat*, 1937. március. 30. évf. 3. sz. 225—227. l.
197. SÓS ENDRE : József Attila új versei. (»Nagyon fáj«). *Magyar Hírlap*, 1937. március 21. 48. évf. 65. sz. 25. l.
198. BORBÉLY LÁSZLÓ : Könyvtárszobában. Borbély László beszélgetése könyvekről. [Nagyon fáj]. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1937. április. 11. évf. 4. sz. 67. l.
199. Lehettem volna oktató... *Magyar Hírlap*, 1937. május 2. 48. évf. 99. sz. 25. l.
200. SZÖRÉNYI JÓZSEF : József Attila : Nagyon fáj. *Szabadság*, 1937. május 9. 10. évf. 19. sz. 8. l.
201. Illyés Gyula és József Attila izgalmas költői párbaja. Harctéri jelentés a Szép Szó és a Nyugat irodalmi lövészárkából. *Nemzet*, 1937. június 8. 6. l.
202. HORVÁTH BÉLA : József Attila : Nagyon fáj. (Új versek). *Korunk Szava*, 1937. július 1—15. 7. évf. 13—14. sz. 396. l.
203. KÁLLAY MIKLÓS : Kőrutazás könyvorszámban. [Nagyon fáj]. *Képes Krónika*, 1937. július 18. 19. évf. 29—30. sz. 25. l.
204. József Attila betegsége, *Népszava*, 1937. augusztus 12. 65. évf. 182. sz. 4. l.
205. NÉMETH ANDOR : Látogatás József Attilánál. *Ujság*, 1937. szeptember 5. 13. évf. 202. sz. 37. l.
206. NÉMETH ANDOR : József Attila tragikus öngyilkossága. Vonat elé vetette magát a balatonszárszói állomáson. *Ujság*, 1937. december 5. 13. évf. 277. sz. 10. l.
207. PÁLÓCZI HORVÁTH GYÖRGY : Az öngyilkos József Attila. *Pesti Napló*, 1937. december 5. 88. évf. 277. sz. 13. l.
208. KATONA JENŐ : A vonat elé vetette magát és meghalt József Attila költő. *Magyarság*, 1937. december 5. 18. évf. 277. sz. 4. l.
209. József Attila, a kiváló költő vonat elé vetette magát. *Magyarország*, 1937. december 5. 44. évf. 277. sz. 3. l.
210. Egy meghasadt lélek drámája. A vonat elé vetette magát és szörnyet halt József Attila, a kiváló költő. *Magyar Hírlap*, 1937. december 5. 48. évf. 277. sz. 4. l.
211. József Attila halálos tragédiája. József Attila, a kiváló költő vonat elé vetette magát és meghalt. *Esti Kurir*, 1937. december 5. 15. évf. 277. sz. 3. l.
212. József Attila élete és tragédiája. *Népszava*, 1937. december 5. 65. évf. 277. sz. 9—10. l.
213. A vonat elé vetette magát egy fiatal író. József Attila borzalmas öngyilkossága. *Pesti Hírlap*, 1937. december 5. 59. évf. 277. sz. 12. l.
Arcképpel.
214. József Attila költő borzalmas öngyilkossága. *Az Est*, 1937. december 5. 28. évf. 277. sz. 1—2. l.
Arcképpel.
215. József Attila borzalmas öngyilkossága. *Makói Független Ujság*, 1937. december 5. 1. évf. 157. sz. 1. l.
216. Vonat elé vetette magát és szörnyet halt József Attila, a kiváló magyar költő. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. december 5. 16. évf. 278. sz. 9. l.
217. A Szép Szó mély fájdalommal jelenti... [Gyászjelentés]. *Szép Szó*, 1937. december. 5. kötet, 5. füzet, 385. l.
218. József Attila temetése. *Szép Szó*, 1937. december. 5. kötet. 5. füzet, 386—387. l.
Közlil Ignótus Pál és Mónus Illés búcsúztató szavait.
219. A Szép Szó miskolci József Attila emlékestje. [1937. december 8.] *Szép Szó*, 1937. december. 5. kötet, 5. füzet, 387. l.
220. ILLYÉS GYULA : József Attila. *Nyugat*, 1937. december. 30. évf. 12. sz. 470—471. l.
221. KOMLÓS ALADÁR : József Attila *Századunk*, 1937. november—december. 12. évf. 9—10. sz. 366—367. l.
222. FEJTŐ FERENC : Költő és kora. *Szocializmus*, 1937. december. 27. évf. 12. sz. 561—562. l.
223. LŐRINCZI LÁSZLÓ : József Attila. 1905—1937. *Ifjú Erdély*, 1937. december. 16. évf. 4. sz. 62. l.

224. BORBÉLY LÁSZLÓ: Egy fiatal költő halálára. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1937. december. 11. évf. 12. sz. 200. l.
225. BOLDIZSÁR IVÁN: Fülledt este József Attilával. *A Reggel*, 1937. december 6. 16. évf. 50. sz. 9. l.
226. NÉMETH ANDOR: József Attila temetésén. *Ujság*, 1937. december 7. 13. évf. 278. sz. 4. l.
227. SZOMBATI SÁNDOR: »Az ige több, mint a tett.« Emlékezés József Attilára. *Pesti Napló*, 1937. december 7. 88. évf. 278. sz. 10. l.
228. József Attila temetése. *Népszava*, 1937. december 7. 65. évf. 278. sz. 8. l.
229. VASS LÁSZLÓ: [József Attila] *Magyar Nap*, 1937. december 7. 2. évf. 282. sz. 4. l.
230. Egy meghasadt lelkű fiatal magyar költő megrendítő tragédiája. Eltemették József Attilát, aki vonat elé vetette magát és szörnyet halt. *Magyar Lapok*, 1937. december 7. 6. évf. 280. sz. 6. l.
231. ZSOLT BÉLA: A költő halála. *Ujság*, 1937. december 8. 13. évf. 279. sz. 1. l.
232. [VASS LÁSZLÓ] (V. L.): József Attilát gyászolja a szlovenszkói magyarság. *Magyar Nap*, 1937. december 8. 2. évf. 283. sz. 4. l.
233. [VASS LÁSZLÓ] (V. L.): József Attila és — József főherceg. *Magyar Nap*, 1937. december 8. 2. évf. 283. sz. 4. l.
234. (Sz. M.): Vadvirágcsokor József Attila sírjára. (Emlékezés a tragikus sorsú költőre). *Napló*, 1937. december 9. 39. évf. 341. sz. 4. l.
235. KOVÁTS JÓZSEF: József Attila. *Független Ujság*, 1937. december 10—17. 4. évf. 50. sz. 4. és 10. l.
236. József Attila útja a halálba és a halhatatlanságba. *Népszava*, 1937. december 11. 65. évf. 281. sz. 4. l.
237. KARÁCSONY SÁNDOR: József Attila. *Református Élet*, 1937. december 11. 4. évf. 50. sz. 481. l.
238. NÉMETH ANDOR: Mit illik József Attiláról tudni? *Ujság*, 1937. december 12. 13. évf. 282. sz. 31. l.
239. A költő, aki sorsát is írja. *Pesti Napló*, 1937. december 12. 88. évf. 282. sz. 18. l.
240. Szép szóval hódítottak a »Szép Szó« élharcosai Miskolcon. *Miskolc*, 1937. december 13. 2. évf. 50. sz. 4. l.
241. KOVÁTS JÓZSEF: József Attila. *Pásztortűz*, 1937. december 15—31. 23. évf. 23—24. sz. 467. l.
242. KATONA JENŐ: Egy költő halálára. *Korunk Szava*, 1937. december 15. 7. évf. 24. sz. 731—732. l.
243. H. KOVÁCS ZOLTÁN: [József Attila] *Magyar Ut*, 1937. december 16. 6. évf. 51. sz. 8. l.
244. A költő sorsa. *Pesti Napló*, 1937. december 17. 88. évf. 286. sz. 4. l.
245. TORMA IMRE: József Attila. *Makói Független Ujság*, 1937. december 18. 1. évf. 167. sz. 4. l.
246. A költő, aki sorsát is írja. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. december 19. 16. évf. 289. sz. 11. l.
A forrás megjelölése nélkül közli a Pesti Napló cikkét.
Ld. 239.
247. SAITOS GYULA: »Ime a költő, aki indul magasba és mélybe...« A tragikus sorsú József Attila makói és szegedi éveit. *Délmagyarország*, 1937. december 25. 13. évf. 294. sz. 51—52. l.
248. IGNOTUS PÁL: Helyreigazítás. *Magyar Hírlap*, 1937. december 25. 48. évf. 293. sz. 25. l.

1938

249. MÓRICZ ZSIGMOND: Nagyon fáj. Az egyetlen teher: az Élet. József Attila emlékeztet magamra. *Szép Szó*, 1938. január—február 6. kötet, 1. füzet, 23—29. l.
250. NÉMETH ANDOR: A semmi ágán. *Szép Szó*, 1938. január—február 6. kötet, 1. füzet, 31—37. l.
251. DÉRY TIBOR: Emléklül. *Szép Szó*, 1938. január—február 6. kötet, 1. füzet, 39—45. l.
Vö. 63., 266.
252. HATVANY BERTALAN: Attila. *Szép Szó*, 1938. január—február 6. kötet, 1. füzet, 46—50. l.
253. REMENYIK ZSIGMOND: Költő és a valóság. *Szép Szó*, 1938. január—február 6. kötet, 1. füzet, 51—57. l.
Vö. 267.

254. IGNOTUS PÁL : Költő és a halál. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 58—67. l.
255. FEJTŐ FERENC : József Attila költészete. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 68—89. l.
256. BÓKA LÁSZLÓ : Ember és stílus. *Szép Szó*, 1938. január—február, 6. kötet, 1. füzet, 89—93. l.
257. FÜSI JÓZSEF : József Attila természetszemlélete. *Szép Szó*, 1938. január—február, 6. kötet, 1. füzet, 93—97. l.
258. SZÉLPÁL ÁRPÁD : A szocialista költő. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 97—103. l.
259. Thomas Mann részvéte. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 104—105. l.
260. BAK RÓBERT : József Attila betegsége. *Szép Szó*, 1938. január—február, 6. kötet, 1. füzet, 105—115. l.
261. MELLÉKY KORNÉL : József Attiláról az ügyvédje. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 115—117. l.
262. OTTÓ FERENC : A költőről megzenésítője. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 117—119. l.
263. NÁDASS JÓZSEF : József Attila és a versforma. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 119—121. l.
264. [LÖBL DEZSŐ] L. D. : József Attiláról a nyomdász. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 121—123. l.
265. [VASS LÁSZLÓ] V. L. : József Attila-emlékesték Szlovénzkón. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet 123—124. l.
266. DÉRY TIBOR : József Attila. *Korunk*, 1938. január. 13. évf. 1. sz. 3—6. l.
Vö. 251.
267. REMENYIK ZSIGMOND : Költő és a valóság. *Korunk*, 1938. január. 13. évf. 1. sz. 8—11. l.
Vö. 253.
268. GERGELY SÁNDOR : József Attila halálára. *Uj Hang*, 1938. január. 1. évf. 1. sz. 90—91. l.
269. Ki lesz a harmadik? *Kelet Népe*, 1938. január. 4. évf. 1. sz. 53. l.
270. CS. SZABÓ LÁSZLÓ : Ultima verba. József Attila emléke. *Nyugat*, 1938. január. 31. évf. 1. sz. 68—70. l.
271. BOLDIZSÁR IVÁN : József Attila. *Válasz*, 1938. január. 5. évf. 1. sz. 1—4. l.
272. MURÁNYI-KOVÁCS ENDRE : József Attila emlékezetére. *Munka*, 1938. január. 10. évf. 58. sz. 1979—1980. l.
273. ARATÓ TIBOR : Élet a síneken. A költő asszonya szól. [Szántó Judit]. *Világirodalmi Szemle*, 1938. január. 4. évf. 1. sz. 6—8. l.
274. HORVÁTH BÉLA : József Attila † *Az Ország Utja*, 1938. január. 2. évf. 1. sz. 42—44. l.
275. BÓKA LÁSZLÓ : Egy vádoló halott. *Az Ország Utja*, 1938. január. 2. évf. 1. sz. 53. l.
276. PASQUINO : A költő és a Baumgarten-díj. *Napkelet*, 1938. január 1. 16. évf. 1. sz. 42—43. l.
277. [GULYÁS PÁL] G. P. : Elhunytak [rovatban] József Attila. *Irodalomtörténet*, 1938. 27. évf. 1—2. sz. 45—46. l.
278. KARINTHY FRIGYES : Nekrológ? Tetemrehívás? (József Attila és Cigány Dezső). *A Toll*, 1938. január 10. 10. évf. 1. sz. 3—4. l.
279. FÜSI JÓZSEF : József Attila. *A Toll*, 1938. január 10. 10. évf. 1. sz. 5—9. l.
280. (szky) : Akik megkésve felfedezik József Attilát. *Magyar Ujság*, 1938. január 12. 6. évf. 8. sz. 4. l.
281. SZALATNAI REZSŐ : József Attila keserű megdicsőülése. *Magyar Ujság*, 1938. január 13. 6. évf. 9. sz. 6. l.
282. IGNOTUS PÁL : József Attiláról. *Magyar Hírlap*, 1938. január 16. 49. évf. 12. sz. 21. l.
Jegyzet: Részlet a «Szép Szó» legközelebbi (21-ik) számában megjelenő tanulmányból.
283. NAGY ISTVÁN : Az elsötétült »külvárosi éje. *Korunk*, 1938. február. 13. évf. 2. sz. 154—156. l.
284. MÁRAI SÁNDOR : Kalendárium [ebben:] József Attila. *Képes Vasárnap*, 1938. február 6. 6. sz. 4. l.
285. —y : A »Szép Szó« József Attila-emlékszáma. *Magyar Ujság*, 1938. február 6. 6. évf. 30. sz. 12. l.
286. KUBÁN ENDRE : A »Szép Szó« József Attila száma. *Független Ujság*, 1938. február 12. 5. évf. 7. sz. 8. l.
287. NÉMETH ANDOR : Medáliák. *A Toll*, 1938. február 20. 10. évf. 2. sz. 47—51. l.

288. NÉMETH ANDOR : Kelj fel és várj! József Attila gyötrelmes küzdelme kényszerképzeteivel. *Ujság*, 1938. február 20. 14. évf. 41. sz. 27. l.
289. KARINTHY FRIGYES : Röpcédula. *Magyarország*, 1938. február 22. 45. évf. 42. sz. 8. l. Ld. 290.
290. Botrány a »Szép Szó« József Attila-emlékestjén. *Magyarság*, 1938. február 22. 19. évf. 42. sz. 9. l.
291. MÓRICZ ZSIGMOND : Várostrom. A nép kulturát akar. *Pesti Napló*, 1938. február 24. 89. évf. 9. l.
292. FEJTŐ FERENC : József Attila, a »felnőtt«. *Népszava*, 1938. február 27. 66. évf. 47. sz. 9. l.
293. IGNOTUS : A József Attila verse. *Szép Szó*, 1938. március. 6. kötet, 2. füzet, 186—188. l.
294. CLAUSER MIHÁLY : József Attila irodalmi munkássága. [Bibliográfia]. *Szép Szó*, 1938. március. 6. kötet, 2. füzet, 192—193. l.
295. ifj. K. E. : József Attila emléke Erdélyben. *Szép Szó*, 1938. március. 6. kötet, 2. füzet, 194. l.
296. A. J. : József Attila emléke Szlovénzkóban. *Szép Szó*, 1938. március. 6. kötet, 2. füzet, 194. l.
297. A Szép Szó előadásai. *Szép Szó*, 1938. március. 6. kötet, 2. füzet, 195. l.
298. Versek, amiket kiválogattak. *Uj Hang*, 1938. március. 1. évf. 3. sz. 57. l.
299. Kínos botrány József Attila özvegye [Szántó Judit] és Remenyik Zsigmond között. *Társadalmunk*, 1938. március 4. 9. évf. 9. sz. 12. l.
300. »Kínos botrány József Attila »elátkozott asszonya' és Remenyik Zsigmond között.« *Magyar Hírlap*, 1938. március 5. 49. évf. 52. sz. 7. l.
Remenyik Zsigmond cáfoló nyilatkozatát közli.
301. József Attila özvegye felel Remenyik Zsigmond cáfolatára. *Társadalmunk*, 1938. március 11. 9. évf. 10. sz. 7—8. l.
Arcképpel.
302. Juhász Gyula és József Attila levélváltása. *Szép Szó*, 1938. április. 6. kötet, 3. füzet 319—320. l.
Levélközlés.
303. SZÉLPÁL ÁRPÁD : Három költő. József Attila. *Szocializmus*, 1938. június. 28. évf. 6. sz. 300—301. l.
304. SZÉLPÁL ÁRPÁD : József Attila összes versei. *Népszava*, 1938. június 5. 66. évf. 127. sz. 21. l.
305. GOSZTONYI LAJOS : József Attila összes verseinek megjelenésére. *Magyar Hírlap*, 1938. június 5. 49. évf. 126. sz. 29. l.
306. F. G. : Egy könyvnap kiadványáról. [József Attila : Összegyűjtött versei]. *Magyarország*, 1938. június 11. 45. évf. 130. sz. 12. l.
307. [SUPKA GÉZA] (s. g.) : A mosónő fia. (József Attila összes versei és válogatott írásai). *Literatura*, 1938. június 15. 13. évf. 204—206. l.
308. SZERB [ANTAL], ANTON : Attila József. *Pester Lloyd*, 1938. június 26. 85. évf. 142. reggeli sz. 15—16. l.
309. SZABÓ ZOLTÁN : József Attila összes versei. *Kelet Népe*, 1938. július. 4. évf. 7. sz. 72—73. l.
310. NÉMETH ANDOR : Utószó egy utószóhoz. József Attila verseinek első gyűjteményes kiadása. *Szép Szó*, 1938. július. 6. kötet, 5. füzet, 477—479. l.
311. Mme Sans-gêne : A költő és a reklám. *Napkelet*, 1938. július 1. 16. évf. 1. sz. 41—42. l.
312. (—tis) : József Attila versei. *Társadalmunk*, 1938. július 8. 9. évf. 27. sz. 5. l.
313. BÁLINT GYÖRGY : A fájdalom zenije. *Pesti Napló*, 1938. július 17. 89. évf. 137. sz. 34. l.
314. FÜSI JÓZSEF : József Attila : Összes versei. (Cserépfalvi). *A Toll*, 1938. július 22. 10. évf. 5. sz. 224—225. l.
315. HALÁSZ GÁBOR : József Attila. Összes versei megjelenése alkalmából. *Nyugat*, 1938. augusztus. 31. évf. 8. sz. 130—134. l.
316. Egy szerkesztő vitázik önmagával. Németh Andor vallomása József Attila verseinek kiadásáról. *Esti Kurir*, 1938. augusztus 7. 16. évf. 177. sz. 6. l.
317. GOMBOS GYULA : József Attila. Jegyzetek összegyűjtött verseinek a kiadásához. *Magyar Utj*, 1938. augusztus 18. 7. évf. 32—33. sz. 6—7. l.
318. BÓKA LÁSZLÓ : József Attila életműve. *Az Ország Utja*, 1938. szeptember. 2. évf. 9. sz. 187—189. l.
Jegyzet : József Attila összes versei. Cserépfalvi kiadása, 1938.
319. KODOLÁNYI JÁNOS : József Attiláról. *Magyar Élet*, 1938. szeptember. 3. évf. 9. sz. 10—12. l.
320. [GOGOLÁK LAJOS] (g. l.) : József Attila versei. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 18. 1. évf. 21. sz. 24. l.

321. GRÓ LAJOS : József Attila olvasása közben. *Munka*, 1938. október. 11. évf. 62. sz. 2147—2149. 1.
 322. TAMÁS ALADÁR : József Attila életműve körül. *Új Hang*, 1938. november. 1. évf. 11. sz. 120—123. 1.
 Bóka László tanulmányát bírálja. Ld.: 318.
 323. József Attila emlékének. *Szép Szó*, 1938. december. 7. kötet, 4—5. füzet, 189—190. 1.
 324. KASSÁK LAJOS : Emlékezés József Attilára. *Népszava*, 1938. december 18. 66. évf. 288. sz. 7—8. 1.

1939

325. József Attila. *Új Hang*, 1939. február. 2. évf. 2. sz. 3. 1.
 326. NÉMEDY GYULA : Juhász Gyula és József Attila kiadatlan versei a szegedi Juhász-múzeumban. *Színházi Magazin*, 1939. február 26. 2. évf. 9. sz. 30—31. 1.
 327. BARÁTH FERENC : Egy kilencéves kislány [Makai Zsuzsi], aki ötven József Attila verset tud. *Pesti Napló*, 1939. augusztus 6. 90. évf. 178. sz. 18. 1.
 328. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete. (1. Gyermekkor). *Korunk*, 1939. december. 14. évf. 12. sz. 1016—1022. 1.
 329. BÁLINT GYÖRGY : Az értelem vértanúja. *Ujság*, 1939. december 10. 15. évf. 280. sz. 7. 1.
 330. DARVAS JÓZSEF : Emlékbeszéd József Attiláról. *Kelet Népe*, 1939. december 15. 5. évf. 11. sz. 10—11. 1.
 331. KUNSZERY GYULA : A baloldali költő és a jobboldali viziló. *Jelenkor*, 1939. december 15. 1. évf. 6. sz. 3—4. 1.

1940

332. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete (2). *Korunk*, 1940. január. 15. évf. 1. sz. 8—15. 1.
 333. SZIJGYÁRTÓ LÁSZLÓ : A Duna-völgy költője. *Jelenkor*, 1940. január 15. 2. évf. 2. sz. 2. 1.
 334. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete (3). *Korunk*, 1940. február, 15. évf. 2. sz. 148—154. 1.
 335. JÓZSEF JOLÁN : Egy költő gyermekora. Visszaemlékezés József Attilára. *Párisi Hírlap*, 1940. február 25. 11. évf. 8. sz. 4. 1.
 336. k. gy. : A versekről. *Népszava*, 1940. február 29. 68. évf. 4. 1.
 337. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete. (4). *Korunk*, 1940. március. 15. évf. 3. sz. 232—237. 1.
 338. JÓZSEF JOLÁN : »Az angyalok sose esznek, mégis gyönyörűek lesznek« — Emlékezés József Attilára. *Film Színház Irodalom*, 1940. március 22—28. 3. évf. 12. sz. 18. 1.
 Hasonmással.
 339. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete. (5). *Korunk*, 1940. április, 15. évf. 4. sz. 293—298. 1.
 340. JÓZSEF JOLÁN : József Attila, a gyermek. *Kelet Népe*, 1940. április 1. 6. évf. 7. sz. 9—11. 1.
 Részlet József Jolán könyvéből.
 341. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete. (6). *Korunk*, 1940. május. 15. évf. 5. sz. 429—437. 1.
 342. József Attila élete. *Népszava*, 1940. május 12. 68. évf. 18. 1.
 343. K. A. : A tragikus költő. József Attila életrajza. [József Jolántól]. *Pest*, 1940. május 20. 2. évf. 121. sz. 4. 1.
 344. FÉJA GÉZA : József Attila élete. [József Jolántól]. *Magyarország*, 1940. május 30. 47. évf. 121. esti sz. 6. 1.
 345. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete (7). *Korunk*, 1940. június. 15. évf. 6. sz. 487—496. 1.
 346. [BORBÉLY LÁSZLÓ?] : József Jolán : József Attila élete. *Ujság*, 1940. június 1. 16. évf. 122. sz. 8. 1.
 347. BÁLINT GYÖRGY : József Attila élete. [József Jolántól]. *Népszava*, 1940. június 2. 68. évf. 122. sz. 13. 1.
 348. KASSÁK LAJOS : Egy szegény élet története. József Jolán könyve József Attiláról. *Magyar Nemzet*, 1940. június 5. 3. évf. 122. sz. 9. 1.
 349. József Jolán : József Attila élete.) 8 *Órai Ujság*, 1940. június 6. 26. évf. 127. sz. 2. 1.
 350. (molnár) : Attila és Jolán. József Jolán elmondja azt, ami bátyjáról [!] írt könyvéből kimaradt. *Színházi Magazin*, 1940. június 9. 3. évf. 24. sz. 51. 1.
 Fényképpel.

351. (g.a.) : József Jolán : József Attila élete. *Esti Kurir*, 1940. június 14. 18. évf. 134. sz. 6. 1.
352. TÓTH BÉLA : Irodalmunk új útjai. Költők Ady után. József Attila. *Új Élet*, 1940. nyár. 9. évf. 7. sz. 225—226. 1.
353. JÓZSEF JOLÁN : József Attila élete (8). *Korunk*, 1940. július—augusztus. 15. évf. 7—8. sz. 614—629. 1.
354. TATAY SÁNDOR : [József Jolán : József Attila élete.] *Magyar Élet*, 1940. július. 5. évf. 7. sz.
355. SCHÖPFLIN ALADÁR : Asszonyok költőkre emlékeznek. [József Jolán : József Attila élete.] *Nyugat*, 1940. július 1. 33. évf. 7. sz. 311—314. 1.
356. ILLYÉS GYULA : Egy megjegyzést ... [József Jolán : József Attila élete.] *Nyugat*, 1940. július 1. 33. évf. 7. sz. 314. 1.
357. Juhász Gyula és József Attila. [Összes verseikről]. *Tükör*, 1940. augusztus. 8. évf. 8. sz. 419—420. 1.
358. BORBÉLY LÁSZLÓ : Könyvtárszobában. [József Jolán : József Attila élete.] *Magyar Protestánsok Lapja*, 1940. augusztus, 14. évf. 8. sz. 79. 1.
359. POGÁNY ÖJDÖN] GÁBOR : József Jolán : József Attila élete. *Kelet Népe*, 1940. augusztus 15. 6. évf. 16. sz. 14. 1.
360. BENAMY SÁNDOR : József Attila sírjánál. *Népszava*, 1940. augusztus 25. 68. évf. 191. sz. 7—8. 1.
361. PAP GÁBOR : József Jolán : József Attila élete. *Korunk*, 1940. szeptember. 15. évf. 9. sz. 810—811. 1.
362. MARÉK ANTAL : József Attila három ismeretlen verse. [Hivogató. Vers. A csapat.] *Híd*, 1940. szeptember 27. 1. évf. 1. sz. 10. 1.
József Attila két arcképével.
363. HERCEG JÁNOS : József Jolán : József Attila élete. *Kalangya*, 1940. október. 9. évf. 10. sz. 472—473. 1.
364. LÁZÁR BÉLA : Három asszonykönyv. [József Jolán : József Attila élete.] *Koszorú*, 1940. október. 7. kötet, 1. sz. 39—43. 1.
365. SZILÁGYI LILLA : Kései levél József Attilához. *Népszava*, 1940. november 6. 68. évf. 251. sz. 6. 1.
366. SZABÓ ZOLTÁN : Vershamisítók. *Magyar Nemzet*, 1940. november 7. 3. évf. 237. sz. 9. 1.
József Attila verseinek zeneakadémiai előadásáról.
367. Tetemrehívás. *Kanadai Magyar Munkás*, 1940. november 7. 12. évf. 17. sz. 5—7. 1.
Arcképpel és fényképpel.
368. Munkások a »vershamisítás«-ról. *Magyar Nemzet*, 1940. november 15. 3. évf. 244. sz. 6. 1.
Molnár József és Dragos József levelei Szabó Zoltánhoz.
Ld. 366.
369. [LOSONCZY GÉZA] (losonczy) : »Ti Józsefek ...« *Népszava*, 1940. november 20. 68. évf. 6. 1.
370. DEMJÉN JÓZSEF : Három éve ... Megrázó részletek József Attila tragédiájáról. *Film Színház Irodalom*, 1940. november 22—28. 3. évf. 47. sz. 8. 1.
Fényképekkel.
371. K. J. : Látogatás József Attila »másik« testvérénél ... [József Etus]. *Kis Ujság*, 1940. november 23. esti és november 24. reggeli sz. 54. évf. 267. és 268. sz. 4. 1.
372. JOBBÁGY KÁROLY : József Attila est a Zeneművészeti főiskolában (november 3.). *Kelet Népe*, 1940. december 1. 6. évf. 21. sz. 19—20. 1.
373. József Attila. *Esti Kurir*, 1940. december 4. 18. évf. 278. sz. 3. 1.
374. KÁLLAI GYULA : József Attila emlékezete. *Népszava*, 1940. december 5. 68. évf. 276. sz. 7. 1.
375. JÓZSEF JOLÁN : József Attila ismeretlen verseiből. *Népszava*, 1940. december 25. 68. évf. 293. sz. 11. 1.
Hasonmással.

1941

376. A.E. : József Jolán : József Attila élete. *Keresztyén Igazság*, 1941. január. 8. évf. 1. sz. 24. 1.
377. József Attila ismeretlen versét ... [Pilóta]. *Film Színház Irodalom*, 1941. január 3—9. 4. évf. 1. sz. 6. 1.
378. FODOR JÓZSEF : A költő és kora. *Ujság*, 1941. január 19. 17. évf. 15. sz. 6. 1.
379. SZABÓ ISTVÁN : József Attila élete és műve. *Erdélyi Helikon*, 1941. február. 14. évf. 2. sz. 137—142. 1.
380. KASSÁK LAJOS : Írói hivatás és politikai szerep. *Magyar Nemzet*, 1941. február 7. 4. évf. 31. sz. 9. 1.

381. ANDREÁNSZKY ISTVÁN : Meghalt »Esztí néni« József Attila nagynénije a Mária Valéria telepen. *Népszava*, 1941. február 26. 69. évf. 5. 1.
382. Ötvenhét ismeretlen József Attila verset fedeztek fel Szegeden. [Paku Imre]. *Független Magyarország*, 1941. március 24. 3. évf. 12. sz. 3. 1.
383. MAKAY GUSZTÁV : József Attila. *Magyar Szemle*, 1941. április. 40. kötet, 4. sz. 269—276. 1.
384. M[ÁRTONVÖLGYI] L[ÁSZLÓ] : József Jolán : József Attila élete. *Magyar Album*, 1941. 4. kötet, 113—114. 1.
385. JÓZSEF JOLÁN : József Attila ismeretlen versei. [Ide újra a szeretet jön, Holttest az utcán, Tavaszi ének, Leányszépség dicsérete, Aratás előtt]. *Híd*, 1941. április 8. 2. évf. 16. sz. 39. 1.
Arcképpel.
386. A költő lelke a boncasztalon. Individuálszichológiai előadás József Attila életéről és jelleméről. *Független Magyarország*, 1941. április 21. 3. évf. 16. sz. 4. 1.
Takács István előadását ismerteti.
387. JUNGWIRTH JOLÁN : Ifik a könyvek között. Tavaszi látogatás egy vidéki város ifjúsági könyvtárában. *Népszava*, 1941. április 27. 69. évf. 10. 1.
388. SZABÓ [LŐRINC], LORENZ : Neue ungarische Dichtung. Geist und Stil. *Ungarn*, 1941. május. 271. 1.
Fényképpel.
389. MÁRTONVÖLGYI LÁSZLÓ : Elfelejtett sírhant... *Magyar Album*, 1941. 5. kötet, 90—94. 1.
390. [LOSONCZY GÉZA] (Ly—Ga) : József Jolán : József Attila. *Népszava*, 1941. június 1. 69. évf. 123. sz. 7. 1.
391. József Jolán : József Attila élete. *Esti Kurir*, 1941. június 4. 19. évf. 126. sz. 6. 1.
392. József Attila ismeretlen verse. [A betűk sivatagában]. *Esti Kurir*, 1941. június 4. 19. évf. 126. sz. 7. 1.
393. József Attila : Költészet és nemzet. *Független Magyarország*, 1941. június 16. 3. évf. 24. sz. 4. 1.
394. Valamit a hanglemezműsorokról. *Népszava—Rádió*, 1941. június 28. 69. évf. 144. sz. 2. 1.
395. József Attila : Költészet és nemzet. *Esti Kurir*, 1941. július 30. 19. évf. 173. sz. 6. 1.
396. RÉVÉSZ FERENC : József Attila. *Népszava*, 1941. augusztus 5. 69. évf. 176. sz. 2. 1.
397. »Az utolsó harcos«. Több mint száz ismeretlen József Attila verset találtak a tragikus sorsú költő szegedi és makói hagyatékában. *Pest*, 1941. augusztus 23. 3. évf. 192. sz. 9. 1.
398. KÓSA JÁNOS : József Attila : Költészet és nemzet. *Jelenkor*, 1941. szeptember 15. 3. évf. 18. sz. 12. 1.
399. [József Jolán : József Attila élete]. *Esti Ujság*, 1941. 251. sz.
400. József Attila három ismeretlen verse. [Ti jók vagytok, Ne legyen bennetek... A tegnapiak és atyáitok]. *Népszava*, 1941. november 16. 69. évf. 261. sz. 20. 1.
401. KOVÁI LŐRINC : József Attila élete nyomában. 1. Galamb Ödön : Makói évek. *Népszava*, 1941. november 30. 69. évf. 17. 1.
402. BARCS SÁNDOR : Nagyon fáj. *Ujság*, 1941. december 3. 17. évf. 276. sz. 5. 1.
403. Siremléket József Attilának! *Film Színház Irodalom*, 1941. december 12—18. 4. évf. 50. sz. 13. 1.
Szárszói fejtájának fényképpel.
404. Galamb Ödön : Makói évek. *Esti Kurir*, 1941. december 19. 19. évf. 290. sz. 6. 1.

1942

405. SÁRKÁNY OSZKÁR : Galamb Ödön : Makói évek : József Attila élete nyomában I. *Az Ország Útja*, 1942. február. 6. évf. 2. sz. 64. 1.
406. A.P. : József Attila élete nyomában. Galamb Ödön könyve. *Magyar Csillag*, 1942. február 1. 2. évf. 2. sz. 114—115. 1.
407. [KÁLLAI GYULA] k.gy. : József Attila-est. *Népszava*, 1942. február 8. 70. évf. 31. sz. 8. 1.
Idéz Darvas József bevezető előadásából.
408. BARCS SÁNDOR : József Attila-est. *Ujság*, 1942. február 8. 18. évf. 31. sz. 5. 1.
409. Vasárnap délelőtt zsúfolt terem előtt megismételték a »József Attila-estet«. *Független Magyarország*, 1942. február 9. 4. évf. 6. sz. 4. 1.

410. József Attila emlékezete. *Tiszántúli*, 1942. február 10. 2. évf. 32. sz. 5. l.
411. JÓZSEF JOLÁN : József Attila. *Kelet Népe*, 1942. február 15. 8. évf. 3. sz. 12. l.
412. LUKÁCS IMRE : »A költő hasztalan vonít«. *Március*, 1942. 119—123. l.
413. —y : Edmund Galamb [Ödön] : »Makói évek«. *Pester Lloyd*, 1942. március 4. 89. évf. 51. esti sz. 6. l.
414. Előadás József Attila betegségéről. *Népszava*, 1942. március 13. 7. l.
Kulcsár Istvánnak a Vajda János Társaságban tartott előadásáról.
415. VÁGHIDI FERENC : József Attilával Párizsban. *Jelenkor*, 1942. március 15. 4. évf. 6. sz. 9—10. l.
416. Táncsics Mihály mellé temetik József Attilát. *Független Magyarország*, 1942. március 23. 4. évf. 12. sz. 3. l.
417. [GOSZTONYI JÁNOS] g.i. : József Jolán József Attiláról beszélt Erdélyben. *Népszava*, 1942. március 29. 70. évf. 72. sz. 17. l.
418. [BORBÉLY LÁSZLÓ] B.L. : Könyvtárszobában. [Galamb Ödön : Makói évek]. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1942. április. 16. évf. 4. sz. 32. l.
419. MAGYAR LÁSZLÓ : Hogyan ismerte fel Juhász Gyula egy makói kisdíákban az új magyar költészet nagy lángelméjét? *Esti Kurír*, 1942. április 4. 20. évf. 76. sz. 9. l.
420. ANDREÁNSZKY ISTVÁN : Egy ismeretlen József Attila-kép regényes útja a Ferencvároshól. *Népszava*, 1942. április 5. 70. évf. 77. sz. 10. l.
Fényképpel.
421. SZABOLCSI GÁBOR : Az ismeretlen József Attila. Néhány szó a most megtalált több, mint félszáz József Attila versről. *Szegedi Napló*, 1942. április 5. 18. évf. 77. sz. 10. l.
422. PILINSZKY JÁNOS : Galamb Ödön : József Attila élete nyomában. *Piarista Öregdiák*, 1942. április 15. 6. évf. 4. sz. 63. l.
423. Ezen a héten exhumálják Szárszón József Attila hamvait. *Független Magyarország*, 1942. április 27. 4. évf. 17. sz. 5. l.
424. József Attila. *A Holnap*, 1942. április 28. 4. évf. 8. sz. 1—2. l.
425. KODOLÁNYI JÁNOS krónikája. József Attila emlékének. *Híd*, 1942. április 28. 3. évf. 17. sz. 6. l.
426. GÖNCZY GÁBOR : Galamb Ödön : József Attila élete nyomában. Makói évek. *Protestáns Szemle*, 1942. május. 51. évf. 5. sz. 159. l.
427. VERES PÉTER : József Attila. *Kelet Népe*, 1942. május 1. 8. évf. 8. sz. 6—8. l.
Arcképpel.
428. JÓZSEF JOLÁN : József Attila a családban. *Kelet Népe*, 1942. május 1. 8. évf. 8. sz. 9—10. l.
429. KELEMEN JÁNOS : József Attila költészete. *Kelet Népe*, 1942. május 1. 8. évf. 8. sz. 10—11. l.
430. K.J. : A kortársak József Attiláról. *Kelet Népe*, 1942. május 1. 8. évf. 8. sz. 12. l.
A szárszói sír fényképével.
431. Hazajött József Attila. *Népszava*, 1942. május 3. 70. évf. 99. sz. 1—2. l.
432. KORONDI ANDRÁS : Emlékezés József Attilára. *Magyar Nemzet*, 1942. május 3. 5. évf. 100. sz. 8. l.
433. Vasárnap délelőtt díszsírhelyre temették József Attila Budapestre hozott hamvait. *Független Magyarország*, 1942. május 4. 4. évf. 18. sz. 3. l.
Ismerteti Gáspár Zoltán beszédét.
434. Hatalmas tömeg részvételével, megható gyászünneppel helyezték nyugalomra József Attila hamvait. *Esti Kurír*, 1942. május 4. 20. évf. 100. sz. 5. l.
Ismerteti Gáspár Zoltán beszédét.
435. A halott költő utolsó útja. Vasárnap délelőtt eltemették József Attilát. *Népszava*, 1942. május 5. 70. évf. 100. sz. 3. l.
Idéz Gáspár Zoltán búcsúztató beszédéből.
436. József Attila pesti temetése. *Magyar Nemzet*, 1942. május 5. 5. évf. 101. sz. 4. l.
Ismerteti Gáspár Zoltán beszédét.
437. »Ime, hát megeltem hazámat...« Díszsírhelyre temették vasárnap József Attila Budapestre hozott hamvait. *Ujság*, 1942. május 5. 18. évf. 101. sz. 6. l.
Ismerteti Gáspár Zoltán beszédét.
438. MÁRAI SÁNDOR : A költő sírja. *Pesti Hírlap*, 1942. május 7. 64. évf. 103. sz. 5. l.
439. n.n. : József Attila sírjánál. *Népszava*, 1942. május 12. 70. évf. 7. l.
440. [SZIJ GÁBOR] (szíj) : Kié József Attila sírja? Sokat megmagyaráz... *Magyar Út*, 1942. május 14. 11. évf. 20. sz. 2. l. Borítékcím.
Vö. 439.
441. A fogadtatás. *Népszava*, 1942. május 17. 70. évf. 110. sz. 7. l.
Vö. 440.

442. RÓNAY GYÖRGY : Jegyzetek József Attila sírjánál. *Magyar Csillag*, 1942. június 1. 2. évf. 6. sz. 360—361. l.
443. Sz. J. : József Attila költészete meghódítja Franciaországot. *Esti Kurir*, 1942. június 15. 20. évf. 133. sz. 4. l.
444. [K. HAVAS GÉZA] Névtelen nótárius : József Attila betegsége. *Népszava*, 1942. augusztus 2. 70. évf. 173. sz. 16. l.
445. [SZERDAHELYI SÁNDOR] sz.s. : Új könyv a munkásoknak József Attiláról. [Barabás Tibor : József Attila a szegénység költője]. *Népszava*, 1942. augusztus 9. 70. évf. 179. sz. 9. l.
446. FÖLDI MIHÁLY : A szegénység költője. *Ujság*, 1942. augusztus 9. 18. évf. 180. sz. 8. l.
447. KOVALOVSKY MIKLÓS : Üres sír a szárszói temetőben. *Magyar Nemzet*, 1942. augusztus 26. 5. évf. 193. sz. 9. l.
448. FARKAS IMRE : Korszellem és líra. *Népszava*, 1942. október 4. 70. évf. 16. l.
449. József Attila világirodalmi jelentőségét... *Független Magyarország*, 1942. október 19. 4. évf. 42. sz. 4. l.
450. GALLICUS : A Földközi-tenger partján József Attila »különbejárátú kéjszobájá«-ban. *Magyar Nemzet*, 1942. október 25. 5. évf. 243. sz. 11. l.
451. Őt éve halt meg József Attila. *Független Magyarország*, 1942. november 30. 4. évf. 48. sz. 4. l.
452. HALÁSZ GÁBOR : Az érzékeny költő. [Jegyzet:] (József Attila halálának ötödik évfordulójára). *Magyar Csillag*, 1942. december 1. 2. évf. 13. sz. 373—377. l.
453. VAJDA ENDRE : József Attila ars poeticája. *Magyar Csillag*, 1942. december 1. 2. évf. 13. sz. 377—381. l.
454. GÁSPÁR ZOLTÁN : A költő és a köztudat. *Magyar Csillag*, 1942. december 1. 2. évf. 13. sz. 381—386. l.
455. VINCZE LÁSZLÓ : Rend és szabadság. József Attila halálának ötödik évfordulójára. *Jelenkor*, 1942. december 1. 4. évf. 23. sz. 8. l.
456. HEGEDÜS-BITE DÁNIEL : Emlékezés a munkások költőjére. *Magyar Nemzet*, 1942. december 4. 5. évf. 276. sz. 9. l.
457. HORVÁTH BÉLA : Hogyan temették el József Attilát Balatonszárszón? *Magyar Nemzet*, 1942. december 4. 5. évf. 276. sz. 9. l.
458. Őt esztendő... *Népszava*, 1942. december 6. 70. évf. 277. sz. 11. l.
459. GRÓ LAJOS : »Nincs bocsánata. *Népszava*, 1942. december 6. 70. évf. 277. sz. 11—12. l.
460. NÁDASS JÓZSEF : József Attiláról. *Népszava*, 1942. december 6. 70. évf. 277. sz. 12—13. l.
461. FÉJA GÉZA : Évforduló. *Reggeli Magyarország*, 1942. december 6. 49. évf. 277. sz. 7. l.
462. BARCS SÁNDOR : József Attila öt éve. *Ujság*, 1942. december 6. 18. évf. 278. sz. 7. l.
463. DARVAS JÓZSEF : József Attila öt év távolából... *Független Magyarország*, 1942. december 7. 4. évf. 49. sz. 2. l.
464. Vasárnap megkoszorúzták József Attila sírját. *Független Magyarország*, 1942. december 7. 4. évf. 49. sz. 2. l.
Ismerteti Szakasits Árpád emlékbeszédét.
465. FÉJA GÉZA : József Attila. *Híd*, 1942. december 15. 3. évf. 34. sz. 8—9. l.
Arcképpel.

1943

466. ERDÉLYI JÓZSEF : Világirodalom. *Virradat*, 1943. január 18. 8. évf. 3. sz. 2. l.
Erdélyi cikkével kapcsolatban ld.: 467—472.
467. Egy balsikerű leleplezés. *Esti Kurir*, 1943. január 18. 21. évf. 13. sz. 4. l.
Vö. 466.
468. Erdélyi József kemény bírálata József Attiláról. — Milyen sorsot szánt az öngyilkos költő zsidó társaival a magyar íróknak? *Magyar Lapok*, 1943. január 19. 12. évf. 14. sz. 6. l.
Pár soros bevezetővel közli Erdélyi cikkét. Ld.: 466.
469. Erdélyi József költő őszinte véleménye József Attiláról. *Szegedi Új Nemzedék*, 1943. január 27. 25. évf. 21. sz. 6. l.
Hosszú bevezetéssel közli Erdélyi írását. Ld.: 466.
470. Miért ítéli el Erdélyi József József Attilát? Érdekes magyarázatot fűzött a Szegedi Új Nemzedék Erdélyi József cikkéhez. *Magyar Lapok*, 1943. január 28. 12. évf. 22. sz. 5. l.
Közli a Szegedi Új Nemzedék Erdélyi-kommentárját. Ld. 469.
471. FODOR JÓZSEF : Beszéljünk higgadtan. *Ujság*, 1943. február 4. 19. évf. 27. sz. 5. l.
Ld.: 466.
472. TÓTH LÁSZLÓ : Költőharag és írószors. *Nemzeti Ujság*, 1943. február 7. 25. évf. 30. sz. 5. l.
Ld. 466.
473. JÓZSEF JOLÁN : József Attila Szegeden. (Részlet egy elmaradt felolvasásból). *Dél-magyarország*, 1943. február 21. 19. évf. 42. sz. 4. l.

474. BALOGH LÁSZLÓ : József Attila. *Debreceni Szemle*, 1943. április. 17. évf. 4. sz. 84—95. l.
475. A szegedi szervezett munkásság nagysikerű József Attila estje. *Népszava*, 1943. május 19. 71. évf. 6. l.
Ismereti és idéz József Jolán és Kállai Gyula előadásaitól.
476. NÁDASS JÓZSEF : Két ismeretlen József Attila-vers. [Derűs vagyok és hallgató... Fagy]. *Népszava*, 1943. május 23. 71. évf. 116. sz. 13. l.
Hasonmással.
477. BORBÉLY LÁSZLÓ : Két halhatatlan a könyvnapon. [József Attila válogatott versei]. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1943. július. 17. évfolyam, 7. sz. 53. l.
478. Ausgewählte lyrische Dichtungen von Attila József. (József Attila válogatott lírai versei). *Ungarn*, 1943. július. 367. l.
479. GYENGE MIKLÓS : Gondolatok József Attila makai évei körül. *Makói Ujság*, 1943. július 4. 9. évf. 148. sz. 3. l.
480. (—dy —s) : Négyszemközt József Attilával. [Bányai László]. *Népszava*, 1943. október 17. 71. évf. 14. l.
481. KEMÉNY ISTVÁN : József Attila sógora [Bányai László] »leleplező« könyvet írt. »A Ferencváros pórússokba beitatódott korma« és egyéb »intimitások« József Attiláról. *A Mai Nap*, 1943. október 23. 20. évf. 240. sz. 5. l.
482. Négyszemközt József Attila volt sógorával. [Bányai László]. Egykori házastársak torzsalkodása, amihez hozzájárul egy költő és az a bizonyos sorsharag. *Magyar Szó*, 1943. október 26. 3. l.
483. MOSOLYÓ ANTAL : Kinek van helye »a halhatatlan József Attila uszályán«? [Bányai László] *Független Magyarország*, 1943. november 8. 5. évf. 43. sz. 2. l.
484. TEMPEFŐI : Petőfi unokasógora. [Bányai László]. *Magyar Nemzet*, 1943. november 14. 6. évf. 258. sz. 4. l.
485. Benedetto Croce József Attiláról. Közli: Ruzicska Pál. *Magyar Csillag*, 1943. december 15. 3. évf. 24. sz. 741—742. l.

1944

486. MOSOLYÓ ANTAL : Koronatanú a költő perében. Németh Andor : József Attila. *Független Magyarország*, 1944. február 14. 6. évf. 7. sz. 4. l.
487. LENGYEL BALÁZS : Galamb Ödön : Makói évek. *Jelenkor*, 1944. február 15. 6. évf. 4. sz. 11. l.
488. V.L. : Németh Andor : József Attila. *Híd*, 1944. március. 5. évf. 5. sz. 28. l.
489. Bányai László : Négyszemközt József Attilával. *Nemzeti Ujság*, 1944. március 25. 26. évf. 69. sz. 15. l.
490. Buzogány Botond levele : »Alpár Gitta szagának« dicsérete 1944. márciusában. *Magyarság* 1944. március 29. 25. évf. 71. sz. 6. l.
Bányai könyvének és a Nemzeti Ujság ismertetésének kritikája. Ld. 489.
491. KÉZAI BÉLA : Válasz egy oktalan támadásra. *Nemzeti Ujság*, 1944. április 1. 26. évf. 74. sz. 4. l.
Vö. 490.
492. VATAI LÁSZLÓ : Szabadság és kultúra. József Attila. *Magyar Élet*, 1944. május. 9. évf. 5. sz. 1—9. l.
493. HATVANY B[ERTALAN] : In memoriam »La Belle Parole« [Szép Szó]. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1944. szeptember—október. 36. évf. 4. sz. 72—76. l.
494. Le poète Attila József. Extraits du numéro commémoratif de Szép Szó. [Déry Tibor, Ignóus Pál, Fejtő Ferenc, Németh Andor, Remenyik Zsigmond és Thomas Mann cikkeiből]. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1944. szeptember—október, 36. évf. 4. sz. 77—86. l.
Fényképpel

1945

495. FODOR JÓZSEF : József Attila. *Szabadság*, 1945. április 11. 1. évf. 70. sz. 3. l.
496. József Attila. *Szabad Nép*, 1945. április 15. 3. évf. 18. sz. 8. l.
497. BARTA LAJOS : József Attila. Egy marxista magyar költő. *Szabad Magyarság*, 1945. május. 4. évf. 5. sz. 137—145. l.
498. VINCZE LÁSZLÓ : A magányos József Attila. *Sorsunk*, 1945. május—június. 5. évf. 1—2. sz. 70—78. l.
499. MAROSÁN GYÖRGY : József Attila emlékezetére. *Népszava*, 1945. május 4. 73. évf. 63. sz. 4. l.

500. SZÁSZ FERENC : József Attila és a szegedi egyetem. *Délmagyarország*, 1945. május 13. 2. évf. 106. sz. 5—6. l.
501. BARTA LAJOS : József Attila. Egy marxista magyar költő. [bef.] *Szabad Magyarság*, 1945. június. 4. évf. 6. sz. 179—191. l.
502. TERSÁNSZKY J[ÓZSI] JENŐ : József Attiláról. I. Az ember. *Szabad Szó*, 1945. június 21. 47. évf. 70. sz. 4. l.
503. TERSÁNSZKY J[ÓZSI] JENŐ : József Attiláról. II. A költő. *Szabad Szó*, 1945. július 1. 47. évf. 78. sz. 4. l.
504. TERSÁNSZKY J[ÓZSI] JENŐ : József Attiláról. III. A tanár. *Szabad Szó*, 1945. július 18. 47. évf. 92. sz. 4. l.
505. TERSÁNSZKY J[ÓZSI] JENŐ : József Attiláról. [IV.] Az előadó. *Szabad Szó*, 1945. július 28. 47. évf. 101. sz. 4. l.
506. ADÁM T. ISTVÁN : Ady Endre és József Attila románul. [Costa Carei nyilatkozata]. *Zsebhíradó, A Kossuth Népe vasárnapi melléklete*, 1945. augusztus 5. 15. sz. 10. l.
507. KOVALOVSKY MIKLÓS : Németh Andor : József Attila. *Embernevelés*, 1945. szeptember—október. 1. évf. 1—2. sz. 80—81. l.
508. (U.P.) : [József Attila forradalmi versei]. *Szabadnevelés*, 1945. 72. l.
509. József Attila ismeretlen írásai. *Új Magyarország*, 1945. november 14. 1. évf. 20. sz. 10. l.
510. TÖRÖK SÁNDOR : Különféle komédiák. »József Attila nem proletárköltő«. *Színház*, 1945. november 14—20. 1. évf. 14. sz. 8. l.
Ld. 158.
511. A Magyar Kommunista Párt József Attila-emlékünnepegyt rendez vasárnap és hétfőn. *Szabad Nép*, 1945. december 1. 3. évf. 205. sz. 4. l.
512. József Attila. *Új Szó*, 1945. december 2. 1. évf. 168. sz. 2. l.
513. NÁDAS JÓZSEF : József Attilával — a rendért. *Népszava*, 1945. december 2. 73. évf. 238. sz. 4. l.
514. KUNSZERY GYULA : József Attila. *Magyar Nemzet*, 1945. december 2. 1. évf. 176. sz. 4. l.
515. KELEMEN JÁNOS : József Attila. *Szabad Szó*, 1945. december 2. 47. évf. 205. sz. 3. l.
Vö. 516.
516. KELEMEN JÁNOS : József Attila. *Esti Szabad Szó*, 1945. december 2. 47. évf. 205. sz. 3. l.
Vö. 515.
517. ZELK ZOLTÁN : József Attila. *Szabadság*, 1945. december 2. 1. évf. 261. sz. 3. l.
518. Ma nyolc esztendeje ... *Független Magyarország*, 1945. december 3. 7. évf. 9. sz. 4. l.
519. József Attila halálának első szabad évfordulója. *Független Magyarország*, 1945. december 3. 7. évf. 9. sz. 5. l.
520. A Magyar Kommunista Párt József Attila-ünnepségei. *Szabad Nép*, 1945. december 4. 3. évf. 207. sz. 4. l.
521. GÁSPÁR ENDRE : »Úgy írok verset, mintha sortűzet vezényelnék.« József Attila Ars poeticája. [József Attila levele Gáspár Endréhez, Párizs, 1927.]. *Jövendő*, 1945. december 8. 1. évf. 16. sz. 12. l.
Arcképpel (rajz).
522. József Attila. *Független Ifjúság*, 1945. december 8. 3. l.
523. József Attila. *Szabadnevelési Híradó*, 1945. december 10. 1. évf. 4. sz. 4. l.
524. József Attila. *Szegedi Hírlap*, 1945. december 16. 1. évf. 27. sz. 4. l.
525. GEREBLYÉS LÁSZLÓ : A költő népe. *Szabadság*, 1945. december 18. 1. évf. 273. sz. 4. l.

1946

526. DEVECSERI GÁBOR : József Attila-utca. Áldor Péter rajzaival. *Budapest*, 1946. január. 2. évf. 1. sz. 6—7. l.
527. A svájci könyvpiac nagy eseménye József Attila. *Független Magyarország*, 1946. január 7. 8. évf. 1. sz. 5. l.
528. József Attila. *Irodalom — Tudomány*, 1946. február. 2. évf. 3. sz. 95. l.
529. IGNOTUS PÁL : Arany János és József Attila. *Haladás*, 1946. február 21. 2. évf. 6. sz. 7. l.
530. SCHEIBER SÁNDOR : József Attila istenes verseinek tárgy- és képzettörténeti háttere. *Irodalomtörténet*, 1946. 35. évf. 1—2. sz. 13—23. l.
Vö. 28.
531. Amikor József Attila 101 pengőt kölcsön kért ... *Vásárhely Népe*, 1946. július 13. 3. évf. 153. sz. 3. l.
532. József Attila. *Magyar Jövő*, 1946. július 25. 45. évf. 146. sz. 3. l.
Arcképpel.

533. József Attila ismeretlen írása. »...ne áltassuk magunkat — Magyarország gyarmat lett« — írja a nyugati orientáció híveinek 1930-ban. *Szabad Nép*, 1946. szeptember 1. 4. évf. 196. sz. 6. l.
534. AGÁRDI FERENC: Akkor kezdődött ... József Attila a tüntetők között. *Köztársaság*, 1946. szeptember 11. 1. évf. 14. sz. 2. l.
535. József Attila ismeretlen verse. [Én már fiatalember lettem ... kezdetű]. *Független Magyarország*, 1946. október 14. 8. évf. 42. sz. 5. l.
536. SCHEIBER SÁNDOR: József Attila nyolc ismeretlen verse. *Budapest*, 1946. október 15. 2. évf. 10. sz. 357—361. l.
Arcképpel és kézirat-hasonmásokkal.
538. SCHEIBER SÁNDOR: József Attila kiadatlan makói költeményeiből. [Vers a szememről, Ad sidera, A Kosmosz éneke]. *Magyarok*, 1946. november. 2. évf. 11. sz. 694—696. l. Vö. 29.
539. Kilenc esztendeje lesz ... *Független Magyarország*, 1946. december 2. 8. évf. 49. sz. 4. l.
540. MOLNÁR MIKLÓS: József Attila kilenc éve halt meg. *Szabad Nép*, 1946. december 3. 4. évf. 274. sz. 4. l.
541. József Attila. *Esti Szabad Szó*, 1946. december 3. 48. évf. 271. sz. 3. l.
542. A költő ... *Világosság*, 1946. december 3. 2. évf. 274. sz. 2. l.
543. ZELK ZOLTÁN: József Attila. *Szabadság*, 1946. december 3. 2. évf. 274. sz. 2. l.
544. FODOR JÓZSEF: Tragikus évforduló. *Világ*, 1946. december 4. [2. évf.] 457. sz. 2. l.
545. JÓZSEF JOLÁN: Ismeretlen képek József Attila életéből. *Jövendő*, 1946. december 5. 2. évf. 48. sz. 8—9. l.
Fényképekkel.
546. MOLNÁR MIKLÓS: »Rendezni végre közös dolgainkat ...« A költő külpolitikája. *Új Magyarország*, 1946. december 7. 2. évf. 49. sz. 8. l.
547. »...és Attilácskád, ki csomagodtól kövér, mint egy rác kád.« József Attila ismeretlen játékos versei. *Független Magyarország*, 1946. december 9. 8. évf. 50. sz. 2. l.
548. H[ÁRS] L[ÁSZLÓ]: József Attila: Medvetánc. Rajzolta: Domjáné. *Világosság*, 1946. december 17. 2. évf. 286. sz. 4. l.
549. LESTYÁN SÁNDOR: Egy önarckép húsz sorban. *Szabadság*, 1946. december 25. 2. évf. 293. sz. 4. l.
A Medvetánc-kötet Szendy Károly polgármesterhez intézett »ajánlásának« hasonmásával.

1947

550. REMÉNYI [JÓZSEF], JOSEPH: Attila József, contemporary Hungarian poet. *Quarterly of Poetry* [1947].
551. LŐKÖS ZOLTÁN: Régi lakótársa, Horesnyi elvtárs beszél József Attila szegedi diákéletről. *Délmagyarország*, 1947. január 1. 4. évf. 1. sz. 2. l.
552. KRISTÓF KÁROLY: József Attila sikertelen lapalapításának története. *Képes Figyelő*, 1947. január 4. 3. évf. 1. sz. 12. l.
553. SZABOLCSI MIKLÓS: Verstani adalék József Attila verseihez. *Irodalomtörténet*, 1947. 36. évf. 1—2. sz. 62—63. l.
A Születésnapomra c. vers világirodalmi kapcsolatai.
554. TERNAY KÁLMÁN: Kiadatlan József Attila-vers. [Magyarország messzire van]. *Irodalomtörténet*, 1947. 36. évf. 1—2. sz. 109—110. l.
555. SCHEIBER SÁNDOR: József Attila ismeretlen verse: Az örök Polyphemos. *Népszava*, 1947. február 2. 75. évf. 27. sz. 10. l.
556. FEJTŐ FERENC: József Attila, az útmutató. *Szocializmus*, 1947. február—április. 31. évf. 2—4. sz. 114—124. l.
557. Írók az őszinte túlkörben. [Beszélgetés József Jolánnal]. *Magyar Rádió*, 1947. március 14. 3. évf. 11. sz. 6. l.
558. Bóka László: József Attila. Essay és vallomás. *Jövendő*, 1947. március 27. 3. évf. 13. sz. 19. l.
559. GÁL GYÖRGY: Szobrot József Attilának. *Független Magyarország*, 1947. március 31. 9. évf. 13. sz. 5. l.
560. BÓKA LÁSZLÓ: Milyen a marxista költő? *Magyar Jövő*, 1947. április 15. 46. évf. 74. sz. 6. l.
Az Éhség c. vers kapcsán.
561. FEJTŐ FERENC: József Attila az útmutató. (2). *Szocializmus*, 1947. május. 31. évf. 5. sz. 214—221. l.
562. MEGYER JÓZSEF: József Attila. *Vigilia*, 1947. május. 12. évf. 5. sz. 290—297. l.
563. Letiltotta József Attila verseit a párisi magyar követség. *Szabad Nép*, 1947. május 4. 5. évf. 100. sz. 8. l.
Várkonyi Zoltán beszámolója alapján.

564. 1948. március 15-re szobra lesz József Attilának a Dunaparton. *Szabad Nép*, 1947. május 7. 5. évf. 102. sz. 2. l.
565. KENYERES JÚLIA : Akik igazán használtak a magyar ügynek. *Jövendő*, 1947. május 22. 3. évf. 21. sz. 7. l.
Az Ogonek legújabb számát ismerteti. Arcképpel.
566. GÁCH MARIENNE : Így élt a halhatatlan költő. *Magyar Rádió*, 1947. május 23. 3. évf. 21. sz. 7. l.
Fényképpel.
567. (g.l.) : Ezerhangú költő volt. *Magyar Jövő*, 1947. május 29. 46. évf. 106. sz. 6. l.
568. MÁRER GYÖRGY : Egy József Attila levél. [1925. május 3.]. *Forum*, 1947. június. 2. évf. 6. sz. 409—410. l.
Hasonmással.
569. Felavatták József Attila emléktábláját a szegedi Pantheonban. *Független Magyarország*, 1947. június 9. 9. évf. 23. sz. 6. l.
Ismerteti Ortutay Gyula beszédét.
570. Juhász Gyula, József Attila [stb.] kézírása a grafológus analizisében. *Szivárvány*, 1947. július 12. 2. évf. 28. sz. 10—11. l.
Hasonmással.
571. CSATÓ ISTVÁN : József Attila utolsó napjai nyomában. *Szabad Nép*, 1947. július 17. 5. évf. 160. sz. 4. l.
572. MAGYARFALVI LAJOS : Újra kitiltották a szegedi egyetemről József Attilát. *Március Tizenötödike*, 1947. július 26. 1. évf. 19—20. sz. 3. l.
A rektori leirat hasonmásával.
573. TISZAY ANDOR : József Attila, a nép költője. *Művelt Nép*, 1947. 6. sz.
574. TAMÁS ALADÁR : Egy éjszaka a »Japán«-ban. *Szabad Nép*, 1947. augusztus 20. 5. évf. 188. sz. 8. l.
575. Lukács György beszéde a József Attila szoborpályázat munkáinak kiállításán. *Szabad Nép*, 1947. szeptember 21. 5. évf. 214. sz. 9. l.
576. [SZERDAHELYI SÁNDOR] sz.s. : József Attila. *Népszava*, 1947. szeptember 21. 75. évf. 215. sz. 6. l.
577. József Attila ismeretlen verse. [Somogyi Lollinak]. *Szivárvány*, 1947. szeptember 27. 2. évf. 39. sz. 5. l.
A kézirat hasonmásával és Beck András József Attila-plakettjének fényképével.
578. BEREND ILONA : József Attila szoborpályázat. *Színház*, 1947. október 1—7. 3. évf. 40. sz. 21. l.
Nóti Károly szobortervének fényképével.
579. Mi lesz Ady és József Attila műveinek gyűjteményes kiadásával? *Szabad Nép*, 1947. október 2. 5. évf. 223. sz. 4. l.
580. PEÉRY REZSŐ : József Attila — márványban. *Új Magyarország*, 1947. október 4. 2. évf. 40. sz. 5. l.
581. [Bóka László : József Attila Essay és vallomás] *Kis Ujság*, 1947. 109. sz.
582. KARDOS LÁSZLÓ : József Attila. *Új Szántás*, 1947. november. 1. évf. 11. sz. 626—629. l.
583. ÖRKÉNY ISTVÁN : Bóka László : József Attila. *A Reggel*, 1947. november 3. 20. évf. 44. sz. 8. l.
584. Tíz éve halt meg József Attila. *Népszava*, 1947. november 30. 75. évf. 274. sz. 9. l.
585. FALUDY GYÖRGY : Balatonszárszó. 1937. december. *Népszava*, 1947. november 30. 75. évf. 274. sz. 9. l.
586. VÉSZI ENDRE : Korong ucca, 1935 november. *Népszava*, 1947. november 30. 75. évf. 274. sz. 9. l.
587. Tetemrehívás! Tíz év távlatából nyilatkoznak József Attiláról a kortársak. *Művelt Nép*, 1947. 10. sz.
588. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. Első rész : Gyermekevek. 1. Attila vagy Pista? *Csillag*, 1947. december. 1. évf. 1. sz. 2—7. l.
Fényképekkel.
589. SZABOLCSI MIKLÓS : Vers és politika. [Falu. Verselemzés]. *Valóság*, 1947. december. 3. évf. 12. sz. 849—857. l.
590. BÓKA LÁSZLÓ : Két évforduló. [József Attila és Ady Endre]. *Kortárs*, 1947. december 1. 1. évf. 5. sz. 138—139. l.
591. BARCS SÁNDOR : Élt : a népért. *Független Magyarország*, 1947. december 1. 9. évf. 48. sz. 7. l.
592. VASS LÁSZLÓ : Prágai emlék József Attiláról. *Független Magyarország*, 1947. december 1. 9. évf. 48. sz. 7. l.
593. JÓZSEF JOLÁN : Gyermekkori emlék. *Pajtás*, 1947. december 1. 2. évf. 23. sz. 3. l.

594. [Kalendárium rovatban megemlékezés József Attila haláláról]. *Pajtás*, 1947. december 1. 2. évf. 23. sz. 2. l.
595. A nemzetietlen József Attila. *Szabad Szó*, 1947. december 2. 49. évf. 275. sz. 5. l.
Faludy cikkét bírálja. Ld. 585.
596. A nemzetietlen József Attila. *Esti Szabad Szó*, 1947. december 2. 49. évf. 275. sz. 5. l.
Vö. 595.
597. ZELK ZOLTÁN: Tíz év. *Szabadság*, 1947. december 3. 3. évf. 275. sz. 5. l.
598. József Attila emlékünnepe a Madách színházban. *Szabadság*, 1947. december 3. 3. évf. 275. sz. 5. l.
599. ILLÉS LAJOS: Emlékezzünk József Attilára. *Délmagyarország*, 1947. december 3. 4. évf. 275. sz. 3. l.
600. HORVÁTH MÁRTON: A kommunista József Attila. *Szabad Nép*, 1947. december 4. 5. évf. 276. sz. 1. l.
Vö. 40/c.
601. MÉRAY TIBOR: »Egyedül? Kereken tizenötmillió proletárral!« Beszélgetés [Szántó] Judittal József Attila feleségével. *Szabad Nép*, 1947. december 4. 5. évf. 276. sz. 4. l.
602. NÉMETH ANDOR: József Attila Franciaországban. *Nagyvilág*, 1947. december 4. 2. évf. 13. sz. 3. l.
603. BARABÁS TIBOR: József Attila értékeléséről. [Alcim:] Részlet az író »Írások a szépről és igazról« c. karácsonykor megjelenő könyvéből. *Nagyvilág*, 1947. december 4. 2. évf. 13. sz. 4. l.
604. DÉRY TIBOR: Szellemidézés. *Nagyvilág*, 1947. december 4. 2. évf. 13. sz. 4—5. l.
605. AGÁRDI FERENC: József Attilával 1930 szeptember elsején. *Nagyvilág*, 1947. december 4. 2. évf. 13. sz. 9. l.
606. HEGEDŰS ZOLTÁN: Beszélgetés József Attila kiadójával. *Nagyvilág*, 1947. december 4. 2. évf. 13. sz. 9. l.
607. ZSOLDOS ANDOR: A nővér. *Haladás*, 1947. december 4. 3. évf. 49. sz. 8. l.
608. Mi, magyar kommunisták, az egész világnak akarjuk József Attilát felmutatni. József Attila-emlékest a Madách Színházban. *Szabad Nép*, 1947. december 5. 5. évf. 277. sz. 4. l.
Ismerteti Horváth Márton előadását.
609. ERDEI FERENC: József Attila. *Szabad Szó*, 1947. december 5. 49. évf. 278. sz. 3. l.
Vö. 610.
610. ERDEI FERENC: József Attila. *Esti Szabad Szó*, 1947. december 5. 49. évf. 278. sz. 3. l.
Vö. 609.
611. (n.i.): Tíz év ... *Kis Ujság*, 1947. december 5. 1. évf. 136. sz. 4. l.
612. József Attila. *Kossuth Népe*, 1947. december 5. 3. évf. 145. sz. 4. l.
613. BARÁTH KATA: Milyen volt József Attila diákélete? Beszélgetés József Jolánnal, a költő halálának 10. évfordulóján. *Március Tizenötödike*, 1947. december 5. 1. évf. 33. sz. 3. l.
614. Horváth Márton: Meg akarják hamisítani József Attilát. *Szabadság*, 1947. december 6. 3. évf. 278. sz. 4. l.
Riport a Madách Színházban tartott emlékünnepegről. Ismerteti Horváth Márton beszédét.
615. KOTÁNYI NELLY: »E sorok írója a vonat elé veti magát és meghal ...« *Képes Figyelő*, 1947. december 6. 3. évf. 49. sz. 7. l.
Fényképekkel és vershasonmással.
616. József Attila. *Bajai Hírlap*, 1947. december 6. 3. évf. 91. sz. 3. l.
617. SZENTKUTHY MIKLÓS: József Attila. *Válasz*, 1947. december 7. évfolyam, 12. sz. 528—537. l.
618. Egy nagy költő és egy sunyi »megemlékezés«. *Szabadság*, 1947. december 9. 3. évf. 280. sz. 4. l.
Bírálja a Hazánk 1947. december 5-i 2. évf. 20. számának egyébként jelentéktelen cikkét, amely a »Levegőt« című verset idézi.
619. DÉRY TIBOR: József Attila. *Szabad Nép*, 1947. december 10. 5. évf. 281. sz. 4. l.
620. MÁRKUS LÁSZLÓ: A kommunista költő. *Haladás*, 1947. december 11. 3. évf. 50. sz. 2. l.
621. HÁRS LÁSZLÓ: A költőért. *Szivárvány*, 1947. december 13. 2. évf. 50. sz. 4. l.
622. VÁSÁRHELYI JÚLIA: József Attila és Juhász Gyula találkozása életben és halálban. *Szivárvány*, 1947. december 13. 2. évf. 50. sz. 4. l.
Fényképpel.
623. HORVÁTH MÁRTON: Félelemnélküli írás. *Szabad Nép*, 1947. december 14. 5. évf. 285. sz. 8—9. l.
624. SÁNDOR BALÁZS: Kertemben érik a leveles dohány. (Jegyzetek József Attila egyik verstördékéről) [Ha lelked, logikád : :]. *Március Tizenötödike*, 1947. december 19. 1. évf. 35—36. sz. 10. l.

625. PEÉRY DEZSŐ : In memoriam : József Attila. *Uj Szellem*, 1947. december 20. 1. évf. 21. sz. 13—14. l.
626. »GHOST« : Elkésett virágszál József Attila sírjára. *Harsona*, 1947. december 20. 2. évf. 6. sz. 3. l.
627. CAREI, COSTA : József Attila — román szemmel. *Politika*, 1947. december 27. 1. évf. 39. sz. 6. l.
628. CSERESNYÉS SÁNDOR : Ismeretlen József Attila emlékeket találtak a balatonszárszói penzióban. *Szabadság*, 1947. december 30. 3. évf. 296. sz. 4. l.

1948

629. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. Első rész : Gyermekévek. 2. A diák. *Csillag*, 1948. január. 2. évf. 2. sz. 9—17. l.
630. KOMLÓS ALADÁR : József Attila és a kritikusai. *Magyarok*, 1948. január, 4. évf. 1. sz. 2—12. l.
631. GYÁRFÁS MIKLÓS : József Attila lázadásának esztétikai élménye. *Ujhold*, 1948. január. 3. évf. 1. sz. 16—22. l.
632. HUBAY MIKLÓS : Franz Kafka. [Jegyzet:] Németh Andor Kafkáról írott, Párisban franciául megjelent könyve alkalmából. *Ujhold*, 1948. január. 3. évf. 1. sz. 46—48. l.
633. KÉZAI BÉLA : Az ismeretlen József Attila. *Új Ember*, 1948. január 11. 4. évf. 2. sz. 2. l.
634. GYÁRFÁS MIKLÓS : József Attila, az »Új Ember«-ben. *Haladás*, 1948. január 15. 4. évf. 3. sz. 7. l.
635. József Attila versei franciául. *Szabad Nép*, 1948. január 20. 6. évf. 15. sz. 4. l.
636. József Attila francia nyelven. *Szabadság*, 1948. január 21. 4. évf. 16. sz. 2. l.
637. JÓZSEF JOLÁN : Költő a város peremén. *Kanadai Magyar Munkás*, 1948. január 29. 19. évf. 29. sz. 8—9. l.
638. ANDRÁS LÁSZLÓ : József Attila franciául. *Március Tizenötödike*, 1948. január 30. 2. évf. 5. sz. 8—9. l.
639. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. Második rész : Ifjúság. 1. Politika és szerelem. *Csillag*, 1948. február. 2. évf. 3. sz. 17—25. l.
640. (—abor—) : Ki előtt »ismeretlen« József Attila. *Művelt Nép*, 1948. 2. sz.
641. »Je n'ai ni pere, ni mere...« József Attila válogatott versei franciául. [Poèmes choisis]. *Valóság*, 1948. február. 4. évf. 2. sz. 155. l.
642. »Il n'ai ni pere, ni mere...« József Attila válogatott versei franciául. *Valóság*, (Ifjúsági kiadás) 1948. február. 4. évf. 2. sz. 60. l.
643. József Attila és Rákosi Mátyás találkozásának érdekes leírása a Csillag legújabb számában. *Szabad Nép*, 1948. február 6. 6. évf. 30. sz. 4. l.
644. RELLE PÁL : Akikkel talákoztam. József Attila. *Világ*, 1948. február 10. 808. sz. 2. l.
645. VARGHA BALÁZS : Mindnyájunk Attilája. *Március Tizenötödike*, 1948. február 13. 2. évf. 7. sz. 6. l.
646. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. Második rész : Ifjúság. 1. Politika és szerelem (folytatás). *Csillag*, 1948. március. 2. évf. 4. sz. 26—34. l.
647. GÁSPÁR ENDRE : József Attila francia proletár verse [Chant de prolétaire]. *Irodalmi Szemle*, 1948. március. 2. évf. 3. sz. 16—17. l.
648. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. Harmadik rész : Férfikor. 1. Harcos esztendők. *Csillag*, 1948. április. 2. évf. 5. sz. 23—31. l.
649. SOMLYÓ GYÖRGY : József Attila franciául. Marcel Lallemand fordítása. *Forum*, 1948. április. 3. évf. 4. sz. 332—334. l.
650. József Attila versei ukrán nyelven. *Szabadság*, 1948. április 3. 4. évf. 77. sz. 2. l.
651. SÓS ENDRE : Ha József Attila közöttünk lenne... *Népszava*, 1948. április 11. 76. évf. 84. sz. 10. l.
652. Tőkehaszon-ballada. *Független Magyarország*, 1948. április 12. 10. évf. 16. sz. 5. l.
653. (SÓS) [ENDRE] : Fejtő Ferenc : József Attila [az útmutató]. *Népszava*, 1948. április 13. 76. évf. 85. sz. 6. l.
654. Németh Andor : József Attila és kora. Harmadik rész : Férfikor. 1. Harcos esztendők (folytatás). *Csillag*, 1948. május. 2. évf. 6. sz. 23—30. l.
655. VAJDA GYÖRGY MIHÁLY : József Attila : A Dunánál. [Verselemzés]. *Köznevelés*, 1948. május 1. 4. évf. 9. sz. 180—182. l.
656. JÓZSEF JOLÁN : A szobor. [Beck András műve]. *Független Magyarország*, 1948. május 24. 10. évf. 22. sz. 3. l.

657. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. Harmadik rész : Férfikor. [2]. A semmi ágán. *Csillag*, 1948. június. 2. évf. 7. sz. 10—19. l.
658. HATVANY LAJOS : József Attila körül... [Tiszta szívvel]. *Csillag*, 1948. június. 2. évf. 7. sz. 42—43. l.
659. MAGYAR LÁSZLÓ : József Attila érettségije. *Hirtlap*, 1948. június 20. 3. évf. 140. sz. 12. l.
Magyar László rajzával.
660. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. Harmadik rész : Férfikor. [3]. A lapszerkesztő. *Csillag*, 1948. július. 2. évf. 8. sz. 28—35. l.
661. TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE : József Attiláról. *Köznevelés*, 1948. július 15. 4. évf. 14. sz. 335—337. l.
662. RÓNAI MIHÁLY ANDRÁS : József Attila szobrához. [Beck András]. *Szívárvány*, 1948. július 31. 2. évf. 31. sz. 5. l.
A szoborterv fényképével.
663. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. Harmadik rész : Férfikor. [4]. A halál partszegélyén. *Csillag*, 1948. augusztus. 2. évf. 9. sz. 34—42. l.
664. ZSOLDOS JENŐ : Bóka László : József Attila. *Magyar Nyelvőr*, 1948. július—szeptember. 72. évf. 4. sz. 216. l.
665. NÉMETH ANDOR : József Attila és kora. A halál partszegélyén. *Csillag*, 1948. szeptember. 2. évf. 10. sz. 1—9. l.
666. Beszélgetés nyolc munkással, három versről. [Vigasz]. *Szabad Nép*, 1948. szeptember 5. 6. évf. 204. sz. 13. l.
667. József Attila szobra a Balaton partján. *Népszava*, 1948. szeptember 11. 76. évf. 209. sz. 6. l.
Sebő Zoltán szobortervének fényképével.
668. OLÁH BÉLA : »Nem én kiáltok, a föld dübörög...« Emlékező riport a makói József Attiláról, akinek szobrát ma leplezik le Balatonszárszón. *Délvidéki Független Hirlap*, 1948. szeptember 12. 3. évf. 210. sz. 3. l.
Fametszetű arcképpel.
669. A költő győzelme. *Népszava*, 1948. szeptember 14. 76. évf. 221. sz. 7. l.
670. Felavatták József Attila balatonszárszói szobrát. *Szabad Nép*, 1948. szeptember 14. 6. évf. 211. sz. 4. l.
671. RUFFY PÉTER : Mire tanít József Attila élete és halála? Ünnepszabadszárszón : Ortutay kultuszminiszter felavatta a költő szobrát. *Hirtlap*, 1948. szeptember 14. 3. évf. 211. sz. 7. l.
672. PÁLMAI KÁLMÁN : József Attila : Hazám. [Verselemzés]. *Köznevelés*, 1948. szeptember 15. 4. évf. 18. sz. 441—443. l.
673. Új kiadás készül József Attila műveiből. *Népszava*, 1948. szeptember 15. 76. évf. 212. sz. 4. l.
674. F.R. : József Attila elevenebben él a lelkekben ma, mint valaha! — mondja József Jolán és Etus a költő két nővére. *Színház és Mozi*, 1948. szeptember 15. 1. évf. 7. sz. 6. l.
Beck András szobrának fényképével.
675. József Attila. *Világ*, 1948. szeptember 18. 989. sz. 1. l.
676. SÍK SÁNDOR : József Attila istenélménye. *Vigilia*, 1948. október. 13. évf. 10. sz. 582—589. l.
677. NEMES JÁNOS : József Attila : Altató. [Verselemzés]. *Köznevelés*, 1948. október 1. 4. évf. 19. sz. 473—474. l.
678. GIMES MIKLÓS : József Attila — a miénk! Mit vallanak a munkásosztály gyermekei a költőről? *Szabad Nép*, 1948. október 3. 6. évf. 228. sz. 11. l.
679. József Attila »összes versei«. *Valóság*, 1948. november. 4. évf. 11. sz. 511. l.
680. NÉMETH ANDOR : Utószó József Attila élettörténetéhez. *Csillag*, 1948. december. 2. évf. 13. sz. 1—5. l.
681. MIKES ILONA : József Attila két kiadatlan novellája. [István, a bányász. Tizenöt nap az üvegburában]. *Csillag*, 1948. december. 2. évf. 13. sz. 7. l.
682. HAJDU BÉLA : József Attila és Miskolc. *Északmagyarország*, 1948. december 5. 5. évf. 283. sz. 6. l.
683. —j— : József Attila. *Szabad Szó*, 1948. december 5. 50. évf. 281. sz. 9. l.
Arcképpel. (Tollrajz).
684. Beszélgetés József Attila lengyel fordítójával. [Tadeusz Fangrat]. *Színház és Mozi*, 1948. december 8. 1. évf. 17. sz. 4. l.
685. Makóra érkezett József Jolán írónő, a költő nővére. *Csanádmegye*, 1948. december 16. 4. évf. 290. sz. 2. l.
686. FÁBRY ZOLTÁN : József Attila szlovenszói emléke. [1. rész]. *Új Szó*, 1948. karácsony, 1. évf. 2. sz. 8. l.

687. JÓZSEF JOLÁN: József Attila eltűnt évei nyomában. Diákkori emlékek, makói legendák. *Független Magyarország*, 1948. december 27. 10. évf. 54. sz. 7. l.

1949

688. FÁBRY ZOLTÁN: József Attila szlovenszkói emléke. 2. [rész]. *Új Szó*, 1949. újev. 2. évf. 1. sz. 10. l.
689. VÁGÓ MÁRTA: József Attila szerelmes levelei. Vágó Márta Vallomások József Attila[ról] c. sajtó alatt levő könyvéből. *Csillag*, 1949. január. 3. évf. 14. sz. 44—45. l.
690. József Attila ismeretlen kézírata életéről és költészetéről. *Új Idők*, 1949. január 1. 55. évf. 1. sz. 9. l.
A kézirat hasonmásával.
691. FÁBRY ZOLTÁN: József Attila szlovenszkói emlékei. 3. [bef. rész]. *Új Szó*, 1949. január 15. 2. évf. 3. sz. 5. l.
692. [GÁSPÁR ENDRE?]: Attila József [verseinek német fordítása elé]. *Chronik des ungarischen Kulturlebens*, 1949. március. 14. l.
693. [KOPRÉ JÓZSEF] (kopré): Érdekes, új adatok József Attila életéből. *Szabad Szó*, 1949. március 12. 51. évf. 60. sz. 6. l.
694. JÓZSEF JOLÁN: Szemérmetlen »kézírattulajdonosok«. *Független Magyarország*, 1949. március 28. 11. évf. 14. sz. 5. l.
695. JÓZSEF JOLÁN: »Nekem is ősém volt Attila.« *Független Magyarország*. 1949. április 11. 11. évf. 16. sz. 5. l.
696. Megtaláltuk József Attila elveszett híres versét. [Párbeszéd]. *Független Magyarország*, 1949. április 11. 11. évf. 16. sz. 5. l.
697. JÓZSEF JOLÁN: Ferencvárosi proli házakban, ahol Attila felnnevelkedett. *Szabad Nép*, 1949. április 17. 7. évf. 89. sz. 21. l.
Fényképekkel.
698. JÓZSEF JOLÁN: Attila a munkások között. *Szabad Nép*, 1949. május 1. 7. évf. 100. sz. 14. l.
699. BÁBONYI LÁSZLÓ: József Attila IV. polgáriiskolai tanuló. *Hírlap*, 1949. május 3. 4. évf. 101. sz. 4. l.
József Attila iskolai anyakönyvének hasonmásával.
700. ÖRKÉNY ISTVÁN: »Mondd, mit érlel...« *Szabad Nép*, 1949. május 8. 7. évf. 106. sz. 13. l.
701. JÓZSEF JOLÁN: Rákosi Mátyás József Attiláról. *Szabad Nép*, 1949. május 15. 7. évf. 112. sz. 11. l.
702. VÁSÁRHELYI JÚLIA: József Attila ismeretlen verse [Szeged alatt]. *Hírlap*, 1949. május 24. 4. évf. 119. sz. 2. l.
703. SEBESTYÉN GYÖRGY: Költőkről beszéltek. Könyvnapj jegyzetek. *Politika*, 1949. június 4. 3. évf. 23. sz. 5. l.
704. JÓZSEF JOLÁN: »Mi magyar kommunisták, az egész világnak akarjuk megmutatni. József Attilát. Ma nyílik meg a József Attila-múzeum. *Szabad Nép*, 1949. június 10. 7. évf. 133. sz. 6. l.
Fényképpel.
705. József Attila életének és költészetének tanulsága: Sokkal határozottabban forduljunk a szocializmus kultúrája felé. Horváth Márton elvtárs megnyitotta a József Attila-múzeumot. *Szabad Nép*, 1949. június 11. 7. évf. 134. sz. 6. l.
706. (m.p.): Megnyílt a József Attila Múzeum. *Hírlap*, 1949. június 12. 4. évf. 135. sz. 2. l.
707. BI[SZTRAY KÁLMÁN]: József Attila két könyvnapja: 1937-ben még 100 sem, 1949-ben 25.000 kötet. Beszélgetés József Attila első kiadójával. [Cserépfalvi Imre]. *Hírlap*, 1949. június 18. 4. évf. 139. sz. 9. l.
708. József Attila-emlékek között. *Debrecen*, 1949. június 18. 26. évf. 139. sz. 6. l.
709. KOVÁCS ENDRE: József Attila és Jiri Wolker. *Irodalomtörténet*, 1949. 1. sz. 140—147. l.
710. József Attila elfelejtett versei. *Irodalomtörténet*, 1949. 1. sz. 156. l.
711. Ismeretlen József Attila-vers Petőfihez. [Petőfi tüze]. *Független Magyarország*, 1949. szeptember 5. 11. évf. 36. sz. 4. l.
712. LUKÁCS IMRE: József Attila és a Tiszatáj. *Csillag*, 1949. október. 3. évf. 23. sz. 63—64. l.
713. TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: Nagy Árnokról bizalmasan. József Attila. (A diákköltő). *Kis Újság*, 1949. október 23. 3. évf. 247. sz. 6. l.
714. TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: Nagy Árnokról bizalmasan. József Attila. Az első méltatás hatása. *Kis Újság*, 1949. október 26. 3. évf. 249. sz.

715. TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: Nagy Árnokról bizalmasan. József Attila. Az előadó. *Kis Ujság*, 1949. október 30. 3. évf. 253. sz. 6. l.
Vö. 68.
716. TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: Nagy Árnokról bizalmasan. József Attila. (A szerkesztő). *Kis Ujság*, 1949. november 1. 3. évf. 254. sz. 4. l.
717. KOMLÓS ALADÁR: József Attila és Jífi Wolker. *Irodalomtörténet*, 1949. 2. sz. 317—318. l.
718. W[ALDAPFEL] J[ÓZSEF]: József Attila kiadatlan verseiből. *Irodalomtörténet*, 1949. 2. sz. 340. l.
Hasonmással.
719. SZABOLCSI GÁBOR: József Attila kiadatlan verseiből. [Leányszépség dicsérete, Kedvesem, Proletárok]. *Irodalomtörténet*, 1949. 2. sz. 340—341. l.
720. CS[ANÁDI] I[MRE]: József Attila. *Magvető*, 1949. december 4. 2. évf. 45. sz. 8. l.
721. B. L.: József Attila. *Új Szó*, 1949. december 10. 2. évf. 205. sz. 5. l.
722. SZALATNAI REZSŐ: József Attila. *Kis Ujság*, 1949. december 25. 3. évf. 300. sz. 10. l.

1950

723. JÓZSEF JOLÁN: Mama havat lapátol. *Világosság*, 1950. január 15. 7. évf. 13. sz. 5. l.
Részlet József Jolán készülő könyvéből.
724. TAMÁS ERNŐ: Petőfi társaul fogadja két nagy költő-utódját. Petőfi-, Ady- és József Attila-múzeum lesz a Petőfi Házból. Egy kis múzeum — nagy ötvenes terve. *Kis Ujság*, 1950. január 24. 4. évf. 20. sz. 5. l.
725. Paul Eluard vous présente le grand poète hongrois Attila József. *Parallèle 50*, 1950. február 24. 179. sz. 5. l.
Közli Paul Eluard nyilatkozatát. Kádár György József Attila-rajzával.
726. Paul Eluard bemutatja József Attilát a haladó francia közönségnek. *Magyar Nemzet*, 1950. március 3. 6. évf. 53. sz. 7. l.
727. (GÁCH) [MARIANNE]: »Dacból terem a szerelem«. [József Attila Lope de Vega-fordításáról]. *Színház és Mozi*, 1950. március 19. 3. évf. 11. sz. 18. l.
728. TAMÁS ERNŐ: József Attila. (Születésének 45. évfordulójára). *Kis Ujság*, 1950. 84. sz.
729. A költő 45. születésnapján a József Attila-Múzeumban. *Szabad Nép*, 1950. április 12. 8. évf. 84. sz. 5. l.
730. Negyvenöt évvel ezelőtt született József Attila. *Világosság*, 1950. április 12. 7. évf. 84. sz. 4. l.
731. József Attila. *Szabad Szó*, 1950. április 12. 52. évf. 84. sz. 2. l.
732. (k. gy.): »Nem én kiáltok, a föld dübörög.« *Képes Figyelő*, 1950. április 15. 6. évf. 15. sz. 5. l.
Arcképpel.
733. József Attila. *Délmagyarország*, 1950. április 16. 6. évf. 88. sz. 4. l.
734. József Attila. *Színház és Mozi*, 1950. április 16. 3. évf. 15. sz. 44. l.
735. KOCZOG ÁKOS: József Attila tüntet [Tömeg]. *Néplap*, 1950. május 1. 7. évf. 100. sz. 8. l.
736. GÁCH MARIANNE: József Jolán. *Haladás*, 1950. május 11. 6. évf. 19. sz. 11. l.
Rajzzal.
737. JÓZSEF JOLÁN: A város peremén. [Regényrészlet]. *Magyar Nemzet*, 1950. május 23. 6. évf. 118. sz. 2. l.
738. BRÓDY LILI: A város peremén. József Jolán könyve. *Magyar Nemzet*, 1950. május 25. 6. évf. 120. sz. 5. l.
739. JÓZSEF JOLÁN: Én is tanító leszek ... [A város peremén]. *Szabad Szó*, 1950. május 27. 52. évf. 122. sz. 2. l.
740. [RUFFY PÉTER] ff: [József Jolán: A város peremén]. *Kis Ujság*, 1950. 123. sz.
741. SÓS ENDRE: József Attila összes verse. *Magyar Nemzet*, 1950. június 2. 6. évf. 126. sz. 4. l.
742. GYÁRFÁS MIKLÓS: József Jolán: A város peremén. *Szabad Nép*, 1950. június 3. 8. évf. 127. sz. 6. l.
743. József Attila összes verse. *Szabad Szó*, 1950. június 4. 52. évf. 128. sz. 7. l.
744. A. G.: Gáspár Endre: József Attiláról, Lope de Vegáról és a »Donna Juana«-ról. *Színház és Mozi*, 1950. június 4. 3. évf. 22. sz. 20. l.
745. József Attila példát mutat. *Kis Ujság*, 1950. 127. sz.
746. ZSOLT ÁGNES: Így élt József Attila — a »város peremén«. *Képes Világ*, 1950. 23. sz.
747. VAAD FERENC: József Jolán: A város peremén. *Világosság*, 1950. június 10. 7. évf. 132. sz. 2. l.
748. r. s.: József Attila összes versei. *Szabad Nép*, 1950. június 11. 8. évf. 133. sz. 10. l.

749. [REJTŐ ISTVÁN—SZABOLCSI MIKLÓS] A Magyar Irodalomtörténeti Társaság József Attila munkaközössége : József Attila összes versei. *Csillag*, 1950. július. 4. évf. 32. sz. 54—55. l.
750. KOCZKÁS SÁNDOR : József Attila összes verse. *Művelt Nép*, 1950. július. 1. évf. 5. sz. 21—22. l.
Arcképpel (rajz).
751. FAZEKAS ANNA : József Jolán : A város peremén. *Forum*, 1950. július. 5. évf. 7. sz. 473—474. l.
752. A tizenhárom éves olvasó kritikája. [Beszélgetés József Jolán könyvéről]. *Magyar Nemzet*, 1950. július 13. 6. évf. 160. sz. 5. l.
753. KARDOS LÁSZLÓ : József Attila összes versei. (Válasz egy bírálatra). *Csillag*, 1950. augusztus. 4. évf. 33. sz. 62—63. l.
Ld. 749.
754. REJTŐ ISTVÁN—SZABOLCSI MIKLÓS : [Viszontválasz Kardos Lászlónak]. *Csillag*, 1950. augusztus. 4. évf. 33. sz. 63. l.
Ld. 753.

1951

755. RADÓ GYÖRGY : Orosz versek József Attila fordításában. *Irodalomtörténet*, 1951. 1. sz. 95—99. l.
756. REJTŐ ISTVÁN : József Attila, a párt költője. *Művelt Nép*, 1951. február. 2. évf. 2. sz. 20. l.
Arcképpel (rajz).
757. FARKAS SÁNDOR : Egy vers elindul útjára ... [Lebukott]. *Szabad Nép*, 1951. február 7. 9. évf. 31. sz. 2. l.
758. ERDŐS JENŐ : A népe, avagy a filológusoké József Attila? *Kis Ujság*, 1951. február 11. 5. évf. 35. sz. 6. l.
759. DEVECSERI GÁBOR : Egy délután József Attilánál. *Irodalmi Ujság*, 1951. április 12. 2. évf. 8. sz. 7. l.
760. (SZABOLCSI GÁBOR) : József Attila ismeretlen kézírata. [Levél Szatmári Rozáliának, Szeged, 1925. április 22. Versekkel.] *Tiszatáj*, 1951. 5. évf. 2. sz. 94—97. l.
761. TAMÁS ALADÁR : József Attila a budai hegyekben. *Független Magyarország*, 1951. május 21. 13. évf. 21. sz. 6. l.
762. József Attila és a régi könyvkiadás. *Irodalmi Ujság*, 1951. augusztus 30. 2. évf. 18. sz. 3. l.
Hasonmással.

1952

763. GALSAI PONGRÁC : Lapok József Attila életregényéből. *Dunántúl*, 1952. 1. évf. 1. sz. 35—43. l.
764. T.A. : József Attila : Csoszogi, az öreg suszter. *Könyvbarát*, 1952. február. 2. évf. 3. sz. 39. l.
765. JÓZSEF JOLÁN : A nagy tanítómester. [Regényrészlet]. *Világosság*, 1952. február 6. 9. évf. 31. sz. 4. l.
766. EMBER MÁRIA : Az ismeretlen vendég [Rákosi Mátyás]. *Magyar Nemzet*, 1952. március 8. 8. évf. 57. sz. 5. l.
767. PÉTER LÁSZLÓ : József Attila kézíratait, emléktárgyait gyűjti a makói múzeum. *Viharsarok*, 1952. március 30. 8. évf. 76. sz. 4. l.
768. PÉTER LÁSZLÓ : A makói múzeum József Attila kézíratai. *Tiszatáj*, 1952. 6. évf. 2. sz. 105—113. l.
769. PROHÁSZKA JÁNOS : Köntörfalak [Minden rendű emberi dolgokhoz]. *Magyar Nyelvőr*, 1952. május—június. 76. évf. 3. sz. 228—229. l.
770. Nagy Sándor, Sztálin-díjjal kitüntetett Kossuth-díjas szegedi író nyitotta meg a makói múzeum József Attila emlékkiállítását. *Délmagyarország*, 1952. június 17. 8. évf. 140. sz. 3. l.
771. Új József Attila dokumentumot találtak. [Középiskolai bizonyítvány]. *Esti Budapest*, 1952. augusztus 25. 1. évf. 121. sz. 4. l.
Hasonmással.
772. BÓKA LÁSZLÓ : József Attila költői eszközei. *Irodalomtörténet*, 1952. 3—4. sz. 287—301. l.
773. REJTŐ ISTVÁN : József Attila perci. *Irodalomtörténet*, 1952. 3—4. sz. 455—464. l.
774. LUKÁCSY SÁNDOR : Költősors Horthy-Magyarországon. József Attila ismeretlen levele Babits Mihályhoz. *Irodalmi Ujság*, 1952. október 23. 3. évf. 22. sz. 8. l.

775. GÁTI KÁROLY : Ahol József Attila egyetemi hallgató volt. *Magyar Nemzet*, 1952. november 30. 8. évf. 281. sz. 7. 1.
776. PÉTER LÁSZLÓ : József Attila. *Tiszatáj*, 1952. 6. évf. 4. sz. 222—227. 1.
777. József Attila ismeretlen és elfelejtett verseiből. *Csillag*, 1952. december. 5. évf. 12. sz. 1474—1481. 1.
778. BÓKA LÁSZLÓ : József Attila és a Szovjetunió. *Szovjet Kultúra*, 1952. december. 4. évf. 12. sz. 36—37. 1.
Arcképpel (rajz).
779. REJTO ISTVÁN : József Attila. *Művelt Nép*, 1952. december. 3. évf. 12. sz. 6—7. 1.
Beck András szobrának fényképével.
780. F. SURÁNYI IBOLYA : »Vers, eredj, légy osztályharcos!« Jegyzetek József Attila »Dönts a tőkét, ne siránkozz« című kötetéhez. (1931). *Új Hang*, 1952. december. 1. évf. 11. sz. 71—83. 1.
781. ZELK ZOLTÁN : József Attila. *Kisdobos*, 1952. december. 1. évf. 9. sz. 6. 1.
Beck András szobrának fényképével.
782. MIKLÓS RÓBERT : József Attila emlékezete. *Nevelők Lapja*, 1952. december 1. 8. évf. 22. sz. 4. 1.
783. KÉPES GÉZA : József Attila. *Magyar Rádió*, 1952. december 1—7. 8. évf. 48. sz. 5. 1.
Fényképpel.
784. József Attila — Pintér Jenőről. *Magyar Nemzet*, 1952. december 2. 8. évf. 282. sz. 5. 1.
785. GIMES MIKLÓS : József Attila. Halálának 15. évfordulójára. *Szabad Nép*, 1952. december 3. 10. évf. 351. sz. 3. 1.
786. PÉTER LÁSZLÓ : József Attila. (1905—1937). *Délmagyarország*, 1952. december 3. 8. évf. 283. sz. 3. 1.
Vö. 787.
787. PÉTER LÁSZLÓ : József Attila (1905—1937). *Viharsarok*, 1952. december 3. 8. évf. 283. sz. 2. 1.
Vö. 786.
788. GYERTYÁN ERVIN : József Attila. *Népszava*, 1952. december 3. 80. évf. 283. sz. 4. 1.
789. GURSZKY ISTVÁN : Élete a proletár utókoré. Emlékezés József Attilára. *Szabad Ifjúság*, 1952. december 3. 3. évf. 283. sz. 2. 1.
Arcképpel.
790. SÓTÉR ISTVÁN : József Attila. *Néphadsereg*, 1952. december 3. 6. 1.
Arcképpel.
791. EMBER MÁRIA : József Attila emléke. *Magyar Nemzet*, 1952. december 3. 8. évf. 283. sz. 3. 1.
792. CSAPO GYÖRGY : József Attila, a munkásosztály költője. *Esti Budapest*, 1952. december 3. 1. évf. 206. sz. 4. 1.
Arcképpel.
793. ZELK ZOLTÁN : József Attila. Halálának 15. évfordulójára. *Irodalmi Ujság*, 1952. december 4. 3. évf. 25. sz. 3. 1.
Beck András szobrának fényképével.
794. Ismeretlen változat a »Hazám« című vershez. *Irodalmi Ujság*, 1952. december 4. 3. évf. 25. sz. 3. 1.
Hasonmással.
795. József Attila. *Nők Lapja*, 1952. december 4. 4. évf. 49. sz. 7. 1.
A kritikai kiadás megjelenése alkalmából idéz annak bevezetéből. Arcképpel.
796. Ünnepelesen felavatták József Attila szobrát. *Magyar Nemzet*, 1952. december 4. 8. évf. 284. sz. 5. 1.
Ismerteti Darvas József ünnepi beszédét és Zelk Zoltánnak az Írószövetségben mondott szavait.
797. SÓS ENDRE : Thomas Mann és József Attila. *Magyar Nemzet*, 1952. december 5. 8. évf. 285. sz. 5. 1.
798. József Attila ünnepséget rendezett a makói általános gimnázium. *Viharsarok*, 1952. december 6. 8. évf. 286. sz. 4. 1.
799. Egy óra József Attilával a VIII/á-ban, a »város peremén«. *Béke és Szabadság*, 1952. december 7. 3. évf. 49. sz. 15. 1.
A Diáknyomorenyhító Akcióhoz benyújtott kérvény hasonmásával.
800. A nagybácsi — József Attila. *Béke és Szabadság*, 1952. december 7. 3. évf. 49. sz. 15. 1.
Levél c. versének hasonmásával.
801. Miért nem avatnak ma József Attila-szobrot Makón? *Viharsarok*, 1952. december 7. 8. évf. 287. sz. 5. 1.
802. Balatonszárszón szobrot állítottak József Attilának. *Magyar Nemzet*, 1952. december 9. 8. évf. 288. sz. 5. 1.
Ismerteti János Ferenc beszédét.
803. József Attila szobrának avatására. *Pajtás*, 1952. december 10. 7. évf. 50. sz. 3. 1.
Rajzzal.

804. HORVÁTH JÓZSEF : József Attila makói iskolája. *Köznevelés*, 1952. december 15. 8. évf. 24. sz. 732—733. 1.
 805. Tudományos ülésszak József Attila költészetéről. *Irodalmi Ujság*, 1952. december 18. 3. évf. 26. sz. 8. 1.
 Kivonatossan ismerteti Lukács György és Szabolcsi Miklós előadását.

1953

806. VÉSZI, ENDRE : Attila József the great Hungarian working class poet. *Hungary*, 1953. január. 2. évf. 1. sz. 16. 1.
 Arcképpel (rajz) és Beck András szobrának fényképével.
 807. VÉSZI, ENDRE : Attila József velikij poet vengerszko rabocsego klaszsza. *Vengrija*, 1953. január 2. évf. 1. sz. 16. 1.
 Arcképpel (rajz) és Beck András szobrának fényképével.
 808. GÖRÖG LÍVIA : József Jolán - A város peremén. *A Könyvtáros*, 1953. január. 3. évf. 1. sz. 39. 1.
 809. SÍK SÁNDOR : József Attila emlékezete. *Vigília*, 1953. január. 18. évf. 1. sz. 52—53. 1.
 810. PÉTER LÁSZLÓ : József Attila életműve [A kritikai kiadásról]. *Tiszatáj*, 1953. 7. évf. 1. sz. 57—62. 1.
 811. VARGHA KÁLMÁN : József Attila népszerűsítéséért. (Két új József Attila-kiadvány). *A Könyvtáros*, 1953. február. 3. évf. 2. sz. 35—36. 1.
 812. LENGYEL DÉNES : József Attila : Favágó [Verselemzés]. *Köznevelés*, 1953. március 1. 9. évf. 5. sz. 125—126. 1.
 813. KOMLÓS ALADÁR : József Attila összes művei 1—2. kötet [ismertetés]. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. 3. kötet. 1953. 415—422. 1.
 814. FÜLEKI JÁNOS : József Attila makói iskolaévei. *Pajtás*, 1953. április 8. 8. évf. 14. sz. 2. 1.
 815. T. TEDESCHI MÁRIA : József Attila összes művei [Kritikai kiadás]. *Köznevelés*, 1953. április 15. 9. évf. 8. sz. 199—200. 1.
 816. PÉTER LÁSZLÓ : József Attila válogatott művei. (Magyar Klasszikusok). *Tiszatáj*, 1953. 7. évf. 2. sz. 127—128. 1.
 817. ANGYAL ENDRE : Röpcsi [Lebukott]. *Magyar Nyelvőr*, 1953. május—augusztus. 7. évf. 3—4. sz. 313—314. 1.
 818. BALÁZS SÁNDOR : Tanári noteszemből. *Ludas Matyi*, 1953. június 11. 9. évf. 24. sz.
 819. GELLÉRT OSZKÁR : Emlékeimből. József Attila. *Csillag*, 1953. július. 6. évf. 7. sz. 1003—1007. 1.
 Vö. 64.
 820. PÉTER LÁSZLÓ : Az utca és a föld fia. Fővény Lászlóné könyve József Attiláról. *Délmagyarország*, 1953. szeptember 27. 9. évf. 227. sz. 4. 1.
 821. Fővény Lászlóné : József Attila. [Ismertetés]. *Úttörő*, 1953. október. 6. évf. 10. sz. 10. 1.
 822. [PÉTER LÁSZLÓ] : József Attila ismeretlen makói verse. [A hit boldogít]. *Viharsarok*, 1953. október 8. 9. évf. 237. sz. 5. 1.
 823. Eseménynaptár. [József Attila]. *A Könyvtáros*, 1953. november. 3. évf. 11. sz. 27. 1.
 Arcképpel.
 824. [KÖRÖSSÉNYI JÁNOS?] : Költők hazája. II. Külváros. *Úttörő*, 1953. november. 6. évf. 11. sz. 22—23. 1.
 Arcképpel.
 825. BOKOR LÁSZLÓ : Egy irodalomtörténeti tanulmányhoz. [Fővény Lászlóné]. *Szabad Nép*, 1953. november 23. 11. évf. 327. sz. 3. 1.
 826. FŐVÉNY LÁSZLÓNÉ : József Attila összes művei. [Kritikai kiadás]. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953. 1—4. sz. 350—359. 1.
 827. Tizenhat évvel ezelőtt halt meg a nagy magyar proletár költő : József Attila. *Szabad Hazánkért*, 1953. december. 1. évf. 11. sz. 8. 1.
 Arcképpel.
 828. JÓZSEF JOLÁN : »Funk elvtárs...« Részlet József Jolán »A város peremén« című könyvéből. *Szabad Hazánkért*, 1953. december. 1. évf. 11. sz. 9. 1.
 829. SZÁNTÓ JUDIT : Emlékezés József Attilára. *Béke és Szabadság*, 1953. december 2. 4. évf. 49. sz. 20. 1.
 Arcképpel és két fényképpel.
 830. PÉTER LÁSZLÓ : József Attila Szegeden. *Délmagyarország*, 1953. december 3. 9. évf. 283. sz. 5. 1.
 831. (L.L.) : József Attila emlékezete. *Dunántúli Napló*, 1953. 283. sz.
 Vö. 832.

832. (L. L.): József Attila emlékezete. *Tolnai Napló*, 1953. 283. sz.
Vö. 831.

1954

833. TÖRÖK ENDRE: Fövény Lászlóné: József Attila. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1954. 58. évf. 1. sz. 120—123. l.
834. VÉSZI, ENDRE: Attila József, der grosse ungarische Arbeitsdichter. (Gekürzte Übersetzung aus der Englischer). *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*, 1954. március 27. 10. évf. 13. sz. 281—282. l.
Vö. 806.
835. PÉTER LÁSZLÓ: József Attila nyomtatásban megjelent első verse [Sivatagban]. *Délmagyarország*, 1954. április 11. 10. évf. 86. sz. 6. l.
836. PÉTER LÁSZLÓ: Szobrot Makón József Attilának. *Viharsarok*, 1954. április 11. 10. évf. 86. sz. 5. l.
837. [PÉTER LÁSZLÓ]: József Attila szegedi éve nyomában. A »Délmagyarország« kérése a költő kortársaihoz. *Délmagyarország*, 1954. június 20. 10. évf. 145. sz. 3. l.
838. SZABOLCSI MIKLÓS: Néhány megjegyzés egy bírálatra. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1954. 58. évf. 2. sz. 192—195. l.
Ld. 826.
839. TÓTH DEZSŐ: Az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Bölcsészka első Évkönyvének két magyar irodalomtörténeti cikkéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1954. 58. évf. 2. sz. 259—261. l.
Ld. 62.

III. Versek

840. SÉRTŐ KÁLMÁN: Levél a határontúlról. József Attila emlékének. *Népszava*, 1937. december 8. 65. évf. 11. l.
841. SÉRTŐ KÁLMÁN: József Attila. *Szabadság*, 1937. december 12. 10. évf. 50. sz. 4. l.
842. RÓNAI MIHÁLY ANDRÁS: »Nagyon fáj« In memoriam Attilae József. *Pesti Napló*, 1937. december 12. 88. évf. 282. sz. 33. l.
843. VÁRNAI ZSENI: Csillaghullás van! József Attila emlékezetére. *Ujság*, 1937. december 14. 13. évf. 283. sz. 9. l.
844. HORVÁTH BÉLA: József Attila. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 30. l.
845. FENYŐ LÁSZLÓ: Sorok keretben. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 38. l.
846. BERDA JÓZSEF: Meghalt. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 45. l.
847. DEVECSERI GÁBOR: József Attila halálára. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 50—51. l.
848. KELEN LÁSZLÓ: Költő a síneken. *Szép Szó*, 1938. január—február. 6. kötet, 1. füzet, 67. l.
849. FALUDY GYÖRGY: József Attila emlékére. *Korunk*, 1938. január. 13. évf. 1. sz. 1—2. l.
850. MÉLIUSZ JÓZSEF: Vigaszt! Vigaszt! *Korunk*, 1938. január. 13. évf. 1. sz. 7. l.
851. SALAMON ERNŐ: Búcsú József Attilától. *Korunk*, 1938. január. 13. évf. 1. sz. 12. l.
852. BRASSAI VIKTOR: Befödhetetlen sírgödrök fölött... (József Attila emlékére). *Korunk*, 1938. január. 13. évf. 1. sz. 21. l.
853. BERDA JÓZSEF: Meghalt. (József Attila emlékének). *Korunk*, 1938. január. 13. évf. 1. sz. 22. l.
854. ZELK ZOLTÁN: József Attila halálára. *Nyugat*, 1938. január. 31. évf. 1. sz. 32. l.
855. HAVAS ENDRE: A költő halálára. (József Attila emlékének). *Munka*, 1938. január. 10. évf. 48. sz. 1978. l.
856. MÁTYÁS FERENC: József Attila emlékére. *Válasz*, 1938. január. 5. évf. 1. sz. 5. l.
857. KASSÁK LAJOS: A költő fejfájára. Életrajz. Megnyugtatósul. *Pesti Napló*, 1938. január 13. 89. évf. 9. sz. 2. l.
858. ZSIGMOND EDE: József Attila meghalt... *Szép Szó*, 1938. március. 6. kötet, 2. füzet, 189—190. l.
859. ZELENKA SÁNDOR: József Attiláról — József Attilával. *Szép Szó*, 1938. március. 6. kötet, 2. füzet, 191—192. l.
860. FALUDY GYÖRGY: József Attila emlékére. *Uj Hang*, 1938. március. 1. évf. 3. sz. 81—82. l.

861. VÉSZI ENDRE : 1935. november. (Naplórészlet). *Népszava*, 1940. december 22. 68. évf. 12. l.
Vö. 875.
862. LÁSZLÓ GYULA : Elkésett levél József Attilához. = Tollal és szerszámmal [antológia]. Darvas József bevezetőjével. Bp. 1941. 70—71. l.
863. LÁSZLÓ GYULA : Elkésett levél József Attilához. *Népszava*, 1941. március 2. 69. évf. 9. l.
864. NAGY IMRE : Vércsepp a síneken. József Attila emlékére. *Kelet Népe*, 1941. október 15. 7. évf. 19. sz. 16. l.
865. LUKÁCS LÁSZLÓ : József Attilához. *Népszava*, 1941. december 3. 69. évf. 6. l.
866. ZSOHÁR ISTVÁN : József Attila siratása. *Tiszántúl*, 1941. december 13. 1. évf. 256. sz. 5. l.
867. ANTAL GÁBOR : Ki a sínekre dobtad . . . *Népszava*, 1942. december 6. 70. évf. 277. sz. 12. l.
868. SZABOLCSI GÁBOR : József Attila emlékezete. (Halála öt éves évfordulójára). *Szegedi Híd*, 1942. december. 4. l.
869. BERDA JÓZSEF : Meghalt. = József Attila a magyar nép költője. Bp. 1945. 4. l.
870. MÁTYÁS FERENC : József Attila. = Mátyás Ferenc : Meztlábások éneke [Bp. 1947?]. 9. l.
871. KÉPES GÉZA : József Attilához. *Nagyvilág*, 1947. december 4. 2. évf. 13. sz. 5. l.
872. ANDRÁS LÁSZLÓ : József Attila. A költő halálának tízéves évfordulójára. *Március Tizenötödike*, 1947. december 5. 1. évf. 33. sz. 3. l.
873. GELLÉRT OSZKÁR : József Attila emlékezetére. *Szabad Nép*, 1948. szeptember 12. 6. évf. 210. sz. 8. l.
Vö. 876.
874. VÉSZI ENDRE : József Attilához. *Új Idők*, 1949. augusztus 13. 55. évf. 33. sz. 104. l.
875. VÉSZI ENDRE : 1935 november. (Naplórészlet). Megjelent a *Népszavában*. = Vészi Endre : Boldog grafikon. Versek. (Bp. 1950). 15—16. l.
Vö. 861.
876. GELLÉRT OSZKÁR : József Attila emlékezetére. *Kis Ujság*, 1950. március 30. 4. évf. 75. sz. 2. l.
Vö. 873.
877. GEREBLYÉS LÁSZLÓ : József Attila szobrára. (Beck András műtermében). *Irodalmi Ujság*, 1952. október 23. 3. évf. 22. sz. 7. l.
878. FARKAS ANDRÁS : József Attila. Halála 15. évfordulóján. *Délmagyarország*, 1952. december 3. 8. évf. 283. sz. 2. l.
879. LÓDI FERENC : Így élsz te bennünk . . . (A kiszombori József Attila-emléktábla leleplezésére). *Délmagyarország*, 1952. december 7. 8. évf. 287. sz. 4. l.
Vö. 880.
880. LÓDI FERENC : Így élsz te bennünk . . . (A kiszombori József Attila-emléktábla leleplezésére). *Viharsarok*, 1952. december 7. 8. évf. 287. sz. 4. l.
Vö. 879.
881. BODA ISTVÁN : József Attila emlékére. *Éptünk*, 1952. telén. 3. évf. 4. sz. 40. l.
882. BIHARI SÁNDOR : József Attilához. *Éptünk*, 1952. telén. 3. évf. 4. sz. 41. l.
883. KÉPES GÉZA : József Attila emlékezete. *Csillag*, 1953. január. 6. évf. 1. sz. 54—57. l.
884. PÁKOZDY FERENC : József Attilának, szobrának leleplezése alkalmából. *Csillag*, 1953. január. 6. évf. 1. sz. 57. l.
885. NÁDASS JÓZSEF : József Attila idézése. *Irodalmi Ujság*, 1954. április 10. 5. évf. 8. sz. 5. l.
886. FODOR ANDRÁS : Kiszombor, József Attila. *Csillag*, 1954. május. 7. évf. 5. sz. 787. l.

*

Lezártam 1954. július 1-én.

IV. MUTATÓK

1. Névmutató

- Ádám T. István 506
 Agárdi Ferenc 534, 605
 András László 638, 872
 Andreánszky István 381, 420
 Angyal Endre 817
 Antal Gábor 867
 Arató Tibor 273
 (— abor —) 640
 A. E. 376
 A. G. 744
 A. J. 296
 A. P. 406
- Bábonyi László 699
 Bak Róbert 260
 Balázs Sándor 818
 Bálint György 147, 177, 188, 313, 329, 347
 Balogh László 14, 474
 Bányai László 15
 Barabás Tibor 12, 30, 36, 603
 Baráth Ferenc 327
 Baráth Kata 613
 Barcs Sándor 402, 408, 462, 591
 Barta Lajos 497, 501
 Benamy Sándor 360
 Berda József 846, 853, 869
 Berend Ilona 578
 Bihari Sándor 882
 Bisztray Kálmán 707
 Boda István 881
 Bóka László 24, 31, 37, 46, 256, 275, 318, 558, 560, 590, 772, 778
 Bokor László 825
 Boldizsár Iván 225, 271
 Borbély László 198, 224, 346, 358, 418, 477
 Brassai Viktor 852
 Bródy Lili 738
 B. A. 146
 B. L. 721
- Carei, Costa 627
 Clauser Mihály 294
 Croce, Benedetto 485
 Csanádi Imre 720
 Csapó György 792
 Csató István 571
 Cserépfalvi Imre 606, 707
 Cseresnyés Sándor 628
 Csorba Tibor 16
- Danzinger Ferenc 148
 Darvas József 330, 463, 796
 Demjén József 370
 Déry Tibor 63, 251, 266, 494, 604, 619
 Devecseri Gábor 526, 759, 847
 Dragos József 368
 Dsida Jenő 138
 (—dy —s) 480
- Egri Viktor 181
 Eluard, Paul 725
 Ember Mária 766, 791
 Erdei Ferenc 609—610
 Erdei István 153
 Erdélyi József 466, 468—469
 Erdős Jenő 758
 Espersit János 70
- Fábry Zoltán 686, 688, 691
 Faludy György 585, 849, 860
 Fangrat, Tadeusz 684
 Farkas András 878
 Farkas Imre 448
 Farkas Sándor 757
 Fazekas Anna 751
 Féja Géza 17, 130, 139, 172, 344, 461, 465
 Fejtő Ferenc 38, 170, 183, 222, 255, 292, 494, 556, 561
 Fenyő László 142, 845
 Fodor András 886
 Fodor József 378, 471, 495, 544
 Forgács Antal 192
 Földi Mihály 446
 Fövény Lászlóné 41, 58, 69, 826
 Füleki János 814
 Fülöp Ernő 169
 Fűsi József 257, 279, 314
 Füst Milán 171
 F. G. 306
 F. R. 674
- Gách Marienne 566, 727, 736
 Gachot, Francois 175
 Gál György 559
 Galamb Ödön 7, 107
 Gallicus 450
 Galsai Pongrácz 763
 Gáspár Endre 521, 647, 692, 744
 Gáspár Zoltán 3—4, 433—437, 454
 Gáti Károly 775
 Gellért Oszkár 64, 819, 873, 876
 Gereblyés László 194, 525, 877
 Gergely János 187
 Gergely Sándor 137, 268
 Gimes Miklós 678, 785
 Gogolák Lajos 320
 Gombos Gyula 2, 317
 Gosztonyi János 417
 Gosztónyi Lajos 151, 305
 Gönczy Gábor 426
 Görög Ilona 32
 Görög Livia 808
 Gró Lajos 321, 459
 Gulyás Pál 277
 Gurszky István 789
 Gyárfás Miklós 631, 634, 742
 Gyenge Miklós 479

Gyertyán Ervin 788

(g. a.) 351

»GHOST« 626

(g. l.) 567

G. M. 136

Habán Mihály 167

Hajdu Béla 682

Halász Gábor 174, 315, 452

Hárs László 548, 621

Hatvany Bertalan 252, 493

Hatvany Lajos 164, 658

Havas Endre 855

K. Havas Géza 444

Hegedüs-Bite Dániel 456

Hegedüs Zoltán 606

Herceg János 363

Hidas Antal 47

Hont Ferenc 93

Horváth Béla 202, 274, 457, 844

Horváth József 804

Horváth Márton 26, 40/a—c, 48—49, 600,
608, 614, 623, 705

Hubay Miklós 22, 632

Ignotus 190, 293

Ignotus Pál 178, 182, 218, 248, 254, 282,
494, 529

Illés Lajos 599

Illyés Gyula 152, 220, 356

Jánosi Ferenc 802

Jenő József 140

Jobbágy Károly 372

József Jolán 5, 8, 34, 44, 51, 65, 328, 332,
334—335, 337—341, 345, 353, 375, 385,
411, 428, 473, 475, 545, 593, 637, 656,
687, 694—695, 697—698, 701, 704, 723,
737, 739, 765, 828

Juhász Géza 18

Juhász Gyula 1, 52, 66, 302

Jungwirth Jolán 387

— j — 683

Kállai Gyula 374, 407, 475

Kállay Miklós 203

Kálmán József 143

Karácsony Sándor 9, 237

Kardos László 582, 753

Karinthy Frigyes 163, 278, 289

Kárpáti Aurél 109

Kassák Lajos 324, 348, 380, 857

Katona Jenő 208, 242

Kelemen János 429, 515—516

Kelen László 848

Kemény István 481

Kenyeres Júlia 565

Képes Géza 783, 871, 883

Kézai Béla 491, 633

Koczás Sándor 750

Koczog Ákos 735

Kodolányi János 319, 425

Komlós Aladár 60, 195, 221, 630, 717, 813

Kopré József 693

Kormányos István 74, 104

Korondi András 432

Kósa János 398

Kosutány Ignác 91

Kosztolányi Dezső 165

Kotányi Nelly 615

Kovács Endre 709

H. Kovács Zoltán 243

Kovai Lőrinc 401

Kovalovszky Miklós 447, 507

Kováts József 235, 241

Kozocsa Sándor 179

Körössényi János 824

Kristóf Károly 552

Kubán Endre 286

Kulcsár István 414

Kunszery Gyula 13, 331, 514

K. A. 343

Kár 135

ifj. K. E. 295

k. gy. 336

(k. gy.) 732

K. J. 371, 430

Lakatos Péter Pál 133, 145

László Gyula 862—863

Lázár Béla 364

Lengyel Balázs 39, 487

Lengyel Dénes 812

Lestyán Sándor 549

Losonczy Géza 369, 390

Löbl Dezső 264

Lódi Ferenc 879—880

Lőkös Zoltán 551

Lőrinczi László 223

Lukács Gáspár 176

Lukács György 26, 575

Lukács Imre 412, 712

Lukács László 865

Lukácsy Sándor 774

(L. L.) 831—832

(Lu.) 149

Magyar László 92, 419, 659

Magyarfalvi Lajos 572

Makay Gusztáv 10, 383

Mann, Thomas 259, 494

Márai Sándor 166, 284, 438

Marék Antal 362

Márér György 101, 105, 568

Márkus László 620

Marosán György 499

Mártonvölgyi László 384, 389

Mátyás Ferenc 856, 870

Megyer József 562

Méliusz József 850

Mellék Kornél 110, 261

Méray Tibor 601

Mikes Ilona 681

Miklós Róbert 782

Molnár József 368

Molnár Miklós 540, 546

- Mónus Illés 218
 Móricz Zsigmond 249, 291
 Mosolygó Antal 483, 486
 Murányi-Kovács Endre 272
 Mme Sans-gêne 311
 (molnár) 350
 (m. p.) 706
- Nádas József 513
 Nádas József 124, 127, 263, 460, 476, 885
 Nagy Imre 864
 Nagy István 23, 283
 Nagy Sándor 770
 Némedy Gyula 326
 Nemes János 677
 Németh Andor 19, 120, 123, 157, 159, 180,
 184, 191, 205—206, 226, 238, 250,
 287—288, 310, 316, 494, 588, 602,
 629, 639, 646, 648, 654, 657, 660, 663,
 665, 680
 Németh László 11, 129, 156
 Nyigri Imre 73, 111, 126
 (n. i.) 611
 n. n. 439
- Oláh Béla 668
 Ortutay Gyula 569
 Ottó Ferenc 262
 Örkény István 583, 700
- Pákozdy Ferenc 154, 158, 884
 Pálmai Kálmán 672
 Pálóczi Horváth György 207
 Pap Gábor 361
 Pasquino 276
 Peéry Dezső 625
 Peéry Rezső 580
 Péter László 53, 67, 767—768, 776, 786—787,
 810, 816, 820, 822, 830, 835—837
 Pilinszky János 422
 Pogány Ödön Gábor 359
 Pór Tibor 108
 Prohászka János 769
 Proudhommeaux, André 27
 P. K. 123
- Radó György 755
 Rákosi Mátyás 701
 Rejtő István 749, 754, 756, 773, 779
 Relle Pál 644
 Reményi József 35, 550
 Remenyik Zsigmond 189, 253, 267, 300,
 494
 Révész Ferenc 396
 Rónai Mihály András 662, 842
 Rónay György 442
 Ruffy Péter 671, 740
 Ruzicska Pál 485
 r. s. 748
- Saitos Gyula 71, 106, 247
 Salamon Ernő 851
 Sándor Balázs 624
- Sándor Pál 6
 Sárkány Oszkár 405
 Scheiber Sándor 28—29, 530, 536, 538, 555
 Schöpflin Aladár 355
 Sebestyén György 703
 Sértő Kálmán 840—841
 Sík Sándor 676, 809
 Somlyó György 649
 Somodi László 161
 Sós Endre 197, 651, 653, 741, 797
 Sötér István 790
 Supka Géza 307
 F. Surányi Ibolya 780
 S. E. 90
 Szabó István 379
 Cs. Szabó László 270
 Szabó Lőrinc 388
 Szabó Zoltán 309, 366, 368
 Szabolcsi Gábor 421, 719, 760, 868
 Szabolcsi Miklós 54—55, 553, 589, 749, 754,
 838
 Szakasits Árpád 464
 Szalai Sándor 62
 Szalatnai Rezső 281, 722
 Szántó Judit 301, 829
 Szász Ferenc 500
 Szegi Pál 196
 Szélpál Árpád 258, 303—304
 Szentimrei Jenő 128
 Szentkuthy Miklós 617
 Szerb Antal 308
 Szerdahelyi Sándor 445, 576
 Szij Gábor 440
 Szijgyártó László 333
 Szilágyi Lilla 365
 Szombati Sándor 227
 Szőke József 56
 Szőrényi József 200
 Sztéfanova, Nevjana 61
 Sz. J. 443
 (szky) 280
 (Sz. M.) 234
- Takács István 386
 Tamás Aladár 322, 574, 761
 Tamás Ernő 721, 728
 Tamás István 132
 Tatay Sándor 354
 T. Tedeschi Mária 815
 Tempefői 484
 Ternay Kálmán 554
 Tersánszky Józsi Jenő 68, 112, 502—505,
 713—716
 Tiszay Andor 573
 Torma Imre 245
 Tóth Béla 115, 352
 Tóth Dezső 839
 Tóth László 472
 Török Endre 833
 Török Sándor 510
 Trencsényi-Waldapfel Imre 661
 Turóczi-Trostler József 150, 168
 T. A. 764

-ti 193
(-tis) 312
Úr György 40
(U. P.) 508

Vaad Ferenc 747
Vághidi Ferenc 415
Vágó Márta 689
Vajda Endre 453
Vajda György Mihály 655
Vargha Balázs 645
Vargha Kálmán 811
Várkonyi Zoltán 563
Várnai Zseni 843
Vásárhelyi Julia 622, 702
Vass László 229, 232—233, 265, 592
Vatai László 492
Veres Péter 427

Vészi Endre 586, 806—807, 834, 861, 874—875
Vincze László 455, 498
V. L. 488

Waldapfel József 718

-y 285, 413

Zelenka Sándor 859
Zelk Zoltán 121, 517, 543, 597, 781, 793,
796, 854
Zsigmond Ede 858
Zsohár István 866
Zsoldos Andor 607
Zsoldos Jenő 664
Zsolt Ágnes 746
Zsolt Béla 231

2. Folyóiratok és hírlapok mutatója

Bajai Hírlap 616
Béke és Szabadság 799, 800, 829
Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel
834
Budapest 526, 536
Budapesti Hírlap 141

Chronik des ungarischen Kulturlebens 692
Csanádmegye 685
Csillag 588, 629, 639, 646, 648, 654, 657—658,
660, 663, 665, 680—681, 689, 712, 749,
753—754, 777, 819, 883—884, 886
Csönd 74

Debrecen 708
Debreceni Szemle 474
Délmagyarország 113, 247, 473
Délmagyarország 500, 551, 599, 733, 770,
786, 820, 830, 835, 837, 878—879
Délvidéki Független Hírlap 668
Dunántúl 763
Dunántúli Napló 831

L'Echo du Danube 72
Előőrs 130, 139
Embernevelés 507
Építünk 881—882
Erdélyi Helikon 128, 138, 379
Az Est 86, 214
Esti Budapest 771, 792
Esti Kurir 84, 178, 182, 211, 316, 351, 373,
391—392, 395, 404, 419, 434, 443, 467
Esti Szabad Szó 516, 541, 596, 610
Esti Ujság (Pozsony) 399
Északmagyarország 682

Film Színház Irodalom 338, 370, 377, 403
Forum 568, 649, 751
Friss Hírek (Szeged) 91, 94, 96, 98
Független Ifjuság 522

Független Magyarország 382, 386, 393, 409,
416, 423, 433, 449, 451, 463—464, 483,
486, 518—519, 527, 535, 539, 547, 559,
569, 591—592, 652, 656, 687, 694—696,
711, 761
Független Ujság (Cluj) 235, 286

Gondolat 188

Haladás 529, 607, 620, 634, 736
Harsona 626
A Hét 117
Hetivásár — Hétfői Ujság 154
Híd 362, 385, 425, 465, 488
A Hír 162
Hírlap 659, 671, 699, 702, 706—707
A Holnap 424
Hungary 806

Ifju Erdély 223
Irodalmi Szemle 647
Irodalmi Ujság 759, 762, 774, 793—794, 805,
877, 885
Irodalom — Tudomány 528
Irodalomtörténet 277, 530, 553—554,
709—710, 717—719, 755, 772—773
Irodalomtörténeti Közlemények 826, 833,
838—839

Jelenkor 331, 333, 398, 415, 455, 487
Jövendő 521, 545, 558, 565

Kalangya 363
Kanadai Magyar Munkás 367, 637
Kelet Népe 269, 309, 330, 340, 359, 372,
411, 427—430, 864
Képes Figyelő 552, 615, 732
Képes Krónika 203
Képes Vasárnap 284
Képes Világ 746

- Keresztyén Igazság 376
 Kis Ujság 371, 581, 611, 713—716, 722, 724,
 728, 740, 745, 758, 876
 Kisdobos 781
 Kortárs 590
 Korunk 127, 137, 148, 169, 189, 266—267,
 283, 328, 332, 334, 337, 339, 341, 345,
 353, 361, 849—853
 Korunk Szava 202, 242
 Kossuth Népe 612
 Koszoru 364
 Könyvbarát 764
 Könyvpiac 194
 A Könyvtáros 808, 811, 823
 Köznevelés 655, 661, 672, 677, 804, 812, 815
 Köztársaság 534

 Lantos Magazin 134—135
 Literatura 118—120, 123, 155, 173, 307
 Ludas Matyi 818

 Ma Este 101, 105
 Magvető 720
 Magyar Album 384, 389
 Magyar Csillag 406, 442, 452—454, 485
 Magyar Élet 319, 354, 492
 Magyar Figyelő 181
 Magyar Hírlap 125, 151, 197, 199, 210
 248, 282, 300, 305
 Magyar Irás (Budapest) 110
 Magyar Irás (Tornálja) 172
 Magyar Jövő (New-York) 532, 560, 567
 Magyar Könyvbarátok Diáriuma 176
 Magyar Lapok 230, 468, 470
 Magyar Nap 229, 232—233
 Magyar Nemzet 320, 348, 366, 368, 380,
 432, 436, 447, 450, 456—457, 484, 514,
 726, 737—738, 741, 752, 766, 775, 784,
 791, 796—797, 802
 Magyar Nyelvőr 664, 769, 817
 Magyar Protestánsok Lapja 198, 224, 358,
 418, 477
 Magyar Rádió 557, 566, 783
 Magyar Szemle 144, 383
 Magyar Szó 482
 A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-
 és Irodalomtudományi Osztályának Köz-
 leményei 813
 Magyar Ujság 280—281, 285
 Magyar Ut 167, 187, 243, 317, 440
 Magyarok 538, 630
 Magyarország 87, 185, 209, 289, 306, 344
 Magyarság 146, 208, 290, 490
 A Mai Nap 481
 Makói Friss Ujság 69, 71, 76, 89, 106
 Makói Független Ujság 215, 245
 Makói Reggeli Ujság 70, 77
 Makói Ujság 479
 Március 412
 Március Tizenötödike 572, 613, 624, 638,
 645, 872
 Marosvidék 107
 Mercure de France 175

 Miskolc 240
 Munka 121, 272, 321, 855
 Művelt Nép 573, 587, 640
 Művelt Nép 750, 756, 779

 Nagyvilág 602—606, 871
 Napkelet 115, 276, 311
 Napló 132
 Napló 234
 Nemzet 201
 Nemzeti Ujság 472, 489, 491
 A Nép 83
 Néphadsereg 790
 Néplap 735
 Népszava 73, 79, 111, 126, 140, 183, 204,
 212, 228, 236, 292, 304, 324, 336, 342,
 347, 360, 365, 369, 374—375, 381, 387,
 390, 394, 396, 400—401, 407, 414, 417,
 420, 431, 435, 439, 441, 444—445, 448,
 458—460, 475—476, 480, 499, 513, 555,
 576, 584—586, 651, 653, 667, 669, 673,
 788, 840, 861, 863, 865, 867
 Nevelők Lapja 782
 Nouvelle Revue de Hongrie 493—494
 Nők Lapja 795
 8 Órai Ujság 85, 349
 Nyugat 112, 129, 142, 152, 160, 171, 174,
 196, 220, 270, 315, 355—356, 854

 Az Ország Utja 274—275, 318, 405
 Öserő 179

 Pajtás 593—594, 803, 814
 Parallele 50 725
 Párisi Hírlap 335
 Páztortűz 116, 241
 Pest 343, 397
 Pester Lloyd 122, 150, 168, 193, 308, 413
 Pesti Hírlap 88, 213, 438
 Pesti Napló 109, 147, 177, 207, 227, 239,
 244, 291, 313, 327, 842, 857
 Piarista Öregdiák 422
 Politika 627, 703
 Porond 159
 Prágai Magyar Hírlap 186, 216, 246
 Protestáns Szemle 426

 Quarterly of Poetry 550

 Református Élet 237
 A Reggel 225, 583
 Reggeli Magyarország 461

 Sorsunk 498
 Szabad Hazánkért 827—828
 Szabad Ifjúság 789
 Szabad Magyarország (Mexico) 497, 501
 Szabad Nép 496, 511, 520, 533, 540, 563—564,
 571, 574—575, 579, 600—601, 608, 619,
 623, 635, 643, 666, 670, 678, 697—698,
 700—701, 704—705, 729, 742, 748, 757,
 785, 825, 873

Szabad Szó 502—505, 515, 595, 609, 683,
693, 731, 739, 743

Szabadnevelés 508

Szabadnevelési Híradó 523

Szabadság 200, 841

Szabadság 495, 517, 525, 543, 549, 597—598,
614, 618, 628, 636, 650

Századunk 221

Szeged 80, 92, 95, 97, 99—100, 102—103, 108

Szegedi Friss Ujság 114

Szegedi Híd 868

Szegedi Hírlap 524

Szegedi Napló 421

Szegedi Új Nemzedék 469

Szép Szó 190—191, 217—219, 249—265,
293—297, 302, 310, 323, 844—848,
858—859

Széphalom 136

Színház 510, 578

Színház és Mozi 674, 684, 727, 734, 744

Színház és Társaság 78, 93, 104

Színházi Élet 163

Színházi Magazin 326, 350

Szivárvány 570, 577, 621—622, 662

Szocializmus 124, 143, 170, 222, 303, 556, 561

Szovjet Kultúra 778

Tanu 156

Társadalmi Szemle 158

Társadalmunk 149, 299, 301, 312

Tiszántúl 410, 866

Tiszatáj 760, 768, 776, 810, 816

Tolnai Napló 832

A Toll 131, 157, 164—166, 180, 195, 278—279,
287, 314

Tözsdei Hírlap 82, 90

Tükör 357

Új Élet 352

Új Ember 633

Új Hang (Moszkva) 268, 298, 322, 325, 860

Új Hang (Budapest) 780

Új Harcos 161

Új Idők 690, 874

Új Magyar Föld 133

Új Magyarország 509, 546, 580

Új Szántás 582

Új Szellem 625

Új Szó 512

Új Szó (Pozsony) 686, 688, 691, 721

Újhold 631—632

Ujság 184, 205—206, 226, 231, 238, 288,
329, 346, 378, 402, 408, 437, 446, 462,
471, 843

Ungarn 388, 478

Uttörő 821, 824

Válasz 192, 271, 617, 856

Valóság 145

Valóság 589, 641—642, 769

Vásárhely Népe 531

Vásárhelyi Reggeli Ujság 153

Vengrija 807

Vigília 562, 676, 809

Viharsarok 767, 787, 798, 801, 822, 836, 880

Világ 75, 81

Világ 544, 644, 675

Világírodalmi Szemle 273

Világosság 542, 548, 723, 730, 747, 765

Virradat 466

Zsebhíradó 506

3. Kötet- és könyvismertetések

József Attila: Szépség koldusa 1, 40, 52,
66, 69—71, 73—76

József Attila: Nem én kiáltok 40, 103—112,
115

József Attila: Nincsen apám, se anyám 11,
118—119, 121—124, 126—130

József Attila: Az istenek halnak, az ember él
134

József Attila: Döntsd a tökélet 136—144, 146,
780

József Attila: Külvárosi éj 147—152,
154—158, 160—161

József Attila: Medvetánc 167—168, 170,
172—179, 181

József Attila: Nagyon fáj 182, 184, 187—193,
195—198, 200, 202—203

József Attila összegyűjtött versei (Németh
és Bálint kiadások) 304, 306—307,
309—310, 312, 314—317, 320, 357, 679

József Attila: Költészet és nemzet 393, 395,
398

József Attila válogatott lírai versei 478

József Attila: Medvetánc. Rajzolta:

Domjáné 548

József Attila: Poèmes choisis 641—642

József Attila összes verse 741, 743,
748—750, 753—754

József Attila: Csoszogi, az öreg suszter 764

József Attila összes művei 60, 810—811,
813, 815, 826, 838

József Attila válogatott művei 811, 816

Bányai László: Négyszemközt József Attilá-
val 480—484, 489—491

Barabás Tibor: József Attila a szegénység
költője 445

Bóka László: József Attila. Essay és vallo-
más 558, 581, 583, 664

Fejtő Ferenc: József Attila az útmutató 653

Fövény Lászlóné: József Attila 820—821,
833

Galamb Ödön: Makói évek 401, 404—406,
413, 418, 422, 426, 487

József Jolán: József Attila élete 343—344,
346—349, 351, 354—356, 358—359, 361,
363—364, 376, 384, 390—391, 399

József Jolán : A város peremén 738, 740,
742, 747, 751

Németh Andor : József Attila 486, 488, 507
Szalai Sándor : József Attila és a Nyugat
839

4. Az illusztrációk mutatója

József Attila ábrázolásai. 1. Fényképek.

a) arcképek 7, 30, 50, 55, 57—58, 61, 104,
117, 120, 123, 163, 213—214, 301, 362,
367, 370, 385, 388, 427, 465, 532, 536,
545, 615, 732, 783, 789—790, 792, 795,
806—807, 823—824, 827, 829

b) csoportképek 7, 50, 58, 350, 367, 370, 420,
494, 545, 566, 588, 615, 622, 674, 697, 829

2. Rajzok 7, 16, 48—50, 521, 565, 637, 668,
683, 725, 736, 750, 778

3. Szobor, plakett 577, 662, 779, 781, 793,
803, 806—807

Kézirathasonmások 3, 7, 50, 58, 64, 338, 375,
476, 536, 549, 568, 570, 572, 577, 615,
647, 690, 699, 718, 771, 794, 799—800

Egyéb fényképek 403, 430, 697, 704

СОДЕРЖАНИЕ

Месарош И. : ДЬЁРДЬЮ ЛУКАЧ СЕМЬДЕСЯТ ЛЕТ. Жизненный путь Дьёрдя Лукача охватывает 50-летнюю писательскую деятельность. Еще будучи молодым, как мыслитель-идеалист он приобрел европейскую известность («*Душа и формы*», «*Теория романа*»), а позже, став марксистом, завоевал себе широчайшую международную славу, небывалую в области философии и эстетики наших времен. Мировоззрение марксизма, которое он глубоко усвоил после длительной внутренней борьбы, способствовало качественному повышению его научной деятельности, созданию первой действительно научной эстетики — марксистской эстетики.

Жизненный путь Дьёрдя Лукача проявляет свойственную параллельность с жизнью Томаса Манна. В основе этих параллелей, означающих и настоящие внутренние связи, лежит их идентичное по сущности отношение к традициям классического искусства. С самого начала своей деятельности оба они считали необходимым условием художественно-культурного обновления эпохи создание непрерывной, живой связи в наследием классического искусства.

Эстетический анализ Дьёрдя Лукача характеризуется экзактностью высшей степени; конкретное захватывание и решение самых сложных вопросов формы. Его анализы всегда являются своеобразно эстетическими; конкретное обследование содержания также происходит в интересах свойственно эстетической постановки вопроса. Этот научный метод является комплексным и действительно диалектическим: объединяет исторический и философский принципы на высоком уровне. Его деятельность широко охватывает умственное развитие последних двух столетий как в области эстетики, так и по истории философии. Теперь находится в подготовке — и частью уже готова — подводящая итоги его творчества, первая систематическая марксистская эстетика

141

Тальди Л. : АТТИЛА ЙОЖЕФ КАК ПЕРЕВОДЧИК ИНОСТРАННЫХ СТИХОТВОРЕНИЙ. В течение всей своей короткой жизни великий поэт венгерского пролетариата с глубокой душевной жадностью обращался к выдающимся произведениям иностранных литератур. Продолжая традицию таких поэтов-переводчиков как Ади, Бабич и Костоланьи, А. Йожеф непрерывно обогащал свой внутренний поэтический мир мотивами переведенных им стихотворений. После первых попыток провинциального гимназиста (к этому же периоду относится, между другими, перевод известной древнегреческой эпиграммы о фермопильских героях), Йожеф ознакомился — во время своего пребывания в Париже — с французской поэзией и в первую очередь с Виллоном; с того времени древнефранцузская баллада оказала значительное влияние на форму и стиль его лучших стихотворений социального содержания. В начале 30-ых годов Йожеф перевел на венгерский язык (с помощью тогдашних немецких переводов) некоторые стихотворения Маяковского, Есенина и Блока. Последний период переводческой деятельности Йожефа характеризуется увлечением поэтами соседних народов: чехов, словаков и румын. Снова показалось, что Йожеф избирал для своей переводческой работы с строгой последовательностью только стихотворения, в которых выражались интимнейшие личные стремления поэта-переводчика. В эпоху самых жестоких шовинистских конфликтов А. Йожеф своими переводами вел сознательную борьбу за дружбу народов и за победу социализма

155

КРАТКИЕ СТАТЬИ

Хорват, И., К. : Атилла Йожеф и классическая метрика

178

ВОСПОМИНАНИЯ

<i>Ваго, М.</i> : Воспоминание об Аттиле Йожеф	192
<i>Теттаманти, Б.</i> : Воспоминание об Аттиле Йожеф	197
<i>Бенедек, М.</i> : Записки в дневнике от 1928 года об Аттиле Йожеф	199
<i>Костоляны, Д.</i> : Случай с Аттилой Йожефом	200

ДОКУМЕНТАЦИЯ

<i>Петер, Л.</i> : Забытые варианты двух стихотворений Аттилы Йожефа	201
<i>Радо, Д.</i> : Сведение к переводу стихов Аттилы Йожефа	203
<i>Патъи, Ш.</i> : Из писем Аттилы Йожефа	204
<i>Шинка, Э.</i> : Аттила Йожеф в с. Монор	227

ДИСКУССИЯ

<i>Бистраи, Д.</i> : Ответ на критику Йожефа Рубиньи	230
--	-----

*

<i>Регули, Э.</i> : Библиография Аттилы Йожефа	231
--	-----

INHALT

Mészáros I.: György Lukács — 70 Jahre alt. Das bisherige Leben von György Lukács umfasst eine schriftstellerische Tätigkeit von 50 Jahren. Bereits als ein junger idealistischer Denker erlangte er einen europäischen Ruf («Die Seele und die Formen», «Die Theorie des Romans»), der durch das Bekenntnis zum Marxismus im philosophischen und ästhetischen Leben unseres Zeitalters im internationalen Massstabe alleinstehend ward. Die marxistische Weltanschauung, die er sich nach langen inneren Kämpfen wahrhaft tief aneignete, ermöglichte ihm, seine wissenschaftliche Tätigkeit qualitativ zu heben, die erste wirklich wissenschaftliche Ästhetik, die marxistische Ästhetik, vielseitig auszubauen.

Eine eigenartige Parallele kann man im Lebenslauf von György Lukács und Thomas Mann beobachten. Die Grundlage der Parallele, die eine wahre innere Verbindung bedeutet, ist das im wesentlichen identische Verhältnis zu den klassischen Kunsttraditionen. Beide sahen, fast von Anfang an, in der Erschaffung der lebendigen Kontinuität zu den klassischen Kunsttraditionen die unerlässliche Bedingung der künstlerisch kulturellen Erneuerung des Zeitalters.

Die ästhetischen Analysen von György Lukács sind durch grösste Exaktheit charakterisiert; auch die kompliziertesten formellen Fragen behandelt und löst er konkret. Seine Analysen sind stets von einer ästhetischen Eigenart erfüllt. Ebenso die konkrete Untersuchung des Inhalts erfolgt immer im Interesse der eigenartig ästhetischen Fragestellung. Seine wissenschaftliche Methodik ist komplex und wahrhaft dialektisch; er vereinigt das historische und philosophische Prinzip auf einem hohen Niveau. Sowohl bezüglich der Ästhetik als auch der Geschichte der Philosophie umfasst seine Tätigkeit die geistige Entwicklung der letzten zwei Jahrhunderte auf einer breiten Grundlage. Und jetzt arbeitet er an der grossen Zusammenfassung seines Lebenswerks, an der ersten systematischen marxistischen Ästhetik, die bereits zum Teil fertig vorliegt

141

Gáldi L.: Attila József als Übersetzer fremder Gedichte. Der grosse Dichter des ungarischen Proletariats wandte sich im Laufe seines kurzen Lebens stets mit unstillbarem Durst fremder literarischen Werken zu. Den von solchen Dichter-Übersetzern, wie es Ady, Babits, Kosztolányi waren, geschaffenen Traditionen folgend, bereicherte József seine dichterische Innenwelt ständig mit den von ihm übersetzten Dichtungen. Nach jenen ersten, in seinen früheren Schuljahren entstandenen Versuchen — dieser Epoche entstammt auch die Übersetzung des bekannten altgriechischen Epigramms über die Thermopyläer Helden — während seines Pariser Aufenthaltes lernte József die französische Dichtkunst kennen, vor allem aber: Villon. Von dieser Zeit an übte die altfranzösische Ballade eine bedeutende Wirkung auf Form und Stil seiner besten, von sozialistischen Ideen inspirierten Gedichte. Am Anfang der 30-er Jahre übersetzte er auf Grund zeitgenössischer deutscher Übertragungen einige Gedichte von Majakowsky, Jessenin und Blok. Die letzte Periode der Übersetzertätigkeit Józsefs wird durch die warme Sympathie für die Dichter der benachbarten Völker, für Tschechen, Slowaken, Rumänen gekennzeichnet. Es erwies sich damit von neuem, dass József für seine Übersetzungen mit strenger Folgerichtigkeit nur solche Gedichte wählte, in denen seine eigensten Bestrebungen zum Ausdruck kommen konnten. In der Zeit der heftigsten chauvinistischen Konflikte trat A. József mit seinen Übersetzungen bewusst für die Freundschaft der Völker und den Sieg des Sozialismus ein

155

KLEINERE MITTEILUNGEN

Horváth, I. K.: Attila József und das klassische Metrum

178

273

DENKSCHRIFTEN

<i>Vágó, M.</i> : Erinnerungen an Attila József	192
<i>Tettamanti B.</i> : Erinnerungen an Attila József	197
<i>Benedek, M.</i> : Tagebuchaufzeichnung über Attila József aus dem Jahre 1928....	199
<i>Kosztolányi, Frau Dezső</i> : Ein Abend mit Attila József	200

ARCHIV

<i>Péter, L.</i> : Vergessene Variante zweier Gedichte von Attila József	201
<i>Radó, Gy.</i> : Ein Beitrag zu den Kunstübersetzungen von Attila József	203
<i>Patyi, S.</i> : Aus den Briefen von Attila József	204
<i>Sinka, E.</i> : Attila József in Monor	227

BESPRECHUNGEN

<i>Bisztray, Gy.</i> : Antwort auf die Kritik von Mózes Rubinyi	230
---	-----

*

<i>Reguli, E.</i> : Attila József Bibliographie	233
---	-----

TARTALOM

<i>Mészáros István</i> : Lukács György hetven éves	141
<i>Gáldi László</i> : József Attila a műfordító	155

Kisebb közlemények

<i>Horváth István Károly</i> : József Attila és a klasszikus metrum	178
---	-----

Emlékezések

<i>Vágó Márta</i> : Visszaemlékezés József Attilára	192
<i>Tettamanti Béla</i> : Emlékezés József Attilára	197
<i>Benedek Marcell</i> : Naplójegyzet 1928-ból, József Attiláról	199
<i>Kosztolányi Dezsőné</i> : Egy este József Attilával	200

Adattár

<i>Péter László</i> : Két József Attila-vers elfelejtett változata	201
<i>Radó György</i> : Egy adat József Attila műfordításaihoz	203
<i>Patyi Sándor</i> : József Attila leveleiből	204
<i>Sinka Erzsébet</i> : József Attila Monoron	227

Vita

<i>Bisztray Gyula</i> : Válasz Rubinyi Mózes bírálatára	230
---	-----

*

<i>Reguli Ernő</i> : Írások József Attiláról	233
--	-----

*

Orosz és német nyelvű tartalommutató	271
--	-----

Ára: 12,— Ft

Előfizetés egy évre: 40,— Ft

A szerkesztőségnek beküldött és a következő számokban megjelenő írások:

I. Régi magyar irodalom

Esze Tamás: Kuruc vitézek halotti búcsúzóí.
Korompay Bertalan: Adalékok és jegyzetek a Toldi-mondához.

Benda Kálmán: Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti feljegyzései.

Perényi József: A László-legenda Oroszországban.
Csáji Pál: Irodalmi emlékek az 1753-i parasztfelkelésről.

Busa Margit: Ismeretlen színjáték a XVII. sz. végéről.

Perjés Géza: Adalékok az ál-kuruc balládák vitájához.

Köpeczi Béla: Bethlen Miklós francia eml.kiratai.

Zolnai Béla: Rákóczi Ferenc bécsűjhelyi olvasmányai.

Stoll Béla: A Kelecsényi-énekeskönyv.

Koltay-Kastner Jenő: A Königsbergi Törödék kérdéséhez.

Eckhardt Sándor: Balassi utóélete.

Botár Imre: Újabb adatok Dávid Ferenc é'etéhez.

II. Felvilágosodás és reformkor

Juhász Géza: Csokonai Árpádiásza.

Pukánszky Kádár Jolán: Csokonai Doktorandusa

Dénes Szilárd: Hozzászólás a Ványai Juhbehajtáshoz.

Markó Árpád: Egy elfelejtett írókatona.

Kókay György: A bécsi Magyar Hírmondó története.

Dévényiné Somoshegyi Anna: Jósika II. Rákóczi Ference.

Horváth István: »A rettentő tanulság«.

Terbe Lajos: Mátyási József.

Segesváry Viktor: Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz.

Scheiber Sándor: Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz.

— Arany János németnyelvű tankönyvbírálata.

Takács Béla: Csokonai és Hunyadi Ferenc.

Szalatnai Rezső: Kempelen Farkas és a nagyszombati egyetem átköltöztetése.

III. A XIX. sz. második fele és XX. sz.

Bisztray Gyula: Babits fogarasi évei.

Béla György: Babits Mihály Baján.

Sziklay László: Gáspár Imre.

Komlós Aladár: Ady és A Hét.

Gergely Pál: Arany János akadémiai titoknoki évei.

Dezsényi Béla: Kossuth publicisztikája 1849 után.

Gergely Gergely: Tolnai Lajos irodalmi nézetei.

Dénes Szilárd: Emlékezés Móricz Zsigmondról.

Németh G. Béla: Szarvas Gábor és a Nyelvőr.

Forgács László: Jókai és az orosz irodalom.

Kosztolányi Dezsőné: »Így írtok ti«.

Császtrvay István — Péter László: Juhász Gyula makói évei.

Péter László: Juhász Gyula első megjelent versei.

— Juhász Gyula elfelejtett makói versei.

Kiss Ferenc: József Attila verselése.

Hont Ferenc: Emlékek József Attiláról.